

Izdavači:

Institut ekonomskih nauka
Zmaj Jovina 12, Beograd
Tel. (011) 2622-357, 2623-055
www.ien.bg.ac.rs
office@ien.bg.ac.rs

Filozofski fakultet
Čika Ljubina 18-20, Beograd
Tel. (011) 3206-102
www.f.bg.ac.rs
cid@f.bg.ac.rs

Uredile:

Dr Vesna Aleksić

Prof. dr Radina Vučetić

Za izdavače:

Dr Jovan Zubović, direktor

Prof. dr Miomir Despotović, dekan

Recenzenti:

Prof. dr Milan Ristović

Dr Mile Bjelajac

Dr Jovan Zubović

Lektura:

Nevena Bojičić

Dizajn korica:

Dragana Lacmanović

Priprema za štampu:

Vladimir Bulajić

ISBN:

978-86-89465-48-8

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

DonatGraf, Beograd

Na koricama knjige korišćeni su fotografija Univerzitetske biblioteke iz Istorijskog arhiva Beograda (IAB-ZF-20671) i pismo Vudroa Vilsona iz Arhiva Jugoslavije (AJ-74-63-87).

Izdavanje ove knjige pomogla je Ambasada SAD u Srbiji.

Institut ekonomskih nauka
Filozofski fakultet

**SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
U DRUŠTVENIM I HUMANISTIČKIM
NAUKAMA U SRBIJI**

UREDнице
VESNA ALEKSIĆ
RADINA VUČETIĆ

Beograd | 2019 |

SADRŽAJ

Predgovor : 7 :

I ISTORIOGRAFIJA O SAD I SRPSKO/JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA

Slobodan G. Marković

Uspostavljanje diplomatskih odnosa Srbije i SAD
1881/82. u istoriografiji i istorijskom sećanju : 11 :

Biljana Vučetić

Srpsko-američki odnosi u Prvom svetskom
ratu kroz prizmu srpske istoriografije : 27 :

Vesna Đikanović

Migracije i dijaspora u SAD i srpska
istoriografija 1991–2018. : 41 :

Nemanja Radonjić

Srpska istoriografija o jugoslovensko-američkim
odnosima za vreme hladnog rata : 57 :

Dragan Teodosić

Građa i delatnost Arhiva Jugoslavije u kontekstu
srpsko/jugoslovensko-američkih odnosa : 71 :

II INSTITUCIONALIZACIJA AMERIČKIH STUDIJA

Dubravka Stojanović

Američke studije na Filozofskom
fakultetu u Beogradu : 91 :

Radina Vučetić

Odakle učimo o američkoj istoriji : 101 :

Simona Čupić

Izučavanje američke umetnosti na Odeljenju za istoriju
umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu : 115 :

Dragan R. Simić i Dragan Živojinović
Osnivanje i razvoj Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država
Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i razvoj
master studija SAD na Fakultetu političkih nauka ∴ **123** ∴

Ljubinka Trgovčević
Američke teme završnih radova na Fakultetu
političkih nauka Univerziteta u Beogradu ∴ **131** ∴

III SAD I SRBIJA: EKONOMSKI ODNOSI

Ivan Vujačić
Ekonomska nauka u Srbiji i izučavanje privrede SAD u svetlu
naučne interakcije dveju zemalja posle drugog svetskog rata ∴ **143** ∴

Jelena Minović
Ekonomski odnosi Sjedinjenih Američkih
Država i Srbije u 21. veku ∴ **157** ∴

Mirjana Radović-Marković
Jačanje naučne saradnje u oblasti društvenih i ekonomskih
nauka između Sjedinjenih Američkih Država i Srbije ∴ **167** ∴

Vesna Aleksić
Diskontinuiteti u izučavanju istorije
ekonomskih odnosa SAD i Srbije ∴ **177** ∴

IV SAD I SRBIJA: STUDIJE AMERIČKE KULTURE I ŽENSKÉ STUDIJE

Bojan Žikić i Miloš Milenković
„Leteći tanjiri sleteli su u Lajkovac“: američka popularna kultura
kao predmet istraživačkih interesovanja srpske antropologije
s kraja dvadesetog i početka dvadeset prvog veka ∴ **193** ∴

Marina Simić
Američke i srpske studije kulture: susreti na margini ∴ **217** ∴

Daša Duhaček
Ženske studije u SAD i Srbiji: konstrukcija
ili dekonstrukcija kanona ∴ **229** ∴

Biografije autora ∴ 239 ∴

PREDGOVOR

Godina 2018. je bila godina velikih jubileja, godina u kojoj se obeležavalo 100 godina od završetka Prvog svetskog rata, od stvaranja Jugoslavije, kao i od donošenja Vilsonovih „14 tačaka“, koje su promenile tadašnji svet. U 2018. je obeležena i stogodišnjica otkako je američki predsednik Vudro Vilson proglasio 28. jul 1918. za Dan nacionalne molitve za srpski narod, kada je iznad Bele kuće podignuta zastava Srbije, kao simbol savezništva Srbije i Amerike u Prvom svetskom ratu. U dugom trajanju od 1881. godine, Srbija i Amerika su bile pouzdani partneri, s kratkim periodima diskontinuiteta u dobrim odnosima (1945–1948. i 1991–2000), a u njihovim mnogobrojnim kontaktima i međusobnim uticajima pokazalo se koliko je bila važna i saradnja u oblasti nauke. Sve to bilo je povod da se na posebnoj nacionalnoj naučnoj konferenciji „Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji“, održanoj 6. i 7. decembra 2018, na Filozofskom fakultetu i u Institutu ekonomskih nauka, okupe istraživači iz oblasti društvenih i humanističkih nauka koji se bave Amerikom i američkim studijama u Srbiji. Cilj konferencije bio je da se utvrdi na koji način se u tim naukama bavilo i bavi Amerikom i srpsko-američkim odnosima, kao i kako je bavljenje Amerikom i američkim studijama institucionalizovano u Srbiji.

Učesnici konferencije (njih 21) svojim su izlaganjima na konferenciji razmatrali gde se nalaze Amerika i američke studije u srpskoj istoriografiji, političkim i ekonomskim naukama, ženskim studijama i studijama kulture, kao i na koji način su se od raspada Jugoslavije do danas u tim naučnim disciplinama posmatrali srpsko/jugoslovensko-američki odnosi kroz spoljnu politiku, društvene i ekonomske odnose, te kroz obrazovanje, nauku i kulturu. Oni su dali pregled stanja dosadašnjih istraživanja i zaključaka u svojim oblastima, iz čega je proizašlo 17 radova koji čine zbornik *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*. Prvi deo zbornika posvećen je istoriografiji o SAD, srpsko/jugoslovensko-američkim odnosima i dostupnosti grade u Arhivu Jugoslavije (radovi Slobodana G. Markovića, Biljane Vučetić, Vesne Đikanović, Nemanje Radonjića i Dragana Teodosića); drugi deo je posvećen institucionalizaciji američkih studija na Filozofskom fakultetu i na Fakultetu političkih nauka (radovi Dubravke Stojanović, Radine Vučetić, Simone Čupić, Dragana R. Simića i Dragana Živojinovića, te Ljubinke Trgovčević); u trećem su se autori bavili srpsko-američkim odnosima iz ugla ekonomije (radovi Ivana Vujačića, Jelene Minović, Mirjane Radović Marković i Vesne Aleksić), dok je poslednji deo zbornika posvećen američkim temama u srpskoj antropologiji i značaju američkih uticaja na razvoj studija kulture i ženskih studija u Srbiji (radovi Bojana Žikića i Miloša Milenkovića, Marine Simić i Daše Duhaček).

Svi ovi radovi svedoče o veoma dinamičnoj saradnji sa američkim naučnim institucijama, kao i o porastu interesovanja za američke teme u poslednje dve i po decenije. Radovi ukazuju i na važnu temu transfera znanja iz SAD u Srbiju u brojnim naukama i disciplinama, putem stipendija, institucionalizacije američkih studija uvođenjem predmeta i osnivanjem centara na univerzitetima, prevođenjem američke stručne literature, preuzimanjem kurikuluma sa američkih univerziteta, ali i etabliranjem celokupnih naučnih disciplina, poput ženskih studija, ili studija kulture, koje su potekle iz SAD.

Pored toga, konferencija i zbornik *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji* ukazali su i na kapacitete pojedinaca i institucija za bavljenje Amerikom i američkim temama. Oni su, takođe, dali početni impuls saradnji među naučnicima koji se bave Sjedinjenim Američkim Državama i uputili na dalje moguće pravce istraživanja i institucionalnog delovanja. Kao jedan od prvih rezultata konferencije, s ponosom ističemo i osnivanje Centra za američke studije pri Filozofskom fakultetu u Beogradu, koji za cilj ima promociju i razvoj američkih studija izučavanjem američke istorije, kulture, društva, politike i uticaja koje je Amerika imala i ima na svet. Nadamo se da će naši rezultati biti podsticaj za dalja istraživanja Amerike i srpsko-američkih odnosa.

Ovom prilikom želimo da zahvalimo učesnicima konferencije i autorima tekstova, institucijama koje su omogućile održavanje konferencije – Institutu ekonomskih nauka i Filozofskom fakultetu, kao i Ambasadi SAD u Srbiji, koja je podržala i konferenciju i štampanje ovog zbornika.

Beograd, 14. april 2019.

Dr Vesna Aleksić

Prof. dr Radina Vučetić

- I** : ISTORIOGRAFIJA O SAD I SRPSKO/
JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA
- II** : INSTITUCIONALIZACIJA AMERIČKIH STUDIJA
- III** : SAD I SRBIJA: EKONOMSKI ODNOSI
- IV** : SAD I SRBIJA: STUDIJE AMERIČKE
KULTURE I ŽENSKJE STUDIJE

SLOBODAN G. MARKOVIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

USPOSTAVLJANJE DIPLOMATSKIH ODNOSA SRBIJE I SAD 1881/82. U ISTORIOGRAFIJI I ISTORIJSKOM SEĆANJU

Apstrakt: U prvom delu teksta iznose se okolnosti uspostavljanja diplomatskih odnosa SAD i Kneževine/Kraljevine Srbije 1881/1882. Razmotren je nivo poznavanja SAD u Srbiji u to vreme. U srpskoj istoriografiji, pitanje uspostavljanja odnosa problematizovano je posebno u vreme obeležavanja stogodišnjice međusobnih odnosa. Analizirani su načini obeležavanja tog događaja prilikom godišnjica diplomatskih odnosa 1981. i 2006/2007, kao i problemi koji su nastali u obe prilike: u prvom slučaju ideološka ograničenja jugoslovenskog komunizma, u drugom spoljnopolitički kontekst i efekti antizapadne propagande u Srbiji iz 1990-ih. Na kraju teksta ukazuje se na to kako su događaji iz 1990-ih doprineli distorziji istorijskog sećanja na srpsko-američke odnose u srpskom javnom mnjenju.

Ključne reči: Srbija, SAD, godišnjice diplomatskih odnosa, istorijsko sećanje

Prvi pokušaj uspostavljanja konzularnih odnosa Kneževine Srbije i Sjedinjenih Američkih Država zbio se 1867/69, ali je završen bez uspeha. U to vreme, američki konzul u Bukureštu dobio je u junu 1867. ovlašćenje državnog sekretara SAD da može da predloži ličnost za konzularnog agenta u Beogradu, ali u Beogradu su želeli da konzul iz Bukurešta bude akreditovan i u Beogradu, jer je nivo konzularnog agenta bio nizak. Na kraju, od tih pregovora nije bila ništa. (Поповић 1962; Живојиновић 1982)

Kada je u martu 1879. Srbija potpisala trgovinski ugovor s Britanijom, američki poslanik u Beču Džon Kason (John Kasson) je u leto 1879. pokrenuo pitanje o sklapanju sporazuma s Rumunijom i Srbijom. U oktobru se Kason sastao s Jovanom Ristićem u Beogradu i počeli su pregovori o sklapanju trgovinskog ugovora Srbije i SAD, ali ti pregovori nisu završeni do ostavke Ristićeve vlade u oktobru 1880. Zadatak se preneo na diplomatskog predstavnika SAD u Rumuniji Judžina Skajlera (Eugene Schuyler) i ministra inostranih dela Srbije Čedomilja Mijatovića, koji je u decembru inicirao nastavak pregovora. Skajler je juna 1881. u Beogradu nastavio pregovore s Mijatovićem, koji su uspešno okončani, i 2/14. oktobra 1881. Mijatović i Skajler su potpisali sporazume u Beogradu, i to Konvenciju o pravima, privilegijama i imunitetima konzularnih agenata i Trgovinski ugovor (Живојиновић 1982; Landa 1981). Oni su morali da prođu ratifikaciju

od strane Narodne skupštine u Beogradu i od strane Senata SAD. Razmena ratifikovanih ugovora obavljena je u Beogradu 3/15. novembra 1882, a ugovori su objavljeni u zvaničnim Srpskim novinama 3/15. decembra.¹

Potpisnici Konsularne konvencije² i Trgovinskog ugovora zauzimaju posebno mesto u istoriji diplomatije Srbije i SAD. Judžin Skajler (Eugene Schuyler, 1840–1890) bio je jedan od prvih američkih profesionalnih diplomata i jedan od prvih doktora nauka na Univerzitetu Jejl. On je odigrao važnu ulogu tokom Velike istočne krize i bio je jedan od najranijih američkih eksperata za istočnu Evropu i Rusiju, u kojoj je obavljao diplomatske aktivnosti od 1867. do 1876. Posebnu ulogu imao je kao sekretar i generalni konzul američkog poslanstva u Carigradu 1876. Posle masakra nad bugarskim hrišćanima u selu Batak, Skajlerov izveštaj o tome je objavljen u *Dejli njuzu*, uticajnom londonskom dnevniku, 19. avgusta 1876. To je navelo vođu opozicije u Britaniji Vilijama Gledstona (William Gladstone) da napiše čuveni pamflet Strahote nad Bugarima i Istočno pitanje, koji je preokrenuo stav britanskog javnog mnjenja prema balkanskim hrišćanima.³ Skajler je napisao i monografiju o ruskom caru Petru Velikom (Bridges 2005; Coleman 1947; Landa 1981).

Potpisnik u ime Srbije, Čedomilj Mijatović (Chedomille Mijatovich, 1842–1932), bio je vodeći ekonomski stručnjak Kraljevine Srbije i višestruki ministar finansija, ali i njen dugogodišnji diplomata i višestruki poslanik Srbije u Londonu. Potpisnik je Tajne konvencije iz 1881, koja je radikalno skrenula spoljnopolitičko usmerenje Srbije i prislonila je uz Austrougarsku, a bio je i sopotpisnik i tvorac jednog od najkraćih mirovnih sporazuma u novijoj istoriji diplomatije – Bukureštanskog mira (Марковић 2006; Мijatовић 1917/Мijatовић 2008).

Nivo međusobnih znanja u vreme uspostavljanja odnosa

Rasprava vođena povodom ratifikacije sporazuma sa SAD u Narodnoj skupštini u Beogradu u februaru 1882. predstavlja zanimljiv izvor. Vladina većina uopšte nije očekivala raspravu i ona nije bila toliko o SAD koliko o međustranačkim odnosima. Među poslanicima i članovima vlade koji su diskutovali bili su i Nikola Pašić, Milan Đ. Milićević, Avram Ozerović i Milan Piroćanac. Rasprava je bila žučna, a posebno upada u oči to da rasprave povodom sklapanja iste vrste ugovora

¹ „Конвенција између његовог Височанства Књаза српског и Уједињених Држава Америчких која одређује права, привилегије и имунитете консуларних агената”, *Српске новине*, No. 268, 3[15]. decembra 1882, str. 1623–1624. „Трговински уговор између Србије и Уједињених Држава Америчких”, *Српске новине*, No. 268, 3[15]. decembra 1882, str. 1624–1626. Pored ovih konvencija, Kraljevina Srbija je oktobra 1901. potpisala sa SAD Konvenciju o izdavanju krivaca. *Српске новине*, No. 33, 12/25. februar 1902, str. 1–2 (konvencija je objavljena na srpskom i engleskom jeziku). Tekst Konsularne konvencije i Trgovinskog ugovora objavljen je i u: *125. јодиињица дипломатских односа Србије и САД / The 125th anniversary of diplomatic relations between Serbia and the USA*, Историјски музеј Србије, Београд 2006, str. 71–90.

² Potpisnici su navedeni kao „Ед. Мijatовић – Јевђеније Скајлер / Ch. Mijatovich – Eugene Schuyler”.

³ “Mr. Schuyler's Preliminary Report on the Muslim Atrocities,” *The Daily News*, Iss. 9470, Aug. 29, 1876. W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East* (London: John Murray, 1876).

s Holandijom nije ni bilo. Poslanik Marko Papović je primetio da su SAD „najslobodnija zemlja”, a poslanici opozicije su istakli da je američki narod „najpopularniji na ovi pet časti sveta” i da trgovina sa SAD može pomoći Srbiji „na polju političkog razvoja”, ali i upozorili da pravo Amerikanaca da kupuju nekretnine u Srbiji može da dovede Srbe „u nadničare kapitalista” (Живојиновић 2010, 26–31). Rasprava u Narodnoj skupštini Srbije zanimljiva je sa stanovišta kolika su uopšte bila znanja o SAD u Srbiji.

Kao što je i prirodno očekivati, nivo znanja o Americi u Srbiji bio je mnogo viši nego obratno. Već bečke *Novine srbske* prenose tekstove o Americi, a to se nastavlja i kada te novine počinju da izlaze u Kragujevcu i Beogradu. Samo za vreme prvih deset godina izlaženja *Novina srbskih* u Kneževini Srbiji (1834–1843), objavljeno je oko 150 članaka u kojima se pominje Amerika. Nazivi upotrebljavani u to vreme bili su Sojuzne Severno-Amerikanske Države (Сојузне Сѣверо-Американске Државе) i Sjedinjene Severno-Amerikanske Države (Сјединѣне Сѣверо-Американске Државе).

U vreme uspostavljanja diplomatskih odnosa, najmanje dvoje Beograđana imalo je iskustvo života u SAD, a to su bili Elodi Loton Mijatović (Elodie Lawton Mijatovics/Mijatovich), koja je bila aktivistkinja abolicionističkog pokreta u Bostonu, i izgleda imala i rođake u SAD, i Nikola Jovanović Amerikanac, koji je studirao na više poznatih univerziteta u SAD.

Prvi američki poslanik u Beogradu Skajler imenovan je 1882. na nerezidencijalnoj osnovi, budući da je iz Atine imao da pokriva i Rumuniju i Srbiju. Zato je morao da pronade nekoga ko će obavljati konzularne poslove za SAD u Beogradu. Pronašao je Edvarda Maksela Granta (Edward Maxwell Grant), za koga je napisao da je 1883. bio jedini Amerikanac koji je živeo u Beogradu, i njega je imenovao za vicekonzula SAD. (Landa 1981, 11)

Od američkih autora, domaćoj publici bio je poznat Džon Vilijam Dreper (John William Draper), američki filozof, hemičar, fotograf i istoričar. Mita Rakić je s engleskog preveo njegovo delo *Istorija umnoga razvića Jevrope*, i to prvi deo 1871, a drugi deo 1874, a zatim je Svet. J. Niketić, profesor bogoslovije, s ruskog prevoda preveo na srpski Dreperovo delo *Građansko razviće Amerike* 1876, ali je delo objavljeno 1880, a u *Srpskim novinama* počeo je da izlazi feljton iz te knjige juna – jula 1876. Tada je izašlo prvih devet nastavaka⁴, a u periodu januar – mart 1880. narednih 14 nastavaka.⁵ Tako je Dreper, početkom osamdesetih godina, postao svakako najpoznatiji američki autor u Srbiji. U uvodu delu *Građansko razviće Amerike*, Dreper navodi: „Moćna Amerika ponikla je pred našim očima. Ona se takmiči, a možda i prevazilazi svojim vojničkim srestvima sve stare države jevropske. Ona stoji na putu neizmernog preuspevanja, i svojom istorijom prevazići će vremenom i sam Rim.”⁶

⁴ Feljton Džona U. Drepera pod naslovom „Građansko razviće Amerike” izlazio je u *Srpskim novinama* za 1876. od 22. juna / 4. jula do 7/19. jula, i to u: Nos. 137–8, 143–9.

⁵ Feljton Dž. U. Drepera pod naslovom „Građansko razviće Amerike” izlazio je u *Srpskim novinama* za 1880. od 19/31. januara do 27. marta / 8. aprila, i to u: Nos. 15, 32–3, 46, 56–8, 37–9, 62–63, 69–70.

⁶ Цон У. Дрепер, „Грађанско развиће Америке. Увод”, *Српске новине*, 22. јуни[4. јули] 1876, No. 137, str. 629.

Posebno valja imati u vidu to da su srpski poslanici samo godinu dana pre rasprave u Skupštini o sklapanju ugovora sa SAD imali prilike da čitaju Drepera u *Srpskim novinama*, ali i u obliku knjige koju je objavila knjižara V. Valožića 1880. (Дрпер, 1880)

Na talasu prohrišćanske Agitacije 1876–1879. u Britaniji i dolaska Gledstona na vlast 1880, nastupila je anglofilska decenija u srpskoj kulturi, kada je došlo do nagle i ubrzane recepcije dela vezanih za Veliku Britaniju. Posebno je tome pogodovala izuzetna popularnost među Srbima Vilijama Gledstona i mis Adelajn Irbi (Adeline Irby). (Markovich 2018, 45–48) Zahvaljujući tome došlo je i, u mnogo manjoj meri, do recepcije američke kulture.

Nikola Jovanović Amerikanac je 1884. održao predavanje pod naslovom „Značaj engleskoga jezika za srpsku nauku i praksu”. To predavanje štampano je u dva broja zvaničnih *Srpskih novina*, i to na naslovnoj strani, a bilo je njegovo pristupno predavanje za privatnog docenta.⁷ On u tom radu više puta pominje Drepera kao opštepoznatu osobu, i ističe značaj i veliku budućnost SAD kao argument u korist učenja engleskog jezika.

Uz Drepera se, na samom početku 20. veka, pojavljuje prevod s engleskog autobiografije Bendžamina Frenklina. To delo preveo je Čedomilj Mijatović, a objavila SKZ 1901. Tek 1908. pojavljuje se *Prvi srpsko-engleski rečnik*, štampan u „Čikagu”, i to u celini srpskom ćirilicom, i kada su posredi engleske reči.⁸

Do preloma u odnosima dvaju naroda dolazi tokom Velikog rata i tek će velika američka humanitarna aktivnost, ratne veze, odlasci prvih diplomatskih i vojnih misija u SAD i sve veći ekonomski značaj SAD stvoriti uslove za veći prodor američke kulture između dva svetska rata. Tome će dodatno doprineti povratak oko 500 uglavnom mladića koji su period 1916–1918, a neki i prve tri posleratne godine, proveli u Britaniji, kao đaci, studenti ili pitomci doma za decu bez roditelja. Njihovim povratkom, broj govornika engleskog jezika u Srbiji naglo je porastao, a jedan od njih osnovao je i Katedru za engleski jezik 1929.

Razume se da su znanja o Srbiji u SAD bila minimalna i da su odnosi 1881/82. uspostavljeni „da bi se obezbedilo tržište za američku mašinsku proizvodnju, proizvode od svinjetine i naoružanje, i da bi se pomoglo Srbiji da se suprotstavi tendenciji da bude isuviše vezana u trgovinskim odnosima za Austro-Ugarsku” (Landa 1981, 1), što je upravo poslanik SAD Judžin Skajler i istakao kralju Milanu prilikom predaje akreditiva 10. novembra 1882. Tom prilikom je preneo stav američkog predsednika da će uspostavljanjem poslanstva u Beogradu „učiniti mnogo da se unaprede trgovinski i prijateljski odnosi između dveju zemalja.” (Landa 1981, 2)

⁷ Никола С. Јовановић, „Значај инглескога језика за српску науку и праксу. Приступно предавање приватног доцента”, *Српске новине*, No. 266, od 2. decembra 1884, и No. 267, od 4. decembra 1884, str. 1443–1444, 1447–1448.

⁸ *Први српско енглески речник*. Ћикаго: Уједињено Српство, 1908 (Chicago: United Servian, 1908).

Stogodišnjica odnosa

Izuzimajući jedan članak napisan na engleskom (Bulajić 1971), u srpskoj je historiografiji o ugovorima sa SAD iz 1881. posebno pisano tek posle Drugog svetskog rata, i to povodom stogodišnjice međusobnih diplomatskih odnosa. Tom prilikom, članke su 1982. objavili Milan Bulajić i Dragoljub R. Živojinović. Interesantno je da su 1981. održane dve naučne konferencije posvećene godišnjici srpsko-američkih odnosa u Beogradu, ali ni sa jedne od njih nije štampan nikakav zbornik. Objavljen je jedino tekst prof. Živojinovića, ali u publikaciji Ambasade SAD. (Živojinović 1981) Oba teksta napisana povodom sklapanja diplomatskih odnosa objavljena su naredne godine, i to u *Zborniku Istorijskog muzeja Srbije* (Булajiћ 1982), odnosno *Zborniku za istoriju Matice srpske* (Живојиновић 1982). Istovremeno, objavljen je i tekst Ronalda D. Lande (Ronald D. Landa) u Biltenu Stejt departmenta (*The Department of State Bulletin*), uglednom mesečnom glasilu o američkoj spoljnoj politici koji je izlazio od 1939. do 1989. (Landa 1981)

Stogodišnjica odnosa pala je u godini posle smrti Josipa Broza Tita i ona je obeležena u Srbiji i u SAD nizom manifestacija kojima je svima bilo zajedničko to da ih je, na zvaničnom nivou, inicirala američka strana. Iako je postojao međunarodno pravni kontinuitet SFRJ i FNRJ s Kraljevinom Jugoslavijom i Kraljevinom Srbijom, taj kontinuitet je u komunističkoj Jugoslaviji iz ideoloških razloga ostavljan po strani i nikada nije naglašavan. Američke publikacije stavile su u prvi plan, s nesumnjivom istorijskom tačnošću, ličnosti koje su bile ključne pri uspostavljanju odnosa sa srpske strane: kneza, odnosno kralja Milana i Čedomilja Mijatovića, ali nijedan od njih nije ništa značio komunističkim vlastima u Beogradu, a obojica su bili osobe iz srpske, a ne i iz jugoslovenske istorije. Tako je na jugoslovenskoj strani godišnjica obeležena, ali je u javnosti marginalizovana.

Cela stvar imala je i spoljnopolitičku dimenziju. U stalnom balansiranju SFRJ, i tom prilikom poslat je signal i Americi i SSSR. Godišnjica je obeležena, što je bila inicijativa SAD, ali nije joj dat gotovo nikakav prostor, čime je izbegnuta bilo kakva konfrontacija sa SSSR. Za Amerikance, godišnjica je padala dve godine po sovjetskoj invaziji na Avganistan i bila je prilika da se naglase bilateralni odnosi dveju zemalja. Za jugoslovensku stranu, godišnjica je došla u spoljnopolitički nezgodnom trenutku. Pokret „Solidarnost” bio je u usponu u Poljskoj, a američki predsednik Ronald Regan često je kritikovan u jugoslovenskoj štampi zbog politike naoružavanja.⁹ Obeležavanje stogodišnjice palo je u vreme dolaska u Jugoslaviju novog ambasadora SAD, Dejvida Andersona (David Anderson). Njega je, upravo za vreme obeležavanja godišnjice, primio predsednik skupštine SFRJ Dragoslav Marković.¹⁰

⁹ Videti, na primer, karikaturu na naslovnoj strani beogradske *Politike* na kojoj je Ronald Regan prikazan kao instruktor za obuku dece u bacanju raketa. Kao deca su prikazane zemlje članice NATO-a. Regan im pri tome ljutito saopštava: „Тато iza brda živi jedan strašan džin, koji napada decu koja nemaju neutronsку bombu!” „Узбудљиво штиво”, *Политика*, No. 24432, 11.10.1981, str. 1.

¹⁰ „Драгослав Марковић примио амбасадора САД”, *Политика*, 9.10.1981, str. 2.

S američke strane, ta godišnjica obeležena je kako u publikacijama Stejt departmenta, tako i u posebnim izdanjima Ambasade SAD u Beogradu. Veoma uticajno izdanje Stejt departmenta u domenu spoljne politike *Bulletin (Bilten)* objavilo je u broju 2056, za novembar 1981, dakle, tačno na sto godina po uspostavljanju diplomatskih odnosa, 10. novembra 1881, tekst Ronalda D. Lande iz kancelarije istoričara Ureda za javne odnose Stejt departmenta. Rad pod naslovom „Američko priznanje srpske nezavisnosti” (“US Recognition of Serbian Independence”) istaknut je na naslovnoj strani *Buletina*, na kojoj se nalazi i slika Judžina Skajlera, a sam tekst obuhvata čak prvih 13 strana. Taj veoma podroban tekst potpuno je zanemaren u većini publikacija o američko-srpskim odnosima. U antrfileu članka jasno je navedeno da je objavljen „da se obeleži potpisivanje dva sporazuma.” (Landa 1981, 1–3)

Da ovo nije bila slučajna pažnja – pokazuje poseban dodatak štampan uz broj 216 *Pregleda*, časopisa Ambasade SAD u Beogradu, koji je izlazio na srpskohrvatskom od 1957. godine u Beogradu. Dodatak je naslovljen „Sjedinjene Države i Jugoslavija. Sto godina saradnje”. Obuhvata 31 stranu, a udarne članke napisali su prof. dr Dragoljub R. Živojinović i Vinsent Hovanec. Sa američke strane, jasno je ocrtan kontinuitet odnosa. Kako se ističe u uvodnom članku: „U oktobru 1981. godine Jugosloveni i Amerikanci su proslavili stogodišnjicu uspostavljanja diplomatskih odnosa između dve zemlje. Uzajamni interesi i dobra volja, koji su inicirali odnose između dve vlade, nastavljeni su na vrlo konkretan način kroz dugi niz godina: od Kraljevine Srbije 1882. godine, preko Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posle prvog svetskog rata, do današnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nastale posle drugog svetskog rata.”¹¹

Državni sekretar SAD Aleksander M. Hejg (Alexander Haig) posetio je SFRJ sredinom septembra 1981. On je 1. oktobra 1981. Josipu Vrhovcu, saveznom sekretaru za inostrane poslove SFRJ, uputio posebno pismo sledeće sadržine:

„Sjedinjene Države i Jugoslavija proslaviće oktobra meseca stogodišnjicu uspostavljanja diplomatskih odnosa. To je prilika da se podsetimo brojnih značajnih kontakata koje smo tokom svih ovih godina imali. Možemo biti veoma zadovoljni našim sadašnjim odnosima koji su čvrsto građeni na uzajamnom poverenju i razumevanju...

U ime vlade Sjedinjenih Država, želeo bih da Vama i svim Jugoslovenima uputim svoje čestitke povodom ove proslave vredne pomena.”¹²

Ova čestitka objavljena je u *Pregledu*, ali upada u oči da nije objavljen nikakav odgovor jugoslovenske strane. Državni sekretar SAD jasno je naznačio u pismu da je za SAD početak odnosa s Kraljevinom Srbijom iz 1882. zapravo početak diplomatskih odnosa i s Jugoslavijom, što nije moralo da bude primljeno naročito srdačno u komunističkoj Jugoslaviji.

¹¹ „Stogodišnjica uspostavljanja američko-jugoslovenskih diplomatskih odnosa”, *Pregled*, dodatak uz No. 216, str. 2.

¹² Fotografija pisma državnog sekretara SAD, u prevodu na srpskohrvatski, objavljena je u: „Poseta državnog sekretara za inostrane poslove Hejga”, *Pregled*, dodatak uz No. 216, str. 20.

Povodom stogodišnjice, u Beogradu i u SAD organizovana je serija događaja, među kojima su bila i dve umetničke izložbe u Beogradu. U Američkom centru u Beogradu je 22. oktobra 1981. otvorena izložba „Sjedinjene Države i Jugoslavija – sto godina saradnje”. Tom prilikom je pomoćnik državnog sekretara SAD Lorens Iglberger (Lawrence Eagleburger) ponovio zvaničnu mantru SAD u pogledu Jugoslavije: „Zamoljen sam od strane državnog sekretara da izjavim da Sjedinjene Države poštuju nezavisnost Jugoslavije i podržavaju jedinstvo, nezavisnost i teritorijalni integritet SFRJ.”¹³

Kasnije je izložba posvećena godišnjici organizovana i u Vašingtonu. U glavnom gradu SAD izložba je otvorena 3. decembra 1981, u prostorijama Američkog sekretarijata za inostrane poslove, a izložbu je pripremio Istorijski muzej Srbije.

Univerzitet u Beogradu i Univerzitet umetnosti organizovali su, povodom godišnjice, dvodnevni događaj 29–30. oktobra. Bio je to okrugli sto za kojim je sledio kulturno-umetnički program. Na okruglom stolu o kulturnim vezama SAD i Jugoslavije govorili su Tihomir Vučković i Vida Janković, kao i Sara Koen, profesorka Univerziteta države Njujork. (Kurzbauer 1981: 23). Iako specijalni dodatak *Pregleda* pominje da su održane „dve konferencije jugoslovenskih i američkih akademika o kulturnim i istorijskim aspektima poslednjih godina 19. veka”, o drugoj konferenciji dodatak nije preneo ništa.¹⁴

Završna svečanost povodom jubileja bila je simfonijski koncert Beogradske filharmonije u dvorani Kolarčevog narodnog univerziteta, koji je priređen 6. novembra 1981. Na njemu je izvedena Simfonija igara i pesama (Symphony of Dances and Songs) u pet stavova američkog pijaniste, kompozitora i dirigenta Lea Smita (Leo Smit), koju je on od jula do septembra 1981. sastavio upravo povodom stogodišnjice odnosa. Inspiraciju za delo je našao u duhovnom i narodnom muzičkom nasleđu Srbije i SAD. Tu simfoniju je od autora naručila Američka agencija za međunarodno komuniciranje.¹⁵ Tako neobična pažnja sa američke strane svakako da je zasluživala pažnju javnosti, ali *Politika* o koncertu nije obavestila ništa.¹⁶

Godišnjica i njeno ideološko prećutkivanje

S američke strane organizovan je čak i dvodnevni skup u glavnom gradu države Njujork, Olaniju, početkom oktobra 1981. Konferencija je bila posvećena društvenim i ekonomskim aspektima

¹³ *Pregled*, dodatak uz No. 216, str. 19.

¹⁴ Zorica Janković pominje u svojoj publikaciji neobjavljeni rukopis Milana Bulajića sa okruglog stola povodom stogodišnjice uspostavljanja diplomatskih odnosa „održanog u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu 26–27. oktobra 1981”. (Jančković 2006: 92)

¹⁵ „Završna svečanost povodom zajedničkog jubileja. Simfonijski koncert”, *Pregled*, dodatak uz No. 216, str. 30–31.

¹⁶ Jedini podatak o koncertu dat je na oglasnoj strani *Politike* „kroz Beograd”. Tu je objavljen oglas Beogradske filharmonije u kome je navedeno da će biti održan simfonijski koncert „povodom zajedničkog jugoslovensko-američkog jubileja stogodišnjice diplomatskih odnosa.” *Политика*, 6.11.1981, str. 20.

samoupravljanja. Gradonačelnik Albanija je na skupu proglasio oktobar za mesec Jugoslavije, a konferenciju je pratio i niz kulturnih događaja. Konferenciju su, pored Univerziteta države Njujork, organizovali i Jugoslovensko-američka Fulbrajtova komisija i Američka agencija za međunarodno komuniciranje. Na njoj je učestvovalo 13 jugoslovenskih i 15 američkih naučnika. Bio je to i jedini događaj povodom godišnjice uspostavljanja odnosa SAD i Srbije u kojem su učestvovali i Jugosloveni van Beograda. Glavni govornici iz Jugoslavije bili su prof. Rikard Lang s Pravnog fakulteta u Zagrebu, prof. Dušan Bilandžić s Fakulteta političkih nauka u Zagrebu i prof. Branko Pribičević s Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Iako su se učesnici saglasili da je „seminar bio uspešan”, skup zapravo nije programski uspeo jer su jugoslovenski učesnici hvalili samoupravljanje dok su američki ukazali na „ograničenost sadašnjih eksperimenata sa samoupravljanjem u Sjedinjenim Državama i nastojali da se više koncentrišu na predlaganje alternativa takvom sistemu”. Glavni govornik na skupu bio je bivši pomoćnik sekretara SAD za trgovinu Džordan Baruh (Jordan Baruch). On je skrenuo pažnju na to da je jugoslovensko samoupravljanje „mek sistem” u kome se neuspeli pokušaji uvođenja novih metoda ne kažnjavaju”.¹⁷ Konstruktivne kritike samoupravljanja objavljene su samo u *Pregledu* Ambasade SAD, pa čak i tu samo sumarno. Jugoslovenska javnost nije mogla ništa da sazna o svemu tome jer je američka kritika, makar i dobronamerna, pogađala srž jugoslovenskog društveno-političkog sistema. *Politika* o tom skupu, kojim je počeo niz manifestacija vezanih za godišnjicu diplomatskih odnosa, nije izvestila ništa. Istovremeno, *Politika* je javljala o međunarodnoj potvrdi ekonomske efikasnosti samoupravljanja s međunarodnog skupa iz Indije¹⁸, pa je jasno da su nalazi iz Albanija bili daleko od željenih.

Analiza izveštavanja lista *Politika* o svim događajima vezanim za godišnjicu odnosa SAD i Srbije oktobra – novembra 1981. pokazuje da je sve te događaje taj list naprosto prečutao. Preneta je samo kratka beleška Tanjuga o susretu Lorensa Iglbergera s predsednikom Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose Milošem Minićem. U vesti Tanjuga navedeno je: „Minić i Iglberger su se posebno zadržali na onim problemima koji su vezani za evropsku bezbednost i saradnju. Takođe je razmotren i razvoj bilateralnih odnosa između dveju zemalja.” Teško je poverovati da Iglberger nije razgovarao o temi stogodišnjice s Ivanom Stambolićem, predsednikom Vlade SR Srbije. Tanjug je, međutim, izvestio samo da je Stambolić primio Lorensa Iglbergera, „doskorašnjeg ambasadora SAD u Jugoslaviji”.¹⁹ Iako je na otvaranju izložbe u Američkom centru u Beogradu govorio i Miljenko Zrelec, direktor Saveznog zavoda za međunarodnu naučno-prosvetnu, kulturnu i tehničku saradnju, ni to za *Politiku* nije bilo dovoljno da toj izložbi posveti bilo kakvu pažnju.

¹⁷ „Dani jugoslovenske kulture u Olbeniju”, *Pregled*, dodatak uz No. 216, str. 21–22.

¹⁸ М. Мишић. „Конференција земаља у развоју у Њу Делхију. Практична примена самоуправљања” *Политика*, 6.11.1981, str. 2.

¹⁹ „Иглбергер код Ивана Стамболића”, *Ibid.*

Upada u oči i da je nivo zvanica na otvaranju izložbe bio mnogo viši s američke strane usled prisustva Lorenza Iglbergera, pomoćnika državnog sekretara za Evropu.

Da je *Politika*, u to vreme, izveštavala o istorijskim godišnjicama, i to i onima koje povezuju Srbiju, Jugoslaviju i SAD, pokazuje kratak članak koji je Tanjug poslao iz Vašingtona pod naslovom „Proslava 125-godišnjice rođenja Nikole Tesle”, a koji se odnosi na obeležavanje tog jubileja u dvorani Američke akademije nauka u Vašingtonu.²⁰ A da su ideološki podobne izložbe dobijale zapaženo mesto i opsežan prikaz svedoči izveštaj o izložbi u Moskvi povodom 40 godina „socijalističke revolucije” u Jugoslaviji.²¹

Tako su efekti brižljivo pripremane proslave s američke strane propali jer komunistička Jugoslavija nije želela da skreće pažnju na godišnjicu odnosa Srbije, odnosno Jugoslavije i SAD, kako iz spoljnopolitičkih, tako i iz unutrašnjepolitičkih razloga.

Jedan vek je obeležen i naknadno knjigom Ranka Petkovića *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*. Ta knjiga se pojavila početkom 1992, u vreme zaoštavanja stava SAD prema Miloševićevoj Srbiji. Autor je, u završnom odeljku, tačno najavio mogući sled događaja u bilateralnim odnosima SAD i Jugoslavije/Srbije: „Tako su SAD, koje su u prelomnim razdobljima istorije u toku prvog i drugog svetskog rata bile saveznik Srbije i Jugoslavije, došle do tačke kada se mogu pojaviti u ulozi učesnika oružane intervencije protiv Srbije i Jugoslavije.” (Петковић 1992, 170)

Sto dvadeset peta godišnjica i nova konfrontacija u bilateralnim odnosima

Sto dvadeset peta godišnjica 2006/2007. pala je, kao i stota, u periodu povoljnih međusobnih odnosa, ali odnosa koji su bili opterećeni dvama pitanjima: Kosovom i Haškim tribunalom. Proteklo je samo osam godina od jedne od najvećih konfrontacija SAD i Jugoslavije u međusobnim bilateralnim odnosima. Prvi veliki sukob dogodio se avgusta 1946, kada je Jugoslovenska vojska srušila američki transportni avion, a drugi u proleće 1999, kada su SAD predvodile intervenciju NATO-a protiv Srbije/Jugoslavije.

Nasleđe intervencije NATO-a protiv SR Jugoslavije ostavilo je ozbiljne posledice na sliku o SAD u srpskom javnom mnjenju, u kome je tek četvrtina ispitanika imala pozitivno mišljenje o SAD 2004.

Godina	Negativni stavovi o SAD u Srbiji %	Pozitivni stavovi o SAD u Srbiji %
Avgust 2001.	58	19
April 2004.	64	26

²⁰ „Proslava 125-godišnjice rođenja Nikole Tesle”, *Politika*, 22.10.1981, str. 13.

²¹ P. Bajaliski. „Jugoslovenska izložba u Moskvi”, *Politika*, 1.11.1981, str. 2.

Tokom 2006/2007. godine, u liberalnim krugovima u Beogradu postojalo je uverenje da je moguće i potrebno unaprediti odnose sa SAD. Ti odnosi bili su na velikom iskušenju zbog američke podrške u pravcu nezavisnosti Kosova, kao i zbog uslovljavanja Srbije zbog njene nedovoljne saradnje s Haškim tribunalom. Uprkos tome, u oblasti vojne saradnje odnosi su veoma uspešno napredovali. Sjedinjene Američke Države su bile ključne u obezbeđivanju poziva Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini da se pridruže „Partnerstvu za mir” na samitu NATO-a u Rigi, posle čega je predsednik Srbije Boris Tadić 14. decembra 2006. potpisao okvirni sporazum s NATO-om u štabu te alijanse u Briselu. (Joksimović 2008, 219)

Uticanje beogradski liberalni nedeljnik *Vreme* imao je u septembru 2006. kao naslovnu priču „Srbija – Amerika. Prvih 125 godina”. Uz priču je išao istorijski umetak Zorice Janković i analiza Duške Anastasijević. Na kraju članka istaknuta je poruka senatora iz Ohaja Džordža Vojnovića da mu je „san da Srbija i ostale zemlje bivše Jugoslavije uđu u NATO i EU”²²

Serijski skupovi i manifestacija organizovana je povodom 125 godina diplomatskih odnosa SAD i Srbije 2006. i 2007. Istorijski muzej Srbije priredio je izložbu u prostorijama Skupštine Grada Beograda i objavio dvojezičnu publikaciju tim povodom. Na otvaranju izložbe, 14. oktobra 2006, govorio je ministar spoljnih poslova Srbije Vuk Drašković, a pročitano je pismo koje mu je uputila državna sekretarka SAD Kondoliza Rajs (Condoleezza Rice), u kome je izraženo uverenje „da će SAD i Srbija nastaviti zajednički da rade na tome da Srbija shvati svoju ulogu u centru sigurnijeg i demokratskijeg Balkana i postane integrisana u evroatlantsku zajednicu”²³ Autorka izložbe i kataloga bila je Zorica Janković. I izložba i katalog (Janković, 2006) stavili su naglasak na potpisnike sporazuma iz 1881, kao i na zvaničnu prepisku nastalu tom prilikom. Izložba je koncipirana kao doprinos afirmaciji bilateralnih odnosa, o čemu svedoči i spisak pokrovitelja, među kojima su bili Ministarstvo kulture Srbije, Skupština Grada Beograda i Ambasada SAD u Srbiji.

Na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je 20–21. aprila 2007. održana međunarodna konferencija o temi „Sto dvadeset pet godina diplomatskih odnosa SAD i Srbije”, preko naučnog projekta „Srbija i evroatlantske integracije”. Četrdeset naučnika iz šest zemalja predstavilo je radove na konferenciji koja je bila i prilika „da se prodiskutuju izgledi za budućnost u vreme kada se Srbija kreće prema evroatlantskim integracijama”. (Trgovčević 2008, 11–13) Prilikom otvaranja skupa, dominirali su optimistički tonovi i naglašene su pozitivne strane u bilateralnim odnosima. Savetnik predsednika Srbije dr Dušan T. Bataković ukazao je da je „zahvaljujući naporima predsednika SAD Džordža Buša, olakšan ulazak u program NATO 'Partnerstvo za mir'”. Američki ambasador Majkl

²² Zorica Janković. „SAD – Srbija. Prvih 125 godina.” *Vreme*, 14.9.2006, str. 12–15. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=464945> (pristupljeno: 29.3.2019). Duška Anastasijević. „Srbija – Amerika, danas. Prodor po vojnom krilu.” *Vreme*, 14.9.2006, str. 10–15.

²³ „125 godina odnosa Srbije i SAD.” B92, 15.10.2006, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=15&nav_category=11&nav_id=215365 (pristupljeno: 29.3.2019).

Polt „izrazio je žaljenje što je pitanje Kosova izazvalo probleme u inače dobrim i čvrstim odnosima Srbije i SAD”.²⁴

Usledio je i zbornik s konferencije na engleskom jeziku, koji je uredila prof. dr Ljubinka Trgovčević, s 24 priloga autora iz četiri zemlje (Trgovčević 2008). Pošto prilikom stogodišnjice nije štampan nijedan zbornik, to je i prvi zbornik štampan povodom godišnjica srpsko/jugoslovensko-američkih odnosa.

Harvardski klub Srbije pokrenuo je veb-sajt posvećen godišnjici²⁵ i organizovao izložbu u Narodnoj biblioteci Srbije, koja je otvorena 29. maja 2007. Izložbu je otvorio ambasador SAD, a ambasada SAD je bila i glavni pokrovitelj izložbe.²⁶ Autor izložbe bio je Slobodan G. Marković, a izložbu su, u ime Harvardskog kluba Srbije, inicirale dr Meri Blek, dr Ana S. Trbović i Aleksandra Joksimović. Sve je organizovano s optimističnim sloganom “Looking Forward” („s radošću gledamo u budućnost”). Među zvanicama su bili i četvoro ministara Vlade Srbije, po dvoje iz Demokratske stranke i Demokratske stranke Srbije. Naredna dva dana Harvardski klub organizovao je debate o srpsko-američkim odnosima u Narodnoj biblioteci Srbije, u kojima su učestvovali brojni stručnjaci, potpredsednik Vlade Srbije, kao i ministar spoljnih poslova Srbije Vuk Jeremić. Ta izložba je kasnije prikazana i preko projekta „Američki ugao” u više gradova u Srbiji.²⁷

Međunarodna konferencija i izložba organizovane su neposredno po predstavljanju „Ahtisarijevog plana” na sednici Saveta bezbednosti UN 3. aprila 2007. Tim planom bila je predviđena nadzirana nezavisnost Kosova. Samo deset meseci kasnije, međusobni odnosi su dostigli novi minimum. Najpre je Skupština Kosova 17. februara proglasila nezavisnost te oblasti, a zatim su SAD bile među prvih sedam zemalja koje su nezavisnost priznale u naredna 24 časa. (Ker-Lindsay 2018) Usledio je miting u Beogradu i paljenje Ambasade SAD u Beogradu 21. februara 2008. U datim okolnostima su i odnosi Srbije i SAD pali u senku tekućih političkih zbivanja.

Istorijsko iskustvo i distorzija viđenja prošlosti

Istorijsko iskustvo međusobnih odnosa od 1917. do 2007. bilo je u celini takvo da je na diplomatskoj ravni bilo dominantno pozitivno u toku oko 85% tog vremena. Srbija i Jugoslavija bile su saveznice Amerike u oba svetska rata. Humanitarna pomoć iz SAD neprekidno je dolazila u Srbiju i Jugoslaviju od balkanskih ratova nadalje. Amerika je postala prijemna zemlja za brojnu

²⁴ „Srbija i SAD: 125 godina.” B92, 20.4.2007. https://www.b92.net/srbija2020/vesti/srbija.php?yyyy=2007&mm=04&dd=20&nav_id=242876 (pristupljeno: 29.3.2019).

²⁵ <http://www.harvard-serbia.org/> (pristupljeno: 29.3.2019).

²⁶ „Otvorena izložba povodom 125 godina američko-srpskih odnosa.” *Press Online*, 29.5.2007. <http://www.pressonline.rs/info/politika/12205/otvorena-izlozba-povodom-125-godina-americko-srpskih-odnosa.html> (pristupljeno: 29.3.2019).

²⁷ Posle Beograda, izložba je organizovana i u Subotici, Novom Sadu i Kragujevcu. „U galerijskim prostorima.” *Danas*, 9.1.2008.

srpsku i jugoslovensku emigraciju, a mnogi njeni predstavnici ostvarili su sjajne karijere u SAD. Najčuveniji „Srbi” 20. veka, Mihajlo Pupin (Michael I. Pupin) i Nikola Tesla, zapravo su Amerikanci srpskog porekla koji su svoje karijere ostvarili tako što ih je Amerika primila i obezbedila im svetske karijere kroz američke ustanove i kompanije.²⁸

Karakter odnosa	Vreme trajanja i period
Prijateljski odnosi	76 godina (1917–1945, 1950–1991, 2000–2007), od toga ratni saveznici: 5 godina (apr. 1917 – nov. 1918; dec. 1941 – maj 1945)
Neprijateljski odnosi	14 godina (1945–1950, 1991–2000), od toga u međusobnom ratu: 78 dana (od 24. marta do 10. juna 1999)
Za period 1917–2007. to znači:	85% dobrih ili veoma bliskih odnosa 15% loših i neprijateljskih odnosa (Markovich 2008, 345)

Uprkos svemu tome, ratovi za jugoslovensko nasleđe (1991–1995, 1998–1999), a posebno intervencija NATO-a, izmenili su temeljno viđenje SAD u Srbiji. Vodeća uloga SAD u vojnoj intervenciji NATO-a koja je trajala 78 dana do kraja je pogoršala ionako nepovoljno viđenje SAD u Srbiji. Istovremeno, tokom 1990-ih, u vreme autoritarne vladavine Slobodana Miloševića i ratova za jugoslovensko nasleđe, pogoršala se i slika Srbije u onim krugovima SAD koji su uopšte znali za Srbiju. To pogoršanje slike Srbije dostiglo je vrhunac 1999, kada su pojedini zvaničnici Stejt departmenta tražili da se izvrši „decivilizovanje Srbije”. (Bardos 2008, 345)

U Srbiji je došlo do distorzije istorijskog sećanja kroz traumatizovani narativ nedavne prošlosti. Deo narativa srpskog nacionalizma usmerio je fokus nezadovoljstva na SAD. U tim narativima, Americi ne može da se oprostí ponižavajući poraz koji je ta država nanela Slobodanu Miloševiću 1999. godine. Zato ne iznenađuje podatak da je u avgustu 2001. samo 19% ispitanika u Srbiji imalo pozitivan stav o SAD, a do aprila 2004. taj postotak je porastao na 26%. (Markovich 2007, 559)²⁹

U senci takve političke stvarnosti obeleženo je 125 godina odnosa SAD i Srbije. Za razliku od godišnjice iz 1981, koja je morala da bude prećutana za javnost, a za američku stranu ipak priređena, godišnjica iz 2006/2007. dobila je znatnu medijsku pažnju u Srbiji, ali nije mogla bitno da utiče na distorziju viđenja odnosa dveju zemalja koja je nastala tokom 1990-ih. Upada u oči da je tokom prve godišnjice glavna inicijativa došla iz SAD, a da je jugoslovenska strana samo asistirala

²⁸ Sličnu ocenu srpsko-američkih odnosa od 1881/1882. do 2007. dao je i Gordon Bardoš. On je rezimirao američki pogled na te odnose na sledeći način: „Tokom sto dvadeset i pet godina ovih veza, odnosi između dve zemlje i naroda bili su tradicionalno veoma dobri.” (Bardos 2008, 188)

²⁹ Istraživanja su obavili Centar za proučavanje alternativa (avgust 2001) i Galup (april 2004).

.....*Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*
u proslavi. S druge strane, 125-godišnjicu pre svega su obeležile srpske ustanove, a neke od tih događaja pomogla je i ambasada SAD.

Godišnjica obeležena 2006/2007. pokazala je i veliku razliku u viđenjima karaktera srpsko-američkih odnosa između stručne javnosti i javnog mnjenja u Srbiji. Pokazalo se da javno mnjenje, koje je godinama bilo izloženo antizapadnoj propagandi jednog autoritarnog režima, ostaje imuno na nalaze stručne javnosti.

Razlike stručne javnosti i javnog mnjenja Srbije u viđenju SAD posebno i Zapada uopšte samo su pojačane u narednih deset godina. Istorijsko sećanje u Srbiji na 135 godina trajanja srpsko-američkih odnosa postalo je tako, putem dominantnih narativa javnog mnjenja, talac traumatizovanih antizapadnih narativa razvijenih tokom 1990-ih, latentno prisutnih i posle 2000. godine, a obnovljenih u Srbiji, u punoj meri, od 2012. godine nadalje.

Literatura:

Anastasijević, Duška. „Srbija-Amerika, danas. Prodor po vojnom krilu.” *Vreme*, No. 819, 14.09.2006: 10-15.

Bardos, Gordon N. “Maling Stars Aligned: U.S.-Serbian Relations in the 1990s, and Lessons for the Future.” in Lj. Trgovčević (ed.), *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Science, 2008: 188-196.

Bridges, Peter. “The Only Diplomatist.” *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 16, No. 1 (March 2005): 13-22.

Bulajić, Milan. “Establishment of Yugoslav-American Diplomatic Relations.” *The Diplomatic Corps of Belgrade 1971/2*. Belgrade: Medjunarodna politika, 1971: 21-39.

Булајић, Милан. „Успостављање дипломатских односа између Кнежевине Србије и Сједињених Америчких Држава 1881”, *Зборник историјског музеја Србије*, No. 19 (1982): 147-187.

Дрепер, Ц. Уел. *Грађанско развиће* Америке. по инглеском с руског превео Свет. Ј. Никетић, Београд: Књижара В. Валожића, 1880.

Gladstone, W. E. *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. London: John Murray, 1876.

Hovanec, Vincent. „Uspotavljanje diplomatskih i trgovinskih odnosa između Sjedinjenih Država i Jugoslavije.” dodatak pod naslovom „Sjedinjene Države i Jugoslavija. Sto godina saradnje”, uz časopis *Pregled*, No. 216 (1981): 14-17.

Janković, Zorica. „SAD-Srbija. Prvih 125 godina.” *Vreme*, No. 819, 14.09.2006: 12-15. [dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=464945>]

Јанковић, Зорица. *125. годишњица дипломатских односа Србије и САД / The 125th anniversary of diplomatic relations between Serbia and the USA*. Београд: Историјски музеј Србије, 2006.

- Јовановић, Никола С. „Значај инглескога језика за српску науку и практику. Приступно предавање приватног доцента”, *Српске новине*, No. 266, 2.12.1884, No. 267, 4.12.1884: 1443-1444, 1447-1448.
- Joksimović, Aleksandra. “Serbia-US: Bilateral Relations in Transition.”, in Lj. Trgovčević (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Belgrade: Faculty of Political Science, 2008: 203-222.
- Ker-Lindsay, James. “Kosovo as a Factor in British-Serbian Relations.” in S. G. Markovich (ed.), *British-Serbian Relations from the 18th to the 21st Centuries*. Belgrade: FPS and Zepter Book World, 2018: 477-486.
- Kurzbauer, Ruth. „Razvoj kulturnih odnosa između Sjedinjenih Država i Jugoslavije”, *dodatak uz Pregled*, No. 216 (1981): 23.
- Landa, Ronald D. “US Recognition of Serbian Independence.” *Department of State Bulletin*, No. 2056, Vol. 81 (November 1981): 1-13.
- Moore Coleman, Marion. “Eugene Schuyler: Diplomat Extraordinary from the United States to Russia 1867-1876.” *Russian Review*, Vol. 7, No. 1 (Autumn, 1947): 33-48.
- Марковић, Слободан Г. *Гроф Чедомил Мијатовић. Викторијанац међу Србима*. Београд: Досије и Правни факултет, 2006.
- Markovich, Slobodan G. “Serbia and Montenegro.” in David Levinson and Karen Christensen (eds.). *Global Perspectives on the United States. Nation by nation survey*. Great Barrington, MA: Berkshire Publishing Group, 2007, Vol. II: 555-560.
- Markovich, Slobodan G. “An Assessment of 125 Years of Serbian-U.S. Relations.” in Lj. Trgovčević, (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Science, 2008: 326-345.
- Markovich, Slobodan G. “British-Serbian Cultural and Political Relations 1784-1918”, in *Idem* (ed.), *British-Serbian Relations from the 18th to the 21st Centuries*. Belgrade: Centre for British Studies of the Faculty of Political Science and Zepter Book World, 2018: 13-117.
- Mijatovich, Count Chedomille. *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*. London, New York, Toronto and Melbourne: Cassel and Co., 1917. Srpski prevod: Чедомил Мијатовић. *Успомене балканској дипломатије*, пр. и прир. С. Г. Марковић, Београд: РТС, 2008 (2. izd. 2017).
- Петковић, Ранко. *Један век односа Југославије и САД*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992.
- Поповић, Богдан Љ. „Покушај успостављања америчко-српских односа 1867”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Vol. 23 (1962): 49-57.
- Први српско енглески речник*. Ђикаго: Уједињено Српство, 1908 [Chicago: United Serbian, 1908].
- Trgovčević, Ljubinka. “Preface.” in *Idem* (ed.), *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Science, 2008: 11-13.

Živojinović, Dragoljub R. „Nezavisnost Kneževine Srbije i politika Sjedinjenih Američkih Država.” dodatak pod naslovom „Sjedinjene Države i Jugoslavija. Sto godina saradnje”, uz časopis *Pregled*, No. 216 (1981): 3-13.

Живојиновић, Драгољуб. „Успостављање дипломатских и трговинских односа између САД и Србије 1878-1881.” *Зборник за историју Мајнице српске*, No. 25 (1982): 31-49. Preštampano u: *Idem*, „Успостављање дипломатских и трговинских односа између САД и Србије 1878-1881”, u: *Idem*, *У појрази за заштитником. Студије о српско-америчким везама 1878-1920. године*. Београд: Албатрос плус, 2010, 26-31. Prevod ovog članka na engleski štampan je u: Živojinović, Dragoljub R. “The Establishment of Diplomatic and Commercial Relations between the United States of America and Serbia, 1878-1881.” in: Ljubinka Trgovčević (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Science, 2008: 18-36.

SLOBODAN G. MARKOVIĆ

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

ESTABLISHING DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN SERBIA AND USA IN 1881/82 IN HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL MEMORIES

Summary

The first part of the paper deals with the circumstances accompanying the establishment of diplomatic relations between the United States and the Kingdom of Serbia in 1881/82, as well as the key figures on both sides of the process: Eugene Schuyler and Čedomilj Mijatović. The level of mutual knowledge of the two cultures has been analyzed at that time, and especially the knowledge of the USA in Serbia.

In Serbian historiography, the issue of establishing diplomatic relations was problematic especially during the celebration of the centennial of the establishment of mutual relation in 1981 and during the celebration of its 125th anniversary in 2006/07. In both cases, the anniversaries were marked by a series of manifestations that referred to that relation which was established in 1881. Therefore, the analysis of those anniversaries provides an insight into the political circumstances of a certain time. At the same time it allows insights by all those professionals interested into these mutual relations.

During the celebration of both anniversaries, some problems have arisen, too. Thus, the ideological constraints of the Communist Yugoslavia consequently led to the fact that the number of events that occurred in October and November 1981 on the occasion of the centennial of relations which were mostly initiated on behalf of the Americans, were marginalized in the public. Having analyzed the texts published in *Politika* newspapers of that time, they indicate that that anniversary was completely ignored. In the second case (2006/07), a complex foreign-policy context was analyzed, arising from the crisis associated with the proclamation of Kosovo's independence, as well as the effects of anti-Western propaganda in Serbia in the 1990s.

Finally, it is pointed out that the events in the 1990s contributed to the distortion of historical memory of Serbian-American relations in Serbian public opinion. Although the relations between Serbia/Yugoslavia and the USA were mainly close in the period 1917-2007, different perception prevailed in the public opinion in Serbia in the 1990s as part of the anti-Western propaganda in Serbia which was revived again in 2012.

SRPSKO-AMERIČKI ODNOSI U PRVOM SVETSKOM RATU KROZ PRIZMU SRPSKE ISTORIOGRAFIJE

Apstrakt: Cilj rada je da osvetli pravce i teme istraživanja srpske istoriografije o srpsko-američkim odnosima u Prvom svetskom ratu. Rad je zasnovan na brojnim člancima, studijama i monografijama koje karakteriše široka faktografska osnova, utemeljena na prvorazrednoj arhivskoj građi i savremenoj štampi. Dosadašnja istoriografija jasno oslikava srpsko-američke odnose od 1914. do 1918. godine, ali postoji mogućnost da se promeni istraživački pristup i da se znanja upotpune.

Ključne reči: Sjedinjene Američke Države, Srbija, Prvi svetski rat, istoriografija

Od kraja šezdesetih godina dvadesetog veka, kada ulaze u fokus srpske istoriografije, pa sve do danas, srpsko-američki odnosi tokom Prvog svetskog rata proučavaju se u nekoliko pravaca, od kojih su najvažniji uloga Amerike u stvaranju jugoslovenske države, srpsko-američki diplomatski i politički odnosi, uloga istaknutih pojedinaca, značaj javnog mnjenja u međusobnim odnosima, humanitarni rad, iseljništvo i dobrovoljački pokret u SAD.

Sigurno najobuhvatniji pristup proučavanju srpsko-američkih odnosa, od trenutka njihovog uspostavljanja 1881. godine do osnivanja jugoslovenske države, imao je pionir ovih istraživanja, Dragoljub Živojinović. U periodu od 1967, kada je izašao njegov članak u kome proučava stavove američkog javnog mnjenja i vlade prema događajima na Balkanu od 28. juna do 28. jula 1914. godine (Živojinović 1967, 231–260), pa nadalje, tokom višedecenijskog naučnog rada, posvetio se istraživanju brojnih pitanja diplomatskih, političkih, humanitarnih i kulturnih veza Srbije i Amerike. U svojoj doktorskoj tezi, nastaloj na prvorazrednim izvorima uglavnom američke provenijencije, i objavljenoj u srpskom i američkom izdanju (Živojinović 1970; Živojinović 1972), istraživao je uticaj politike Sjedinjenih Država i Italije na stvaranje Jugoslavije od 1917. do 1919. godine. Takav pristup problemu nastanka jugoslovenske države, putem proučavanja američko-italijanskih odnosa, kao i politike SAD prema Austrougarskoj i Vatikanu, predstavljao je novinu u istraživanju i iskorak u istoriografiji. Živojinović je ocenio da su u periodu od aprila 1917. do aprila 1919. godine Sjedinjene Države postale nezaobilazan činilac u pitanjima rata i mira u Evropi (Živojinović 1970, 275). On je rezimirao: „U tom periodu Amerikanci su predstavljali moralnu i političku snagu čiji gnev ni jedna od sukobljenih strana nije ni pomišljala da izazove preko izvesnih granica. Jugosloveni su u

svako doba nastojali da izbegnu bilo kakav nesporazum i da u sporu sa Italijom za sebe obezbede naklonost američkih predstavnika. Oni su u tome potpuno uspeali zahvaljujući kratkovidosti Italijana, njihovom nedostatku mudrosti i nepotrebnoj agresivnosti” (Živojinović 1970, 280).

U svojim radovima, Živojinović je isticao da srpsko-američke odnose tokom Prvog svet-skog rata proučava kao odnose SAD sa Srbijom i sa Crnom Gorom, posmatrajući ih kao dve srpske države, odnosno kao deo istog etničkog prostora.¹ Delovanje američke politike na prostoru Srbije i buduće jugoslovenske države od 1914. do 1918. godine odvijalo se na principima pragmatizma, uzdržanosti i, naposljetku, podrške Srbiji, za razliku od politike prema Crnoj Gori (Živojinović 2010, 14). Genezu srpsko-američkih odnosa u to doba Živojinović je razložio u nekoliko etapa. U prvim danima, tokom Julske krize 1914. godine, SAD su pokazivale naklonost prema Srbiji, „maloj i ugro-ženoj zemlji koja se bori za svoju slobodu, a Austrougarska je bila označena kao glavni podstrekač krize, odgovorna za rat” (Živojinović 2010, 9). Međutim, od proglašenja neutralnosti 4. avgusta 1914. godine, američka administracija je strogo nadgledala aktivnosti srpskih i jugoslovenskih agi-tatora na svojoj teritoriji, posebno učesnika jugoslovenskog skupa u Čikagu u leto 1915. godine (Živojinović 1982–1983, 503–512). Živojinović je smatrao da je srpsko-američke odnose u ratnim godinama obeležilo nastojanje Srbije da obezbedi podršku Amerike za ostvarenje ratnog cilja pro-klamovanog 1914. godine – stvaranja države Srba, Hrvata i Slovenaca. S druge strane, kao glavne karakteristike američke politike prema Srbiji označio je nedostatak interesovanja, nepoznavanje složenih balkanskih prilika i strogo pridržavanje moralnih načela u globalnoj politici predsednika Vudroa Vilsona (Živojinović 1984, 49–68). Svoje izabrane studije o srpsko-američkim vezama od 1878. do 1920. godine Dragoljub Živojinović je sakupio i objavio 2010. godine u knjizi *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*. U okviru te knjige nalazi se i petnaest radova o srpsko-američkim odnosima od 1914. do 1919. godine, napisanih u periodu od 1967. do 2009. godine.

Živojinović se posebno fokusirao na proučavanje uloge istaknutih pojedinaca u izgradnji i jačanju srpsko-američkih odnosa za vreme Prvog svetskog rata, prvenstveno američkog pred-sednika Vudroa Vilsona i srpskog naučnika Mihajla Pupina. On je smatrao da je Vilson tokom rata diplomatski i finansijski podržavao Srbiju, ali se u isto vreme i protivio rasparčavanju Austrougarske, neprestano pokušavajući da je odvoji od Nemačke (Živojinović 1969, 31–70). Vilsonov odlučan stav protiv tajnih ugovora ulivao je nadu srpskoj vladi da bi američki predsednik

¹ U ovom radu se nećemo baviti istraživanjima Dragoljuba Živojinovića o temi odnosa SAD i Crne Gore, premda su nje-gove studije iz te oblasti brojne i značajne za uobličavanje opšte slike američke politike prema jugoslovenskom držav-nom prostoru. Izdvajamo one u kojima razmatra pokušaje diplomatske saradnje Crne Gore sa Sjedinjenim Državama, držanje Amerike prema borbi za opstanak crnogorske države u Prvom svetskom ratu i američko vojno prisustvo u Crnoj Gori 1918–1919. godine (Živojinović 1996, Živojinović 2010, 183–210, 263–303, 369–428, Živojinović 2010a, 31–43).

mogao predstavljati glavnu podršku planovima za ujedinjenje jugoslovenske države.² Vilson je dugo oklevao da se izjasni o nacionalnim aspiracijama Srbije i naroda u Austrougarskoj i lično se usprotivio slanju američkih trupa na Solunski front. Ipak, sredinom 1918. godine opredelio se za načelo narodnosti prihvatajući ratni cilj Srbije i stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca (Živojinović 1997, 12–33). Živojinović je upozorio i da treba biti oprezan u isticanju Vilsonovog progugoslovenskog opredeljenja. Američki predsednik je prvenstveno želeo da spreči izbijanje novog rata, koji se mogao očekivati ukoliko bi se teritorijalna proširenja dodeljena Italiji odnosila na oblasti koje nisu bile organski delovi italijanske teritorije, odnosno nisu bile podeljene po principu nacionalnosti (Živojinović 1968, 456).³ Ulogu Vudroa Vilsona u rešavanju jugoslovensko-italijanskog spora poznatog kao jadransko pitanje proučavao je Andrej Mitrović, koji je ukazao na suštinu „nove diplomatije” američkog predsednika. Vilson je mirio stare diplomatske metode s novim, što je vodilo do kompromisnih rešenja i ustupaka, pri čemu su, zapravo, velike sile odlučivale o interesima malih naroda (Mitrović 1968, 473–477).

Liku Vudroa Vilsona Živojinović je pretpostavio lik Teodora Ruzvelta, koji je dobro razumeo složenost situacije na jugoistoku Evrope. Ruzvelt je kritikovao Vilsonov moralizam i tražio odlučno angažovanje Sjedinjenih Država i vođenje rata ne samo protiv Nemačke već i protiv njenih saveznika Austrougarske, Bugarske i Turske. Ruzvelt je shvatao da će u budućnosti Nemačka postati najveći protivnik SAD za primat nad Atlantikom. Podržavao je stvaranje nacionalnih država, a Austrougarsku, Tursku i Bugarsku je uvrstio u reakcionarne autokratije, jer su onemogućavale političku ekonomsku i socijalnu emancipaciju naroda (Živojinović 1973, 79–101). Proučavajući nacionalni i politički rad Mihajla Pupina od 1908. do 1935. godine, Živojinović je srpskog naučnika označio kao najboljeg lobistu koga su Srbi ikada imali u SAD, jer je držao govore, prikupljao pomoć, pozivao u borbu protiv tevtonske dominacije, organizovao dobrovoljce, vodio prepisku sa uglednim ličnostima iz javnog života SAD i vodio medijsku kampanju u korist Srbije (Živojinović 1985, 359–370; Živojinović 2010, 55–95).

Ličnost i delatnost Mihajla Pupina bile su tema brojnih članaka, a na ovom mestu svakako treba spomenuti radove s međunarodnog skupa o životu i delu Mihajla Pupina, održanog u Idvoru u oktobru 1979. godine, koji su objavljeni u istoimenom zborniku 1985. godine. Autori zbornika su se usredsredili na Pupinov naučni rad, kao i na njegov odnos prema izbijanju rata na Balkanu,

---

² Dragoljub Živojinović je detaljno proučio ulogu američkog predsednika Vudroa Vilsona u stvaranju jugoslovenske države. S posebnom pažnjom je obradio pitanja odnosa predsednika Vilsona prema Londonskom paktu i Rapalskom ugovoru, kao i genezu Vilsonovog stava o raspadu Austrougarske (Živojinović 2010, 211–251, 507–517, 519–538, Živojinović 2015, 121–126).

³ Andrej Mitrović je skrenuo pažnju na to da bi se Živojinovićevo isticanje Vilsonovog moralizma, idealizma i načela pravdnosti kao važnih faktora u vođenju spoljne politike moglo razmatrati, jer je američki predsednik bio vešt i praktičan političar, koji je doprineo zasnivanju prestiža Sjedinjenih Država u svetu. Mitrović je smatrao da je srpska vlada tokom rata vodila suzdržanu politiku prema SAD i da Nikola Pašić nije imao poverenja u Vilsona, niti je verovao u njegove ideje (Mitrović 1970, 249–251).

delatnost u organizovanju srpskog iseljništva u SAD, doprinos stvaranju jugoslovenske države i ulogu na Konferenciji mira u Parizu 1919. (Mitrović 1985, 399–424). Ubavka Ostojić-Fejić je analizirala stav javnosti SAD prema Mihajlu Pupinu (Ostojić-Fejić 1989, 163–169) i dala jednu od najboljih ocena njegove delatnosti: „Tokom ratnih godina, on se pokazao kao daroviti zagovornik srpskih ratnih ciljeva u američkoj javnosti, tumač raspoloženja srpskog i dela jugoslovenskog iseljništva, praktični organizator dobrovoljačke akcije, humanitarne i materijalne pomoći za Srbiju i najzad kao vešti posrednik u vojnim i drugim isporukama oružja i opreme i hrane srpskoj vojsci i civilnom stanovništvu” (Ostojić-Fejić 1994, 136).

Na brojne radove Dragoljuba Živojinovića oslanja se monografija Ubavke Ostojić-Fejić *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, objavljena u Beogradu 1994. godine. Nastala je na bazi građe Nacionalnog arhiva u Vašingtonu i predstavlja prvu i zasad jedinu celovitu monografiju koja se bavi srpsko-američkim odnosima u Prvom svetskom ratu. Okosnicu knjige čine politički i diplomatski odnosi dveju zemalja, od uspostavljanja diplomatskih odnosa 1881. godine do 1918. godine. Po svom obimu i sadržaju, najveći deo monografije se odnosi na razvoj odnosa dveju država u periodu od aprila 1917. do obeležavanja Kosovskog dana u julu 1918. godine. Kao središnje teme srpsko-američkih odnosa tokom 1917. i 1918. godine Ostojić-Fejić je istakla dolazak Ljubomira Mihailovića na mesto poslanika u Vašington i rad Srpske ratne misije na čelu sa Milenkom Vesnićem. U svojoj monografiji je obradila i pitanja humanitarne pomoći, finansijskih odnosa i rada s jugoslovenskim iseljništvom. Autorka je pošla od činjenice da su postojali brojni činoci koji su razdvajali Sjedinjene Američke Države i Srbiju, počevši od geografske udaljenosti, preko istorijskog razvoja, pa sve do aktuelnih razlika u društvenom, političkom i kulturnom životu. Uprkos tome što američka administracija nije pokazivala direktno interesovanje za Srbiju, američka javnost je imala drugačiji stav, ispoljavajući zainteresovanost i naklonost (Ostojić-Fejić 1994, 54–55). Ostojić-Fejić je navela da su neposredne materijalne posledice porasta interesovanja SAD za Srbiju tokom ratnih godina bile dosta skromne. Američka administracija nije prihvatila pregovore o političkim pitanjima sa zvaničnim srpskim predstavnicima, odgađajući njihovo razmatranje za vreme po okončanju rata. Promena u stavu SAD prema Srbiji bila je posredna i zasnivala se na razmišljanjima i brizi za budućnost Austrougarske. Ona je obratila pažnju i na probleme iseljništva, čije organizovanje nije imalo većeg uticaja na američku administraciju. Izuzetak je predstavljao Pupin, koji je imao veliki uticaj kako među iseljenicima tako i u američkoj javnosti, koju je upoznao sa srpskim ratnim ciljevima. Dobrovoljački pokret se odvijao nasuprot željama zvaničnih američkih vlasti.

Dalje, Ostojić-Fejić je istakla da su se pokušaji srpske vlade da zainteresuje Ameriku za ratne ciljeve Srbije odvijali u skladu sa sličnim pokušajima drugih evropskih naroda da od SAD dobiju finansijsku, vojnu i privrednu pomoć, i da su svi postigli slične skromne rezultate. Prema njenoj oceni, američka finansijska pomoć je proisticala iz opštih zakonskih akata Kongresa SAD usmerenih na pomoć svim evropskim saveznicima i njen uticaj na političke prilike prema

pojedininim državama bio je ograničen (Ostojić-Fejić 1994, 91–99, 213). Naposljetku, Ostojić-Fejić je zaključila da je temeljna promena američke politike koja se sastojala u priznavanju prava na samoopredeljenje naroda bila upravo ono što je Srbija priželjkivala od ulaska SAD u rat. Promena u srpsko-američkim odnosima u poslednjim mesecima rata sastojala se u značajnoj materijalnoj pomoći i podršci američke administracije i predsednika Vilsona, i predstavljala je deo nove američke politike prema Evropi u celini (Ostojić-Fejić 1994, 214–215). Temeljna faktografska podloga omogućila je Ubavki Ostojić-Fejić da izvede zaključak da su SAD od aprila 1917. do kraja rata političkom, diplomatskom i finansijskom podrškom prilično pomogle Srbiji da ostvari svoje ratne ciljeve.

Srpska istoriografija je pratila proces formiranja i transformacije američkog javnog mnjenja o Srbiji od Sarajevskog atentata pa sve do osnivanja Kraljevine SHS. Smatralo se da je američka javnost bila potpuno nepripremljena za evropsku krizu izazvanu Sarajevskim atentatom i da su čitaoci bili „upoznati samo sa spoljnim oblicima krize, ali ne i sa njenim dubljim značenjem” (Živojinović 1967, 259; Živojinović 2010, 181). Dragoljub Živojinović je istakao da široka čitalačka publika u SAD nije imala mogućnosti da se upozna s dubljim značenjem događaja na Balkanu koji su prerasi u svetski rat, jer su objašnjenja u novinama bila uglavnom vrlo površna. Odgovornost za nezainteresovanost javnosti i političkih krugova snosilo je američko novinarstvo, ali i predsednik Vilson i njegova administracija, koji nisu imali neophodno znanje niti interesovanje za Balkan. Ubavka Ostojić-Fejić je navela da je izuzetak predstavljao *Njujork tajms* (*New York Times*), koji je ispoljio razvijen politički sluh u potrazi za korenima evropske krize, izražavajući simpatije prema Srbiji, koja se suprotstavila ratobornoj i agresivnoj Austrougarskoj (Ostojić-Fejić 1994, 45). Ona je shvatila i da je uticaj javnosti na američku politiku prema Balkanu bio u najvećoj meri podređen stavovima predsednika Vilsona (Ostojić-Fejić 1994, 178). Ozbiljan i analitički pristup događajima koji su doveli do izbijanja ratnih sukoba imao je i *Čikago tribjun* (*Chicago Tribune*), poznat po svojim editorijalima i komentarima čiji su autori bili obrazovani novinari, pravnici i bivše diplomate. Premda se *Čikago tribjun* nije svrstavao ni na čiju stranu, odnos prema Srbiji je u najvećem broju napisa bio blagonaklon. Uglavnom je preovladavalo mišljenje da je Sarajevski atentat predstavljao samo povod za rat, koji je Austrougarska morala da započne kako bi očuvala svoj teritorijalni integritet ugrožen pokretom Slovena i Mađara. (Vučetić 2016, 441). U radovima Vojislava Pavlovića, koji su nastali na osnovu novinskih isečaka iz američke štampe iz druge polovine 1917. i 1918. godine, sačuvanih u fondu srpskog poslanstva u Vašingtonu, navodi se da američka glasila nisu imala diferenciran stav prema složenoj političkoj situaciji na Balkanu i da, pored dobijanja značajnog publiciteta, Srbija nije uživala bezrezervnu podršku za sprovođenje ideje ujedinjenja u jugoslovensku državu (Pavlović 1988, 253). Autor je zapazio da su se u poslednjoj godini rata napisali o Srbiji u američkoj štampi uglavnom dovodili u vezu s pitanjima jugoslovenskog ujedinjenja i raspada Austrougarske, mada se istovremeno pružala podrška srpskim ratnim naporima. Pavlović zaključuje da javno mnjenje i

zvanična politika nisu bili usaglašeni i da je štampa uticala na američku administraciju da promeni stav povodom jugoslovenskog ujedinjenja (Pavlović 1989, 178–179).

Novija istraživanja američkog javnog mnjenja prema Srbiji pokušavaju da odgovore na pitanje šta su mediji značili u Prvom svetskom ratu, odnosno koliko su propagandne aktivnosti uticale na tok rata. Ona se zasnivaju ne samo na dnevnim novinama već i na časopisima koji su se bavili politikom, kulturom, književnošću i umetnošću, ali i istraživačkim novinarstvom, i time doprineli kreiranju javnog mnjenja. Na stvaranje predstave o Srbiji u prvim godinama rata uticao je deo američke naučne javnosti, sa časopisom *National Geographic* na čelu. Srbija se našla u fokusu američke javnosti zbog humanitarne katastrofe usled epidemije tifusa, 1915. godine, a broj tekstova u američkim glasilima se umnožava od proleća 1917. godine, zaslugom Komiteta za javno informisanje, prve propagandne agencije američke vlade, što je bio deo kampanje ulaska SAD u rat. Urednici nekih vodećih časopisa, koji su se obraćali i intelektualnoj eliti i širokoj publici, bili su simpatizeri predsednika Vilsona. Pretkraj rata, američko javno mnjenje se usmeravalo u korist stvaranja nove države na Balkanu, čiji principi su se upoređivali sa američkim, pa je zaključeno da se javno mnjenje SAD ponašalo u skladu sa državnim spoljnom politikom (Vučetić 2015, 387–400). U okviru interesovanja za američko javno mnjenje istražuje se i percepcija Srbije među Amerikankama, i to na osnovu „ženskih” magazina, stručnih časopisa i literature. Tekstovi posvećeni Srbiji uglavnom su pisani s mnogo naklonosti, pa se Srbija predstavlja kao hrabra mala zemlja, opustošena ratnim razaranjima, kojoj je za opstanak neophodna potpora Sjedinjenih Država. Amerikanke su pozivale na pomoć Srbiji ne samo u oblasti medicine, poljoprivrede, finansija i obrazovanja već i u zbrinjavanju brojne ratne siročadi (Vučetić 2017, 449).

Jedna od važnih tema koje su zanimale srpsku istorijsku nauku, ali i medicinsku, jeste američki humanitarni rad u Srbiji tokom Prvog svetskog rata – delovanje medicinskih misija američkog Crvenog krsta, Rokfelerove fondacije, Sanitarne komisije, Komiteta milosrđa, kao i osvedočenih dobrotvora – Mejbel Grujić i bračnog para Džona i Jelene Lozanić Frotingam. Radovi koji se bave američkom humanitarnom akcijom se prvi put pojavljuju u zbornicima s naučnih skupova povodom sedamdesetogodišnjice Prvog svetskog rata koje je organizovao Istorijski institut SANU i objavio u periodu od 1985. do 1989. godine. To su radovi Ubavke Ostojić-Fejić posvećeni misiji Rokfelerove fondacije u Srbiji 1915–1916. godine (Ostojić-Fejić 1987, 237–244) i anglo-američkoj humanitarnoj pomoći Srbiji 1919. godine (Ostojić-Fejić 1990, 105–111), a njihovi zaključci su inkorporirani u pomenutu monografiju o srpsko-američkim odnosima 1914–1918 godine. Američke medicinske misije bile su samo jedan oblik humanitarne pomoći koju su u Srbiju slala dobrotvorna društva. Ubavka Ostojić-Fejić je nabrojala 37 organizacija koje su na različit način pomagale srpskoj vojsci i civilima. Posebno je istakla američki Crveni krst, Rokfelerovu fondaciju i lekare Edvarda Rajana i Ričarda Stronga, jer su odigrali ključnu ulogu u suzbijanju epidemije tifusa u Srbiji 1915. godine (Ostojić-Fejić 1992, 200–202). Pisala je i o značaju Srpskog potpornog

komiteta, koji je nastao na inicijativu Mihajla Pupina, Mejbel i Slavka Grujića, dobrotvorne organizacije aktivne na prikupljanju sredstava neophodnih za nabavku lekova i sanitetskog materijala. „Nije pogrešno reći da je humanitarna pomoć, koja je načinom organizovanja bila decentralizovana, lokalna i prepuštena inicijativi užih grupa stvarnih entuzijasta po američkim gradovima, više učinila približavanju Srbije američkom čoveku od zvaničnih poteza srpske i američke vlade”, piše Ostojić-Fejić (Ostojić-Fejić 1994, 214). Ipak, humanitarna pomoć koja je u Srbiju stizala iz SAD preko američkog Crvenog krsta bila je sistematska i znatno veća nego što se do sada pretpostavljalo (Vučetić 2018b).

Objavlivanjem knjige dr Žarka Vukovića o savezničkim medicinskim misijama u Srbiji 1915 (Vuković 2004) i teksta o istoj temi objavljenog u zborniku radova o srpskom vojnom sanitetu 1914–1915. godine (Antić et al. 2010, 265–306) skrenuta je pažnja na ličnosti američkih lekara i medicinskih sestara koji su boravili u Srbiji u Prvom svetskom ratu. Najviše se pisalo o dr Edvardu Rajanu, američkom hirurgu koji je upravljao beogradskom Vojnom bolnicom tokom obe austrijske ofanzive na grad 1914–1915. godine. Zbog svojih zasluga za civilno stanovništvo prozvan je „spasiocem Beograda” (Antić 2011, 171–179; Veljković 2012; Petrović 2017, 205–219). Tema američkog humanitarnog rada i medicinskih misija nikako nije iscrpljena. U američkim arhivima i privatnim zbirkama otkriveni su novi izvori, dnevničke beleške i memoarski zapisi američkih humanitaraca koji su tokom Prvog svetskog rata boravili u Srbiji. Izveštaji, pisma i dnevници američkih medicinskih sestara predstavljaju jedinstvenu građu za istraživače. Njihovi opisi svakodnevnog života, odnosa prema ratu, lične motivacije i očekivanja sredine svedoče o aktivnoj ulozi medicinskih sestara u ratnim zbivanjima. U radovima koji se bave tom tematikom izranja nova slika žena, Amerikanki koje su sopstvenom odlukom postale posrednici i učesnici događaja na frontu, kao i odgovorni činioци u radu sa civilnim stanovništvom (Vučetić 2018, 2018b). Angažovanje američke Sanitarne komisije i njen uspeh u suzbijanju epidemije tifusa u Srbiji 1915. godine osvetljeni su na osnovu dnevničkih beležaka lekara i sanitarnih inženjera. Istovremeno, razmatrana su i pitanja američke percepcije ljudi, događaja, gradova, kulture, istorije i mentaliteta žitelja Balkana (Vučetić 2018a).

Veliki broj autora koji su se bavili temom američkog humanitarnog rada u Srbiji pisalo je o delatnosti Mejbel Grujić. Posebno se izdvaja rad Ljubinke Trgovčević u kome se razmatra ne samo izuzetan značaj humanitarnog rada američke dobrotvorke već i njena uloga u zbližavanju Srbije i SAD (Trgovčević 2008, 311–325). Taj rad je objavljen u zborniku *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia* u izdanju Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Članak Jasmine Milanović govori o nadljudskim naporima i nesvakidašnjoj hrabrosti Mejbel Grujić da se u ratnom vihoru preko trideset puta otisne preko Atlantika sa ciljem da obezbedi pomoć srpskom narodu (Milanović 2014, 9–26).

Značajno interesovanje srpska istoriografija pokazala je za dve blisko povezane teme, srpsko iseljeničtvo i razvoj dobrovoljačkog pokreta u Sjedinjenim Državama. To je izuzetno važna tema, budući da su dobrovoljci sa sobom doneli materijalne i duhovne tekovine SAD. Dakle, istoriografija proučava način života i mišljenja srpske iseljeničke zajednice, konflikte unutar iseljeničke zajednice i odnos prema dobrovoljcima. Ubavka Ostojčić-Fejić je zapazila da zvanična Srbija nije bila zainteresovana za dobrovoljačke akcije u prvim godinama rata, jer su SAD bile neutralne pa se svaka regrutacija na američkoj teritoriji smatrala protivzakonitom. Ona je istakla zasluge vojne misije pukovnika Pribičevića u upućivanju oko 4.000 dobrovoljaca u Srbiju, kao i njegove zasluge u buđenju nacionalne svesti iseljenika i upoznavanju šire američke javnosti sa idejom osnivanja jugoslovenske države (Ostojčić-Fejić 1996, 196–205). Sukob u srpskoj zajednici u SAD između saveza „Sloga“, na čijem čelu se nalazio Pupin, i „Srbobrana“, koji je okupljao uglavnom Srbe iz Hrvatske, bio je posledica suprotstavljenih stavova Pupina i Pribičevića o dobrovoljačkom pitanju. Milan Micić je primetio da je Pupinov stav da Srbiji nisu potrebni dobrovoljci iz SAD, već novac i materijalna pomoć, ujedno bio stav znatnog dela vođstva srpske zajednice u SAD, a izražavao je i interese američke politike i društva u Prvom svetskom ratu (Micić 2016). Monografija Milana Micića o Amerikancima, srpskim dobrovoljcima iz SAD u Prvom svetskom ratu, nastala je na osnovu intervju sa 219 njihovih potomaka (Micić 2018). I pored istorijske distance i fragmentarnosti porodičnih predanja, uspeo je da analizira motive i način prijavljivanja iseljenika u dobrovoljce, sećanje na borbe u kojima su učestvovali, povlačenje preko Albanije, boravak na ostrvu Vidu, odnos prema francuskim saveznicima, kao i konflikte s pojedinim oficirima srpske vojske, i otkrio da su srpski dobrovoljci iz SAD bili otvoreni i raspoloženi da usvajaju nova iskustva (Micić 2015, 387–400). Tačan broj Srba dobrovoljaca iz SAD nije moguće utvrditi, pa u istoriografiji postoje kontroverze povodom toga koliki je zaista bio njihov doprinos poredama srpske vojske (Vajagić 2018, 245–266).

Kultura i književnost srpskih iseljenika u SAD, odjeci Prvog svetskog rata u publikacijama srpskih iseljenika u SAD i uopšte kulturna istorija srpskog iseljeničtva u američkoj dijaspori predstavljaju deo istraživačkih interesovanja Krinke Vidaković Petrov. Ona je urednica dvojezičnog, srpsko-engleskog zbornika *The Great War 1914-1918, The Kingdom of Serbia, the United States of America and the Serbian American Diaspora*, objavljenog u leto 2018. godine u Sjedinjenim Državama, u izdanju Sebastijan presa (Vidaković Petrov 2018). Neposredni povod za objavljivanje te knjige bio je važan jubilej u srpsko-američkim odnosima – stogodišnjica *Apela* Amerikancima da se mole za srpski narod na dan 28. jula 1918. godine. *Apel* je uputio američki državni sekretar Lansing, a 28. jul je proglašen Srpskim danom u Americi. Prema rečima Krinke Vidaković Petrov, monografiju je priredila sa ciljem da doprinese kolektivnoj i javnoj uspomeni na Prvi svetski rat, iz koga su SAD izašle kao svetska sila, pri čemu je Srbija odigrala ključnu ulogu u preoblikavanju mape Balkana, učestvujući na presudan način u stvaranju jugoslovenske države. U sedam poglavlja je raspoređeno 38 članaka istoričara, filologa, politikologa i publicista, a razmotreni su politički

odnosi Kraljevine Srbije i SAD, javno mnjenje, angažovanje dobrovoljaca, američki humanitarni naponi, kazivanja Amerikanaca i Amerikanki koji su boravili sa srpskom vojskom i vizuelna umetnost američke umetnice Malvine Hofman. Vrednost te knjige je u njenom konceptu objedinjavanja različitih radova o srpsko-američkim odnosima u Prvom svetskom ratu i nastojanjima da se objavi i promoviše prvenstveno u Sjedinjenim Državama.

Prva celovita monografija o srpsko-američkim odnosima od 1914. do 1918. godine, čija je autorka Ubavka Ostojić-Fejić, pojavila se pre više od dvadeset godina. Za to vreme, postali su dostupni novi izvori i brojna literatura, pa se stvaraju uslovi da se ponovo razmotre neka već obrađena pitanja. Premda nam se čini da je period Prvog svetskog rata pomno proučen, fondovi američkih arhiva i privatne zbirke pružaju priliku za nove pravce istraživanja. Posebno zanimljivim čine se mogućnosti za istraživanje društvene i ženske istorije. Pregled istoriografije o srpsko-američkim odnosima u Prvom svetskom ratu završavamo radovima objavljenim 2018. godine. Osvrt na dosadašnja dostignuća istoriografije i traganje za novim istraživačkim pristupima nude srpskoj i američkoj naučnoj, stručnoj i čitalačkoj javnosti podsećanje na saradnju i savezništvo i osnove za dalja razmišljanja.

Literatura:

- Antić, Vukašin. „Dr Edvard V. Rajan – lekar spasilac Beograda.” u *800 godina srpske medicine: zbornik radova 15. Studeničke akademije*, 171–179. Beograd: Srpsko lekarsko društvo, 2011.
- Antić, Vukašin et al. „Strane vojne i dobrotvorne medicinske misije u Srbiji 1914–1915 godine.” u *Srpski vojni sanitet 1914–1915. godine*, ur. Aleksandar Nedok, 265–306. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Uprava za vojno zdravstvo; Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva, 2010.
- Bulajić, Milan, Koča Jončić i Ivan Čizmić (ur.). *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina: zbornik radova naučnog skupa Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*. Novi Sad: Pokrajinska konferencija SSRN Vojvodine, 1985.
- Vajagić, Predrag. „Srbi iz Sjedinjenih Američkih Država – dobrovoljci u Velikom ratu.” u *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918*, ur. Srđan Rudić, Dalibor Denda, Đorđe Đurić, 245–266. Beograd: Istorijski institut, Institut za strategijska istraživanja; Novi Sad: Matica srpska, 2018.
- Veljković, Snežana. „Život i rad Vojne bolnice u Beogradu za vreme Velikog rata (1914–1918)” Izgovoreno 20. septembra 2012. na redovnom sastanku Sekcije za istoriju medicine Srpskog lekarskog društva, u Beogradu. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674> (pristupljeno 27.2.2019).

- Vidaković Petrov, Krinka (ed.). *The Great War 1914-1918, The Kingdom of Serbia, the United States of America and the Serbian American Diaspora*, Alhambra, California: Sebastian Press, 2018.
- Vuković, Žarko. *Savezničke medicinske misije u Srbiji, 1915*. Beograd: Plato, 2004.
- Vučetić, Biljana. „Američko javno mnjenje o Srbiji u Prvom svetskom ratu.” u *Prvi svetski rat, Srbija, Balkan i Velike sile*, ur. Srđan Rudić, Miljan Milkić, 387–400. Beograd: Istorijski institut; Institut za strategijska istraživanja, 2015.
- Vučetić, Biljana. “‘Out of the East Christ Came’: Serbia in the Eyes of American Women during the Great War.” *Istorijski časopis* 66 (2017): 437–451.
- Vučetić, Biljana. “Sestras Americana – američke medicinske sestre u Srbiji u Prvom svetskom ratu.” *Istorijski časopis* 67 (2018): 339–356.
- Vučetić, Biljana. „Srbija i Rusija u američkom javnom mnjenju u leto 1914. godine: Primer Čikago tribjuna.” u *Veliki rat 1914–1918: uzroci, posledice, tumačenja. Međunarodni tematski zbornik posvećen akademiku Dragoljubu R. Živojinoviću (1934–2016)*, ur. Aleksandar Rastović, 431–445. Niš: Filozofski fakultet, 2016.
- Vučetić, Biljana. „Stenli Hart Ozborn, američki lekar u Srbiji 1915. godine.” *Glas CDXXVIII SANU, Odeljenje istorijskih nauka* 18 (2018a): 461–475.
- Vučetić, Biljana. “Warm Neutrality: Some Aspects of American Humanitarian Work in Serbia 1914-1916.” u *Al fronte. La Grande Guerra fra interventissimo, cronaca e soccorso*, ed. Andrea Carteny, Giuseppe Motta, Alessandro Vagnini, 101–122. Roma: Edizioni Nuova Cultura; Sapienza Università di Roma, 2018b.
- Živojinović, Dragoljub. *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919*. Beograd: Naučna knjiga, 1970.
- Živojinović, Dragan. *America, Italy and the birth of Yugoslavia (1917-1919)*. New York: Boulder; East European Quarterly, 1972a.
- Živojinović, Dragoljub. „Amerikanci na Jadranu 1918–1919. godine.” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 369–428. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Američke trupe u Crnoj Gori 1918–1919. godine.” *Istorijski zapisi* 3 (2010a): 31–43.
- Živojinović, Dragoljub. „Vlada Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslovenski skup u Čikagu 1915. godine.” *Istorijski časopis* 29–30 (1982–1983): 503–512.
- Živojinović, Dragoljub. „Jadransko pitanje u periodu između potpisivanja primirja sa Austro-Ugarskom i početka Pariske mirovne konferencije 1919 godine.” *Zbornik Filozofskog fakulteta* 10 (1968): 431–456.
- Živojinović, Dragoljub. „Jugoslovenske zemlje u politici Sjedinjenih Američkih Država do 1918. godine.” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 29 (1984): 49–68.

- Živojinović, Dragoljub. „Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama 1914–1915.” u *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina: zbornik radova naučnog skupa Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*, 359–370. Novi Sad: Pokrajinska konferencija SSRN Vojvodine, 1985.
- Živojinović, Dragoljub. „Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina 1908–1935. godine.” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 55–95. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Otvaranje crnogorskog poslanstva u Vašingtonu 1917–1918. godine.” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 263–303. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Stav američkog javnog mnjenja i vlade prema događajima na Balkanu, 28. VI – 28.VII 1914.” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 155–181. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Sveta stolica, Vudro Vilson i raspad Habzburške Monarhije 1914–1918. godine” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 211–251. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Teodor Ruzvelt i politika Sjedinjenih Američkih Država prema jugoistočnoj Evropi, 1917–1918. godine.” *Vojnoistorijski glasnik* 1 (1973): 79–101.
- Živojinović, Dragoljub. “The Vatican, Woodrow Wilson, and the dissolution of the Habsburg Monarchy 1914-1918.” *East European Quarterly* 3 (1969): 31–70.
- Živojinović, Dragoljub. *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. *Crna Gora u borbi za opstanak 1914–1922*. Beograd: Vojna knjiga, 1996.
- Živojinović, Dragoljub. „Crnogorska misija u SAD 1915. godine.” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 183–210. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Vudro Vilson i Londonski pakt (1915)” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 519–538. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. „Vudro Vilson i Rapalski ugovor (1920)” u *U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*, 507–517. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub. “Woodrow Wilson and Serbia 1913-1918.” *Serbian studies* 11:1 (1997): 12–33.
- Živojinović, Dragoljub. “Woodrow Wilson on the Austro-Hungarian responsibility for the outbreak of the war 1914-1918.” u *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, 121–126. Beograd: SANU, 2015.
- Milanović, Jasmina. „Mabel Grujić i Delfa Ivanić, dobročiniteljke srpskog naroda.” *Istorija* 20. veka 1 (2014): 9–26.

- Mitrović, Andrej. „Velike sile i postanak jugoslovenske države kao istoriografska tema. Osvrt na knjigu Dragoljuba R. Živojinovića, Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919” *Istorijski glasnik* 1–2 (1970): 243–251.
- Mitrović, Andrej. „Mirovna deklaracija Kraljevine SHS i deklaracija V. Vilsona od 23. aprila 1919.” *Zbornik Filozofskog fakulteta X-1* (1968): 473–494.
- Mitrović, Andrej. „Mihajlo Pupin na Konferenciji mira u Parizu 1919. godine.” u *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina: zbornik radova naučnog skupa Novi Sad – Idvor, 4–7. oktobar 1979*, 399–424. Novi Sad: Pokrajinska konferencija SSRN Vojvodine, 1985.
- Micić, Milan. *Amerikanci, srpski dobrovoljci iz SAD 1914–1918*. Novo Miloševo: Banatski kulturni centar, 2018.
- Micić, Milan. „Istorijsko pamćenje potomaka srpskih dobrovoljaca iz SAD na događaje Prvog svetskog rata.” u *Prvi svetski rat, Srbija, Balkan i Velike sile*, ur. Srđan Rudić, Miljan Milkić, 485–506. Beograd: Istorijski institut; Institut za strategijska istraživanja, 2015.
- Micić, Milan. „Mihajlo Pupin i prikupljanje dobrovoljaca za srpsku i crnogorsku vojsku u SAD 1914–1918.” Treće međunarodno savetovanje Arhiva Vojvodine Elite u Velikom ratu (27. i 28. oktobra 2016. godine).
<http://www.arhivvojvodine.org.rs/zbornici-radova/3mk/MilanMitic.pdf> (pristupljeno 28.2. 2019).
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „Američka humanitarna delatnost u Srbiji tokom Prvog svetskog rata.” *Istorijski časopis* 39 (1992): 199–205.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „Anglo-američka humanitarna pomoć Srbiji u 1919. godini.” u *Naučni skup Srbija na kraju Prvog svetskog rata*, ur. Slavenko Terzić, 105–111. Beograd: Istorijski institut, 1990.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „Britansko i američko javno mnjenje prema Srbiji i Prvom svetskom ratu: sličnosti i razlike.” u *Evropa i Srbi: međunarodni naučni skup, 13–15. decembra 1995*, ur. Slavenko Terzić, 461–476. Beograd: Istorijski institut; Novi Sad: Pravoslavna reč, 1996.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „Misija Rokfelerove fondacije u Srbiji 1915–1916. godine.” u *Naučni skup Srbija 1916. godine*, ur. Slavenko Terzić, 237–244. Beograd: Istorijski institut, 1987.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „Mihajlo Pupin u ogledalu javnosti SAD tokom Prvog svetskog rata.” u *Naučni skup Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države, Beograd, [2. i 3. decembra 1988]*, 163–169. Beograd: Istorijski institut, 1989.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. „SAD i srpski dobrovoljački pokret u Prvom svetskom ratu.” u *Dobrovoljci u oslobodilačkim ratovima Srba i Crnogoraca*, 195–205. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Udruženje ratnih dobrovoljaca 1912–1918, njihovih potomaka i poštovalaca; Kikinda: Komuna, 1996.
- Ostojić-Fejić, Ubavka. *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

Pavlović, Vojislav. „Štampa u SAD u Srbiji.” u *Naučni skup Srbija 1917. godine*, ur. Slavenko Terzić, 249–255. Beograd: Istorijski institut, 1988.

Pavlović, Vojislav. „Štampa u SAD u Srbiji.” u *Naučni skup Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države, Beograd, [2. i 3. decembra 1988]*, 171–180. Beograd: Istorijski institut, 1989.

Petrović, Nada. „Američka elita za Srbiju u Velikom ratu: dr Edvard Rajan, Džon Frothingam i Darinka Grujić.” u *Zbornik radova sa međunarodnog savetovanja: Elite u Velikom ratu*, ur. Branimir Andrić, 205–219. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, 2017.

Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.

Trgovčević, Ljubinka. “Mabel Grujić – an American in Serbia. Contribution on her humanitarian work during the World War One.” u *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, 311–325. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.

BILJANA VUČETIĆ

The Institute of History Belgrade

SERBIAN-AMERICAN RELATIONS IN WORLD WAR I THROUGH THE PRISM OF SERBIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

Since the late 1960s, when they came into the focus of Serbian historiography, the Serbian-American relations during World War I have been studied in several directions. The pioneers of such research, among which the most prominent was Dragoljub Živojinović, were interested in the role of the United States in the creation of Yugoslavia and the expansion of the American influence in the Balkans, the Adriatic and Europe. Another significant research issue is the diplomatic relation between Serbia and the United States, i.e. American policy towards Serbia and its war efforts until 1918.

In a large number of papers, the role of prominent individuals was explored in the establishment and strengthening of Serbian-American relations during World War I, primarily between Woodrow Wilson, the American President and Mihajlo Pupin, the Serbian scholar, as well as a well-known benefactors such as Mabel Grujić and John and Jelena Lozanić Frothingham. Serbian historiography also dealt with the attitude of the US government to the role of Serbia in the

outbreak of war as well as the process of shaping the image of Serbia with the American public during the war, from disinterest to huge sympathies. One of the important topics is the American humanitarian work in Serbia during World War I – the operation of the American Red Cross medical missions, the Rockefeller Foundation and the United States Sanitary Commission. Serbian historiography shows significant interest in two closely related topics, Serbian emigration and the development of a volunteer movement in the United States.

Marking the 100th anniversary of World War I at scientific gatherings and conferences since 2014 has resulted in a renewal of interest in relations between Serbia and the United States. The first complete monograph by Ubavka Ostojić-Fejić, who wrote about Serbian-American relations from 1914 to 1918, was published more than twenty years ago. During that time, new sources and numerous literature emerged. Also, conditions were created to reconsider some of the issues that had already been dealt with. Although the period of World War I seems to have been thoroughly studied, American archives and private collections funds provide opportunities for new directions of research.

VESNA ĐIKANOVIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

MIGRACIJE I DIJASPORA U SAD I SRPSKA ISTORIOGRAFIJA 1991–2018.¹

Apstrakt: Rad se bavi analizom odnosa srpske istoriografije prema problemu srpskog/jugoslovenskog iseljavanja i iseljeničtva u periodu od 1991. do 2018. godine.² Akcenat će biti primarno stavljen na ona istraživanja posvećena prostoru SAD u kontekstu analiza migratornih kretanja, odnosa države i iseljenika i pitanja dijaspore. Pored jasnog političkog i ekonomskog značaja, ali i globalnog uticaja, Sjedinjene Države kao prostor konstantnog privlačenja srpskog iseljavanja i prostor na kome se nalazi brojna srpska zajednica svakako opravdavaju ovo opredeljenje. U ovom pregledu, akcenat je stavljen na radove nastale na prostoru Srbije, u radu naučnih institucija i pojedinaca. U pokušaju objektivnog sagledavanja i valorizacije ukupnih dometa srpske istoriografije u ovom kontekstu, predmet razmatranja predstavljaće i srpsko i jugoslovensko istoriografsko nasleđe, pre svega ono koje je nastalo tokom postojanja jugoslovenske države.

Ključne reči: srpska istoriografija, migracije, Srbija, Sjedinjene Američke Države, iseljenici, iseljavanje, dijaspora

Masovno iseljavanje sa evropskog kontinenta od druge polovine 19. i početkom 20. veka, primarno usmereno ka Severnoj Americi, delovalo je podsticajno na pojavu javnog, a zatim i naučnog interesa za fenomen migracija. S druge strane, aktuelnost problema migracija u savremenom trenutku i novi izazovi koji se jednakom snagom postavljaju pred države iseljenja, kao i države i društva imigracije, čine to pitanje konstantnim predmetom zainteresovanosti različitih naučnih disciplina (demografije, ekonomije, sociologije, etnologije, antropologije, psihologije, istorije). Sjedinjene Američke Države, kao krajnje odredište najvećeg dela evropske emigracije od sredine 19. veka i mesto koncentracije brojnih iseljeničkih zajednica, i značaj SAD u ukupnim političkim,

---

¹ Članak je rezultat rada na projektu *Srbi i Srbija u jugoslovenskom i međunarodnom kontekstu: unutrašnji razvitak i položaj u evropskoj/svetskoj zajednici* (N° 47027), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Uprkos činjenici da je na prostoru Sjedinjenih Američkih Država postojala validna i brojna produkcija radova koji su se bavili problemom srpskog/jugoslovenskog iseljavanja i iseljeničtva, u ovom radu oni neće biti razmatrani. Bibliografiju radova o srpskom iseljeničtvu, uključujući i one objavljene u inostranstvu, videti u: Gaković, Robert i Milan M. Radović. *Serbs in the United States and Canada: a comprehensive bibliography*. Minneapolis: Immigration History Research Centre, University of Minnesota, 1976. Takođe, namera je da se, u kontekstu postavljene teme, ukaže na glavne tendencije u srpskoj istoriografiji bez navođenja ukupne istoriografske produkcije u tom pogledu.

ekonomskim, pa i kulturološkim kretanjima savremenog sveta učinili su taj prostor primarnim u naučnim analizama ovog fenomena. Uzroci i posledice, razmere iseljavanja, udeo pojedinih regija u tom procesu, zatim i položaj pojedinih etničkih grupa unutar američkog društva, socijalno-ekonomski status, problem asimilacije i amerikanizacije – neka su pitanja na koja se pokušalo odgovoriti. Ova pitanja ne gube na aktuelnosti i iznova ostaju predmetom istraživačke znatiželje i debata. Međutim, izazovi savremenog društva (npr. globalizacija), izmenjeni politički kontekst i, konačno, kontinuitet mobilnosti (prisilne ili dobrovoljne) otvorili su prostor novom sagledavanju pitanja migracija. Političke, ekonomske, kulturne, ali i bezbednosne implikacije migratornih kretanja, odnos na relaciji država–dijaspora (ali i problematizovanje same konstrukcije pojma *dijaspora*), međuuticaji države emigracije i države imigracije, pitanje identiteta, osećanja pripadnosti i transnacionalne povezanosti – samo su neke od tema koje privlače pažnju naučnih istraživanja, uključujući i ona istorijska.

Srpsko društvo je svakako bilo jedno od onih koja su se tokom istorijskog razvoja suočavala s različitim oblicima migratornog iskustva kao subjekti ili deo migratornih kretanja kroz proces unutrašnjih migracija: evropskih, prekoookeanskih, zatim voljnih ili prisilnih, pojedinačnih ili masovnih oblika migratornog kretanja. Ako govorimo o prostoru srpske države, on postaje i mesto imigracionih tokova prilivom jednog broja lica tokom 19. i 20. veka, sunarodnika iz susednih država i regija ili stranaca koji su tražili bolji život na ovom prostoru uz specifično i, iz različitih uglova posmatrano, posebno iskustvo crnogorskog useljavanja na prostor srpske države.³ Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države, kao svojevrsni fenomen evropskog migratornog iskustva, obuhvatilo je i prostor jugoistočne Evrope krajem 19. veka, odnosno prostor srpske države početkom 20. veka. Posledica tog na mahove masovnog, a svakako kontinuiranog i konstantnog iseljavanja bilo je obrazovanje srpske iseljeničke zajednice na tlu Sjedinjenih Američkih Država.⁴

Migracije kao živ proces menjale su tokom 20. veka svoj obim, intenzitet, krajnji cilj. Spoljni faktori, političke i ekonomske prilike, lični afiniteti i motivi opredeljivali su u konačnom ishodu smer, intenzitet i prirodu iseljavanja sa srpskog, odnosno jugoslovenskog prostora. Od prekomorskih teritorija, preko postupnog okretanja ka zapadnoevropskim državama tridesetih godina 20. veka, iznova masovnijeg kretanja ka prekoookeanskim teritorijama neposredno nakon Drugog svetskog rata, zatim i pojavom svojevrsnog fenomena gastarbajterskog iskustva šezdesetih godina 20. veka, migracije su ostale deo socijalnog ponašanja na prostorima Srbije, odnosno Jugoslavije. Iskustvo devedesetih godina 20. veka, tragični rasplet jugoslovenske krize, zatim i kontinuitet političke

³ O migracijama i srpskom društvu u 19. veku videti: (Јагодић 2004).

⁴ Procene o broju srpskih iseljenika na tlu SAD u prvim decenijama 20. veka govorele su o više desetina hiljada do oko sto hiljada iseljenika srpskog porekla. Radilo se u najvećoj meri o iseljenicima sa prostora Austrougarske monarhije, dok su samo manji broj činili iseljenici iz Kraljevine Srbije. Američki podaci, na osnovu popisa iz 1920, govore o 52.208 Srba na prostoru SAD. (Јонјић i Laušić 1998, 28)

nestabilnosti i ekonomske nesigurnosti učinili su da migracije, odnosno iseljavanje, ostanu izazov država na prostoru nekadašnje Jugoslavije, uključujući i Srbiju.

U javnom diskursu, političkom, ekonomskom, kulturološkom, prepoznat je problem novih ili savremenih migracija, posebno kad se ima u vidu struktura novih emigranata, profesionalna, ali u sve većoj meri i uzrasna, i ta pojava se percipira isključivo u negativnom kontekstu. S druge strane, drugi faktor koji upotpunjuje fenomen migracija, postojanje dijaspore (ili iseljeničke zajednice) srpskog porekla na tlu SAD, dobija svoje mesto u javnom diskursu i ostaje predmetom analiza, opservacija, tumačenja i izraženih očekivanja, ali, za razliku od procesa emigriranja, uglavnom ne nosi negativnu konotaciju, naprotiv. Svakako da značaj SAD, primarno u političkom, ali ne manje važno i u ekonomskom pogledu, skreće pažnju na dijasporu u koju se uključuju kako novopristigli emigranti tako i oni čije se poreklo vezuje za ove prostore, zajedno čineći tu kategoriju predmetom interesa različitih faktora u srpskoj državi. Posebno mesto Sjedinjenih Država kao ključnog faktora u rešavanju političkih kriza na prostoru bivše Jugoslavije uticalo je na pojačani interes za one koji su svojim poreklom vezani za prostor srpske države. Opet, srpska dijaspora svoje mesto nalazi i u pokušajima stvaranja svojevrzne konekcije, prevazilaženja postojećih razlika i suprotnosti i iz ugla američke strane, ali i za slanje političkih poruka, o čemu svedoče aktuelni spotovi koje finansira američka ambasada.⁵ Postavlja se pitanje na koji način je srpska historiografija uključila pitanje iseljavanja i dijaspore u SAD u sferu svog naučnog interesa, odnosno koji su to prepoznati istraživački izazovi, konačno i u kom obimu je to pitanje prisutno u savremenoj srpskoj historiografiji.

Može se reći da je zanimanje autora različite provenijencije s prostora srpske, odnosno jugoslovenske države za fenomen iseljavanja u SAD, ali i za iseljeničtvo, prisutno praktično od početka pojave masovnog iseljavanja. Ta zainteresovanost je u prvom redu bila opredeljena iseljeničkim iskustvom s kojim su se pojedine regije i oblasti suočavale, pa stoga nije čudilo što je veći broj analiza, osvrta i opažanja nastao na prostorima nekadašnje Austrougarske monarhije. Imajući u vidu relativno kasno uključivanje iseljavanja iz srpske države u masovni migratorni pokret ka Americi, o povećanom interesu za to pitanje na ovom prostoru možemo govoriti tek od perioda formiranja Kraljevine SHS (Jugoslavije).⁶ Podsticaj su svakako dale godine Prvog svetskog rata, kada je uočen potencijalni značaj iseljenika u političkom i materijalnom smislu, a dolaskom dobrovoljaca i u vojnom smislu. Iskustvo Prvog svetskog rata, zatim i suočavanje s kontinuitetom procesa iseljavanja,

---

⁵ Reč je o spotovima finansiranim od strane američke ambasade koji promovišu ideju o vrednostima srpskog nasleđa (istorijskog, kulturnog, naučnog) u evropskom i svetskom kontekstu, i o njihovom značaju, kao i o zaslužnim pojedincima, uključujući i Nikolu Teslu i Mihajla Pupina. Jasna je i svojevrсна politička poruka tih spotova, uz osetnu dozu snishodljivosti (*patronizing*), što upućuje na potrebu odmicanja od ideje posmatranja veličine i značaja države i naroda kroz isključivo teritorijalni i prostorni koncept, odnosno, na izvestan način, na promociju ideje „kvalitet pre kvantiteta”.

⁶ Tema iseljavanja i iseljenika na prostoru Sjedinjenih Država bila je prisutna i ranije, ali u obliku sporadičnih novinskih napisa i osvrta pojedinaca, npr: „Србији у Америци”, *Погунавка*, бр. 10, Београд, 5. март 1848.

kao i ostvarivanje neposrednog dodira sa iseljeničkom zajednicom na tlu Amerike, uticalo je na pojačano zanimanje za pitanje iseljavanja i iseljeništa.

Takođe, u skladu s dominantnim narativom i percepcijom države kao nacionalne, odnosno tzv. nacije-države (nation-state), koja svoju snagu upravo izvlači iz homogenosti, ali i s brojnošću nacionalnog elementa, onog srpskog, hrvatskog, slovenačkog, javila se potreba upoznavanja i onog dela naroda koji se nalazio van granica nove države. Potreba razumevanja, dobijanja slike stanja i raspoloženja iseljeništa, ali i potreba dolaska do bazičnih informacija o iseljenicima u SAD, uticala je na pojavu rasprava, knjiga i specijalizovanih časopisa o iseljavanju i iseljeništvu.⁷ Među autorima bili su pojedinci s ličnim iseljeničkim iskustvom (Ivo Lupis Vukić), svedoci iseljeničke stvarnosti (Pero Slijepčević, Ilija M. Petrović), lica posredno upoznata s problemom iseljavanja, bilo putem javnog i političkog angažmana ili kao deo državnog aparata (Ljubomir St. Kosier, Milostislav Bartulica, Fedor Aranicki, Artur Benko Grado, Milan Marjanović, Nikola Đonović, Bogdan Novaković), diplomate sa iskustvom službovanja u Americi (Božidar Purić, Radoje Janković, Branko Lazarević).⁸ Značajna su i dela pripadnika Jugoslovenskog odbora poput Bogumila Vošnjaka, Hinka Hinkovića, Franka Potočnjaka, koja su svedočila o raspoloženju iseljeništa u Americi tokom Prvog svetskog rata.⁹ Posebno mesto u tom smislu zauzimala je monografija Milade Paulove, koja je, praćenjem delovanja Jugoslovenskog odbora, uključujući i ono na prostoru SAD, ponudila uvid u složena politička kretanja iseljenika s budućeg jugoslovenskog prostora.¹⁰ S druge strane, već pomenuti Pero Slijepčević¹¹, Ljubomir St. Kosier¹², Božidar Purić¹³, Nikola Đonović¹⁴, Milostislav

⁷ U međuratnom periodu pokrenuti su časopisi *Iseljenički svet*, *Iseljenički magazin*, *Iseljenički muzej*, kao i publikacija *Iseljenička biblioteka*.

⁸ O pregledu izdanja u međuratnom periodu videti i: (Петров 2007, 19–24)

⁹ Vošnjak, Bogumil. *U borbi za ujedinjenu narodnu državu: utisci i opažanja iz doba svetskog rata i stvaranja naše države*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928; Hinković, Hinko. *Jugoslavija u Americi*. Zagreb: Komisionalna naklada Ćirilo-Methodske nakladne knjižare d.d. 1922; Potočnjak, Franko. *Iz emigracije III*. Zagreb: Tipografija, 1926.

¹⁰ Paulova, Milada. *Jugoslovenski odbor: (povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918)*. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1925.

¹¹ Слијепчевић, Перо. *Срби у Америци: белешке о њихову сјању, раду и националној вредности*. Женева: Штампарија Уједињења 1917; Слијепчевић, Перо. *Наши добровољци у Свјетској Рату*. Загреб: (s.n.), 1925.

¹² Косиер, Љубомир Ст. *Срби, Хрвати и Словеници у Америци (економско-социјални проблеми емиграције)*. Београд: Банкарство, 1926.

¹³ Пурић, Божидар. *Наши исељеници*. Београд: С. Б. Цвијановић, 1929. Božidar Purić će u emigraciji po okončanju Drugog svetskog rata objaviti, 1963. godine, knjigu *Biografija Bože Rankovića. Doprinos istoriji srpskog iseljeništa u severnoj Americi*.

¹⁴ Ђоновић, Никола. О југословенској емиграцији у Сједињеним Америчким Државама. *Српски књижевни гласник*, књ. XXVIII, бр. 1, 1. септембар 1929; Ђоновић, Никола. „О југословенској емиграцији у Сједињеним Америчким Државама (податци о њеном духовном и материјалном животу)”. *Српски књижевни гласник*, књ. XXVIII, бр. 2, 16. септембар 1929.

Bartulica¹⁵, Ivo Lupis Vukić¹⁶, Artur Benko Grado¹⁷, Branko Lazarević¹⁸, Ilija M. Petrović¹⁹ neki su od autora koji su u prikazima, analizama, raspravama ukazivali na sam problem iseljavanja, ali i na iseljeničtvo kao zajednicu. Analizom ekonomskog, političkog, prosvetnog, kulturnog stanja tražio se, između ostalog, i odgovor na pitanje na koji način i u kojoj meri se taj iseljenički potencijal može iskoristiti za potrebe nove jugoslovenske države. Iako to u najvećem broju nisu bile historiografske analize, upravo ovi tzv. prvi radovi ponudili su važna saznanja koja su predstavljala validnu i vrednu osnovu za buduća istraživanja, a koja i danas ostaju neizostavni oslonac u istraživanjima vezanim za pitanja iseljavanja i iseljeničtva, uključujući i ona vezana za prostor Sjedinjenih Američkih Država.

Promena političkog i ideološkog konteksta menjala je i odnos prema iseljeničkom pitanju, kao i sadržaj onoga što je činilo teorijska i naučna razmatranja tog pitanja. Takođe, novi pravci iseljavanja ili migratornog kretanja opredeljivali su zainteresovanost javnosti, ali i nauke. Analize fenomena migracija, uzroka, posledica, prepoznavanje novih izazova nastalih pojačanim kretanjem radne snage (uz poseban izazov gastarbajterskog iskustva šezdesetih godina), upotpunjavale su ukupna znanja i razumevanje različitih aspekata te pojave.²⁰ Radom institucija poput matica iseljenika, organizovanih na republičkom nivou pedesetih godina 20. veka²¹, zatim Zavoda za migracije i narodnosti i Centra za istraživanje migracija u Zagrebu²², Študijskog centra za zgodovino slovenskogo izseljenstva, osnovanog 1963. godine u Ljubljani²³, migracije i iseljeničtvo, uključujući i ono na prostoru Sjedinjenih Država, kao tema ostaju prisutni u javnom prostoru. Uprkos tome, u pogledu naučnih radova uključujući i istorijske, u prvim posleratnim decenijama nije ponuđen

¹⁵ Bartulica, Milostislav. „Iseljenička politika.” *Iseljenička biblioteka*, br. 1, Zagreb, 1927; Bartulica, Milostislav. „O novom iseljeničkom zakonu.” *Iseljenička biblioteka*, br. 3, Zagreb, 1929.

¹⁶ Vukić, Ivo F. Lupis. „Amerika i naš čovek u njoj.” *Nova Evropa*, knj. 8, Zagreb, 1923, 505–511; Ivo F. Vukić, Ivo F. Lupis. „Naši iseljenici i kriza.” *Nova Evropa*, knj. 24, Zagreb, 1931, 267–271.

¹⁷ Grado, Artur Benko. „Iseljenički problem Kraljevine Jugoslavije.” *Jugoslovenski državni almanah*, Prvi deo: Socijalni almanah Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930, 153–157.

¹⁸ Лазаревић, Бранко. Број Југословена у Америци. *Нова Европа* 2, 1921. О публикацијамa и деловању В. Лазаревића видети и: (Петров 2007, 125–154); (Петров 2014, 93–135).

¹⁹ Ilija M. Perović, sa iskustvom studiranja u Americi, svoje utiske i opservacije o toj zemlji, ali i iseljeničtvu u SAD, iznosio je na stranicama *Nove Evrope*, između ostalog: Petrović, I. M. „Palanka Nju-Jork, srez nju-jorkški, okrug severo-američki, SHS.” *Nova Evropa* 9, Zagreb, 1924, 362–384. O stvaralaštvu I. M. Petrovića i njegovom opusu u *Novoj Evropi* videti: (Петров 2014, 136–170).

²⁰ Podatke o publikovanim radovima o unutrašnjim migracijama videti u: (Nejamšić 1983).

²¹ Rad matica pratila je i izdavačka delatnost, koja je obuhvatala izdavanje časopisa i monografska izdanja. O maticama iseljenika videti: (Krstanović i Pavlović 2016, 15); (Brunnbauer 2016, 271–283); (Alfirević 1978, 605–610).

²² Izdvajanjem povijesnog odjela Matice iseljenika Hrvatske, na osnovu odluke Izvršnog odbora Matice, 26. maja 1965. godine formiran je Zavod za migracije i narodnosti. www.imin.hr/povijest-zadaca-i-planovi (pristupljeno 7.2.2019).

²³ <https://isim.zrc-sazu.si/node/2745> (pristupljeno 7.2.2019)

značajniji broj istraživanja koja su uključivala iseljeništvo u SAD u okviru svojih analiza, bilo kao primarni predmet interesovanja ili kao deo širih istraživanja.²⁴

Važan uvid u politička i ideološka kretanja unutar jugoslovenske iseljeničke zajednice u Americi, posredno i u iseljeničku svakodnevnicu, pružili su memoari posmatrača ili aktivnih učesnika u političkom i javnom životu jugoslovenskih iseljenika u SAD. Neka od tih sećanja, u najvećoj meri sećanja pripadnika komunističkog pokreta, ali i građanskih političara koji su podržali partizanski pokret i novu komunističku vlast (Sava N. Kosanović, Branko Čubrilović), nosila su jasne obrise subjektivnog i nekritičkog odnosa prema raspoloženju iseljenika, uz tendenciju ukazivanja na ličnu ideološku ispravnost.²⁵ Ipak, ti lični iskazi pojedinaca ostaju važan oslonac u pokušaju razumevanja javnog života, političkog angažovanja i svakodnevne iseljeničke stvarnosti.

Podsticaj da se pristupi temeljnijim istraživanjima migracija, uključujući i one vezane za prostor SAD, došao je sedamdesetih godina 20. veka i rezultirao je naučnim skupovima, monografijama

²⁴ Razloge slabog interesovanja srpskih intelektualaca za iseljeništvo Krinka Vidaković Petrov prepoznaje u „zahlađenju” odnosa jugoslovenske države i srpskih iseljenika i stoga „rezervisan stav prema iseljeništvu ili otvoreno negativan stav prema nekim njegovim segmentima” (Петров 2017, 25). Potrebno je istaći da je, uprkos postojanju srpskih autora koji su se tim pitanjem bavili u međuratnom periodu, težište interesovanja, publicističkog i naučnog rada, ali i institucionalnog organizovanja, bilo na prostorima Slovenije i Hrvatske, što je izvesno bila posledica tradicije iseljavanja i brojnosti iseljeničke zajednice poreklom sa ovih prostora. Takođe, u cilju uspostavljanja veza sa iseljeništvom, uključujući i ono u Americi pedesetih godina, u Jugoslaviji su osnovane matice iseljenika, uključujući i Maticu iseljenika Srbije. Takođe, jedan broj radova objavljen je u Zborniku iseljenika-povratnika Srbija (Zbornik udruženja iseljenika-povratnika Narodne Republike Srbije). To udruženje osnovano je 1949. (Brunnbauer 2016, 303). Od radova koji uključuju iseljeništvo kao deo širih istraživanja ili je to primarni predmet interesa, objavljenih u prvim decenijama posle Drugog svetskog rata, ističu se: Šegvić, Vesela. *Povratak jugoslovenskih ekonomskih emigranata 1945–1951*. Beograd: Rad, 1953; Holjevac, Večeslav. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967; Dušan Plenča je u monografiji o Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu, u prikazu delovanja vlade u emigraciji, kratko dotakao i pitanje iseljenika u kontekstu planiranog angažovanja u vojnim snagama vlade u emigraciji. Plenča, Dušan. *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1962. Slobodan Nešović, novinar i publicista, u svojoj knjizi objavio je isečke iz svetske štampe i agencija tokom Drugog svetskog rata o događajima vezanim za jugoslovensku državu. Tu se nalaze i osvrti koji svedoče o raspoloženju jugoslovenskih iseljenika, uključujući i one u SAD. Nešović, Slobodan. *Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941–1945*. Beograd, Ljubljana, 1964.

²⁵ Već u godini okončanja ratnih sukoba objavljeni su radovi Branka Čubrilovića (Чубриловић, Бранко. *Записи из тужине*. Сарајево, 1946), Save Kosanovića (radi se o zbirci dokumenata; Косановић, Сава. *Шта се мојло видети из емиграције (неколико докумената)*). Београд, 1945), ali i Vladimira Dedijera (Dedijer, Vladimir. *Beleške iz Amerike*. Beograd: Kultura, 1945), koji je, u opisu utisaka posle boravka u SAD povodom zasedanja Ujedinjenih naroda u San Francisku, dotakao i pitanje raspoloženja jugoslovenskih iseljenika, opisao kontakt s Lujem Adamićem, s jugoslovenskim komunistima u SAD, preneo utiske o antikomunističkom delovanju K. Fotića. U decenijama koje su sledile, objavljeno je više memoara članova ili simpatizera komunističkog pokreta, poput Stjepana Lojena (Lojen, Stjepan. *Uspomene jednog iseljenika*. Zagreb: Znanje, 1963), Mirka Markovića (Marković, Mirko. *Borba u Americi za novu Jugoslaviju*. Beograd: Prosveta, 1946), Bože Prpića (Prpić, Božo. *Preko Atlantika u Partizane*. Zagreb: Matica iseljenika u Hrvatskoj, 1955). Sedamdesetih godina objavljeno je svedočanstvo Nikole Drenovca (Drenovac, Nikola. *Od oltara do revolucionara*. Sarajevo: Svetlost, 1976). Nekoliko decenija posle objavljivanja zbirke dokumenata Save Kosanovića objavljeni su i njegovi memoari (Kosanović, Sava N. *Jugoslavija bila je osuđena na smrt: smisao Moskovskog sporazuma*. Zagreb: Globus – Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1984). Izvan ovog kruga nalaze se pisma Jelene Lozanić Frotingam kao svedočanstvo njenog delovanja u Americi u godinama I svetskog rata (Frotingam, Jelena Lozanić. *Dobrotvorna misija za Srbiju u I svetskom ratu: pisma iz Amerike i Kanade 1915–1920. godine*. Beograd: Naučno delo, 1970).

i zbornicima u kojima su historičari, politikolozi, etnolozi, demografi, ali i političari, analizirali problem migracija i iseljništva.²⁶ U svega nekoliko godina održano je više naučnih skupova posvećenih problemu iseljništva. U Zagrebu je 1976. održan naučni skup *Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, na kojem su učestvovali historičari, politikolozi, lingvisti, ekonomisti i političari s prostora cele Jugoslavije.²⁷ Oktobra 1979. godine u Novom Sadu održan je međunarodni skup posvećen Mihajlu Pupinu, povodom 150 godina od rođenja tog srpskog naučnika.²⁸ Tom prilikom govorilo se o njegovoj istorijskoj ulozi u događajima pre, tokom i neposredno posle Prvog svetskog rata, kao i o njegovim naučnim dostignućima. Razmatranje uloge Pupina u stvaranju jugoslovenske države bila je i prilika da se do izvesne mere dotakne i pitanje srpskog/jugoslovenskog iseljništva na tlu SAD.²⁹ Dve godine kasnije, septembra 1981, Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu organizovao je okrugli sto posvećen istraživanju pitanja migracija i iseljništva.³⁰ Iste godine, u Ljubljani je održan simpozijum posvećen Luju Adamiču.³¹

Prilikom otvaranja skupa u Zagrebu 1976. godine, Marin Cetinić, obraćajući se u ime Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, istakao je: „U cilju izrade dugoročne politike naše zemlje prema iseljništvu sazrelo je uvjerenje o potrebi da se ta složena i kompleksna problematika temeljno razradi, da se produbljeno, s naučnog stanovišta analiziraju savremeni procesi i pojave koje karakteriziraju naše iseljništvo, i jasno utvrde pravci i konkretni zadaci stvaralačkog angažiranja svih relevantnih subjekata naše zemlje: društveno političkih zajednica, političkih organizacija, informativno-propagandnih kuća i sredstava, društvenih, kulturnih, sportskih organizacija i dr.” (Čizmić et al. (ed.) 1978, 7) Stoga se može reći da je naučno istraživanje

²⁶ O tome i: (Krstanović i Pavlović 2016, 14); (Петров 2007, 26–27). Svakako ne treba zanemariti mogući uticaj pojačanih radnih migracija šezdesetih godina 20. veka na pojavu ove zainteresovanosti, ali ni suočavanje s delovanjem tzv. neprijateljske emigracije.

²⁷ (Čizmić et al. 1978, 5)

²⁸ *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa*. Novi Sad, Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad, 1985.

²⁹ Iseljenci u SAD bili su predmet radova: Eterovich, Adam S. *Prvi srpski pioniri u Americi i njihova delatnost u Kaliforniji na Jugu*. 227–264; Telišman, Tihomir. *Društveno okupljanje naših iseljenika u SAD do prvog svetskog rata*. 265–274; Hrabak, Bogumil. *Iseljenci Srbi u SAD do prvog svetskog rata*. 275. Temom uloge Pupina u I svetskom ratu bavili su se radovi: Grečić, Vladimir. „Uloga Mihajla Pupina u organizovanju srpskog iseljništva u SAD.” 277–290; Petrovich, Michael Boro. „*Pupin u srpsko-američkom životu pre prvog svetskog rata*.” 291–294; Jončić, Koča. *Mihajlo Pupin i nacionalno pitanje*. 295–326; Rakočević, Novica. *Pupin i Crna Gora u prvom svjetskom ratu*. 339–344; Živojinović, Dragoljub R. *Nacionalno-politički rad Mihaila Pupina u Sjedinjenim Američkim Državama. 1914–1915*, 359–370; Karanović, Milenko. *Doprinos Mihaila Pupina Srbiji i Crnoj Gori za vreme Balkanskih ratova*. 327–338; Bulajić, Milan. *Doprinos Mihajla Pupina u stvaranju jugoslovenske države*. 371–390; Klemenčić, Matjaž i Vladimir Klemenčić. *Ulog M. I. Pupina u borbi za jugoslovenske granice posle prvog svetskog rata*. 391–398; Mitrović, Andrej. *Mihajlo Pupin na Konferenciji mira u Parizu 1919*. 399–424.

³⁰ Tema okruglog stola bila je „O izvorima i metodološkom pristupu izučavanju nastajanja, organizovanja i delovanja srpskog iseljništva u SAD i Kanadi i njegovih veza sa zavičajem”, a na njemu je učestvovalo 30 učesnika iz Jugoslavije i inostranstva. (Grečić 1983, 348)

³¹ *Louis Adamič, Simpozij*. Univerzitet Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, 16–18. September 1981.

pitanja iseljeništa, uključujući i ono vezano za SAD, bar jednim delom stavljeno u službu trenutnih političkih i ekonomskih interesa.³² Dakle, pred nauku se postavio vrlo jasan i konkretan zadatak, odnosno ona je trebalo da posluži, između ostalog, i kao svojevrsna prethodnica budućem aktivizmu i angažovanju. Ipak, bez obzira na motive, pitanje migracija i jugoslovenskog iseljeništa postaje predmetom multidisciplinarnih istraživanja. Na tim skupovima, različiti aspekti migratornog ponašanja, dijaspor, odnosa države i iseljenika razmatrani su iz ugla istorijske nauke, etnologije, politikologije, ekonomije, a prostor Sjedinjenih Država zauzimao je istaknuto mesto u tim analizama.³³ Publikovane su zbirke dokumenata koje su sadržale važne podatke o jugoslovenskom iseljeništvu tokom godina Drugog svetskog rata³⁴, objavljene naučne monografije³⁵, ali i publicistički radovi.³⁶ Takođe, došlo je do profilisanja autora i istoričara koji će u narednim decenijama dati važan doprinos izučavanju problema iseljeništa, u prvom redu onog na tlu SAD.³⁷ Učinjen je i korak ka daljem institucionalnom utemeljenju istraživanja fenomena migracija i iseljeništa, uključujući i ono na prostoru SAD osnivanjem Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu 1984. godine³⁸,

³² Vladimir Grečić, govoreći o izlaganjima na okruglom stolu 1981. godine, navodi da su učesnici polazili od utvrđenih stavova iz Osnova dalje saradnje s iseljenicima i njihovim potomcima Predsedništva SK SSRN Jugoslavije, usvojenih 1977. godine. (Grečić 1983, 348)

³³ Od 44 referata, problemu iseljavanja i iseljeništa vezanih za prostor SAD kao direktnom predmetu interesa ili kao delu širih istraživanja u Zborniku *Iseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom* bila su posvećena 24 izlaganja. Iseljenišvo u SAD razmatrano je, u slučaju autora iz Srbije, u referatima Milana Bulajića, Jovana Dubovca, Nikole L. Gaćeše, Stojana Kesića (Bulajić, Milan. *Iz istorije iseljeništa – pouke za današnjicu; Jugosloveni u Sjedinjenim Američkim Državama*. 43–70; Dubovac, Jovan. *Prilog pojavi iseljavanja iz Srbije pred prvi svetski rat*. 160–167; Gaćeša, Nikola L. *Prilog proučavanju emigracionih problema u Vojvodini između dva svetska rata*. 168–191; Kesić, Stojan. *Odnosi između jugoslovenskih radničkih društava u inostranstvu do 1914. godine. O stvaranju njihova jedinstvena saveza*. 472–486; Iseljavanjem i migracijama vezanim za severnoamerički prostor bavili su se i radovi Ivana Čizmića, Tihomira Telišmana, Vladimira Klemenčića, Antona Gosara, Mileta Mihajlova, Dunje Jutronic-Tihomirović, Rudolfa Filipovića, Radoslava Rotkovića, Vanče Andonova, kao i referati autora iz inostranstva: Adama Eterovića (San Francisko), Miloša M. Vujnovića (Nju Orleans), Milenka Karanovića (Kenosa), Georgea Macesicha (Talahasi).

³⁴ Krizman, Bogdan (prir.). *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*. Dokumenti. Beograd: Arhiv Jugoslavije – Zagreb: Globus, 1981; Petranović, Branko (prir.). *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943–1945*. Dokumenti. Beograd: Arhiv Jugoslavije – Zagreb: Globus, 1981.

³⁵ Čizmić, Ivan. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1974; Očak, Ivan. *Jugoslavenski emigranti iz Amerike u Sovjetskom Savezu (između dva rata)*. Zagreb: Spektar, 1985; Bošković, Milo. *Antijugoslavenska fašistička emigracija*. Beograd: Sloboda – Novi Sad: Dnevnik, 1980; Klemenčić, Matjaž. *Američki Sloveni in NOB v Jugoslaviji. Naseljevanje, zemljepisna rasprostranjenost in odnos američkih Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Maribor: Obzorja, 1987.

³⁶ Marković, Luka. *Borba u iseljeništvu za novu Jugoslaviju*. Beograd: Komunist, 1975.

³⁷ U tom smislu, posebno se ističe istoričar Ivan Čizmić, koji se sistematski bavi pitanjem iseljeništa u SAD. Objavio je niz radova posvećenih jugoslovenskom i hrvatskom iseljeništvu u Americi, uključujući i njihovo političko i institucionalno organizovanje. (Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država. *Doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*. Zagreb: Globus, 1982; *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1974; *Povijest Hrvatske bratske zajednice 1894–1994*. Zagreb: Golden marketing, 1994).

³⁸ Centar za istraživanje migracija i narodnosti osnovan je 1984. godine. Tri godine kasnije, 1987, spajanjem Centra i Zavoda za migracije i narodnosti osnovan je Institut za migracije i narodnosti. Institut je izdavao časopis *Migracijske teme*. www.imin.hr/povijest-zadaca-i-planovi (pristupljeno 7.2.2019)

odnosno Instituta za slovensko izseljenstvo in migracije pri SAZU u Ljubljani 1982. godine.³⁹ Do stvaranja sličnog institucionalnog okvira za istraživanje iseljavanja i iseljeničtva u Srbiji nije došlo. Ipak, u pogledu ukupnog bavljenja migracijama, uključujući i one vezane za prostor SAD, neki pomaci su učinjeni. Važan pomak načinio je Etnografski institut SANU pokretanjem projekta izučavanja iseljeničtva, uključujući i ono na prostoru Severne Amerike.⁴⁰ Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu takođe postaje značajno mesto za izučavanje pitanja migracija, uključujući i pitanja vezana za prostor SAD. Na tom institutu pokrenut je 1980. projekat *Iseljeničtvo jugoslovenskih naroda i narodnosti s posebnim naglaskom na izučavanju položaja srpskog iseljeničtva u SAD i Kanadi*. (Grečić 1983, 347) Otvaranje novih tema, pre svega onih vezanih za Drugi svetski rat i jugoslovensku vladu u emigraciji, uključiće, istina kao manji deo širih istraživanja i pitanje iseljeničtva u SAD tokom ratnih godina. Radovi D. Šepića⁴¹, Veselina Đuretića⁴², Mirjane Stefanovski⁴³ osamdesetih godina 20. veka, iako ne primarno, obuhvatili su i iseljenike u SAD i njihov odnos prema Vladi, pokretima otpora, novim političkim alternativama i sl. Srpska historiografija ponudila je jedan broj radova koji su doprineli kontinuitetu istraživanja iseljeničkih tema vezanih za prostor Sjedinjenih Država. Na već pomenutim skupovima i u objavljenim zbornicima, radove koji su upotpunjavali znanja o iseljavanju i iseljeničtvu u Sjedinjenim Državama objavili su istoričari Dragoljub Živojinović, Jovan Dubovac, Andrej Mitrović. Bogumil Hrabak je 1980. godine publikovao rad *Srbi iseljenici u SAD do I svetskog rata*.⁴⁴ Iste godine objavljen je zbornik dokumenata, *Jugoslovenski dobrovoljci 1914–1918, Srbija, Južna Amerika, Severna Amerika, Australija, Francuska, Italija, Solunski front*, koji je priredio dr Nikola Popović.⁴⁵ Profesor Dragoljub Živojinović, iako to nije bila primarna sfera interesovanja, u okviru istraživanja koja su se odnosila na prostor Sjedinjenih Država ponudio je više radova koji su bacali svetlo na život jugoslovenskog i srpskog iseljeničtva na severnoameričkom kontinentu.⁴⁶

³⁹ Institut je od 1990. objavljivao časopis *Dve domovine*. <https://isim.zrc-sazu.si/node/2745> (pristupljeno 7.2.2019)

⁴⁰ Kako navode S. Zečević i D. Drljača, etnološko izučavanje iseljeničtva u Srbiji počelo je 1978. godine. (Zečević i Drljača 1983, 413); Videti i: (Krstanović i Pavlović 2016, 16–17).

⁴¹ Šepić, Dragovan. *Vlada Ivana Šubašića*. Zagreb: Globus, 1982.

⁴² Đuretić, Veselin. *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivurječnosti 1941–1944*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.

⁴³ Stefanovski, Mirjana. *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941–1943*. Beograd: Narodna knjiga, 1988.

⁴⁴ Hrabak, Bogumil. *Srbi iseljenici u SAD do I svetskog rata*. Filozofski fakultet, Novi Sad: Institut za istoriju 1980.

⁴⁵ Popović, Nikola (prir.). *Jugoslovenski dobrovoljci 1914–1918, Srbija, Južna Amerika, Severna Amerika, Australija, Francuska, Italija, Solunski front*. Zbornik dokumenata. Beograd: Grafos, 1980.

⁴⁶ Живојиновић, Драгољуб Р. „Влада Сједињених Америчких Држава и југословенски скуп у Чикагу 1915. године.” *Историјски часопис XVIII*, Београд, 1983, 503–512; Живојиновић, Драгољуб Р. „Југословени пред Сенатом САД 1919. године.” *Међународни проблеми 3–4*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1983, 401–411; Живојиновић, Драгољуб Р. „Црногорска мисија у САД 1915. године.” *Гласник Цетинских музеја XII*, Цетинје, 1979, 5–33; *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije*. Beograd: Naučna knjiga, 1970; Живојиновић, Драгољуб Р. „Nacionalno-politički rad Mihajla Pupina u SAD 1914–1915.” *Život i delo Mihajla Ivdorskog Pupina – zbornik radova naučnog skupa*, Novi Sad, Idvor, 4–7. oktobar 1979, Novi Sad, 1985, 359–370.

Raspad države, novi politički kontekst, uloga SAD u zbivanjima na prostoru bivše Jugoslavije, politički i ekonomski značaj Amerike – neizostavno su se odrazili na sfere interesovanja i sadržaje u domaćoj historiografiji. Politički aspekti i ekonomski i kulturološki uticaji Sjedinjenih Država postaju predmet istraživanja u okviru srpske historiografije, ali i politikologije, etnologije, demografije, sociologije. S druge strane, okretanje nacionalnoj istoriji i temama koje su tražile nove istraživačke odgovore i nudile nove poglede na prošlost takođe je uticalo na to da se uloga iseljništva u SAD iznova analizira. Podsticaj naučnom interesu i potrebi novog sagledavanja kako pitanja migracija, tako i same emigracije na prostoru SAD, svakako je mogao doći i zahvaljujući objavljenoj memoaristici koja je pružila specifičan ugao sagledavanja tog pitanja. I tako je, između ostalog, otvoren prostor novom razumevanju problema iseljavanja i iseljništva u Americi, potrebi preispitivanja stečenih znanja, formirane slike i ustaljenih percepcija, uz pružanje uvida u sadržaje i tematsku širinu koja se otvara pred budućim istraživačima. Sećanja jugoslovenskih građanskih političara, posmatrača, zatim i aktivnih učesnika u političkom i javnom životu jugoslovenskih iseljenika, ponudila su specifičan ugao posmatranja raspoloženja, političkih i ideoloških kretanja unutar srpskog i jugoslovenskog iseljništva.⁴⁷ Slika iseljeničke stvarnosti, izazovi života u novoj sredini, pitanje identiteta, socijalne pokretljivosti, susreta/sukoba nasleđenih vrednosti i novog iskustva, ali i odnos prema turbulentnim događajima u „starom kraju”, uključujući i one devedesetih godina 20. veka, postajala je jasnija kroz lična svedočanstva pojedinaca iz redova iseljništva u SAD.⁴⁸

Migracije kao tema u srpskoj nauci, uključujući i istorijska istraživanja, ostaju prisutne i posle 1990. godine. Akcenat je, međutim, stavljen na seobe Srba na Balkanu, položaj srpskog naroda u susednim zemljama, ali i na migracije naroda unutar Jugoslavije. Samo manji broj radova obuhvatio je i migracije i iseljništvo na prostoru SAD. Tako je u zborniku *Seobe Srba nekad i sad*, koji je objavljen 1990. godine, uključeno svega nekoliko radova koji su se u celini ili delom bavili i problemom iseljništva u SAD.⁴⁹ Slično je bilo i na skupu održanom u Beogradu povodom 300 godina od Velike seobe Srba, odnosno u zborniku *Seobe srpskog naroda od XIV do XX veka*.⁵⁰ Na

⁴⁷ Fotić, Konstantin. *Rat koji smo izgubili, tragedija Jugoslavije i pogreške Zapada: memoari*. Beograd: 1995; Grol, Milan. *Londonski dnevnik*. Beograd: Filip Višnjić, 1990; Trifunović, Miloš. *Emigrantske uspomene*. Zemun: ZIPS, 1998.

⁴⁸ Gaćinović, Milena Šotra. *Viđenja iz iseljeničkog života u Americi*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1990; Vukelić, Sara Ivošević. *Od Jagetića do Pitsburga*. Beograd: Biblioteka Životopisi Etnografskog instituta SANU, 1992; Đorđević, Miroslav Majkl. *Decenija iluzija. Amerika, Srbija i srpska dijaspora 1990–2000*. Beograd: Klio, 2016; Malden, Karl. *Kako sam uspeo: memoari*. Beograd: Službeni glasnik, 2018.

⁴⁹ U Zborniku (Гречић, Владимир (ур.). *Сеобе Срба некад и сад*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, Матица Срба и исељеника Србије, 1990) се овим питањем делом или у целини баве радови: Гламочак, Марина. *Осврт на српску пољитичку емиграцију*. 105–113; Гречић, Владимир. *Срби у прекоморским земљама*. 117–132; Вуковић, Сава, епископ шумадијски. *Исељавање Срба у Америку*. 133–137; Симић, Андреј. *Српска породица у САД*. 139–146; Клеменчић, Матјаж. *Односи између Словенаца и Срба у САД крајем XIX и почетком XX века*. 147–153.

⁵⁰ Ranković, Dragutin (ur.). *Seobe srpskog naroda: od XIV do XX veka: zbornik radova posvećen tristagodišnjici Velike seobe Srba*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.

Desetom kongresu istoričara, održanom 1998. godine u Beogradu, uprkos činjenici da je jedna od tri sesije bila posvećena migracijama, nijedan rad nije bio posvećen prostoru SAD i srpskoj emigraciji na tom prostoru.⁵¹ Na skupu održanom aprila 2007. godine u Beogradu povodom obeležavanja 125 godina diplomatskih odnosa Srbije i Sjedinjenih Američkih Država, problemu iseljeništa/dijasporo bilo je posvećeno jedno izlaganje.⁵²

Pojedine historiografske teme vezane za prostor SAD neminovno su uvodile i pitanje iseljeništa u sferu svog interesa. Analize posvećene odnosima Srbije/Jugoslavije i SAD, godinama Prvog svetskog rata i delovanju jugoslovenske vlade u emigraciji tokom Drugog svetskog rata neminovno su, u većoj ili manjoj meri, doticale i problematiku vezanu za iseljenike u Americi. Radovi Branka Petranovića⁵³, Ubavke Ostojić Fejić⁵⁴, Radmile Radić⁵⁵, Vojslava Pavlovića⁵⁶, Dragoljuba R. Živojinovića⁵⁷ neki su od onih koji su u okviru širih istraživanja uključivali i iseljeništo u SAD, njegove institucije, političko opredeljenje. Važno mesto u svakom pokušaju razumevanja ovog pitanja i kontinuiteta njegovog prisustva u sferi naučnih istraživanja, ali i kao potvrda neophodnosti multidisciplinarnog istraživanja teme iseljeništa i iseljavanja, zauzimaju radovi autora koji su iz ugla etnologije, politikologije, književnosti i kulture istraživali ovo pitanje. Taj kontinuitet dolazio je u najvećoj meri delovanjem Etnografskog instituta SANU⁵⁸, ali i kroz naučni rad pojedinih autora, npr. politikologa Vladimira Grečića sa Instituta za međunarodnu politiku i privredu, odnosno Ekonomskog fakulteta. Važno mesto u analizi srpskog iseljeništa u Americi ponudili su radovi Krinke Vidaković Petrov sa Instituta za književnost i umetnost u Beogradu.⁵⁹

Vraćanje tzv. nacionalnim temama i, zatim, obeležavanje godišnjica prelomnih istorijskih događaja uključivali su intenzivnije osvrte na iseljeništo u SAD. U prvom redu svakako su to

---

⁵¹ Dašić, Miomir i Petar Pijanović (ur.) *Deseti kongres istoričara Jugoslavije (15–17. januar 1998)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998.

⁵² Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, 2008. Rad koji se odnosi na dijasporu objavila je Mirjana Pavlović sa Etnografskog instituta u Beogradu (*Serbs in Chicago. Emigrant Circles till 1980s*, 301–310).

⁵³ Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

⁵⁴ Fejić, Ubavka Ostojić. *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

⁵⁵ Radić, Radmila. *Država i verske zajednice 1945–1970, drugi deo: 1954–1970*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002.

⁵⁶ Pavlović, Vojslav G. *Ог Монархије до Републике. САД и Југославија (1941–1945)*. Beograd: Клио, 1998.

⁵⁷ Живојиновић, Драгољуб Р. *У пошрази за заштитником. Студије о српско-америчким везама 1878–1920. године*. Beograd: Албатрос плус, 2010. U ovoj knjizi objedinjeni su objavljeni radovi autora koji se odnose na pitanje srpsko-američkih odnosa.

⁵⁸ Павловић, Мирјана. *Срби у Чикагу: проблем етничкој идентитету*. Beograd: Етнографски институт САНУ, 1991; Благојевић, Гордана. *Срби у Калифорнији: обредно-релијиска пракса и етнички идентитет верника српских православног парохија у Калифорнији*. Beograd: Етнографски институт САНУ, 2005.

⁵⁹ Петров, Кринка Видаковић. *Срби у Америци и њихова историја*. Књига прва. Beograd: Институт за књижевност и уметност, 2007; Петров, Кринка Видаковић. *Од Балкана до Тихог океана. Култура и књижевност српских исељеника у САД*. Књига друга, Beograd: Институт за књижевност и уметност, 2014.

dogadaji iz Prvog svetskog rata, odnosno tzv. dobrovoljačko pitanje. Istorijski značaj *Velikog rata*, s jedne strane, i aktivno uključivanje srpskog/jugoslovenskog iseljeničtva u zbivanja tokom ratnih godina neizbežno su učinili i iseljenike validnim predmetom naučnog interesa. To pitanje bilo je predmetom analiza pojedinačnih monografija, ali i naučnih skupova. Skup *Dobrovoljci u oslobodilačkim ratovima Srba i Crnogoraca* u organizaciji Instituta za savremenu istoriju, održan u Kikindi 1996. godine, posvećen dobrovoljačkom pitanju, uključio je i više radova o dobrovoljcima iz SAD.⁶⁰ U izdanju Instituta za strategijska istraživanja u Beogradu, Istorijskog instituta u Beogradu i Matice srpske u Novom Sadu, 2018. godine objavljen je zbornik *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918*, koji je uključivao i jedan broj radova o dobrovoljcima iz Sjedinjenih Američkih Država.⁶¹ Dobrovoljačko pitanje, u prvom redu ono koje je uključivalo iseljenike iz Sjedinjenih Država, predmet je analize monografija Milana Micića⁶² i Đorđa Stanića⁶³. Kroz naučne skupove, zbornike, monografije, to je, može se reći, i najprisutnija tema koja obuhvata i srpsko, odnosno jugoslovensko iseljeničtvo u SAD u poslednjih dvadeset pet godina.

Okretanje istaknutim pojedincima nacionalne istorije takođe je uvodilo iseljeničtvo u sferu interesovanja srpske historiografije, ali i različitih naučnih disciplina. Pojedine ličnosti bile su predmet kontinuiranog interesovanja i analiza (Mihajlo Pupin), dok su pojedinci (Jovan Dučić) tek u periodu od devedesetih godina 20. veka intenzivnije prisutni u historiografskoj literaturi u Srbiji, ne i isključivo u njoj.⁶⁴ Analizama o tim ličnostima ulazilo se i u svet iseljeničtva, otvaralo se

⁶⁰ Храбак, Богумил. *Српски добровољачки њокреј у северној Америци 1917–1918*. 159–193; Фејић, Убавка Остојић. *САД и српски добровољачки њокреј у Првом светском рату*. 195–205; Добричанин, Марко. *Улога народној њуслара-добровољца Пејтра Перуновића у њрикуљњању добровољца у САД*, 207–217; Стојковић, Михаило. *Број Добровољца из њрекоморских земаља у рату 1912–1918*, 219–223; Поповић, Никола Б. *Бројно сџање и национална сџрукџура добровољца у српској војсци у Првом светском рату*. у *Добровољци у ослободилачким рату Срба и Црногораца*. Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996, ур. Петар Качавенда, 273–281. Београд: Институт за савремену историју, 1996.

⁶¹ Вајагић, Предраг М. *Срби из Сједињених Америчких Држава – добровољци у Великом рату*, 245–266; Мицић, Милан. „*Дуја мобилности*” – *добровољци српске војске из Првој светској рату (1914–1915)*. 373–387. Rad Blaža Torkara (*Slovenian Volunteers in the Serbian Army between 1914 and 1918*, 93–109) govori o učešću Slovenaca, uključujući i slovenačke iseljenike iz SAD, u ratnim događajima u: Рудић, Срђан et al. (ур.). *Добровољци у Великом рату 1914–1918*. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018.

⁶² Мицић, Милан. *Американци – српски добровољци у САД (1914–1918)*. Ново Милошево: Банатски културни центар, 2018.

⁶³ Станић, Ђорђе. *Верници српства и оџаџбине. Оглед о добровољцима великој рату Србије 1914–1918. џодине*. Београд: Војноиздавачки завод; Удружење ратних добровољца 1912–1918, њихових потомака и пошто-валаца, 2003.

⁶⁴ Живојиновић, Драгољуб Р. (прир.). *Михајло Пуџин. Национално џолиџички рад 1908–1935*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998; Василије Ђ. Крестић, „Јован Дуџић о Хрватима, Југославизму’ и Југославији.” у *О Јовану Дуџићу*. Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти, ур. Предраг Палавестра, 201–215. Београд, 1996; Станишић, Михаило. *Јован Дуџић и дијасџора у Америци 1941–1943*. Београд: Нова Европа, 2006; Јован Дуџић је, оџекивано, био предмет интереса и из угла филологије, лингвистике, књижевности, али може се рећи да су и та разматрања пружила важна saznanja која су доприносила разумевању историјске улоге коју је тај песник и дипломата имао унутар српске емиграције у Америци током Другог свetskog rata. Vitanović, Slobodan. *Jovan Dučić*

pitanje odnosa države i iseljenika, mesta srpskog iseljeničtva u američkom društvu, odnosa među narodima unutar jugoslovenskog iseljeničkog korpusa. Srpsko i jugoslovensko iseljeničtvo bilo je predmetom interesa i u pojedinim radovima koji su se bavili temama iseljavanja, iseljeničke politike i odnosa države i iseljenika.⁶⁵ Posebno mesto u analizama iseljeničtva zauzimaju institucionalni oblici organizovanja koji na specifičan način otvaraju prostor razumevanju iseljeničke stvarnosti i različitih aspekata iseljeničkog života. Nažalost, srpska historiografija nije posvetila više pažnje tom pitanju. Izuzetak, u tom smislu, predstavlja pitanje verskog organizovanja i života srpskih iseljenika u SAD, pre svega zahvaljujući pojedinim autorima iz redova same crkve.⁶⁶ Iseljeničtvo u Sjedinjenim Državama postajalo je predmet interesa i u analizama odnosa emigracije i nove Jugoslavije, odnosno praćenjem političkog organizovanja u emigraciji, evropskoj i prekookeanskoj.⁶⁷ Pored čuvanja dragocene arhivske građe, nezaobilazne u istraživanju problema iseljeničtva u Americi⁶⁸, posebno je važan rad Arhiva Jugoslavije u objavljivanju dokumenata iz sfere jugoslovensko-američkih odnosa ili rada pojedinih državnih organa i pojedinaca.⁶⁹

Ako bi se analiziralo kvantitativno prisustvo historiografskih radova o iseljeničtvu u SAD u pojedinim istorijskim naučnim časopisima tokom nešto više od 25 godina, rezultati svakako ne mogu zadovoljiti. Tako je u časopisu Instituta za noviju istoriju Srbije *Tokovi istorije*, u periodu

---

u znaku *Atene: pesnikova razmišljanja o nauci, istoriji, državi i politici*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1997; Petrov, Krinka Vidaković. „Pisci i političke polemike: Jovan Dučić i Nikola Drenovac u Americi 1941–1943.” *Nauka i politika* (zbornik radova), knj. 5, tom 1, Pale 2011.

⁶⁵ Калабић, Радован. *Српска емиграција. Прилози за историју српског иселјеништва (1830–1992)*. Београд: Независно издање, 1993; Miletić, Aleksandar. *Journey under Surveillance, The Overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context, 1918–1928*. Berlin: London 2012; Đikanović, Vesna. *Iseljavanje u SAD. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*. INIS: Beograd, 2012.

⁶⁶ Вуковић, Сава, епископ шумадијски. *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*. Крагујевац: Каленић, 1994; Спасовић, Станимир. *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади: 1941–1991*. Торонто: Источник; Београд: Српска патријаршија, 1997.

⁶⁷ Subotić, Dragan (prir.). *Neugašeno srpstvo: srpska politička emigracija o srpskom nacionalnom pitanju (1945–1990)*. Beograd: Društvo Srpska Krajina, 1992; Драган Суботић, *Политичка мисао Срба у расејању 1945–1990. Прилози историографији српске политичке емиграције на Западу*. Београд: Институт за политичке студије, 1994; Subotić, Dragan. *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971): prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, knj. 1. Beograd: Institut za političke studije, 2004; Subotić, Dragan. *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971): prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju*, knj. 2. Beograd: Institut za političke studije, 2004.

⁶⁸ Obilje dokumenata važnih za istraživanja teme iseljeničtva u SAD nalazi se u fondovima jugoslovenskih diplomatskih predstavništava u SAD (Kraljevsko poslanstvo u Vašingtonu, generalni konzulati u Njujorku, Čikagu, Denveru), kao i u fondovima Centralnog presbira, Jugoslovenskog informacionog centra u Njujorku, Ministarstva spoljnih poslova itd.

⁶⁹ Milošević, Miladin (prir.). Rastko Petrović, *Diplomatski spisi*. Beograd: Prosveta, 1994; Krejić, Predrag i Mitar Todorović (prir.). *Jugoslovensko-američki odnosi 1918–1945. (dokumenta o spoljnoj politici Jugoslavije)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2015; Krejić, Predrag (prir.). *Jugoslovenska iseljenička periodika u Severnoj i Južnoj Americi: 1914–1945*, katalog izložbe. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2008; Takođe važne zbirke dokumenata za proučavanje iseljeničtva objavili su: Komnen, Pijevac i Dušan Jončić (prir.). *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*. Beograd: Službeni list SCG, Arhiv Srbije i Crne Gore, 2004.

1991–2018, od 482 naučna rada (članci, rasprave, studije i istraživanja), 40 radova ili 8,3% posvećeno temama koje su povezane s pitanjem migracija i emigracije (pitanje iseljavanja Jevreja, teme o gastarbajterima). Od toga je svega 7 radova vezano za prostor SAD, ili 1,45% ukupnog broja radova, ili 17,9% radova koji se odnose na pitanja emigracije. U časopisu Instituta za savremenu istoriju *Istorija XX veka*, u istom periodu, od 463 članka i rasprave, o pitanjima migracija i emigracije govori 11 radova ili 2,38%, dok se pitanjima emigracije u SAD direktno ili kao deo šire analize bave 2 članka ili 0,43%. Nimalo bolja slika nije ni kod drugih časopisa koji objavljuju radove historiografskog karaktera. U *Godišnjaku za društvenu istoriju*, u periodu 1994–2017, od 269 studija članaka rasprava, objavljeno je 10 članaka u kojima su se autori na različite načine bavili uticajem Sjedinjenih Država. O pitanjima migracija objavljeno je 15 radova ili 5,57%, a o migratornim temama vezanim za SAD nije objavljen nijedan članak. U časopisu *Arhiva Jugoslavije*, od 2000. do 2017. godine, od 116 radova, 10 se odnosi na prostor SAD ili 8,62%, dok o iseljeništvu u SAD govori jedan članak ili 0,86%. Ipak, u tom časopisu, kao posledica rada *Arhiva*, posebno u pogledu sređivanja građe nastale radom jugoslovenskih diplomatskih predstavništava u Americi između dva rata, objavljeno je više dokumenata koji se odnose na rad poslanstva i konzulata. Slično je i u pogledu prisustva teme iseljeništva u SAD i u nekim drugim časopisima, npr. u *Vojnoistorijskom glasniku*, *Balkanici*, *Istorijskom časopisu*.

Ovi podaci potvrđuju da se pitanje iseljeništva u SAD, ali, reklo bi se, i uopšte pitanje iseljavanja i emigracije, nalazi na marginama zainteresovanosti domaće historiografije. Takođe, imajući u vidu radove objavljene u poslednjih 25 godina, stičemo utisak da nema sistematskog i sveobuhvatnog historiografskog istraživanja ove teme. Nepostojanje institucionalnog okvira koji bi podržao multidisciplinarni pristup i konstantnost naučnih istraživanja migracija, uključujući i one sadržaje koji se odnose na prostor Sjedinjenih Država, svakako je jedan od razloga za to. Kako je danas u evropskoj i svetskoj historiografiji prepoznato, istraživanja različitih aspekata fenomena migracija nude širok opseg znanja čija vrednost prevazilazi konkretni predmet interesovanja. Naime, ta istraživanja otvaraju prostor boljem razumevanju same pojave migracija, ali i izazova koji se u tom pogledu stavljaju pred društva iseljavanja, odnosno imigracije u prošlosti, ali i u savremenom trenutku. Budućnost tih istraživanja u srpskoj istorijskoj nauci ostaje neizvesna, ali izvesno je da prostor za naučni rad ostaje otvoren.

Objavljeni izvori:

Jonjić, Pavao i Ante Laušić (prir.). *Izvešća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922–1939*. Zagreb: Institut za migracije, 1998.

Literatura:

- Alfirević, Petar. „Publikacije matica iseljenika Jugoslavije i informisanje iseljeničtva.” u *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije*, 605–610. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978.
- Jovanović, Vladan (prir.). Bibliografija 1993–2003. *Tokovi istorije*, časopis Instituta za noviju istoriju Srbije. Beograd: INIS, 2004.
- Brunnbauer, Ulf. *Globalizing Southeastern Europe. Emigrants, America, and the State since the late Nineteenth Century*. New York, London: Lexington Books, Lanham, Boulder, 2016.
- Grečić, Vladimir. Uvod. *Međunarodni problemi* 3–4/1982, god. XXXIV. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, mart 1983, 347–356.
- Zečević, Slobodan, Dušan Drljača. „Etnološko proučavanje iseljeničtva iz Srbije.” *Migracijski problemi* 3–4/1982, god. XXXIV. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, mart 1983, 413–419.
- Јагодић, Милош. *Насељавање Кнежевине Србије 1861–1880*. Београд: Историјски институт, 2004.
- Krstanović, Miroslava Lukić i Mirjana Pavlović. *Ethnic Symbols and migrations. Serbian Communities in USA and Canada*. Beograd: Etnografski institut SANU, 2016.
- Nejamsić, Ivica. Bibliografija radova o unutrašnjoj migraciji stanovništva Jugoslavije u poslijeratnom razdoblju (1945–1981). *Rasprave o migracijama broj 83*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija, 1983.
- Петров, Кринка Видаковић. *Срби у Америци и њихова периодика, књига прва*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2007.
- Петров, Кринка Видаковић. „Бранко Лазаревић и Америка.” у *Књижевно-научни, естетички и културолошки допринос Бранка Лазаревића*, ур. Никола Маловић, 125–154. Херцег Нови: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 2007.
- Петров, Кринка Видаковић. *Од Балкана до Тихог океана. Култура и књижевност српских исељеника у САД*, књига друга. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.
- Пола века Института за новију историју Србије: 1958–2008*. редакциони одбор: др Момчило Митровић, др Слободан Селинић, др Александар Животић, сарадник др Жарко Јовановић. Београд: Институт за новију историју Србије, 2008.
- Tasić, Dmtar i Miljan Milkic (prir.). *Pregled sadržaja Vojnoistorijskog glasnika: 1950–2010*. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, Odeljenje za vojnu istoriju, 2011.
- Čizmić, Ivan et al. (ur.). *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978.

Internet:

www.imin.hr/povijest-zadaca-i-planovi (pristupljeno 7.2.2019)

<https://isim.zrc-sazu.si/node/2745> (pristupljeno 7.2.2019)

VESNA ĐIKANOVIĆ

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

MIGRATION AND DIASPORA IN THE UNITED STATES AND SERBIAN HISTORIOGRAPHY IN THE PERIOD 1991-2018

Summary

Migration as a phenomenon and a form of social behavior attracted public and scientific attention in the 19th century, during the period of mass migrations towards the North-American continent. The causes, consequences, the assimilation process, Americanization, the relationship of the immigrants and the state of origin or the state of immigration, and then the relationship between the states of emigration and immigration have become the subject of scientific interest and research, including the historical research as well.

In times of emigration to the American soil, especially during the mass migration outbreaks at the end of the 19th and early 20th century, migrations, primarily immigration and immigrants to the United States, became the subject of public interest followed by scientific interest in South East Europe, including Serbia, i.e. Yugoslavia. Certainly, that was not the primary and not even one of the most important research topics which preoccupied the historians in Serbia, but it has been constantly present as the subject of primary or a part of broader research.

This trend continued after the disintegration of Yugoslavia. Despite the absence of the institutional framework that would provide the basis for a multidisciplinary and systematic approach to this topic (in the form of institutes/centers for migration research), during the 1990s Serbian historiography offered a number of monographs and debates on migrations ensuring continuity in exploration of different aspects of migration phenomena, including those related to immigration in the United States.

NEMANJA RADONJIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

SRPSKA ISTORIOGRAFIJA O JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA ZA VREME HLADNOG RATA¹

Apstrakt: U radu se obrađuje srpska istoriografija (1991–2018) u kontekstu proučavanja odnosa socijalističke Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država. Istaknuta je dinamika proučavanja, označena su glavna polja i pravci. Najznačajnije monografije su dublje analizirane, kao i rad istoričara koji su se najviše bavili tim pitanjem. Istraženo je koje su izvore srpski istoričari koristili – kako domaće, tako i američke. Naznačeni su glavni objavljeni izvori korisni za ovu temu. Ispitana je komunikacija između, uslovno rečeno, srpske i inostrane, odnosno američke istoriografije. Zaključeno je da su jugoslovensko-američki odnosi u hladnom ratu tema koja se konstantno proučava u srpskoj istoriografiji i da, dok je akcenat najpre bio na političkoj i vojnoj istoriji, sada kulturna istorija dobija isto toliko pažnje. Ukupno gledano, reč je o kvalitativno i kvantitativno uzlaznoj putanji srpske istoriografije.

Ključne reči: hladni rat, socijalistička Jugoslavija, Sjedinjene Američke Države, istoriografija, Srbija

Uvod: Problematika proučavanja jugoslovensko-američkih odnosa u globalnoj perspektivi

Odnosi jedne supersile, Sjedinjenih Američkih Država, i jedne države srednje ili čak male veličine, socijalističke Jugoslavije, bili su vrlo turbulentni na samom početku i na samom kraju hladnog rata. Jugoslavija je prešla put od najvernijeg satelita SSSR do najamerikanizovanije zemlje Istočnog bloka. Prešla je put od rušenja američkih aviona do svečanog dočeka američkih astronauta. Svih tih godina bilo je teško pronaći pravi modalitet saradnje s kapitalističkim rajem, odnosno socijalističkom utopijom. To pitanje mučilo je državnike od Trumana i Tita do njihovih naslednika na funkcijama. Jugoslavija tek od 1971. nalazi taj modalitet, a za najbolje godine tog ambivalentnog odnosa mogu se uzeti godine koje se poklapaju s najvećim ekonomskim prosperitetom u SFRJ – dakle, kraj sedamdesetih godina 20. veka.

---

¹ Ovaj rad je rezultat rada na projektu *Istorijsko nasleđe i nacionalni identiteti u Srbiji u 20. veku*, br. 47019, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Raspadom Jugoslavije, srpska historiografija nasledila je i deo trendova, problema i doma- ta jugoslovenske historiografije. Jugoslovensko-američki odnosi, to jest politička istorija tih odnosa tokom hladnog rata, već su za vreme hladnog rata bili predmet istraživanja historiografije u socija- lističkoj Jugoslaviji (Bekić 1988; Petranović 1989; Visković 1989; Lempi et al. 1990). Pažnju je pri- vlačio odnos „nesigurnih prijatelja”, to jest položaj Jugoslavije kao „trojanskog konja” u ranom hlad- nom ratu. Otvorena pitanja iz oblasti političke istorije, ekonomske saradnje, vojne istorije usmerice i dalja istraživanja srpskih istoričara. Trend prisutan još u bivšoj Jugoslaviji, gde se izučavala najpre najdalja istorija tih odnosa, kao u knjizi Darka Bekića iz 1988. (*Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*), opstaje do danas. Hronološki okvir proučavanja najdalje istorije, unekoliko i logičan zbog dostupnosti izvora, jeste jedna od najvažnijih karakteristika te historiogra- fije, odnosno prvi problem vredan ispitivanja.

Američki istoričar Majkl Dž. Hogan (Michael J. Hogan) ukazao je, u uvodu značajnog zbor- nika *The Historiography of American Foreign Relations*, na problem u američkoj historiografiji koji se tiče srazmerno male upotrebe „neameričkih” izvora od strane američkih istoričara hladnog rata i diplomatske istorije tog perioda (Hogan 1996). Nataša Milićević, u svom istraživanju historiografske periodike o hladnom ratu 1991–2003, navodi sličan problem srpske historiografije, to jest da su „vrlo malo upotrebljavani američki izvori” (Milićević 2004). Dakle, problem izvorne podloge jeste drugo od važnih pitanja za proučavanje te historiografije.

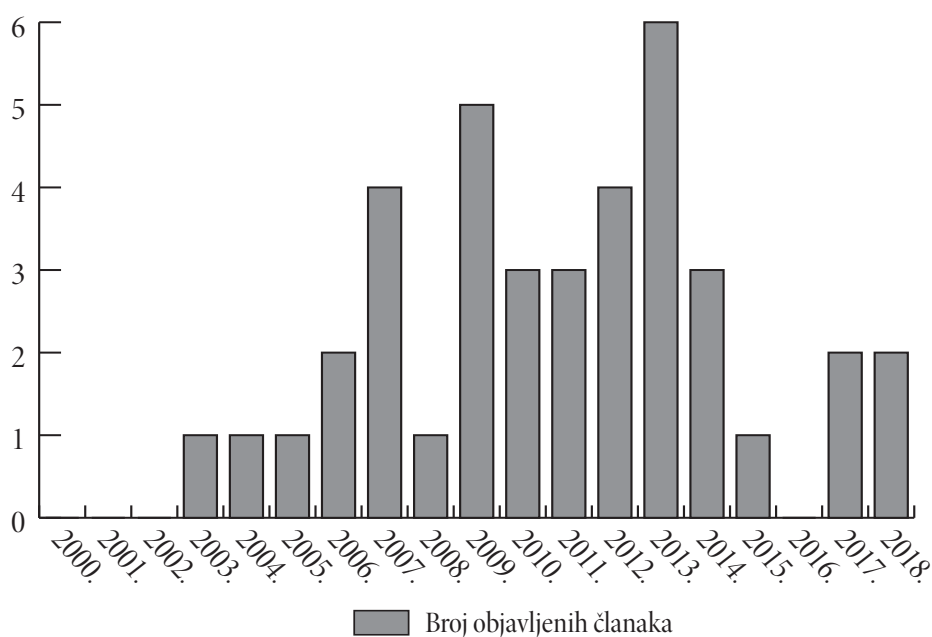
Pošto se hladni rat završio, čuveni istoričar Džon Luis Geddis (John Lewis Gaddis) pozvao je istoričare da pođu u bivše sovjetske i druge arhive kako bi izoštrili svoju sliku globalnog takmičenja i izašli iz redukcionističkih zamki (Hogan 2013). Desetak godina kasnije, istoričar Toni Smit (Tony Smith) objavljuje, kako u inostranstvu tako i u domaćoj historiografiji, uticajan članak “New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the Study of Cold War”, koji postavlja novu hipotezu – kako su male države imale mnogo širi uticaj na hladnoratovski svet nego što je ranija historiografija priznavala (Smith 2002). Godine 2005, Od Arne Vestad (Odd Arne Westad) govorio je u Beogradu o tri moguće paradigme za istraživanje hladnog rata; istakao je polja ideologije, tehnologije i Trećeg sveta. Treći problem vredan proučavanja bio bi onda komunikacija sa stranom historiografijom, a naročito sa američkom (Vestad 2005).

Dinamika proučavanja

Period 1991–2000. bio je u Srbiji period velikih problema za sve društvene i humanističke nauke, pa time i za istoriju. Političko-ekonomska situacija onemogućavala je često i osnovna istra- živanja, a putovanja i susreti sa inostranim kolegama bili su svedeni. Stoga ne čudi što su praktič- no sve monografije koje se bave jugoslovensko-američkim odnosima u hladnom ratu objavljene u periodu 2000–2018. U tom periodu se u proseku objavljivala jedna monografija (ili zbornik koji

je sadržao značajan broj radova) o jugoslovensko-američkim odnosima godišnje. U tom smislu, postoje četiri zbornika o hladnom ratu, jedan o srpsko-američkim odnosima. Postoje, zatim, tri velike monografije o političkim odnosima Jugoslavije i SAD. Tu je i šest monografija koje se bave vojnim odnosima Jugoslavije i SAD, NATO-a ili Zapada. Naposljetku, tu su i četiri monografije koje se na značajan način bave američkom kulturom, to jest kulturnim uticajima SAD na Jugoslaviju.

S druge strane, do ranih dvehiljaditih vrlo su slabo bile zastupljene američke teme u stručnim časopisima (Milićević 2004). Posle 2000. godine, sa stabilizacijom političko-ekonomskih prilika, ali i sa sve većom dostupnošću izvora, dolazi do uzlazne putanje u istraživanju. Ukupno je za 18 godina objavljeno 39 članaka u tri stručna časopisa (*Istorija XX veka*, *Godišnjak za društvenu istoriju*, *Tokovi istorije*). U priloženoj tabeli može se videti da postoji određeni skok u periodu od 2006. godine, te da 2009. i 2013. imamo najviše objavljenih radova o temi američko-jugoslovenskih odnosa u hladnom ratu. Prosečno je objavljivano nešto više od dva članka godišnje, što, pored broja monografija, takođe pokazuje kontinuitet u istraživanju američko-jugoslovenskih odnosa.

Grafikon: Američko-jugoslovenski odnosi u hladnom ratu u historiografskoj periodici

Pored s protokom vremena sve veće zainteresovanosti srpskih istoričara za američke teme, može se primetiti da se širi i polje istraživanja. Nakon što su isprva prevladavale politička i vojna istorija, poslednjih nekoliko godina kulturna istorija ima jednak tretman. Izgleda da, pored opštih povoljnijih materijalno-ekonomskih uslova, nova generacija istoričara utiče na izbor tema svojom naučnom radozljivošću pre nego što to čine mene srpsko-američkih odnosa. Poslednji period

jugoslovensko-američkih odnosa, 1975–1991, dobio je i najmanje pažnje; zasenjen je prethodnim periodom, u kojem je radoznalost istoričara potpirivao položaj Jugoslavije kao američkog komunističkog saveznika. Taj period je u stručnoj javnosti zasenjivao i potonji period, kada je položaj SAD kao globalne supersile u iznenađujuće unipolarnom svetu bio zanimljiv istoričarima zbog uloge SAD u raspadu Jugoslavije.

Glavni pravci proučavanja

Srpska historiografija posvetila se proučavanju jugoslovensko-američkih odnosa na nekoliko različitih polja. Prvo polje je svakako diplomatska istorija. Kao jedna od važnijih zemalja u pukotinama sovjetskog monolita, Jugoslavija je, uz njene mogućnosti – od opstanka, liberalizacije, do vrste ideološkog „trojanskog konja” – budila maštu američkih diplomata i društvenih naučnika još pedesetih. To se zanimanje prenelo danas na profesionalne istoričare. U tom polju ističe se rad Dragana Bogetića, istoričara sa Instituta za savremenu istoriju, pravog veterana tog istraživanja. On je, kako člancima u stručnim časopisima koje je redovno objavljivao, tako i vrednim monografijama, obuhvatio istoriju tih odnosa od c. 1950. do c. 1975, posebno posvetivši pažnju jugoslovenskom laviranju u hladnoratovskom svetu, ekonomskoj podlozi odnosâ, te američkom stavu prema jugoslovenskoj politici nesvrstanosti, takođe temi kojom taj naučnik suvereno vlada. Pored mnogobrojnih članaka objavljenih u stručnim časopisima, ističu se i tri vredne monografije.

U prvoj monografiji, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, koja je i jedna od boljih istorija jugoslovenske diplomatije, Bogetić suvereno demonstrira vladanje jugoslovenskim i tada dostupnim stranim izvorima, te rekonstruiše sva laviranja spoljne politike SFRJ u periodu 1956–1961. Ta analiza može se posmatrati kao praktični nastavak knjige Darka Bekića, jer hronološki nastavlja upravo gde je Bekić 1988. stao (Bogetić 2006). U njoj autor, koristeći strane i domaće izvore, sumira odnose sa Zapadom, ali i sa Istokom, a dužnu pažnju dobija i Jug. Obradena su velika pitanja, poput odnosa SAD prema politici nesvrstanosti koja se tada rađala ili prestanka američke ekonomske pomoći i prelaska na trgovinske i kreditne poslove s Jugoslavijom (Bogetić 2006). Bogetić, kao i Ivo Visković, smatra da je jugoslovenska politika prema Americi imala konstantne uspone i padove u periodu 1950–1971. Bogetić, tako, navodi razmimoilaženja povodom ponovnog približavanja Jugoslavije Istoku krajem pedesetih, dok Visković smatra da su vašingtonske deklaracije, redovno potpisivane tokom sedamdesetih, predstavljale vrhunac odnosa (Bogetić 2006; Bogetić 2012a; Visković 2008). Dragan Bogetić tu svoju tezu dokazuje pogledom na različite trenutke, odnosno diskontinuitete saradnje sa SAD, praveći jednu vrstu tapiserije i vešto vodeći čitaoca kroz krivudave hodnike diplomatije.

Dragan Bogetić je 2012. još jednom obradio američko-jugoslovenske odnose i tu je obuhvatio čitavu sedmu deceniju 20. veka. U monografiji *Jugoslovensko-američki odnosi 1961–1971*,

on je ponudio tumačenje istoriografskih fenomena kao što su suprotstavljanja Titovog koncepta nesvrstanosti Kenedijevom konceptu „gušenja virusa marksizma” u Trećem svetu, uspon jugoslovensko-američkih odnosa u vidu Titove posete Vašingtonu, te pad zbog Vijetnamskog rata, ali i arapsko-izraelskog sukoba i nemogućnosti Jugoslavije da ostvari svoj posrednički potencijal između SAD i SSSR (Bogetić 2012a). Njegova monografija *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975* nastavlja se hronološki na tu istoriju odnosa 1961–1971. Bogetić se u njoj bavi odnosima SAD i Jugoslavije u vreme bipolarnog detanta 1972–1975. Bogetić na naročito zanimljiv način ispituje pitanja uspeha saradnje sa SAD u vreme Niksonove administracije, sukobe povodom Novog međunarodnog ekonomskog poretka, heterogene odgovore na događaje u Čileu 1973, te uspešne posete američkih predsednika Jugoslaviji (Bogetić 2015). Naročito je važno njegovo ispitivanje nastupa Jugoslavije u UN 1972/1973, u vreme dok je bila nestalna članica Saveta bezbednosti, te sukobljavanje različitih američkih i jugoslovenskih koncepata na, zaista, svetskoj sceni.

Ličnost Josipa Broza Tita i njegovi susreti s najvišim američkim predstavnicima, odnosno komunikacija s njima, te percepcija njegovog režima u SAD, zadobili su pažnju mnogih istoričara. U žiži istraživača našle su se posete američkih predsednika, odnosno visokih funkcionera Jugoslaviji (Milošević 2018; Bogetić 2013; Stevanović 2017). Aktivnost američkih diplomata na službi u Jugoslaviji ili povezanih s Jugoslavijom na drugi način, odnosno njihove poglede, koristili su istoričari da bi pronikli u niše američke politike na Balkanu (Dimić 2011; Vučetić 2014). Posete Tita SAD podrobno su obrađene u nekoliko članaka Dragana Bogetića (Bogetić 2007; Bogetić 2011). Posebnu pažnju privukle su procene mogućnosti i realnosti opstanka Jugoslavije nakon smrti Tita (Tripković 2011; Bogetić 2012c). Američka javna diplomatija zauzela je važno mesto u proučavanju američkih uticaja preko meke moći (Vučetić 2009; Vučetić 2014). Profesor Filozofskog fakulteta Milan Ristović obradio je veoma važan aspekt rane hladnoratovske američke politike u ruhu Trumanove doktrine u komparativnoj perspektivi Jugoslavije i Grčke (Ristović 2009). Sledeće polje usko vezano za diplomatsku krizu jeste odnos Jugoslavije i SAD za vreme raznih međunarodnih kriza u hladnom ratu. Tako su pažnju istoričara zaslužile reakcije povodom raskida sa Informbirom, rata u Koreji, Tršćanske krize, Budimpešte i Sueca 1956, Kubanske raketne krize, Vijetnamskog rata, Arapsko-izraelskog rata, ali i naftne krize 1973, i razlika u pogledu formiranja novog međunarodnog ekonomskog poretka. Ekonomskoj istoriji posvećeno je relativno malo mesta (Adamović et al. 1990; Bogetić 2010).

Viđenje Jugoslavije u putopisima, putopisnim reportažama i memoaristici te slika Amerike u jugoslovenskim putopisima obrađeni su u nekoliko naučnih članaka (Vučetić 2005; Lazić 2013; Radonjić 2013). Američki film, često opšte mesto u međusobnim percepcijama, obradio je Aleksandar Novaković (Novaković 2004). Vojna pomoć NATO-a te planovi za saradnju u mogućoj

globalnoj konfrontaciji privukli su pažnju historičara, posebno u najuspješnijem periodu, od 1950. do 1958. (Dimitrijević 2003; Bjelajac 2008).

Kulturna saradnja, odnosno američki kulturni uticaji u Jugoslaviji, predmet je nekoliko monografija, čiji su autori Aleksandar Raković, Simona Čupić i Radina Vučetić. Koncentrišu se na period šezdesetih godina 20. veka, kada je američki uticaj prožeo Jugoslaviju i ostavio trajan trag u njenoj popularnoj kulturi. Prvi je tu temu inaugurisao Predrag Marković, dotakavši je u svojoj monografiji o Beogradu tokom pedesetih i šezdesetih godina (Marković 1996). Historičar Aleksandar Raković bavio se, u knjizi *Rokenrol i Jugoslavija 1956–1968: izazov socijalističkom društvu*, fenomenom tog muzičkog pravca i pripadajuće kulture, koja je često u Jugoslaviju dospevala preko američkih posrednika (Raković 2012). Upravo je pitanje posrednika i političke upotrebe drugog muzičkog pravca, džez, problematizovala Radina Vučetić (Vučetić 2009). Sam trenutak dolaska rokenrola u Jugoslaviju, putem novih medija, istražio je Marko Perić (Perić 2013). U vrlo inovativnoj studiji, Simona Čupić obradila je „fenomen Kenedi” iz drugog ugla, posmatrajući odnos bračnog para prema kulturi i umetnosti (Čupić 2016).

Najznačajniji doprinos i najuspješniju studiju američkih kulturnih uticaja donosi Radina Vučetić u monografiji *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, koja je doživela pet izdanja, bez presedana u ovoj oblasti (Vučetić 2012). Sagledavajući različite vrste uticaja SAD u vidu kako visoke kulture, džez, pozorišta, američke književnosti, tako i Holivuda, Diznija, stripova, sapunica, erotskih časopisa i krimića, autorka ispituje različite metode „preoblikovanja jugoslovenske realnosti”. Dve jugoslovenske realnosti, jedna roze, druga crna, jedna Karl Marks, druga Gručo Marks, kako to autorka vidi, imaju dodatni „začin” u talasu amerikanizacije koji je zapljusnuo Jugoslaviju, naročito šezdesetih. Tadašnja politička elita je taj talas prihvatila kao način da se svetu prikaže isključivo „ružičasta slika” Jugoslavije, no prihvatili su ga i obični ljudi, čiji su pogledi i kultura nepovratno izmenjeni (Vučetić 2012).

U zbornicima radova koji se bave hladnoratovskim periodom uvek nailazimo na jugo-američke teme iz te epohe (Dimitrijević 2008; Laković 2008; Lečić 2008; Milošević 2008). Fokus historičara u tim publikacijama je na pedesetim i šezdesetim godinama 20. veka i na visokoj politici. Najznačajniji zbornik za tu temu pojavio se o 125. godišnjici diplomatskih odnosa, pod uredništvom profesorke Fakulteta političkih nauka Ljubinke Trgovčević. U njemu su se susreli pogledi srpskih i američkih historičara i historičara iz regiona. Tako Ivo Visković najpre pokušava da, sa svojim dugogodišnjim iskustvom posmatrača i učesnika američko-jugoslovenskih odnosa, napravi periodizaciju tih odnosa, te predlaže periode: 1945–1948, 1949–1958, 1959–1968, 1969–1977, 1978–1991, usput naznačujući važne tačke poput promene percepcije geopolitičkog položaja Jugoslavije u Americi posle 1967. (Visković 2008).

Tvrtko Jakovina, kao istaknuti historičar diplomatije, u svom radu ispituje razlike u tajnoj i javnoj diplomatiji SAD tokom šezdesetih i sedamdesetih kako bi utvrdio američki stav prema

.....*Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji* mogućoj liberalizaciji i demokratizaciji u Jugoslaviji (Jakovina 2008). Dragan Živojinović je u svom radu pokušao da utvrdi korisnost hladnoratovskog modela američko-jugoslovenskih odnosa za potonje srpsko-američke odnose (Živojinović 2008). Gejl Stouks (Gale Stokes) se upušta u detaljnu analizu izveštaja američke obavestajne zajednice, zaključujući da su davali tačne procene, ali da je njihov uticaj na politiku bio veoma mali (Stokes 2008). Istoričar koji se dugo bavio problematikom vojne istorije, preko ispitivanja pogleda američkih vojnih planera, a naročito preko ispitivanja pogleda vojnih službenika i atašea u Beogradu, dolazi do važnih zaključaka u vezi sa američkim stavovima o pitanjima vojne spremnosti Jugoslavije za sovjetsku invaziju, otpornosti na secesiju i volje za modernizacijom (Bjelajac 2008). Robert Hajden (Robert Hyden) daje jedan pogled savremenika i bivšeg Fulbrajtove stipendiste u Jugoslaviji tokom kasnog hladnog rata (Hajden 2008). Radina Vučetić pravi kratak osvrt na diverzifikovanu američku kulturnu diplomatiju, zaključujući da je ona ostavila trajan otisak na jugoslovensku kulturu iako je originalno njena upotreba bila političko oruđe (Vučetić 2008).

Izvori za jugoslovensko-američke odnose

Izvorna podloga ovim radovima pokazuje nekoliko značajnih karakteristika. Najpre, veći deo ovih radova zasnovan je na domaćim, jugoslovenskim izvorima. Tu prednjače Arhiv Jugoslavije i Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije, sa Istorijskim arhivom grada Beograda i Vojnim arhivom, koji su nešto manje korišćeni. Upotrebljavani su fondovi najviših institucija Jugoslavije, Predsedništva, SIV-a, Saveznog sekretarijata inostranih poslova, ali i Saveza socijalističkog radnog naroda Jugoslavije, Savezne komisije za pregled filmova itd. Od štampe, koju istoričari poput Vladimira Petrovića u slučaju socijalističke Jugoslavije tačno prepoznaju kao građu sa inherentnom političkom pozadinom, ali ipak upotrebljivu u kontekstu istraživanja, prednjači upotreba partijskog lista *Borba*. Ispituje se i naročito tiražna *Politika*. Zatim, upotrebljava se memoarska građa diplomata i političara Veljka Mićunovića, Milovana Đilasa, Blaža Mandića, Dragoslava Markovića, Vladimira Dedijera.

Srpski istoričari su, u skladu s mogućnostima, koristili dostupne arhive na Zapadu. Počevši od ranih 2000. godina, upotrebljavaju se naročito arhivi u Velikoj Britaniji: *The National Archives* u Londonu, s fondovima *Foreign Office*-a i *Prime Minister's Office*-a, kao vrsta mosta ka SAD. Nedostatak američkih izvora, naročito američke arhivske građe, ne treba pripisivati nikakvoj odbojnosti domaćih istoričara, već društveno-ekonomskim uslovima rada u Srbiji devedesetih i dvehiljaditih godina. Tako, retko, nalazimo i neke američke arhive i biblioteke u popisu izvora i građe. Međutim, činjenica da praktično svi srpski istoričari koji se bave temama jugoslovensko-američkih odnosa koriste ediciju *Foreign Relations of the United States Series*, da li preko evropskih biblioteka ili u digitalnom formatu, dokazuje našu tvrdnju o dobroj volji i naučnom pristupu

temama. Ova edicija sada, krajem 2018, uglavnom dopušta istraživaču da pristupi periodu do kraja administracije Džimija Kartera 1980. U domaćoj istoriografiji koriste se naročito i memoari dvojice arhitekata američkog hladnoratovskog sveta, Džordža Kenana i Henrija Kisindžera.

U tom smislu, nalazimo i druge objavljene izvore u upotrebi kod srpskih istoričara. Od američke štampe, dominiraju nedeljnici *Time* i *Life*, te dnevnik *The New York Times*. Pored toga, korišćeni su i *Newsweek* i *The National Geographic*. Istoričari u Srbiji u periodu od 2009. priređuju američke izvore, te imamo nekoliko zbirki izvora vezanih za američku obaveštajnu zajednicu i Jugoslaviju i odnose na najvišem, predsedničkom nivou. Tako je, na primer, u SAD 2006. objavljena zbirka dokumenata *Yugoslavia: From National Communism to National Collapse: US Intelligence Community Estimate Products of Yugoslavia, 1948–1990*. U Srbiji je relativno brzo preveden izbor iz tih dokumenata i često ih nalazimo u upotrebi (Pavlović 2009). Tako nalazimo priređene dokumente koji pokrivaju susrete najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD u periodu 1955–1980. (Bogetić i Milošević 2017).

Komunikacija srpske i američke istoriografije

Prisutnost američke istoriografije u srpskoj najbolje se ogleda u delu Lorejn Lis *Održavanje Tita na površini*, objavljenom najpre u SAD 1997, a prevedenom 2003. za domaću publiku. Lis nalazimo citiranu u svim delima koja se bave ovim odnosima, a knjiga je veoma dobro prihvaćena. U intervjuu beogradskom *NIN*-u marta 2000. autorka je, međutim, istakla kako čak ni tada nisu rasvetljene najvažnije tačke jugoslovensko-američkih odnosa, poput Vašingtonske konferencije iz 1951.² Važnost te konferencije primetili su domaći istoričari, na primer, Branko Petranović još 1989, a 2015. konačno su priređeni dokumenti sa te konferencije (Životić 2015).

S druge strane, pored novih izvora, pojavili su se i novi pristupi. Tako istoričar Milorad Lazić, koji je Univerzitet u Beogradu zamenio za Columbian Colledge of Arts and Sciences, ističe da američku percepciju rane hladnoratovske Jugoslavije vredi ispitati vrednujući američke putopise i druge izveštaje putnikâ kao nov izvor za diplomatsku istoriju. Domaća istoriografija prisutna je u američkoj u citiranju i prevodu radova domaće istoriografije, poput najnovijeg primera – uspeha knjige beogradske istoričarke Radine Vučetić. Posle više domaćih izdanja, usledilo je i izdanje na engleskom jeziku u izdanju *CEU Press*-a (Vučetić 2018). Ta knjiga predstavljena je američkoj naučnoj javnosti na Koledžu Bard novembra 2018, te predstavlja primer uspeha domaće analize i uzlazne putanje u komunikaciji sa američkom istoriografijom.³ Još neki srpski istoričari, na osnovu dosadašnjeg rada i objavljivanja u Srbiji, objavljeni su u SAD u skorije vreme (Tasić i Laković 2016).

² Bisenić, Dragan. „Najdraži neprijatelj” *NIN*, 30. mart 2000.

³ <http://www.bard.edu/news/events/event/?eid=135272&date=1541718000> (pristupljeno 31.1.2019)

Uspešni primeri, štampani na engleskom jeziku, u kojima su koplja ukrstili srpski i američki istoričari, a pridružili im se regionalni (poput već pomenutog zbornika o srpsko-američkim odnosima iz 2008), predstavljaju više izuzetak no pravilo. Činjenica je da su radovi iz srpske istoriografije slabo dostupni američkim kolegama, ako je suditi po najnovijim knjigama o Titovoj Jugoslaviji, objavljenim u prestižnim kućama *Brill* i *Palgrave Macmillan* (Jozelić i Ognjanović 2016). Američke biblioteke i obrazovne institucije još su snabdevene radovima iz vremena opstajanja Jugoslavije, odnosno preplavljene literaturom iz vremena raspada Jugoslavije, sumnjivog kvaliteta ili zastarele. Volja za saradnjom sa obe strane Atlantika već postoji. Radovi svih generacija srpskih istoričara, čvrsto utemeljeni na izvorima, u novom teorijskom ruhu, tek počinju da dublje prodiru na Zapad menjajući, negde iz osnova, historiografski pogled na jugoslovensko-američke odnose u hladnom ratu.

Zaključak

U zaključku treba reći da se tokom ovih 27 godina zadržao trend da se daje prednost istoriji viđenoj očima krupnih političkih aktera, te istoriji ranog hladnog rata; to je istovremeno jedina paralela koju možemo da povučemo s jugoslovenskom historiografijom. Ipak, javljaju su nove tendencije u domaćoj historiografiji, ne samo u vidu novih tema i polja već i u reinterpretaciji starih i poznatih izvora u novom teorijskom ruhu. U poslednjih deset godina tako su znatno pomaknute hronološke granice, kako monografijama i člancima tako i priređenim izvorima, pa srpska historiografija seže do kraja sedamdesetih. Diverzifikovani su izvori, od arhivskih preko objavljenih, srpski naučnici su u digitalnom dobu dobili više prilika da pristupe američkim izvorima. Oni to redovno čine; opet, granice su jedino finansijsko-geografske. Naročito se ističe novi trend, koji se pojavio oko 2011, da se proučava kulturna istorija. Srpski istoričari spremno koriste novi, globalni naučni prostor i njihova dostignuća sada su vidljiva i vrednovana u SAD.

Izvori i literatura:

Adamović, Ljubiša, Džon Lempi i Rasel Priket. *Američko-jugoslovenski odnosi posle Drugog svetskog rata*. Beograd: Radnička štampa, 1990.

Bajagić, Dušan. „List Politika o Atlantskom paktu.” u *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955: slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, 206–237. Beograd, 2003.

Bjelajac, Mile. “In the Field of Military 1918-1992.” u *125 Years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 71–82. Beograd: FPN, 2008.

Bjelajac, Mile. *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999.

- Bogetić, Dragan. „Početak Vijetnamskog rata i jugoslovensko-američki odnosi.” *Istorija XX veka 1* (2007): 91–117.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-američke nesuglasice oko koncepta novog međunarodnog ekonomskog poretka.” *Istorija XX veka 1* (2014): 165–180.
- Bogetić, Dragan. „Američke analize budućnosti Jugoslavije posle Tita s početka 70-ih godina.” *Tokovi istorije 1* (2012): 159–175. (c)
- Bogetić, Dragan. „Arapsko-izraelski rat i jugoslovensko-američki odnosi 1967.” *Istorija XX veka 1* (2008): 101–115.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavija i svetsko tržište kapitala. Američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-ih godina.” *Tokovi istorije 3* (2010): 89–103.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavija–SAD. Od sporenja ka saradnji.” *Istorija XX veka 1* (2009): 115–131.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-američki odnosi u senci arapsko-izraelskog rata 1973.” *Tokovi istorije 2* (2013): 181–211.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-američki odnosi u svetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj.” *Istorija XX veka 2* (2007): 75–89.
- Bogetić, Dragan. „Kiparska kriza i pogoršanje jugoslovensko-američkih odnosa 1974.” *Tokovi istorije 2* (2014): 111–131.
- Bogetić, Dragan. „Pogoršanje jugoslovensko-američkih odnosa posle Prvog samita nesvrstanih u Beogradu.” *Istorija XX veka 2* (2006): 71–87.
- Bogetić, Dragan. „Poseta Džeralda Forda Jugoslaviji i jugoslovensko-američke nesuglasice oko aktuelnih žarišta krize.” *Istorija XX veka 1* (2013): 157–180.
- Bogetić, Dragan. „Prva Titova poseta Vašingtonu – poslednji Kenedijev međunarodni angažman (17. oktobar 1963).” *Tokovi istorije 1–2* (2007): 65–81.
- Bogetić, Dragan. „Razgovori Tito–Nikson 1971. Političke implikacije vašingtonske deklaracije.” *Istorija XX veka 2* (2011): 159–172.
- Bogetić, Dragan. „Reakcija Zapada na proces jugoslovensko-sovjetskog približavanja.” *Istorija XX veka 2* (2003): 161–179.
- Bogetić, Dragan. „Tršćanska kriza i pogoršanje jugoslovensko-američkih odnosa.” *Istorija XX veka 1* (2015): 95–110.
- Bogetić, Dragan. „Uvođenje američkih ekonomskih restrikcija Jugoslaviji tokom 1962 – uklanjanje statusa 'najpovlašćenije nacije'.” *Istorija XX veka 1* (2009): 89–107.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad: jugoslovensko približavanje NATO-u 1952-1955*. Beograd: Službeni list, 2000.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi 1961–1971*. Beograd: ISI, 2012. (a)
- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975*. Beograd: ISI; Zavod za udžbenike, 2015.

- Bogetić, Dragan i Miladin Milošević. *Jugoslavija i SAD: susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD: 1955–1980*. (pr.) Milošević, Miladin, Bogetić, Dragan. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2017.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Cvetković, Vladimir. „Jugoslavija, Zapad i zemlje narodne demokratije posle Beogradske deklaracije 1955.” *Istorija XX veka*:149–162.
- Čupić, Simona. *Mona Liza i Supermen: Džon Kenedi i „nova granica” kulture*. Novi Sad: Galerija Matice srpske, 2016.
- Dimić, Ljubodrag. “Yugoslav-Soviet relations: the view of western diplomats (1944-1946).” u *The Balkans in the Cold War: Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet conflict*, ed. Vojislav Pavlović, 109–140, 2008.
- Dimitrijević, Bojan. „Jugoslavija i NATO 1951–1958. Skica intenzivnih vojnih odnosa.” u *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, 255–275. Beograd: INIS, 2008.
- Dimitrijević, Bojan. *Jugoslavija i NATO 1951–1957*. Beograd: Vojska, 2003.
- Hayden, Robert M. “From Allies to Enemies to Wary Friends.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 133–142. Beograd: FPN, 2008.
- Hoggan, Michael J. i Frank Costigliola. *America in the World. The Historiography of American Foreign Relations since 1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Jakovina, Tvrтко. “Where has War for Hearts and Souls Gone? The United States of America and Liberals in Yugoslavia in 1960s and early 1970s.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 149–164. Beograd: FPN, 2008.
- Janjetović, Zoran. “Mickey Mouse in a socialist country or the Yugoslav youth looking through the western window.” *Tokovi istorije* 3 (2009): 162–177.
- Laković, Ivan. „Jugoslavija i projekti kolektivne bezbjednosti 1950–1960.” u *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, 275–292. Beograd: INIS, 2008.
- Laković, Ivan i Dmitar Tasić. *Tito-Stalin split and Yugoslavia's military opening toward the West, 1950-1954, in NATO's backyard*. Laham: Harvard Cold War studies book series, 2016.
- Lazić, Milorad. “(Re)inventing Yugoslavia. American Cold War Narratives about Yugoslavia 1945-1955.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XX, 3 (2013): 49–72.
- Lazić, Milorad. „Ubistvo Džona Kenedija u svetlu jugoslovenske štampe.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XIV, 1–3 (2007): 107–127.
- Lečić, Tatjana. „Jugoslavija i SAD u svetlu hladnoratovskih kriza 1956. godine.” u *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, 292–307. Beograd: INIS 2008.
- Lis, Lorejn. *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i hladni rat*. Beograd: 2003.
- Marković, Predrag. *Beograd između istoka i zapada: 1948–1965*. Beograd: 1996.

- Miličević, Nataša. „Hladni rat u naučnoj historiografskoj periodici.” u *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955: slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, 373–380. Beograd, 2003.
- Milošević, Nemanja. „Jugoslavija u američkoj vojnopoličkoj strategiji odbrane zapada od SSSR-a 1950–1954.” u *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, 292–307. Beograd: INIS, 2008.
- Milošević, Tatjana. „Jugoslavija i SAD u vreme detanta: susreti Josipa Broza Tita i Henrija Kinsindžera 1970. i 1974.” *Istorija XX veka* 2 (2018): 177–202.
- Novaković, Aleksandar. „Slika Srba u američkom filmu od početka ere zvučnog filma do raspada Jugoslavije 1927–1990.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XI, 1 (2004).
- Pavlović, Momčilo. *Dokumenta CIA o Jugoslaviji: 1948–1983*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009.
- Perić, Marko. „Dolazak rokenrola na Radio-televiziju Beograd 1967–1969: Koncert za mladi ljudi svet.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XX, 1 (2013): 93–106.
- Petranović, Branko. „Politička strana pomoći SAD Jugoslaviji krajem 1950. godine.” *Tokovi revolucije* 1 (1989): 1–22.
- Radonjić, Nemanja. “Not Exactly out of Europe, yet somehow on the fringes of the Orient” – Slika Balkana u časopisu National Geographic (1888–2013). *Godišnjak za društvenu istoriju*, XX, 3 (2013): 73–97.
- Raković, Aleksandar. „Mjuzikl *Kosa* u Ateljeu 212 (1969–1973).” *Tokovi istorije* 2 (2017): 85–115.
- Raković, Aleksandar. „Rok opera *Isus Hristos superstar* u Ateljeu 212 1972–1973.” *Tokovi istorije* 2 (2018): 177–199.
- Raković, Aleksandar. „Savez socijalističke omladine Jugoslavije i muzička omladina Jugoslavije u sporu oko rokenrola (1971–1981).” *Tokovi istorije* 3 (2012): 159–190.
- Raković, Aleksandar. *Rokenrol u Jugoslaviji 1956–1968: izazov socijalističkom društvu*. Beograd: Arhipelag, 2012.
- Ristiović, Milan. „Trumanova doktrina, grčka i jugoslovenske reakcije (1947–1949).” *Tokovi istorije*, 1–2 (2009): 84–113.
- Smith, Tony. “New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the study of the Cold War.” *Diplomatic history* 24/4 (2002): 567–591.
- Stevanović, Milan. „Uticaj posete senatora Džejmsa Vilijama Fulbrajta Jugoslaviji na poboljšanje odnosa Beograda i Vašingtona.” *Tokovi istorije* 2 (2017): 59–85.
- Stokes, Gale. “American National Intelligence Estimates on Yugoslavia.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 173–188. Beograd: FPN, 2008.

- Terzić, Milan. „Jugoslavija i Balkanski pakt 1953/1954.” u *Jugoslavija u hladnom ratu*, 111–127, Beograd, 2010.
- Tripković, Đoko. „Kardelj–Hariman. 'Šta posle Tita?.'” *Istorija XX veka 2* (2011): 173–186.
- Visković, Ivo. “1970s and 1980s as the Peak in Serbian-American Relations.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 142–148. Beograd: FPN, 2008.
- Visković, Ivo. „Jugoslovensko-američki odnosi.” *Pregled centra za strategijske studije*, 2 (1989): 775–793.
- Vučetić, Radina. „Rokenrol na istoku Zapada – slučaj Džuboks.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XIII, 1–3 (2006): 71–88.
- Vučetić, Radina. „Američka 'javna diplomatija' u socijalističkoj Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godina XX veka.” *Tokovi istorije 1* (2014): 75–105.
- Vučetić, Radina. „Amerika u jugoslovenskim putopisima. Pogled kroz Gvozdenu zavesu.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XII, 1–3 (2005): 65–83.
- Vučetić, Radina. „Amerikanizacija jugoslovenske filmske svakodnevice šezdesetih godina XX veka.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XVII, 1 (2010): 39–65.
- Vučetić, Radina. „Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji.” *Istorija XX veka 3* (2011): 185–204.
- Vučetić, Radina. „Džez je sloboda. Džez kao američko propagandno oružje u Jugoslaviji.” *Godišnjak za društvenu istoriju*, XVI, 3 (2009): 81–101.
- Vučetić, Radina. “Yugoslavia, Vietnam War and antiwar activism.” *Tokovi istorije 2* (2013): 165–181.
- Vučetić, Radina. “American Cultural Influences in Yugoslavia in the 1960s.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 276–290. Beograd: FPN, 2008.
- Vučetić, Radina. *Coca-Cola Socialism. Americanization of the Yugoslav Culture in the Sixties*. CEU Press, 2018.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012. (više izdanja)
- Živojinović, Dragan. “US-Yugoslav Relations during the Cold War: Inadequate Model for Contemporary Relations.” u *125 years of diplomatic relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 165–172. Beograd: FPN, 2008.
- Životić, Aleksandar. „Pitanje Albanije u odnosima SFRJ i Zapada.” *Istorija XX veka 3* (2010): 83–97.
- Životić, Aleksandar. „Vašingtonski pregovori (maj – juni 1951) – prelomna tačka jugoslovensko-američkih odnosa.” *Tokovi istorije 2* (2012): 160–187.
- Životić, Aleksandar. *Vašingtonski pregovori 1951*. Beograd: Arhipelag, 2015.

NEMANJA RADONJIĆ

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON YUGOSLAV- AMERICAN RELATIONS DURING THE COLD WAR

Summary

This article examines the historiography of Yugoslav-USA relations in the Cold War, for the period of 1991-2018. Limited to Serbian historiography of this period, it marks and presents in short the main fields of research, historians, monographic publications and published sources. Expert journals have a steady flow of journal articles about the relations of Yugoslavia and the USA. In the whole period, and especially since 2006, the chronological borders of research were shifted towards the end of the 1970s. New areas, such as American cultural influences in Yugoslavia were researched. The digital age brought a greater availability of sources to Serbian historians and their willingness to use these resources has proved them valuable members of the international scientific community. Certain successful publications in Serbia have received attention by wide American public. On the other hand, American historians of these relations are translated, read and criticized. An upward trend is noticeable in both quality and quantity of research done in Serbia regarding this specific topic.

DRAGAN TEODOSIĆ

Arhiv Jugoslavije, Beograd

GRAĐA I DELATNOST ARHIVA JUGOSLAVIJE U KONTEKSTU SRPSKO/ JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIH ODNOSA

Apstrakt: Rad obrađuje arhivsku građu i delatnost Arhiva Jugoslavije u kontekstu srpsko/jugoslovensko-američkih odnosa u 20. veku. U skoro 40 km arhivske građe smeštene u arhivske fondove, Arhiv Jugoslavije čuva brojna svedočanstva o srpsko/jugoslovensko-američkim odnosima koji su se razvijali tokom čitavog 20. veka. Upravo arhivska građa Arhiva Jugoslavije predstavlja najbolji dokaz živih i razvijenih odnosa dveju država u tom periodu u gotovo svim segmentima: političke, privredne, kulturne, prosvetne, naučne i tehničke razmene. Pored osnovne delatnosti čuvanja, zaštite i obrade arhivske građe, Arhiv Jugoslavije neguje i živu izdavačku i izložbenu delatnost u okviru koje priređuje tematske izložbe i zbornike dokumenata posvećene srpsko/jugoslovensko-američkim odnosima, a koji predstavljaju temu interesovanja rada.

Ključne reči: Jugoslavija, SAD, odnosi, arhivska građa, zbornici dokumenata

Predstavljajući ustanovu čija je osnovna delatnost da pohranjuje i čuva arhivsku građu nastalu radom jugoslovenskih organa u periodu celokupnog trajanja jugoslovenske države, odnosno u periodu 1918–2006, Arhiv Jugoslavije u svojim skoro 40 km građe čuva brojna svedočanstva o živim i vrlo raznovrsnim odnosima između jugoslovenske države i Sjedinjenih Američkih Država, s jedne strane i sa druge strane.¹ Iako jugoslovenska država svoj život započinje krajem 1918. godine, usled specifičnosti tadašnjih društveno-političkih okolnosti potrebno je naglasiti da godine raspona građe sežu dalje u prošlost od 1918. godine i pružaju mogućnost sagledavanja odnosa i pre formalnog nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, 1. decembra 1918. Pored svoje osnovne delatnosti čuvanja i zaštite arhivske građe, Arhiv Jugoslavije u okviru drugih svojih aktivnosti, u vidu izložbene i izdavačke delatnosti, u skladu s važećom zakonskom regulativom, daje značajan doprinos izučavanju i boljem sagledavanju pomenutih odnosa, a u isto vreme doprinosi i popularizaciji i bližem upoznavanju šire javnosti s bogatstvom građe koju poseduje. U skladu sa svim navedenim, srpsko/jugoslovensko-američke odnose iz pozicije Arhiva Jugoslavije moguće je sagledati sa tri osnovna aspekta: arhivske građe fondova koje poseduje, izložbene i izdavačke delatnosti.

¹ U Arhivu Jugoslavije pohranjeno je ukupno 847 fondova.

Arhivska građa o srpsko/jugoslovensko-američkim odnosima

Arhivska građa Arhiva Jugoslavije koja svedoči o odnosima Jugoslavije sa SAD tiče se najrazličitijih pitanja u odnosima dveju država i po svom karakteru je raznovrsna. Smeštena u arhivske fondove podeljene na fondove iz perioda do 1945. godine i na fondove iz perioda nakon 1945, ona na najbolji način predstavlja svedoka kompleksnih odnosa, koji su se odvijali u više različitih oblasti saradnje, poput političke, privredne, prosvetno-kulturne, verske, sportske, turističke razmene, ali i postojanja iseljeničkog pitanja koje je u odnosima dveju država tokom čitavog postojanja Jugoslavije bilo izuzetno važno (Pjevac, Milošević i Boričić 2000, 15; Doknić i Petrović 2014, 9).² U određenim oblastima, arhivska dokumenta Arhiva Jugoslavije pokazuju izražen kontinuitet odnosa: poput razmene stipendista, pružanja pomoći u obnovi ratom razrušenih prostora, ali i političke podrške SAD Jugoslaviji, u trenucima kada su se interesi dve države poklapali, naročito od početka sukoba Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, 1948. godine.

Od građe fondova iz perioda do 1945. godine, sa osvrtom na fondove do 1941. godine, na prvom mestu ističe se građa centralnih organa jugoslovenske države, prevashodno građa fonda 334 – *Ministarstva inostranih poslova* (MIP), nadležnog organa za saradnju sa inostranstvom između dva svetska rata, i to njegovih odeljenja: političkog, konzularno-privrednog, administrativno-pravnog, personalnog, odeljenja protokola i direkcije za ugovore.³

Političko odeljenje MIP-a KJ donosi brojne izveštaje, referate, govore, poslanice, biltene, prepisku, memorandume, saopštenja i slično, a tiču se: uopšte odnosa SAD i Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, poput američkog priznanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca februara 1919. godine⁴, pitanja jugoslovenskog iseljeničtva u Americi, američkog stava po dobrovoljačkom pitanju 1918–1919, pitanja crnogorske emigracije, antidržavne delatnosti makedonstvujućih i ustaške emigracije..., kao i brojnih privredno-ekonomskih pitanja poput davanja koncesije za pronalaženje i eksploataciju nafte u Jugoslaviji *Standard Oil*-u.⁵ Građa odeljenja poseduje i brojne materijale o diplomatsko-konzularnim predstavništvima KJ u SAD,

² Više o iseljeničkom pitanju moguće je pronaći u radovima dr Vesne Đikanović nastalim, između ostalog, i na građi Arhiva Jugoslavije.

³ Osnovne informacije o sadržaju arhivistički obrađenih fondova Arhiva Jugoslavije moguće je potražiti u posebnoj vrsti informativnih sredstava: *Inventarima* (u štampanoj verziji ili pdf formatu), ili putem pretrage kroz bazu *Inventar*: http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-cyrilic/home/glavna_navigacija/korisćenje_gradje/pretrazite_baze_podataka.html (pristupljeno 30.1.2019).

⁴ Reč je o pismu državnog sekretara SAD Roberta Lensinga od 6. februara 1919. godine, kojim vlada SAD priznaje Kraljevinu SHS pod uslovom da Konferencija mira u Parizu reši pitanje granica, Arhiv Jugoslavije (AJ), Ministarstvo inostranih poslova (334), Političko odeljenje (PO), 1-1, Pismo državnog sekretara SAD Roberta Lensinga od 6. februara 1919. godine, sa tekstom deklaracije kojom vlada SAD priznaje Kraljevinu SHS.

⁵ AJ-334, PO, 17-45, Sjedinjene Američke Države, 1919, 1921–1922, 1924–1927, 1934, 1936–1941, s.a.

i to Poslanstva KJ u Vašingtonu⁶, Generalnog konzulata KJ u Njujorku⁷ i Generalnog konzulata KJ u Čikagu⁸, i radu Poslanstva SAD u Kraljevini Jugoslaviji.⁹ Daje i pregled pisanja strane štampe.¹⁰

Sa aspekta srpsko/jugoslovensko-američkih odnosa, posebno je značajna građa Konzularno-privrednog odeljenja (KPO), čija se građa odnosila na rad diplomatsko-konzularnih predstavništava Jugoslavije u inostranstvu (konzularno telo KJ u inostranstvu), i to, u ovom slučaju, Poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu, Generalnog konzulata u Njujorku, Generalnog konzulata u Čikagu, Konzulata u Denveru (1923–1924) i Konzulata u San Francisku, i postavljanja počasnih konzulata KJ u SAD¹¹, ali i na rad inostranih konzularnih predstavništava SAD u KJ poput Konzulata SAD u Beogradu¹², zatim na pitanje jugoslovenskih iseljenika i radnika, njihovog položaja, statusa, brojnosti, njihovih problema... (Đokić i Opojević Hofman 2016, VII–X).¹³ Građa KPO obrađuje i pitanje razmene u turizmu između SAD i KJ (poput fascikle 290, jedinice opisa 848, koja sadrži materijale o Ekskurzijama iz SAD u KJ [najčešće su to bili iseljenici])¹⁴, učešća jugoslovenskih predstavnika na brojnim međunarodnim kongresima, konferencijama, skupovima, sajmovima, izložbama i drugim manifestacijama održanim u SAD, ali i američkih predstavnika u Jugoslaviji, kao što je slučaj poziva Uprave Muzeja umetnosti u Baltimoru da jugoslovenski fotografi učestvuju

⁶ AJ-334, PO, 95-305, Poslanstvo KJ u SAD – Vašington, 1920–1928, 1931–1932, 1934–1940.

⁷ Donosi materijale koji se tiču smeštaja generalnog konzulata, njegove organizacije i rada, zaposlenih, troškova u jugoslovenskim predstavništvima u SAD, inflacije u SAD i brojna druga pitanja. AJ-334, PO, 95-306, Generalni konzulat KJ u Njujorku, 1920–1938.

⁸ Građa o radu Generalnog konzulata u Čikagu donosi materijale poput osnivanja generalnog konzulata 1920, izveštaja o dolasku arhimandrita Mardarija u Ameriku na konferenciju povodom osnivanja srpske pravoslavne eparhije u SAD (Geri, Indijana), jurisdikciji konzulata, broju Jugoslovena (1923) i brojnim drugim pitanjima. AJ-334, PO, 96-309, Generalni konzulat KJ u Čikagu, 1920–1940.

⁹ Tiče se rada Poslanstva, poput obezbeđivanja adekvatnih prostorija za kancelarije Poslanstva (1922), osoblja Poslanstva, prepiske u vezi s premeštanjem osoblja, protesta povodom slanja telegrama i kontrole (1920), zbirke publikacija Univerziteta u Stanfordu koje su se odnosile na jugoslovensko područje, delovanja američkih vojnih atašea poput izgubljenog prtljaga američkog vojnog atašea pukovnika Džina (Jenna) (1920) i brojnih drugih pitanja. AJ-334, PO, 101-356, Poslanstvo SAD u KJ, 1920–1923, 1936.

¹⁰ AJ-334, PO, 48-136, SAD – evolucija američkog stava prema ostalom svetu, programu naoružanja, odbrani na Tihom okeanu i dr.

¹¹ Reč je o materijalima o počasnim konzulatima KJ u Astoriji – Oregon (1938), Detroit – Mičigen (1923, 1930), Nju Orleansu (1920, 1929, 1936–1938), Pitsburgu (1921–1940), Klivlandu (1922–1940). AJ-334, Konzularno-privredno odeljenje (KPO), fascikla 231, jedinica opisa 597, Počasni konzulati KJ u SAD, 1920–1940; (Đokić i Opojević Hofman 2016, 36–37).

¹² O radu diplomatskih predstavništava SAD u Kraljevini Jugoslaviji pogledati više u: AJ-334, 250-668, Konzularna predstavništva SAD u KJ. Moguće je pronaći materijale za period 1924–1941, i to o otvaranju Konzulata.

¹³ U okviru arhivske građe KPO nalaze se i materijali o američkim radnicima u SAD. AJ-334, 279-781, Radnici SAD u KJ, materijali o molbi američkog poslanstva Ministarstvu inostranih dela da im dostavi obaveštenja u pogledu građana SAD na njihove dohotke od zarade plovidbom jednog ili više brodova 1922, 1939.

¹⁴ Povodom turističke razmene obratiti pažnju na: AJ-334, Konzularno-privredno odeljenje (KPO), 287-810, Turistička saradnja KJ sa Sjedinjenim Američkim Državama, 1923, 1926–1928, 1930, 1932–1936; (Đokić i Opojević Hofman 2016, 191–192).

na Međunarodnoj fotografskoj izložbi u tom gradu 1938. godine¹⁵, konzularnih tarifa, izdavanja i viziranja putnih isprava (vize pasoša državljanima SAD¹⁶, ili viziranja pasoša jugoslovenskim državljanima od strane američkih konzularnih vlasti)¹⁷. Konzularno-privredno odeljenje donosi i gradu koja se tiče trgovinskih i privrednih veza SAD i Jugoslavije, odnosno gradu koja se tiče Trgovinskog ugovora KJ sa SAD, i to: materijale o predlozima američke vlade za regulisanje trgovinskih odnosa sa KJ iz 1936, memorandumu američke vlade upućenom poslanstvu KJ u Vašingtonu, primedbe na jugoslovenske predloge za regulisanje međusobnih trgovinskih odnosa iz 1937, pregled privrednih veza i statistike uvoza i izvoza od 1926. do 1938. godine, kao i sam tekst Konvencije (ugovora) o trgovini i konzularnim pravima između KJ i SAD iz 1940¹⁸, i brojnih privrednih veza, izvoza iz KJ u SAD i uvoza iz SAD u KJ (Đokić i Opojević Hofman 2016, 911, 944), a na kraju i građe koja se ticala prosvetne saradnje sa inostranstvom (SAD), odnosno školovanja jugoslovenskih građana u Americi.

Grada *Administrativno-pravnog odeljenja* MIP-a KJ 334/5 – trenutno u završnim fazama arhivističke obrade i sređivanja – odnosi se na pitanje zaostavština jugoslovenskih građana u SAD, ali i američkih u Jugoslaviji, pitanje ekstradicija prestupnika, odnosno u najvećoj meri pitanjima pojedinaca, čime se odnosi SAD i Jugoslavije mogu sagledati kroz prizmu „običnog malog čoveka”, unutar *Administrativno-pravnog odeljenja* delovao je i *Legalizacioni osek*, u čiju su nadležnost dolazili overa i prevod dokumenata, pa se unutar građe fonda mogu naći prepisi i prevodi brojnih dokumenata iz drugih fondova, poput pisma američkog predsednika Vudroa Wilsona upućenog januara 1918. godine regentu Aleksandru, a čiji se original nalazi u fondu 74 – *Dvor Kraljevine Jugoslavije*.¹⁹ *Odeljenje protokola* MIP-a KJ donosi gradu koja se tiče obostranog odlikovanja, poseta američkih zvaničnika i pojedinaca (Petrović 2016, 9, 21, 46).

Pored Ministarstva inostranih poslova, potrebno je pomenuti i gradu diplomatskih predstavništava Jugoslavije u SAD, i to fondove: 371 – *Poslanstvo KJ u SAD – Vašington*, 414 – *Generalni konzulat KJ u Čikagu*, 449 – *Generalni konzulat KJ u Njujorku*. Fondovikoju u velikoj meri pomažu da se još bolje i celishodnije sagledaju odnosi dveju država jesu: 138 – *Ministarski savet*; 14 – *Ministarstvo unutrašnjih poslova KJ*, između ostalog građa o jugoslovenskom iseljeništvu, posetama američkih turista Jugoslaviji, praćenja američke štampe i njenog pisanja o Jugoslaviji (Smiljanić 1991, 23–24,

¹⁵ AJ-334, KPO, 311-939, Međunarodne izložbe i Sajmovi u SAD, Uprava Muzeja umetnosti u Baltimoru poziva jugoslovenske fotografe na veliku Međunarodnu fotografsku izložbu, 1938.

¹⁶ AJ-334, KPO, 335-1054 (Vize pasoša državljana SAD), Materijali o konzularnim tarifama SAD od 1. jula 1920 godine; recipročnoj naplati za vizu pasoša američkih državljana (1921); viziranje pasoša američkim umetnicima radi gostovanja u Jugoslaviji (1936).

¹⁷ AJ-334, KPO, 342-1092, Vize pasoša jugoslovenskih državljana – SAD, 1929, 1931, 1933, 1935–1940.

¹⁸ AJ-334, KPO, 389-1219, Sjedinjene Američke Države – Trgovinski ugovor KJ sa SAD.

¹⁹ AJ-334, *Administrativno-pravno odeljenje* (AO), fond u fazi arhivističke obrade i sređivanja. Klasifikacione grupe: I, IV, V i VI.

The White House.

Washington, January 21, 1918.

Esteemed and Great Friend:

Your message, conveyed to me by your representatives whose coming to our shores has called forth the sympathy of my countrymen, has touched me deeply.

Believe me when I say with all earnestness, that nothing has more heartened my countrymen and nerved them to enter into the Holy War which now afflicts the world than the consciousness that America acts not for herself alone, but as one of the foremost among the defenders of human rights and national equality against the aggressive onset of ambitious power. To us the peoples of the world stand on the broad plane of national equality of rights, and whatever may attack their inalienable title to self existence is an assault upon the world rights of humankind. Cherishing these sentiments the popular voice of America is with their brethren beyond the seas who struggle to achieve the same measure of self government that has blessed our own favored land - May the New Year bring unquestioned safety to the world's free peoples.

Your Good Friend,

Ilustracija br. 1: Odgovor predsednika SAD Vudroa Vilsona na pozdravnu poruku regenta Aleksandra, 21. januar 1918. AJ-74-63-87

29, 56, 58, 82)²⁰; 74 – *Dvor Kraljevine Jugoslavije*, gde se takođe nalazi građa o iseljenicima, kao i pitanje školovanja jugoslovenskih đaka u SAD (Fordova stipendija đacima za izučavanje zanata u američkim fabrikama 1930)²¹, ali na prvom mestu jedan od najranijih dokumenata koji svedoči o vezama buduće jugoslovenske države i SAD, pismo američkog predsednika Vudroa Vilsona upućeno regentu Aleksandru od 21. januara 1918. godine²², pitanje američke pomoći razrušenim krajevima, i uopšte o odnosima SAD u pogledu protokolarne prepiske, poseta diplomatskih predstavnika itd. (Kosić 2003, 7–8, 15).

Fond AJ 39 – *Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja* takođe donosi građu koja se tiče američke pomoći, prevashodno pomoći američkog Crvenog krsta, odnosno njegove misije neposredno posle Prvog svetskog rata (1920–1921) i otvaranja privremenih bolnica u Peći (Ašković 1978, 8)²³ i Prizrenu (Ašković 1978, 11)²⁴ i Čačku (Ašković 1978, 17)²⁵. Dva važna fonda koja pokrivaju privredno-trgovinske odnose dveju zemlja između dva rata jesu: AJ-65 – *Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije*²⁶ – i AJ-70 – *Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije*, prevashodno sa aspekta građe koja se tiče jugoslovenskih zajmova i dugova (Ratni relifni dugovi o jugoslovenskom ratnom dugu i zajmu od SAD za pomoć i obnovu posle Prvog svetskog rata (Miroslavljević 1975, 180)²⁷; Blerov zajam²⁸, Seligmanov zajam, Anglo-američki zajam...)²⁹

²⁰ Fond Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (MUP), AJ-14, trenutno nije dostupan za istraživače zbog digitalizacije.

²¹ AJ, Dvor Kraljevine Jugoslavije (74), 63-87, Gimnazije, učiteljske škole i druge srednje stručne škole, Materijali o Fordovoj stipendiji jugoslovenskim učenicima za izučavanje zanata u američkim fabrikama (1930).

²² AJ-74-63-87, Odnosi sa SAD, sa zemljama Srednje i Južne Amerike i sa Australijom, Pismo američkog predsednika Vudroa Vilsona regentu Aleksandru od 21. januara 1918.

²³ AJ, Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja (39), 2, 2, Bolnice (P–Z), Telegramska molba za otvaranje bolnice i obaveštenje da je obrazovana privremena okružna građanska bolnica od strane američke misije (1920–1921).

²⁴ AJ-39-3-5, Sanitetske uprave (Odeljenja i fizikati), Izveštaj o pomoći Misije američkog Crvenog krsta pri osnivanju sreskih ambulanti u Prizrenu (1919);.

²⁵ AJ-39-7-16, Međunarodne zdravstvene veze, Telegramsko obaveštenje o Američkoj misiji u Čačku (1920).

²⁶ Reč je o materijalima o privrednim i trgovačkim vezama Kraljevine Jugoslavije i SAD, i to povodom obostranog uvoza i izvoza, otvaranja trgovačkih predstavništava. Materijali se nalaze u fasciklama 264 i 265, odnosno u jedinicama opisa 796 do 801.

²⁷ AJ), Ministarstvo finansija KJ (70), 239, 433, Ratni „relifni” dugovi, Materijali o jugoslovenskom ratnom dugu i zajmu od Amerike za pomoć i obnovu posle Prvog svetskog rata isporukom robe i materijala iz SAD posredstvom američkog Crvenog krsta; o utrošku dela kredita za finansiranje Američke tehničke misije u Jugoslaviji; Tekst Zakona o ugovoru između Kraljevine SHS i SAD od 1926. godine, kojim se reguliše jugoslovenski ratni dug u SAD.

²⁸ AJ-70-271-493, Blerov zajam, Tekst ugovora od 31. marta 1927. godine, kojim banka Bler i komp. prima obavezu ostvarenja celokupnog jugoslovenskog zajma u zlatu od 1922. godine uz produženje roka realizacije za 5 godina i tekst Ugovora od 1. aprila 1927. godine između Vlade Kraljevine SHS i Blera (Blair Como. Inc. and Chase Securities Corporation) o emisiji II dela zajma u nominalnom iznosu od 45.000.000 dolara na bazi 7% garantovanih zlatnih obveznica serije B.

²⁹ AJ-70-278-510, Seligmanov zajam, Anglo-američki zajam i zajam u Engleskoj, Ugovor između Državne Hipotekarne banke Kraljevine SHS i Seligmana i komp. (J. W. Seligman) iz Njujorka o zaključivanju zajma od 12.000.000 dolara 1924. godine.

Najvažnija građa za sagledavanje kulturno-prosvetne saradnje između dva svetska rata jeste građa fonda AJ-66 – *Ministarstvo prosvete KJ* (građa o školama u Americi i KJ, iseljeničkim školama, jugoslovenskim studentima u SAD i američkim studentima u KJ³⁰, školsko-kulturnim vezama, razmeni stručnjaka, naučnika, umetnika (slikara, muzičara), književnika, filmskim vezama dve države, delovanju američkog Crvenog krsta u Srbiji 1919... (Ašković 1978, 28, 77, 128, 224, 358, 510). Sa aspekta versko-religijskih kontakata, odnosno delovanja pravoslavnog sveštenstva u SAD, poput priznavanja srpske crkve, boravaka značajnih sveštenih ličnosti u SAD, poseta američkih svešteničkih misija, poput misije američkog delegata Etelharta, čiji je zadatak bio da ispita stanje protestanata i protestantskih crkava u Kraljevini SHS 1920. godine³¹, kao i delovanja američke metodističke crkve u KSHS tokom dvadesetih godina, naročito na prostoru Makedonije, značajna je građa fonda AJ-69 – *Ministarstvo vera Kraljevine Jugoslavije*.³² Treba pomenuti još i građu fondova 72 – *Narodna skupština* i 38 – *Centralni presbiro*, kao i građu fonda 342 – *Udruženje prijatelja Velike Britanije i Amerike* (Pijevac, Milošević i Boričić 2000, 206–207).

Za sagledavanje političkih odnosa Kraljevine SHS i SAD neposredno posle Prvog svetskog rata (s posebnim osvrtom na ulogu Vudroa Vilsona) dragocena je građa fonda 336 – *Delegacija KSHS na Konferenciji mira u Parizu*, posebno sa aspekta rešavanja Banatskog i Bačkog pitanja (Pijevac, Milošević i Boričić 2000, 160).

Građa koja se odnosi na jugoslovensko-američke odnose tokom Drugog svetskog rata može se pronaći u fondovima 103 – *Emigrantska Vlada KJ* (brojni izveštaji o odnosima emigrantske vlade sa američkim vlastima, posebno o delovanju jugoslovenskog poslanika Konstantina Fotića) (Župančić 2006, 6, 8–9, 21–25, 28, 31, 50, 52, 61–62, 58, 80, 87)³³ i AJ-448 – *Kraljevski jugoslovenski informacioni centar u Njujorku*, koji je osnovan 1942. i donosi građu o jugoslovenskoj propagandi u SAD, upućenosti američke javnosti u događaje u Jugoslaviji i brojnim drugim pitanjima (Pijevac, Milošević, Boričić 2000, 169).

Promena državnog uređenja u Jugoslaviji koja je nastupila posle Drugog svetskog rata i početak hladnog rata kao novog posleratnog procesa u odnosima SAD i Jugoslavije doneli su čitav niz promena. Specifičnost Jugoslavije, koja je tokom hladnog rata (1945–1990) prešla put od „bliske saveznice” SSSR, preko renegata socijalističkog korpusa do vodeće zemlje Pokreta nesvrstanih, u američkoj spoljnoj politici imala je posebno mesto. I u tom periodu saradnja se može podeliti na

³⁰ AJ-66-129-410, Udruženje stranih studenata, Udruženje američkih studenata „Mihailo Pupin” u Beogradu šalje memorandum Ministarstvu prosvete u kome moli za određene povlastice pri upisu na fakultete u Kraljevini SHS, 1922.

³¹ AJ, *Ministarstvo vera Kraljevine Jugoslavije* (69), 62, 99, Ostala građa, Preporuka misije američkog delegata Etelharta, čiji je zadatak da ispita stanje protestanata i protestantskih crkava u našoj zemlji (1920).

³² AJ-69-64-104, Metodisti, Materijali o metodistima u Jugoslaviji 1920, 1922–1926, 1929.

³³ U fondu AJ-103, *Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije*, posebno obratiti pažnju na fasciklu 62, jedinicu opisa 282, koja nosi naziv *Sjedinjene Američke Države* i donosi izveštaje, obaveštenja, predavanja, prepisku i druge materijale o kontaktima i prijateljskom stavu SAD sa jugoslovenskom vladom u emigraciji i nepriznavanju Nezavisne Države Hrvatske, u vezi sa zaštitom jugoslovenskih interesa u Francuskoj, odnosu SAD prema Dragoljubu Draži Mihailoviću...

političku, privrednu, trgovinsku, kulturno-prosvetnu, naučnu i drugu. Građa koja najbolje oslikava političke odnose nalazi se u fondovima AJ-836 – *Kancelarija maršala Jugoslavije 1943–1953*, i AJ-837 – *Kabinet predsednika Republike* (dva fonda), i donosi brojne materijale o bilateralnim odnosima (susretima na vrhu najviših predstavnika – poruke koje je J. B. Tito razmenjivao sa američkim predsednicima)³⁴, zvanične posete³⁵, predloge za saradnju...; zatim u fondu AJ-703 – *Kabinet potpredsednika Republike (1963–1967)*, koji donosi razgovore Aleksandra Rankovića sa američkim predstavnicima (Doknić i Petrović 2014, 35–36). Tu je i fond AJ-130 – *Savezno izvršno veće*, u okviru kog se nalazi građa o kulturno-prosvetnoj saradnji (poput građe o Fulbrajtvom programu), naučno-tehničkoj saradnji, ekonomskim, političkim i finansijskim odnosima, pitanjima zdravstva (pomoć CARE).³⁶ Političkim odnosima SAD i Jugoslavije posvećena je još i građa fonda AJ-50 – *Predsedništvo Vlade FNRJ*, i to povodom međunarodne saradnje (povlačenje jugoslovenskih timova za repatrijaciju i ratne zločine iz američke ratne zone u Austriji), uspostavljanja trgovinskih odnosa s vojnom upravom američkih okupacionih vlasti u Nemačkoj, kao i bilateralne saradnje u pogledu pomoći, formiranja delegacija, ratifikacije sporazuma, privredne saradnje, vojne pomoći i slično.³⁷

Privrednu saradnju pokrivaju fondovi poput fonda AJ-40 – *Privredni savet Vlade FNRJ*, čija se građa, između ostalog, odnosi na pitanje imovine jugoslovensko-američkih društava (koja su se našla na udaru nacionalizacije). Kuriozitet tog fonda je u tome što se u njemu, u okviru priloga, može naći i trgovinski ugovor između Kneževine Srbije i SAD iz 1881. godine (Smiljanić 1982, 47).³⁸ Za polje privrednih veza značajna je i građa fonda AJ-590 – *Savezni sekretarijat za industriju i trgovinu*.

³⁴ AJ, Kabinet predsednika Republike, (KPR) (837), I-1/1083–1137, 1466, 1467, 1468, 1469. Poruke. Posredi su poruke koje je jugoslovenski predsednik Josip Broz Tito razmenjivao sa američkim državniciima – predsednicima i državnim sekretarima Dvajtom Ajzenhauerom, Džonom Fosterom Dalsom, Ilerijem C. Hantingtonom, Džonom Kenedijem, Robertom Kenedijem, Lindonom Džonsonom, Ričardom Niksonom, Džeraldom Fordom, Džimijem Karterom, Nelsonom A. Rokfelerom, Volterom Mondejlom i Henrijem Kisindžerom.

³⁵ AJ, 837, I-2/17-8, Poseta predsednika Republike Josipa Broza Tita SAD, 17–25. oktobra 1963; I-2/50-1, Poseta predsednika Republike Josipa Broza Tita SAD, 27. oktobra – 2. novembra 1971; I-2/73-1, Poseta predsednika Republike Josipa Broza Tita SAD, 6–9. marta 1978.

³⁶ AJ, Savezno izvršno veće (SIV) (130), 640, 1062, Sjedinjene američke države, Materijali o Fulbrajtvom programu (prosvetna razmena) i njegovom finansiranju; sprovođenju programa vlade SAD o razmeni rukovodilaca (Leaders Exchange); ekonomskim, političkim i finansijskim odnosima, razgovorima iz oblasti zdravstva, nauke i kulture; pomoći CARE, prepisa sa rešenjima o sastavu delegacija za vođenje pregovora, 1953, 1955–1970.

³⁷ AJ, Predsedništvo vlade FNRJ (50), 3, 6, Međunarodna saradnja, Povlačenje jugoslovenskih timova za repatrijaciju i ratne zločine iz američke zone u Austriji (1946); AJ-50-5-16, Publicistička delatnost E. Kardelja, Osnovni problemi savremene Jugoslavije i odnosi između Jugoslavije i SAD (1950); AJ-50-44-97, Međunarodni odnosi – opšti materijali, Pozdravni telegrami maršala Tita upućeni SAD (Trumanu); AJ-50-65-146, Vanevropske zemlje (bilateralno), Materijali o saradnji Jugoslavije i SAD; AJ-50-67-148, Vojna uprava J. A. – STT, Nota ambasade SAD po pitanju povlačenja jugoslovenskih ustanova iz Italije (1946).

³⁸ Pogledati više u: AJ, Privredni savet Vlade FNRJ (40), 44, 118, Sjedinjene Američke Države, Trgovinski ugovor između Knjaževine Srbije i Sjedinjenih Američkih Država iz 1881. godine.

I-1/1098
JOSIPA BROZ
THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON
CONFIDENTIAL

-2-

CONFIDENTIAL

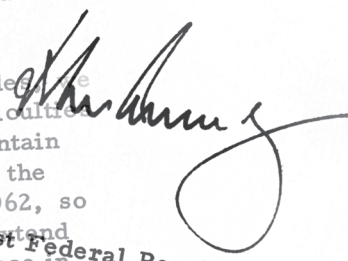
Dear Mr. President:

I was very pleased to have your security of the nation and the peace of the world at stake, it is important that good will and peaceful intentions be reinforced with workable agreements on basic outstanding issues, equitably arrived at.

I too have been concerned by the fact that these problems have arisen over the past year and a half by the fact that these problems to some extent by a lack of understanding that in addition to misunderstanding real concerns among my countrymen security interests and the United States might not be mutually unflagging effort toward international cooperation and support of Yugoslavia and that our relations may be maintained on the sound and realistic footing which has generally served our countries well.

One thing which has been maintained on the sound and realistic footing which has generally served our countries well. We greatly appreciate the efforts you and they have made to remove some of the misunderstandings. For our part, I know that Ambassador Kennan and his staff have consistently and constantly pursued these same goals in Belgrade.

I share your belief that through efforts on both sides we can and will succeed in resolving many of the difficulties that have arisen. It remains my objective to maintain and improve our relations. My request to the Congress to amend the Trade Act of 1962, so that the United States will be able to extend MFN benefits to Yugoslavia, reaffirm confidence in our ability to eliminate many of the problems that have arisen and to strengthen the friendship and cooperation between our two countries.

CONFIDENTIAL
CONFIDENTIAL

Ilustracija br. 2: AJ-837, I-1/1098-10 i 11, Poruka predsednika SAD Džona Kenedija predsedniku SFRJ maršalu Josipu Brozu Titu, od 30. aprila 1963.

Građu koja se tiče kulturno-prosvetne saradnje od 1945. do 1990. moguće je pronaći u fondovima AJ-313 – *Ministarstvo prosvete Vlade FNRJ (1944–1945)* (prevashodno građa o pomoći SAD Jugoslaviji, poput pomoći u nastavnim sredstvima 1944–1945, kao i kulturno-prosvetnim vezama i saradnji sa Američkim društvom za obnovu Jugoslavije), AJ-317 – *Savez za nauku i kulturu vlade FNRJ*, koji donosi građu o kulturno-prosvetnoj razmeni (Hofman 2006, 10–11, 53), pa AJ-318 – *Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu* (brojna građa o razmeni stručnjaka iz oblasti obrazovanja, kulture, nauke, tehničke pomoći, poput stipendija SAD iz sredstava „Fordove fondacije”³⁹ ili materijala o saradnji Jugoslavije i SAD u okviru ICA programa⁴⁰) (Miljević i Pušica 2013, 82, 110, 149–150, 156, 163–164) i AJ-559 – *Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom 1953–1971*, koji donosi građu kulturno-prosvetne saradnje Jugoslavije i SAD, razmene stručnjaka, stipendista, studentske razmene, boravka umetničkih grupa, folklornih ansambala i slično (Hofman 2018, 5–6, 52–53, 201). U okviru te grupe fondova nalazi se i poseban fond AJ-472 – *Komisija za prosvetnu razmenu Jugoslavija i SAD (1964–1992)*, registraturski sređen, sadrži i popis ustanove koja je nastala usled potpisivanja Ugovora o finansiranju i razmeni u oblasti prosvete 9. novembra 1964. godine, a ticao se Fulbrajtovog programa. Komisija je imala cilj da olakša prosvetnu razmenu između Jugoslavije i SAD (Doknić 2018, 134–136).

Slični fondovi koji, pored prosvetno-kulturne, obrađuju i naučnu i tehničku saradnju jesu AJ-465 – *Savezni zavod za međunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju* (deo građe ovog fonda odnosi se na saradnju sa američkim državama u ovim oblastima u vidu razmena informacija, stipendista, slanja stručnjaka na usavršavanje [Doknić 2018, 67–69]) i AJ-208 – *Savezni zavod za međunarodnu tehničku saradnju*, koji donosi građu o stipendiranju jugoslovenskih stručnjaka, upućivanju na specijalizaciju (sadrži brojne izveštaje sastavljene od strane američkih eksperata koji su boravili u Jugoslaviji). Taj fond je trenutno u fazi arhivističke obrade i sređivanja (Doknić 2018, 66). Saradnju u oblasti atomske energije moguće je pratiti kroz građu fonda AJ-177 – *Savezna komisija za nuklearnu energiju* (građa se odnosi na razmenu stručnjaka, informacija, nabavku materijala za elektrane (Krško), osnivanje nuklearnih instituta u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu (Vinča) (Petrović 2018, 259).

Građa o saradnji jugoslovenskih i američkih studenata i studentskih udruženja nalazi se u fondu AJ-145 – *Savez studenata Jugoslavije* (poput informacija o školstvu u SAD ili stava SSJ o odnosima udruženja studenata SAD i CIA) (Doknić 2018, 142–143).

Fondovi: AJ-642 – *Ministarstvo socijalne politike DFJ* i AJ-25 – *Ministarstvo Rada Vlade FNRJ* donose građu koja se tiče jugoslovenskih iseljenika (ujedno predstavlja kontinuitet u izučavanju iseljeničkog pitanja) i angažovanja američkih stručnjaka, delovanja organizacije CARE (Žutić

³⁹ AJ, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu (318), 215, 307, Stipendije, Stipendije SAD iz sredstava „Fordove fondacije”.

⁴⁰ AJ-318-238-337, Tehnička pomoć SAD, Materijali o saradnji Jugoslavije i SAD u okviru ICA programa.

1992, 63–66, 143, 147–148), dok fond AJ-642 donosi i građu koja se tiče veza Društva Crvenog krsta Jugoslavije sa Crvenim krstom SAD⁴¹ (američka pomoć Jugoslaviji 1945–1946) (Malović 1992, 6–7).

Građa fondova koji će u narednim decenijama biti značajni za sagledavanje odnosa Jugoslavije i SAD počev od 1992. godine i početka raspada jugoslovenske države jesu fondovi AJ-806 – *Kabinet predsednika DZ Srbije i Crne Gore* i AJ-160 – *Savezna narodna skupština (1943–2006)*, posebno deo građe koji govori o društveno-političkim promenama koje su nastupile nakon 2000. godine.

Još jedan značajan fond, koji može znatno pomoći pri sagledavanju jugoslovensko-američkih odnosa u 20. veku, posebno s vizuelnog aspekta, jeste fond AJ-112 – *Novinska agencija „Tanjug“*, koja u okviru svoje građe sadrži foto-dokumentaciju čija je digitalizacija uveliko u toku (Doknić 2018, 207–210).

Pored fondova, Arhiv Jugoslavije čuva i Zbirke (istaknutih pojedinaca) AJ-80 – *Jovan M. Jovanović Pižon* (sadrži građu i pre 1918) i AJ-335 – *Zbirka Vojislava Jovanovića Maramboa*, ali i zbirke drugih značajnih ličnosti prve i druge Jugoslavije, unutar čijih se fondova može naći građa koja se odnosi na SAD (Jončić i ostali 2007, 14–15, 100–101). Tu su i zbirke fotografija i plakata.

Izložbena delatnost u kontekstu srpsko/ jugoslovensko-američkih odnosa

Izuzev primarne delatnosti, koja je, kao što smo pomenuli, čuvanje, zaštita i obrada arhivske građe kako bi ona postala dostupna korisnicima, Arhiv Jugoslavije neguje i živu izložbenu i izdavačku delatnost.

U okviru izložbene delatnosti, godine 2008. godine organizovana je tematska izložba Predraga Krejića i Suzane Srndović posvećena jugoslovenskoj iseljeničkoj štampi. Ta izložba se odnosila na originalne primerke iseljeničke štampe i drugih izdanja koje su izdavali iseljenici u Njujorku, Los Anđelesu, Pitsburgu, Čikagu, Detroitu (ali i iz zemalja Latinske Amerike) i bila je podeljena u šest tematskih poglavlja: 1) Izbor jugoslovenske periodike koja je prestala da izlazi do 1914. godine; 2. Jugoslovenska periodika 1914–1945. godine; 3) Socijalistički i komunistički listovi; 4) Ekstremni antisrpski i antijugoslovenski listovi; 5) Sokolski listovi i 6) Listovi crkvenih i verskih organizacija (Krejić i Srndović 2008, 71). To je zasad i jedina izložba koja je posredno posvećena srpsko/jugoslovensko-američkim odnosima.

---

⁴¹ AJ, Ministarstvo socijalne politike DFJ (642), 13, 41, Veza Društva Crvenog krsta Jugoslavije sa Crvenim krstom Sjedinjenih Američkih Država (Njujork), materijali o američkoj pomoći Jugoslaviji u saradnji sa Društvom Crvenog krsta Jugoslavije (razni materijali); Jugoslovenski vladin delegat za Crveni krst u Njujorku (SAD); materijali o raznovrsnoj saradnji, 1945–1946.

Izdavačka delatnost u kontekstu srpsko/ jugoslovensko-američkih odnosa

Izdavačka delatnost je još jedan važan aspekt poslova kojima se Arhiv Jugoslavije bavi. Pored časopisa *Arhiv*, koji izlazi od 2000. godine i sadrži, između ostalog, rubrike iz istoriografije i arhivistike, pri čemu se određeni broj članaka tiče i jugoslovensko-američkih odnosa, Arhiv Jugoslavije priređuje arhivsku građu u vidu tematskih zbornika dokumenata. Godine 2011. pokrenuta je edicija *Dokumenta o spoljnoj politici Jugoslavije*, a ona donosi zbornike dokumenata koji se tiču odnosa Jugoslavije i određenih država, prevashodno velikih sila i članica Pokreta nesvrstanih. Do danas je objavljeno devet zbornika. Godine 2014. izašao je prvi od tri zbornika koja se tiču odnosa Jugoslavije sa SAD, pod nazivom *Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države – poruke predsednika Jugoslavije i SAD 1944–1980*, priređivača i autora predgovora Miladina Miloševića i Nade Pantelić. Taj zbornik sadrži mahom arhivsku građu fondova AJ-836 – *Kancelarija maršala Jugoslavije* i AJ-837 – *Kabinet predsednika Republike*. Naredne, 2015. godine, priređen je još jedan zbornik posvećen tim odnosima, a to je dosad jedini zbornik pomenute edicije koji obrađuje međuratni period. Naziv tog zbornika je *Jugoslovensko-američki odnosi 1918–1945 – zbornik dokumenata*, priredili su ga Predrag Krejić i Mitar Todorović, a predgovor je napisao Čedomir Antić. Zasnovan je na građi fondova *Centralni presburo, Ministarstvo trgovine i industrije, Narodna skupština, Dvor KJ, Zbirka Jovana Jovanovića Pižona, Emigrantska vlada KJ, Državna hipotekarna banka, MIP-KJ, Zbirka Vojislava Jovanovića Maramboa, Delegacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na Konferenciji mira u Parizu, Poslanstvo KJ u VB, Poslanstvo KJ u SAD, Generalni konzulat u Čikagu i Generalni konzulat u Njujorku*, dato u hronološkom poretku.

Krajem 2017. godine iz štampe je izašao zasad i poslednji zbornik te edicije: *Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države – susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD 1955–1980*, priređivača Miladina Miloševića i Dragana Bogetića, sa uvodnom studijom Dragana Bogetića, AJ-837 – *Kabinet predsednika Republike*.

Osnovne aspekte jugoslovensko-američkih odnosa tridesetih godina 20. veka donosi edicija *Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: izveštaji MIP-a KJ za 1930–1941*, u 11 knjiga, priređivača Nade Petrović, Saše Ilića, Jelene Đurišić i Dragana Teodosića, uz predgovore eminentnih stručnjaka i profesora: Milana Ristovića, Momčila Pavlovića, Ljubodraga Dimića, Mire Radojević, Aleksandra Životića, Predraga Simića i Dušana Batakovića.

Počev od 2000. godine, Arhiv Jugoslavije izdaje časopis *Arhiv: časopis Arhiva Jugoslavije*, koji se sastoji od nekoliko rubrika i donosi prevashodno arhivističke i istoriografske priloge, ali sadrži i rubriku *Dokumenta*, s nizom priloga koji obrađuju srpsko/jugoslovensko-američke odnose (arhivistika, istoriografija, publikovana dokumenata i prikazi). Dosad je izašlo ukupno 19 brojeva, zaključno s brojem 19 za 2018. godinu. Posebno se izdvajaju prilozima Mihaila Vojvodića, Dragana

Bogetića, Vesne Đikanović, Petra Dragišića i Milana Stevanovića (istoriografija), te Nade Petrović, Vesne Đokić, Lidije Opojević Hofman, Predraga Krejića, Branka Pušice, Jelene Kovačević, Vidosa-ve Eraković i Marka Radovanovića (arhivistika) (Srndović 2010, 9–43).⁴²

Nakon uspešne izložbe *Jugoslovenska iseljenička periodika u Severnoj i Južnoj Americi 1914–1945*, iste godine (2008) je Suzana Srndović, koautorka te izložbe i kataloga, uz saradnju drugog autora Predraga Krejića (autor predgovora i uvoda), uradila publikaciju *Bibliografija jugoslovenske iseljeničke periodike u Severnoj i Južnoj Americi do 1945. godine*. Time je široj stručnoj i zainteresovanoj javnosti približila saznanja o periodici koja je izlazila među jugoslovenskim iseljeničtvom u Severnoj i Južnoj Americi, s posebnim osvrtom na Sjedinjene Američke Države (Srndović 2008, 17–91).

Krajem 2017. godine u Arhiv Jugoslavije je stigao legat Ruska Matulića, jugoslovenskog emigranta i sina uglednog jugoslovenskog emigranta Roka Matulića. Od 1944. godine nalazio se u emigraciji, prvo u logoru El Šat u Egiptu, a zatim, preko Italije, Čilea i Engleske, u SAD, gde je završio elektrotehniku i, kao inženjer, do penzije radio u Kon Edisonu. Družeći se s demokratski opredeljenim Jugoslovenima, okupljenim oko časopisa *Naša reč*, uređivao je *Caddy bilten* i objavio tri toma bibliografije o Jugoslaviji objavljene na Zapadu. Usled svog hobija, prikupljao je literaturu o Jugoslaviji, pa ju je poklonio Arhivu Jugoslavije. Većinu knjiga su, na engleskom jeziku, objavili američki i engleski univerziteti, a ukupno ima 2.848 knjiga (od toga, 13 separata) i 16 paketa isečaka iz štampe i lične dokumentacije. Najstarija knjiga potiče iz 1853. godine.⁴³

Izvori i literatura

Izvori:

Arhiv Jugoslavije (AJ):

- 39 (Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja)
- 642 (Ministarstvo socijalne politike DFJ)
- 74 (Dvor Kraljevine Jugoslavije)
- 837 (Kabinet predsednika Republike)
- 70 (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije)
- 334 (Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije)

⁴² Kompletanu dosadašnju bibliografiju časopisa *Arhiv* moguće je pogledati i preuzeti u vidu članaka u pdf formatu na stranici: http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi.html (pristupljeno: 31.1.2019).

⁴³ Legat Ruska Matulića: http://www.arhivju.gov.rs/system/sr-latin/home/newsplus/viewsingle/_params/newsplus_news_id/874931.html (pristupljeno 31.1.2019).

- 66 (Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije)
- 69 (Ministarstvo vera Kraljevine Jugoslavije)
- 50 (Predsedništvo vlade FNRJ)
- 40 (Privredni savet vlade FNRJ)
- 318 (Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu)
- 130 (Savezno izvršno veće)

Literatura:

- Ašković, Spasoje. *Inventar, sumarno analitički, AJ-39, Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja 1919–1945 (1919–1945)*. Beograd: 1978.
- Doknić, dr Branka i Milić F. Petrović. *Vodič kroz fondove Arhiva Jugoslavije 1945–2006 – arhivski fondovi Predsednika Republike, Skupštine, Vlade i njihovih stalnih tela i službi*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2014.
- Doknić, dr Branka. *Vodič kroz fondove Arhiva Jugoslavije 1945–2006 – arhivski fondovi kulture, prosvete, nauke i informisanja – Guide Through The Fonds of The Archives of Yugoslavia 1945-2006 – Archival Fonds of Culture, Education, Science and Information*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2018.
- Dokić, Vesna i Lidija Opojević Hofman. *Inventar, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Konzularno privredno odeljenje, 1919–1941 (1919–1941), knj. II*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2016.
- Dokić, Vesna i Lidija Opojević Hofman. *Inventar, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, Direkcija za ugovore 1919–1929 (1915–1930)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, septembar 2013.
- Hofman, Ivan. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-317, Savet za nauku i kulturu vlade FNRJ 1950–1953 (1945–1953)*. Beograd: 2006.
- Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države – susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD 1955–1980*, priređivači Miladin Milošević i Dragan Bogetić, autor uvodne studije Dragan Bogetić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2015.
- Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države – poruke predsednika Jugoslavije i SAD 1944–1980*, priređivači i autori predgovora Miladin Milošević i Nada Pantelić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2014.
- Jugoslovensko-američki odnosi 1918–1945 – zbornik dokumenata*, priređivači Predrag Krejić i Mitar Todorović, predgovor Čedomir Antić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2015.
- Kosić, Vasilije. *Inventar, AJ-74, Dvor Kraljevine Jugoslavije 1918–1948*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2003.
- Krejić, Predrag i Suzana Srndović. *Jugoslovenska iseljenička periodika u Severnoj i Južnoj Americi 1914–1945, katalog izložbe*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2008.

- Malović, mr Gojko. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-642, Ministarstvo socijalne politike DFJ (FNRJ) (Povereništvo NKOJ-a za socijalnu politiku) 1945–1946 (1944–1945)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1992.
- Miljević, Nikolina i Branko Pušica. *Inventar, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu (1954–1967)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2013.
- Mirosavljević, Ksenija. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-70, Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije 1918–1941 (1877–1944)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1975.
- Petrović, Dragoš. *Inventar, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije – Protokol, 1918–1941 (1912–1941)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2016.
- Petrović, Dragoš. *Inventar, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, 1918–1945 (1900–1903; 1913–1948)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2008.
- Petrović, Milić F. *Vodič kroz fondove Arhiva Jugoslavije 1945–2006 – Pravosuđe; zakonodavstvo; opšta uprava i personalni poslovi; javna uprava; verska pitanja, ljudska i manjinska prava; informacije; unutrašnja politika; upravne organizacije; sudovi, tužilaštva i pravobranilaštva – Guide Through The Fonds of The Archives of Yugoslavia 1945-2006 – Administration of Justice; Legislature; General Administration and Personal Affairs; Public Administration; Religion and Minority Rights; Information; Domestic Policy; Administrative Organizations; Courts; Prosecution Authorities and Public Attorney's Office*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2018.
- Pijevac, mr Komnen, Miladin Milošević i Vukman Boričić. *Vodič kroz fondove Kraljevine Jugoslavije – A Guide Through The Holding Funds of The Kingdom of Yugoslavia*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2000.
- Smiljanić, Kolet. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije 1919–1941 (1915–1941)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1991.
- Srndović, Suzana. *Bibliografija jugoslovenske iseljeničke periodike u Severnoj i Južnoj Americi do 1945*. Arhiv Jugoslavije: Beograd, 2008.
- Župančić, Tonka. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-103, Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2006.
- Žutić, mr Nikola. *Inventar, sumarno-analitički, AJ-25, Ministarstvo rada FNRJ (1946–1951)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2006.
- Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1930*, knj. 1, priredili Nada Petrović i Saša Ilić, autor predgovora prof. dr Milan Ristović. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2005.
- Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1931*, knj. 2, priredile Nada Petrović i Jelena Đurišić, autor predgovora prof dr. Momčilo Pavlović. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2007.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1932, knj. 3, priredila Nada Petrović, autor predgovora prof. dr Predrag Simić. Beograd, Arhiv Srbije i Crne Gore, 2008.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1933, knj. 4, priredile Nada Petrović i Jelena Đurišić, autor predgovora prof. dr Ljubodrag Dimić. Beograd, Arhiv Jugoslavije, 2009.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1934, knj. 5, priredile Nada Petrović i Jelena Đurišić, autor predgovora prof. dr Milan Ristović. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2010.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1935, knj. 6, priredila Nada Petrović, autor predgovora prof. dr Mira Radojević. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2011.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1936, knj. 7, priredila Nada Petrović, autor predgovora prof. dr Bataković Dušan. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2012.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1937, knj. 8, priredila Nada Petrović, autor predgovora doc. dr Životić Aleksandar. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2013.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1938, knj. 9, priredila Jelena Đurišić, autor predgovora prof. dr Mira Radojević. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2014.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1939, knj. 10, priredila Jelena Đurišić, autor predgovora prof dr Milan Ristović. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2015.

Izvori za istoriju međunarodnih odnosa 1930–1941: Izveštaji MIP-a KJ za 1940–1941, knj. 11, priredio Dragan Teodosić, autor predgovora prof dr Mira Radojević. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2015.

Srndović, Suzana. *Bibliografija Arhiva – časopisa Arhiva Jugoslavije – god. 1 (2000) – god. 10 (2009)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2010.

Internet:

Arhiv Jugoslavije, baza podataka:

http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/koriscenje_gradje/pretrazite_baze_podataka.html (pristupljeno 30.1.2019)

Časopis Arhiv:

http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi.html (pristupljeno 31.1.2019)

Legat Ruska Matulića:

http://www.arhivyu.gov.rs/system/sr-latin/home/newsplus/viewsingle/_params/newsplus_news_id/874931.html (pristupljeno 31.1.2019)

DRAGAN TEODOSIĆ

Archives of Yugoslavia, Belgrade

ARCHIVAL HOLDINGS AND ACTIVITIES OF THE ARCHIVES OF YUGOSLAVIA IN TERMS OF SERBIAN/ YUGOSLAV AND AMERICAN RELATIONS

Summary

Through its 40 km of archival holdings stored in 867 archival funds, the Archives of Yugoslavia represents the best witness of the existence of the Yugoslav state. From the very beginning (1918/1919), the archival holdings cover the development of the relations between Yugoslavia and the United States. The Archive's funds divided into the archival funds until 1945 and the archival funds after 1945 are the best indicator of very dynamic Serbian/Yugoslav-American relations that took place in all areas such as politics, culture, science, education, technology and tourist co-operation and exchange.

Archival holdings clearly indicate the interest which Yugoslavia demonstrated towards the United States, but also the American interests towards Yugoslavia and Yugoslav society. It best indicates the tendency of upward-downward relations between these two countries since 1919/1920. At that time the young Yugoslav state was seeking the patron of its interests at the Paris Peace Conference in the personality of the American president Woodrow Wilson. Their relation was also analyzed in the period between the two World Wars. These two countries were allies during the World War II. Also, the attitude of the United States towards the emigrant royal government and the nation-liberation movement in Yugoslavia can be explored. The relations between these two countries were severely aggravated after the end of the war when Yugoslavia and its new government inclined towards the Soviet interests at the very beginning of the Cold War. Their relations could be questioned again after Serbia turned into a major renegade in a solid Soviet monolith which should have been supported. It is the best indicator of steady upward-downward relations since 1919/1920 when the young Yugoslav state sought the patron of its interests at the Paris Peace Conference in the personality of the American President Woodrow Wilson, along with

their relations between the two World Wars and during World War II in the form of alliance, and the attitude of the United States towards the emigrant royal government and the nation-liberation movement in Yugoslavia, up to a more than a prominent aggravation of relations after the end of the war when Yugoslavia and its new government were inclined towards the Soviet interests at the very beginning of the Cold War until turning into a major renegade in a solid Soviet monolith which should have been supported.

Leading a clear policy of non-alignment starting in the 1950s, through the Yugoslav-American relations, the preserved archival holdings reveal the US relation towards the Non-Aligned Movement in general, as well as the dynamic technical, educational, scientific and cultural exchange that was conducted with Yugoslavia on a number of different programs.

After a gradual opening of the archival holdings after the expiry of the statutory 30 years since their creation, it would be possible to analyze the Yugoslav-American relations at the time of the disintegration and termination of the Yugoslav state, during which in the 1990s there was a most severe cooling of bilateral relations, resulting in its revival after the political changes which took place on October 5, 2000.

- I** : ISTORIOGRAFIJA O SAD I SRPSKO/
JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA
- II** : INSTITUCIONALIZACIJA AMERIČKIH STUDIJA
- III** : SAD I SRBIJA: EKONOMSKI ODNOSI
- IV** : SAD I SRBIJA: STUDIJE AMERIČKE
KULTURE I ŽENSKJE STUDIJE

DUBRAVKA STOJANOVIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

AMERIČKE STUDIJE NA FILOZOFSKOM FAKULTETU U BEOGRADU

Apstrakt: U tekstu se iznose podaci o predmetima na Odeljenju za istoriju na kojima se izučavaju istorija, kultura i društvo SAD u savremenom dobu. Iznose se silabusi i metod rada, kao i podaci o urađenim istraživanjima istorije SAD u okviru diplomskih, master i doktorskih studija na Katedri za opštu savremenu istoriju. Opisuje se i Nedelja američke kulture i društva, koja se pokreće kao prva aktivnost novoosnovanog Centra za američke studije.

Ključne reči: nastava američke istorije, Filozofski fakultet u Beogradu, teme diplomskih, master i doktorskih radova, Centar za američke studije, Nedelja američke kulture i društva

Mnogi su problemi obrazovanja u oblasti istorije u Srbiji. Jedan od njih je i činjenica da se tokom čitavog ciklusa obrazovanja više puta ponavlja isto gradivo iz tog predmeta, ono koje u šali zovemo „od paleolita do Tita”. Drugim rečima, u osnovnoj školi se o prošlosti uči tim hronološkim redom, a isto to se, samo malo šire, ponovi u srednjoj školi. Poseban problem je u tome što je tako postavljena nastava i na univerzitetskim studijama istorije, s tim što studenti čitaju bogatu literaturu. Dodatni problem je u činjenici da je pristup istoriji evrocentričan i da, izuzev antičke istorije Starog istoka, u nastavi nije bilo lekcija koje su prelazile granice kontinenta na kome živimo. Takav pristup bitno je ograničavao saznanja studenata, dovodeći do toga da im je savremeni globalni svet ostajao potpuna nepoznanica.

Dodatni problem u nastavi istorije jeste i sama hronologija. Zbog neredovnih „ažuriranja” programa nastave istorije, hronološke granice se decenijama nisu menjale. Stoga je Drugi svetski rat poslednji period koji se u školi ozbiljnije izučava. Čitav period hladnog rata i vremena nakon njega sažet je u malom broju lekcija, koje po nastavnom planu za osmi razred osnovne škole i četvrti razred gimnazije dolaze na red tek na kraju poslednjeg semestra, kada su nastavnici opterećeni davanjem i popravljanjem ocena, kao i pripremanjem za malu i veliku maturu. Na osnovu razgovora s mnogim nastavnicima, možemo ustvrditi da se najnovija prošlost gotovo i ne izučava zbog takvog plana i programa. Ta činjenica, uz onu prethodnu, porazna je za nastavu istorije u obrazovnom sistemu Srbije, jer to znači da đaci izišu iz škole ne posedujući znanja o periodu koji najviše utiče na njihovu sadašnjost. Ostajući bez tih znanja, kao i bez onih o globalnom svetu, đaci u Srbiji iz sistema školovanja izlaze bez informacija o današnjem svetu, što, uz nedostatak kritičkog mišljenja

i analitičkog učenja, predstavlja ozbiljan problem za snalaženje u savremenosti i za razumevanje današnjih događaja.

Katedra za opštu savremenu istoriju nastala je 1987. godine, upravo s idejom da najnoviji period istorije (nakon 1914) stavi u prvi plan. Pre stvaranja Katedre, 20. vek se izučavao u okviru predmeta Istorija novog veka (od 1492. godine), što je i u ovom slučaju značilo da se najnovije doba uči na samom kraju izuzetno obimnog ispita, pa se, po logici stvari, najlošije nauči. Na ovom mestu važno je navesti da je u vreme tako postavljenog predmeta profesor Dragoljub Živojinović povremeno držao kurs Istorija SAD, ali on se, s obzirom na unutrašnju podelu tadašnje Katedre za istoriju novog veka, zaustavljao na Američkoj revoluciji, pošto je istorija 19. veka bila domen profesora Mihajla Vojvodića. Od školske 2000/2001. godine, Katedra za opštu savremenu istoriju je svoj program hronološki proširila i u nastavu uvela istoriju hladnog rata, što je postalo obavezni deo ispita. Međutim, ni s tim značajnim proširenjem nije došlo do geografskog širenja predmeta, već je on ostao koncentrisan na istoriju Evrope, što je jasno iz knjige Voltera Lakera *Istorija Evrope 1945–1992* (Laker 1999), koja je postala deo obavezne udžbeničke literature.

Tek je uvođenje Bolonjske reforme 2005. godine omogućilo da se otvore novi predmeti i kursevi, da se nastava modernizuje i da se pokrenu moduli koji su doneli ozbiljniji i dublji rad na određenim tematski definisanim kursevima. Na predlog profesora Miroslava Jovanovića, Katedra je za akreditaciju predmeta po novim programima, kao obavezni predmet na trećoj godini studija, prijavila predmet Vanevropski svet u savremenom dobu¹, koji je u unutarkatedarskoj podeli pripao meni. Ideja je bila da se studentima predstavi savremena istorija ključnih zemalja globalne istorijske scene 20. veka – od SAD, do Kine, Japana, Indije, država Latinske Amerike i Afrike. Time su na studijama istorije studenti prvi put stekli znanja o drugim delovima sveta, a posebno o SAD.

Bolonjska reforma omogućila je otvaranje jednosemestralnih, izbornih kurseva. Ta mogućnost odlično je iskorišćena na Odeljenju za istoriju, budući da je nastava organizovana tako što su obavezni dvosemestralni kursevi stavljeni na prve tri godine studija, čime se ispunjava obavezni deo programa, od antike do današnjih dana. Na četvrtoj godini napravljeni su moduli, hronološki podeljeni na ključne istorijske epohe. Takva organizacija omogućila je Katedri za opštu savremenu istoriju da ponudi niz novih, tematski određenih kurseva koji su studentima doneli produbljena znanja o savremenom dobu, s naglaskom na istoriju SAD.

Prvi izborni kurs o istoriji SAD koji je u nastavni proces ušao s prvom akreditacijom 2005. godine bio je Društvena istorija SAD, a držala sam ga od 2007. do 2012. godine (sada je prebačen na master studije).² Predavanja su donosila pregled društvenih promena u SAD od 1914. godine do najnovijih dana, a poseban naglasak bio je stavljen na vežbe. Obaveza studenata bila je da iz nedelje u nedelju čitaju značajne romane američkih pisaca ili gledaju filmove koji su obeležili određene

¹ <http://www.f.bg.ac.rs/istorija/silabusi?IID=2368&nivo=1> (pristupljeno 30.1.2019)

² <http://www.f.bg.ac.rs/istorija/silabusi?IID=2458&nivo=1> (pristupljeno 30.1.2019)

epohe, u kojima su autori dali svoje viđenje američkog društva u tom dobu, što je poslužilo kao ilustracija, ali i kao značajna metodološka vežba o temi istorijskog u umetničkom delu. To je, kao gotovo revolucionarnu inovaciju, na Filozofski fakultet u Beogradu doneo profesor Andrej Mitrović svojim radovima o *Čarobnom bregu* (Mitrović 1977) Tomasa Mana i o slikarstvu i istoriji u knjizi *Angažovano i lepo* (Mitrović 2011). Studenti su kao predispositnu obavezu na vežbama imali zadatak da, na primer, pročitaju Ficdžeraldovog *Velikog Getsbija* kao izvor za proučavanje američkog društva dvadesetih godina, zatim Stajnbekove *Plodove gneva*, u kojima je opisana tragedija američkog društva nakon Velike depresije. Pedesete godine bile su ilustrovane filmom *Buntovnik bez razloga*. Posebnu zainteresovanost studenata izazvala je knjiga *Nega dece* dr Spoka, čuvenog američkog pedijatra, prema kojoj su vaspitane generacije. Ta knjiga je odličan istorijski izvor za proučavanje novog, permisivnog društva pedesetih i šezdesetih godina. To vreme studenti su izučavali i putem Selindžerovog *Lovca u raži* i Keruakovog romana *Na putu* – ta dela nisu samo veliki američki romani, već i knjige koje su veoma doprinele širenju američkog kulturnog uticaja u čitavom svetu tih decenija. Sedamdesete su na vežbama bile ilustrovane legendarnim filmom *Lovac na jelene*, koji otvara značajnu temu posledica rata u Vijetnamu po američko društvo, dok je seksualna revolucija predstavljena *Strahom od letenja*, romanom prekretnicom Erike Džong. Tako postavljen kurs bio je otvoren za studente i s drugih grupa, pa su ga, pored studenata istorije, pohađali i studenti antropologije i sociologije, što je diskusijama davalo interdisciplinarnost i znatno doprinosilo dinamičnosti i širini debata.

Kada su se u prolećnom semestru 2012. godine izborni predmeti promenili, umesto Društvene istorije SAD počela sam da držim predmet Društveni fenomeni 20. veka, na kome se taj period obrađuje iz perspektive globalne istorije, pri čemu veoma značajno mesto i dalje pripada društvenim pojavama u SAD.³ Da bi se održala nastava istorije SAD, profesorka Radina Vučetić je od školske 2013/2014. godine uvela nov predmet – Američki 20. vek, kao izborni na modulu Savremena istorija.⁴ Taj predmet je posvećen celovitoj istoriji SAD u savremenom dobu. Od poslednje akreditacije iz 2014. godine, taj predmet je postao obavezan na trećoj godini studija, što znači da ga slušaju svi studenti istorije, što je posebno važno. Cilj tog kursa je da, kako stoji na zvaničnom sajtu Filozofskog fakulteta, prikaže izrastanje SAD u jednu od vodećih svetskih sila. Procesi se prate od 1898. godine sve do današnjih dana. Silabus je postavljen tematski, po najvažnijim pitanjima koja su odredila savremenu američku istoriju i kulturu, ali i uticala na oblikovanje globalnog sveta, zbog čega se 20. vek često naziva „američki vek”. Teme koje se obrađuju u dvanaest nedelja nastave jesu: Predsednički sistem, Imperijalizam – izolacionizam – intervencionizam (dva časa), Patriotizam i antiratni pokreti, Pokazatelji moći (od tehnologije do finansija, dva časa), Demokratija, Amerikanizacija, Američka kultura i Antiamerikanizam u 21. veku. I za taj predmet vežbe su od

³ <http://www.f.bg.ac.rs/istorija/silabus?IID=3379&nivo=1> (pristupljeno 30.1.2019)

⁴ <http://www.f.bg.ac.rs/istorija/silabus?IID=3087&nivo=1> (pristupljeno 30.1.2019)

posebnog značaja. Izuzetno je širok dijapazon istorijskih izvora koji se koriste da bi studenti stekli što potpuniju sliku. Od Ustava SAD, preko značajnih televizijskih predsedničkih debata (npr. Kennedy – Nikson, Karter – Regan), od štampe do stripova (npr. *Addicted to War*), od protestne muzike do ekonomskih traktata (npr. Janis Varufakis o američkoj ekonomskoj dominaciji), pravnih dokumenata (npr. sudski slučajevi koji su obeležili borbu za građanska prava i Civil Rights Act), političkih govora (“I have a Dream”), do velikih američkih romana (Skot Ficdžerald, *Veliki Getsbi*) i filmova (Majkl Mur, *Farenhajt 9/11*), na časovima vežbi obrađuje se veliki broj pitanja koja ilustruju procese i događaje iz američke savremene istorije.

Odlična iskustva koja je profesorka Vučetić imala s predmetom Američki 20. vek i zainteresovanost studenata podstakla su i naučnu konferenciju⁵ čije rezultate donosi ovaj zbornik. Uspeh te konferencije ohrabrio je prof. Radinu Vučetić da osnuje Centar za američke studije kao novu naučnu jedinicu Filozofskog fakulteta.⁶ Centar je osnovan pri Odeljenju za istoriju, ali je njegovo Naučno veće sastavljeno od profesora koji su predstavnici različitih odeljenja Filozofskog fakulteta, čime se podvlači njegova interdisciplinarnost. Kako se i u osnivačkim dokumentima kaže, cilj Centra je istraživanje, promocija i razvoj američkih studija putem izučavanja američke istorije, kulture, društva i politike. Centar ostvaruje saradnju i s partnerskim institucijama u Srbiji, regionu, Evropi i u Sjedinjenim Državama, u prvom redu organizovanjem konferencija, ali i radom na razvijanju novih studijskih programa na kojima će se istraživati SAD na Filozofskom fakultetu.

Od prolećnog semestra 2019. godine, Centar za američke studije pokreće Nedelju američke kulture i društva na Filozofskom fakultetu, u kojoj će profesori Filozofskog fakulteta držati predavanja o najvažnijim temama američke istorije i kulture. Tako će se održati predavanje posvećeno američkom nacionalnom identitetu (prof. Nikola Samardžić), religiji (prof. Milan Vukomanović), potrošačkoj kulturi (prof. Ildiko Erdei), džezu (prof. Nikola Samardžić), umetnosti (prof. Jasmina Čubrilo), feminizmu (prof. Isidora Jarić), američkom društvu (prof. Dubravka Stojanović) i amerikanizaciji (prof. Radina Vučetić). Tu su teme kao što su finansije (prof. Ognjen Radonjić), urbane legende (prof. Ivan Kovačević), ali i priroda (prof. Jelena Mrgić). Poseban deo programa u okviru Nedelje američke kulture i društva odvijaće se u Američkom kutku i biće pre svega posvećen američkoj kulturi: levice (dr Olga Manojlović), stripovima (Slobodan Ivkov), pozorištu (prof. Milena Dragičević Šešić), književnosti (prof. Zoran Paunović), pop-artu (prof. Branko Dimitrijević), reklamama (prof. Milan Ristović), ekonomiji (dr Vesna Aleksić), građanskim pravima (Ljubinka Trgovčević), feminizmu (prof. Daša Duhaček) i filmu (Goran Terzić).

⁵ Nacionalna konferencija *Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji*, Beograd, 6–7. decembar 2018, Filozofski fakultet, Beograd, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

⁶ <http://www.f.bg.ac.rs/instituti/czas> (pristupljeno 30.1.2019)

Istraživanja američke istorije

Uvođenje predmeta na kojima se proučava istorija SAD na osnovnim studijama podstaklo je studente da za svoje završne radove uzimaju teme iz raznih oblasti američke istorije. Od uvođenja pomenutih predmeta, oko 30 diplomskih i 15 master radova urađeno je o američkim temama. Budući da su ti predmeti na osnovnim studijama prvi put predavani u školskoj 2007/2008. godini, a na masteru od 2009. godine, mogli bismo zaključiti da je postignuti rezultat izuzetno dobar. S obzirom na činjenicu da se za modul savremene istorije odlučuje otprilike po 15 studenata u generaciji, to bi značilo da od njih bar troje svake godine uzme temu iz američke istorije za svoj diplomski rad, što, kad se ima u vidu da se na Katedri izučava istorija čitavog sveta i da je posebna pažnja i dalje posvećena istoriji Evrope u tom periodu, predstavlja veoma značajan rezultat.

Za Katedru za opštu savremenu istoriju posebno je značajan podatak da je prva tema za diplomski rad koja je na njoj dodeljena bila tema koju je profesor Andrej Mitrović dao kolegici Snežani Zarić: „Percepcija filma *Bal na vodi* u Beogradu ranih 50-ih godina”. Tom temom postavljeno je nekoliko metodoloških putokaza koje Katedra do danas sledi i koji se mogu prepoznati u temama završnih radova urađenih u prethodnoj deceniji. Na prvom mestu tu je proučavanje stranih uticaja u Srbiji, što spada u veoma zahtevne historiografske zahvate. Naime, različitim metodama, od kvantitativnih do analize diskursa, potrebno je utvrditi i ukrstiti mnoge podatke – od toga koliko je neke pojave bilo u javnosti, do toga koliko se i kako o njoj govorilo i pisalo, da bi se moglo dopreti do ključnog pitanja koliko je traga ona ostavila u jednom društvu. Uz to, ta tema, kao i mnoge koje je osmislio profesor Andrej Mitrović, otvorila je prostor za korišćenje novih istorijskih izvora za otkrivanje dubljih istorijskih slojeva do kojih nije moguće doći standardnim izvorima.

Teme koje su obrađivane u završnim radovima mogle bi se podeliti u nekoliko metodološko-teorijskih celina. Najklasičnije teme su one u kojima se obrađuju događaji iz istorije 20. veka i njihova recepcija u srpskoj ili jugoslovenskoj javnosti.⁷ To su teme koje su studentima najlakše za istraživanje budući da je štampa, ključni izvor za tu vrstu radova, lako dostupna, naročito sad kad je znatan broj novina digitalizovan. Za analizu su posebno zanimljive teme koje se odnose na period socijalističke Jugoslavije. Tačno je da je štampa bila pod partijskom kontrolom, ali upravo je ta činjenica pravi metodološki izazov. Naime, cilj istraživanja te vrste izvora nije da se prouče različite političke pozicije slobodne javnosti, što bi bio cilj da je reč o pluralnoj i demokratskoj štampi, već upravo da se državna politika prouči putem onoga što je u štampi rečeno o određenom događaju, ali još više na osnovu onoga što nije rečeno. Takva metodološka postavka zahtevna je za mlade istoričare jer domaća i, posebno, kontrolisana štampa više govori o stanju u našoj zemlji nego o samom događaju iz svetske istorije. Dobar primer za to je činjenica da ubistvo Martina Lutera Kinga nije

⁷ Na primer: „*New Deal* u beogradskoj štampi”, „Makartizam u beogradskoj štampi”, „Ubistvo Kenedija u beogradskoj štampi”, „Sletanje na Mesec u beogradskoj štampi”, „Pokret za građanska prava u beogradskoj štampi”...

naišlo na burne reakcije jugoslovenske štampe, koje smo u postavljanju ciljeva istraživanja očekivali. Naime, u trenutku tog ubistva 1968. godine, Jugoslavija i SAD očigledno su bile u dobrim odnosima, pa se u štampi nije insistiralo na rasnoj diskriminaciji u SAD niti na mučenjima Afroamerikanaca, što bi se moglo očekivati od socijalističke i nesvrstane Jugoslavije. Diskurs je bio više nego uzdržan, vesti kratke i svedene, bez osude SAD. Slično iznenađenje doživeli smo i sa istraživanjem za temu diplomskog rada „Kubanska revolucija 1959. godine”. Ono što nas je sve veoma iznenadilo jeste činjenica da se o revoluciji gotovo nije ni izveštavalo, pa je u zaključku student pretpostavio da su u tom trenutku odnosi Jugoslavije i SAD bili dobri te se tako značajan događaj, koji je uz to preneo socijalizam u „zapadnu hemisferu” i time sasvim promenio globalnu ravnotežu snaga, nije oduševljeno predstavio u tadašnjoj Jugoslaviji. Zanimljivo je bilo i istraživanje pisanja beogradske štampe o 11. septembru. Taj diplomski rad je doneo zanimljivu sliku domaće štampe, od ozbiljnih nedeljnika, kakvi su *Vreme* i *NIN*, sve do tabloidne štampe, pa i *Trećeg oka*, jer se taj događaj odigrao svega dve godine nakon bombardovanja SR Jugoslavije. Stoga se u pisanju o toj američkoj tragediji u pojedinim medijima moglo naći i izvesnog revanšizma, što je bilo posebno zanimljivo za analizu stanja duha i stepena antiamerikanizma u tadašnjoj Srbiji.

Drugu celinu činili su događaji iz srpske ili jugoslovenske istorije i njihova recepcija u američkoj javnosti. Digitalizacija medija omogućila je tu vrstu tema, a studenti su veoma zainteresovani za njih jer ih zanima da vide kakvog i kolikog odjeka su ti događaji imali u jednoj od vodećih država sveta. Tako su, na primer, obrađivane teme „Kosovska kriza 80-ih u američkoj javnosti”, „Kraj ratnih operacija u Hrvatskoj i BiH 1995. u američkoj javnosti” i „Predviđanja Amerike o sudbini Jugoslavije posle Titove smrti”. Posebno treba izdvojiti izuzetan master rad Nemanje Radonjića „Slika Balkana u časopisu *National Geographic* 1885–2013”, u kojem je, u tradiciji najbolje škole Marije Todorove (Todorova 1999), Radonjić napravio „imagološku” metodološku analizu pisanja jednog od najuticajnijih svetskih časopisa o poluostrvu na kome živimo – i za koji je dobio Nagradu „Andrej Mitrović” za najbolji master rad.

Kao što je već rečeno, danas je internet omogućio i istraživanja američke istorije, što je privuklo određen broj studenata. Teme na kojima se radilo poslednjih godina upravo pokazuju bogatstvo i širinu mogućnosti istraživanja američke istorije, koje se preklapaju s veoma širokim interesovanjima naših studenata. Veoma je zanimljiv bio rad koji se bavio reakcijama američke javnosti na festival Vudstok – danas jedno od ikoničnih mesta američke kulturne istorije i globalnog kulturnog uticaja. Međutim, u trenutku održavanja 1969, festival je imao prilično negativnu recepciju u američkoj javnosti, počevši od toga da ga niko nije ni želeo na svojoj teritoriji, do veoma grubih napada u tadašnjoj štampi. Sasvim različita tema bila je „Ekonomske platforme republikanskih kandidata na izborima 2011”, veoma zanimljivo i važno pitanje s obzirom na veliku finansijsku krizu 2008. godine, koja je nametnula dilemu da li će se iz nje izlaziti pomoću neoliberalnih ili kejnzijanskih mera. Naravno, stalna inspiracija studenata su dvadesete i tridesete godine i sve što se događalo kao

posledica prohibicije, nastanka organizovanog kriminala i ekonomske krize. Kao tipičan predstavnik takvih tema izdvaja se master tema „Poroci Njujorka u vreme prohibicije”

Posebnu celinu čine radovi urađeni na osnovu nestandardnih izvora za istorijska istraživanja. Među takvim temama dominirale su one koje se odnose na američki film, koji je, kao istorijski izvor, fascinirao studente istorije. Teme kao što su „SAD 1950-ih u Hičkovim filmovima” ili „Borba za građanska prava na američkom filmu” donele su veoma zanimljive analize američkog društva. Propaganda u različitim vidovima jedna je od tema koje zanimaju studente istorije, posebno od uvođenja predmeta profesorke Vučetić „Propaganda u 20. veku”, koji je podstakao i istraživanja za završne studentske radove kao što su „Diznijev studio i SAD ratna propaganda u Drugom svetskom ratu”, „Hladnoratovska propaganda u američkim filmovima 1950-ih i 1960-ih godina” i „Slika Rusa u američkoj kinematografiji posle hladnog rata”.

Zanimljivo je da se deo studenata opredelio i za analize književnosti kao istorijskog izvora. Kažem zanimljivo zato što su takva istraživanja za studente istorije posebno metodološki zahtevna, budući da u umetničkom delu treba tražiti interpretacije savremenosti, uticaj vremena u kom je delo nastalo na pisca, načine na koje je pisac hteo da prikaže stvarnost. Zanimljivi su bili radovi koji su obrađivali prezentacije američkog društva u književnim delima, kakav je bio master rad „Američko međuratno društvo u romanima Skota Ficdžeralda i Džona Stajnbeka”, ili pak rad „Španski građanski rat u delima Orvela i Hemingveja”.

Muzika je takođe postala značajan istorijski izvor, pa se studenti odlučuju za teme kao što su „Slike hladnoratovskog i posthladnoratovskog sveta u hevi metal muzici”, „Vijetnamski rat u protestnoj muzici” ili „Turneja Bitlsa po SAD”. Treba pomenuti i još ređe, sasvim inovativne izvore kao što su stripovi (primeri radova „Američka propaganda u stripu *Kapetan Amerika* 1941–2016” i „Drugi svetski rat u stripu”), ili pak video-igre, što je urađeno u radu pod naslovom „Slika drugog u američkoj propagandi početkom 21. veka. Slučaj video-igara”. Televizijske serije („*Dinastija* u beogradskoj štampi 1984–1985”) i internet sajtovi („Antiamerikanizam na srpskim internet sajtovima”) bili su novi prostori u kojima su studenti istorije tražili izvore saznanja.

Poseban blok tema čine one koje se bave američkim uticajima u srpskom i jugoslovenskom društvu. Takve uticaje veoma je teško izmeriti alatima koje poseduju istoričari, ali upravo su zbog toga takve teme veoma izazovne, a istraživanja predstavljaju istinski metodološki poduhvat, jer cilj nije „poređati” događaje, već na osnovu analize diskursa otkriti stvarnu otvorenost neke sredine za strane uticaje. Zato su veoma zanimljive rezultate donele istražene teme, među kojima su „Uticaj Holivuda na svakodnevni život Beograda 20-ih godina 20. veka”, „Prvi džez festival u Beogradu 1971” i „Američki film u srpskoj štampi 1919–1929”.

Posebnu celinu, kad je reč o istraživanju SAD, čine doktorati koji su odbranjeni na Odeljenju za istoriju. Prvi doktorat „na američke teme” uradila je Ubavka Ostojić Fejić, pod mentorstvom profesora Andreja Mitrovića. Kasnije je objavljen i kao monografija *SAD i Srbija 1914–1918* (Ostojić

Fejić 1994). Posebno je u javnosti bio zapažen doktorski rad (mentori prof. Andrej Mitrović i prof. Milan Ristović) profesorke Radine Vučetić „Amerikanizacija u jugoslovenskoj popularnoj kulturi 1960-ih godina”, koji je kasnije objavljen kao knjiga pod naslovom *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Ta knjiga je imala pet izdanja na srpskom jeziku, kao i izdanje na engleskom jeziku (Vučetić 2018). Ja sam mentorisala doktorski rad Milana Stevanovića „Vijetnamski rat i odnosi SFRJ prema SAD 1964–1968”, koji je odbranjen 2017. godine.

Važno je reći da je kurseve iz američke istorije imao i profesor Nikola Samardžić. U prvoj akreditaciji po bolonjskom principu, on je imao kurs „Američka država i društvo”. Posebno je važno i to što je profesor Samardžić od vremena prve akreditacije studentima sociologije držao predmet Istorija džeza, što je bio predlog tadašnjeg upravnika Odeljenja za sociologiju, profesora Sretena Vujovića. Kod profesora Samardžića su odbranjena i dva doktorata koja su se ticala SAD: Ana Petković, „Američka diplomatija i balkanski konflikt 1989–1995” (2013) i Biljana Vučetić, „Američki progresivizam i Srbija”, iste godine.

Kad se prouči sve što je rečeno, može se zaključiti da su američke studije u poslednjih deset godina znatno napredovale na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Zainteresovanost studenata za predmete koji se bave istorijom SAD i broj tema uzetih za završne radove na svim nivoima studija pokazuju da se ta oblast razvila bolje od većine drugih i da za nju postoji zavidno zanimanje među mladim akademcima. Izvesno je da će upravo oformljeni Centar za američke studije znatno doprineti daljem razvoju istraživanja i unapređenju nastave, a time i umanjenju problema s ukupnom nastavom istorije.

Literatura:

Laker, Volter. *Istorija Evrope 1945–1992*. Beograd: Clio, 1999.

Mitrović, Andrej. *Istorijsko u Čarobnom bregu. Pokušaj interdisciplinarnog ogleđa*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet, 1977.

Mitrović, Andrej. *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova 1914–1945*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 2. izdanje, 2011.

Ostojić Fejić, Ubavka. *SAD i Srbija 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1999.

Vučetić, Radina. *Coca-Cola Socialism. Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*. Budapest: CEU, 2018.

DUBRAVKA STOJANOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

AMERICAN STUDIES AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN BELGRADE

Summary

The article presents the history of teaching American history at the Department of History of the Faculty of Philosophy in Belgrade. It started at the Department for General Contemporary History, following the introduction of the Bologna Reform (2005), when it became possible to design one-year elective courses. In the first years, the US Contemporary Social History was taught, and later the American 20th Century, which from the school year 2017-2018 became a core course for all history students. The text analyzes the syllabi of these courses and gives conclusions about their outcomes.

In the second part of the article, graduate papers, master papers and doctoral theses on the US history have been analyzed. There is a wide interest of students for the American topics, from politics, over economics and foreign policy to American culture and art.

The third part of the paper presents the latest results achieved at the Department of History, which is the establishment of the Center for American Studies, as well as a Week of American history and culture, which will make the Faculty of Philosophy of Belgrade one of the central places for American studies in the higher education in Serbia.

RADINA VUČETIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ODAKLE UČIMO O AMERIČKOJ ISTORIJI?

Svaka srpska taraba starija je od Amerike.

Narodna umotvorina

Apstrakt: U radu se obrađuju dostupna literatura o istoriji SAD i delatnost profesora Filozofskog fakulteta, kao i njihov doprinos izučavanju Amerike i američkih studija. Dati su pregled do sada objavljenih sinteza o istoriji Amerike i trenutno stanje u srpskom izdavaštvu vezano za objavljivanje monografija o američkoj istoriji. Ukazano je na slabu prevodilačku delatnost i neobjavlivanje značajnih sinteza, ali i na bogatu produkciju istoričara, istoričara umetnosti, sociologa i antropologa s Filozofskog fakulteta, koji su svojim multidisciplinarnim pristupom i bogatstvom i širinom tema obogatili srpsku naučnu scenu i učinili da američke teme budu dostupne akademskoj i široj javnosti.

Ključne reči: istorija SAD, historiografija, američke studije, Filozofski fakultet, Centar za američke studije

U srpskom javnom diskursu često se čuje samopohvalna misao koja, naizgled, povezuje Srbiju, Ameriku i istoriju: „Svaka srpska taraba starija je od Amerike.” Međutim, ako bismo malo bolje pogledali i srpske tarabe, a i u istoriju Amerike, morali bismo da znamo šta je Amerika sve postigla od osnivanja prvih kolonija, ili od Dekleracije nezavisnosti 1776. godine, te kako se gradila ta velika i uspešna država, i kako je uspela da u veoma kratkom periodu postane vodeća svetska sila. Za one koji negiraju američku istoriju i američku kulturu malo znači činjenica da je moderna srpska država, koja je nastala 1804. godine, mlađa od nezavisne Amerike, da Srbija nema ustav stariji od američkog ustava, a da je univerzitet u Harvardu osnovan 1636, dok je Univerzitet u Beogradu osnovan 1905. godine. Mnoštvo je takvih predrasuda o Americi i one su posledica neznanja i nepoznavanja njene istorije. U školi se o Americi uči minimalno, a pitanje je odakle i oni što hoće da uče o Americi, bilo da je reč o studentima ili široj javnosti, to mogu da rade.

Izdavaštvo u Srbiji i presek stanja u bibliotekama (od biblioteke Filozofskog fakulteta u Beogradu do Narodne biblioteke Srbije), kao i Sajam knjiga u Beogradu, kao najznačajnija manifestacija knjige, pružaju sumornu sliku o tome šta se nudi studentima, ali i široj javnosti zainteresovanoj za

Sjedinjene Američke Države i njenu istoriju. Na Sajmu knjiga 2018. godine, ako posmatramo velike sile i njihovu istoriju, bila je приметna dominacija Rusije i Kine, od broja prevedenih i objavljenih dela (naročito se primećuje ulaganje Kine u prevode i izdanja različitih monografija o istoriji Kine, politici Kine i kineskoj civilizaciji)¹, do pozicija štandova izdavača koji ih izdaju. Od naslova vezanih za Ameriku, na Sajmu su mahom dominirala dela s antiameričkim nabojem, kao i mnogobrojne paranaučne knjige o Americi, te otuda ne čude stavovi koji se često čuju u srpskoj javnosti, poput onog da je „svaka srpska taraba starija od Amerike”.

Istorija Amerike je, međutim, izuzetno bogata, o čemu svedoče mnogobrojne monografije posvećene njenoj prošlosti a objavljene u inostranstvu. One, međutim, mahom nisu dostupne našim čitaocima, pa ni našim studentima, bilo da je reč o Filozofskom fakultetu ili o Fakultetu političkih nauka, na kojima se najviše izučavaju američke studije, što potvrđuju elektronski katalozi biblioteka obaju fakulteta. Nema prevoda naslova američke istorije koji su doživeli deset i više izdanja i koji su nezaobilazni na studijama američke istorije i društva, poput knjige *American History: A Survey* Alana Brinklija (Alan Brinkley), koja ima petnaest izdanja, ili knjige *America: A Narrative History* Tindala i Šija (David E. Shi i George Brown Tindall), koja ima deset izdanja.

U Srbiji su od sinteza o američkoj istoriji u Srbiji objavljene, i to u poslednjih trideset pet godina, samo četiri. Prva, *Istorija SAD* Henrija Bemforda Parksa, izašla je 1985, dakle, još za vreme socijalističke Jugoslavije (bio je to prevod trećeg američkog izdanja iz 1968).² Poseban paradoks predstavlja činjenica da je u socijalističkoj Jugoslaviji izašao veći broj sinteza o američkoj istoriji (šest sinteza i jedna zbirka dokumenata)³ nego u Srbiji posle raspada Jugoslavije (tri, od kojih je jedna od izdavača iz Hrvatske, što znači da su od 1991. samo dva izdavača iz Srbije objavila sinteze o američkoj istoriji). Parksova *Istorija SAD* objavljena je, kako je navedeno u predgovoru, iz potrebe da se predoči delo koje će širokom krugu čitalaca „omogućiti da se potpunije upoznaju sa svim oblastima života, rada, kulture i drugih vidova stvaralaštva u Sjedinjenim Američkim Državama” (Živojinović 1985, 5). S obzirom na to da je objavljena u vreme socijalizma, u predgovoru Dragoljuba R. Živojinovića izneta je svojevrsna ograda u odnosu na Parksa i hladnoratovski kontekst te američke istorije: „najveći deo prigovora može [se] staviti na završni deo knjige, onaj u kojem

¹ Ovo je samo deo knjiga o Kini koje su objavljene u Srbiji u poslednjih pet godina: *Deng Sjaoping i Kulturna revolucija* (2014), *Mala crvena knjižica: misli i citati* (2014), *Kratka istorija Kine* (2014), *Islam u Kini* (2014), *Savremeno kinesko društvo* (2015), *Savremena kineska politika* (2015), *Diplomatija savremene Kine* (2015), *Izazovi razvoja kineske ekonomije u narednoj deceniji* (2015), *Modernizacija kineske ekonomije* (2015), *Demistifikacija kineske ekonomije* (2016), *Istorija kineske civilizacije* (2017), *Kineska kaligrafija* (2018), *Kineski san: Si Đinping* (2018), *Upravljanje Kinom* (2018), *Kina u deset reči* (2018), *Kina u Evropi* (2018), *Budućnost saradnje Kine i Srbije* (2018), itd.

² Prvo izdanje *The United States of America: A History* (New York: Alfred A. Knopf) izašlo je 1953.

³ Do Parksove *Istorije SAD*, bile su objavljene sledeće istorije Amerike: Blum, Rudolf. *SAD*. Beograd: Narodni univerzitet, 1951; Nevins, Alen i Henri Stil Komadžer. *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Subotica: Minerva, 1953; Maurois, Andre. *Povijest Sjedinjenih Američkih Država 1492–1954*. Zagreb: Minerva 1960; Lazić, Blagoje i Jovan Šćekić. *SAD*. Beograd: Kultura, 1961; Beard, Charles i Mary R. Beard. *Zgodovina Združenih Država Amerike*. Ljubljana: Ljudska pravica, 1959, i zbirka *Dokumenti o američkoj istoriji (1606–1955)*, pr. D. R. Živojinović. Beograd: BIGZ, 1971.

se analiziraju politički događaji u Sjedinjenim Američkim Državama i širom sveta nakon Prvog i Drugog svetskog rata. To je, uzev u celini, razumljivo jer Parks, kao liberalni istoričar i mislilac, vidi neke događaje, njihove uzroke i posledice u nešto drukčijoj svetlosti nego što ih mi vidimo.” Pored toga, Živojinović je naglasio i „crvenu opasnost” o kojoj Parks piše, kao i Parksov izrazito kritički stav prema komunizmu, koji u svojoj *Istoriji SAD* izjednačava sa fašizmom (Živojinović 1985, 13). Međutim, činjenica da je ova knjiga s jakim antikomunističkim nabojem štampana u socijalističkoj Jugoslaviji govori dosta o samoj Jugoslaviji i o pluralizmu koji je, povodom nekih tema, bio prisutan.

Parks je pripadao liberalnoj struji i liberalnim misliocima, i s tih pozicija je i pisao *Istoriju SAD*. Ono što ovu knjigu čini aktuelnom do danas jeste širina pristupa i posmatranja, s obzirom na to da su u njoj izloženi tokovi političkog, ekonomskog, društvenog, kulturnog, intelektualnog i verskog razvitka Amerike, uz stalnu interakciju ljudi, ideja, događaja. Problem upotrebe Parksove istorije danas, pogotovo na savremenoj istoriji, gde se izučava istorija 20. veka, jeste to što se ona završava krajem šezdesetih, sa Džonsonovom administracijom, te čitaoci nemaju uvid u poslednjih pedeset godina američke istorije. Pored tog hronološkog ograničenja, ako je suditi po njenom prisustvu u silabusima američkih studija širom sveta, izgleda da je ova knjiga u velikoj meri prevaziđena, te je danas, pored toga što je u spiskovima literature na Filozofskom fakultetu u Beogradu i na Fakultetu političkih nauka, ona još uglavnom na silabusima univerziteta u Indiji i Bangladešu, dok ostali koriste mahom istorije Amerike novijeg datuma.

Od Parksove do sledećih istorija Amerike u Srbiji čekalo se skoro dvadeset godina, pa je tek 2002. godine izašla *Istorija SAD* Filipa Dženkinsa, a 2003. *Istorija američkog naroda* Pola Džonsona. Četvrta, poslednja sinteza, o istoriji Amerike, *Narodna istorija Sjedinjenih Američkih Država: od 1492. do danas* Hauarda Zina, objavljena je 2013. godine, kao srpska redakcija hrvatskog izdanja, izdavačke kuće V.B.Z. iz Zagreba. Pored ove četiri sinteze, treba izdvojiti i kapitalno trotomno delo Danijela Borstina: *Amerikanci: Kolonijalno iskustvo* (2004), *Amerikanci: Državotvorno iskustvo* (2004) i *Amerikanci: Demokratsko iskustvo* (2005).⁴

Od prve tri navedene sinteze (Dženkins, Džonson i Zin), *Istorija SAD* istoričara Filipa Dženkinsa je mala obimom i predstavlja osnovni uvid u američku istoriju, gde je celokupna istorija Amerike, od 1492. do 11. septembra 2001, predstavljena u najkraćim okvirima, na 250 strana, te je dobra za prvi, osnovni, uvid u američku istoriju, ali nije od pomoći studentima koji se opredeljuju za temeljnije izučavanje istorije Amerike.⁵ U Americi je ta knjiga izašla u okviru Palgrejv Makmillan serije kratkih istorija različitih nacija i država, te i nije bila namenjena studentima istorije niti

---

⁴ Daniel Boorstin, *The Americans: The Colonial Experience* (1959), *The Americans: The National Experience* (1967), *The Americans: The Democratic Experience* (1974).

⁵ Philip Jenkins, *A History of United States* (New York: Palgrave Macmillan, edicija Essential Histories); objavljena je 1997. godine i do sada je doživela pet izdanja. Peto izdanje (2017) se završava predsedničkim izborima 2016. godine.

američkom tržištu udžbenika, već, kako je navedeno, Evropljanima, koji žele da steknu osnovni uvid u američku istoriju (Coohil 2004).

Druge dve istorije SAD, Džonsonova i Zinova, dijametralno su suprotne, iako obe obuhvataju celokupnu istoriju Amerike, od 1492. do kraja 20. i početka 21. veka. Da se radi o dve najpoznatije i najznačajnije američke istorije, svedoči podatak da se u američkom Nacionalnom savetu za nastavu istorije (National Council on History Education) vodila rasprava o tome koja istorija Amerike je najrelevantnija i koju bi trebalo preporučiti za „širenje istorijskog znanja” među mladim Amerikancima. Najuzi izbor u obilju knjiga pao je upravo na Džonsonovu i Zinovu knjigu, da bi na kraju, posle žučnih debata, bila izabrana Džonsonova *Istorija američkog naroda* (Neureiter 2011, 1).

Istorija američkog naroda Pola Džonsona je delo britanskog konzervativca, kod koga je dominantan uticaj konzervativne ideologije (reč je o bivšem levičaru i laburisti koji je s levih pozicija prešao na desne, konzervativne), a on se, kako je sam naveo, nije trudio da skriva svoje mišljenje, iako se trudio da „materijal odabira(m) što manje tendenciozno” (Džonson 2003, 12). Kod njega su Džon Kenedi i demokratski predsednici predstavljeni često u maniru pisanja žute štampe, opisani su kao beskrupulozni, kao oni koji većito donose pogrešne odluke, a iz neprijateljstva prema demokratama je i najveći američki uspeh u 20. veku, sletanje na Mesec, dat samo u jednoj, krajnje svedenoj rečenici („Apolo 11 je 20. jula 1969. spustio Armstronga i Edvina Oldrina na Mesec”). I opis Lindona B. Džonsona ubedljivo pokazuje profil samog autora, ali i otvara pitanje jednostranosti jedne takve istorije američkog naroda, pogotovo kad je reč o studentima. Prema Džonsonu, Lindon B. Džonson ima veliku glavu, a „uši su mu bile raskrivljene kao kod razbesnelog afričkog slona”; on je „glomazna, neobuzdana prostačina sa neutoljivim seksualnim apetitom” koja je izdavala naređenja „sedeći na klozetskoj šolji” (Džonson 2003, 787). S druge strane, republikanski predsednici i njihova doba opisani su na najbolji mogući način, uz prećutkivanje ili umanjivanje njihovih pogrešnih poteza, te stoga nije neobično što Pol Džonson vatreno podržava Donalda Trampa.

Dok je Pol Džonson desno orijentisani konzervativac, Hauard Zin dolazi sa suprotne strane političkog spektra. Levičar aktivista, pristalica mnogih socijalističkih i komunističkih organizacija, član sindikata i pokreta za građanska prava i žestoki protivnik vijetnamskog rata i američkih intervencija, sebe je opisivao i kao anarhistu, i kao socijalistu, mada najpre kao demokratskog socijalistu (Glavin i Morse 2019). Zinova *Narodna istorija SAD* takođe prati američku istoriju od 1492. do danas (kako i stoji u podnaslovu knjige) – poslednje izdanje se završava napadom na Svetski trgovinski centar. Ta istorija pisana je iz posve specifične perspektive, iz ugla naroda, i to ne bilo kog naroda, nego onih koji su uvek bili potlačeni, žrtve, ili na margini: Indijanci, Afroamerikanci, žene, radnici, siromašni, slabi i ugnjetavani, sa izuzetno jakim levičarskim nabojem, te ovu knjigu mnogi, naročito oni s desnice, smatraju subverzivnim štivom za one koji žele da saznaju više o istoriji Amerike. Kako je istoričar Tvrtko Jakovina napisao u predgovoru ove knjige, radikalni Hauard Zin, koga mnogi smatraju „antiameričkim marksistom”, istoričar je koga ili obožavaju ili mrze (Jakovina

2013, 10). Ono što, međutim, treba imati u vidu jeste to da je, bez obzira na protest desnice i konzervativaca, ta knjiga izuzetno uticajna, da je prodana u preko tri miliona primeraka u Sjedinjenim Američkim Državama, i da pruža jedno važno viđenje Amerike.

U upotrebi na Filozofskom fakultetu, kao dodatna literatura za istoriju Amerike, takođe je i Danijel Borstin, koji je u mladosti bio levičar, da bi kasnije postao konzervativni istoričar i predstavnik *consensus history*.⁶ I kod njega je, kao kod Džonsona, patriotski ton jak, a velika vrednost tog trotomnog dela je fokus na intelektualnu i društvenu istoriju Amerike. Borstin u svojim knjigama *Amerikanci: Kolonijalno iskustvo*, *Amerikanci: Državotvorno iskustvo* i *Amerikanci: Demokratsko iskustvo* prati promene u američkom društvu, od generacija prvih kolonista do uticaja tehnoloških inovacija na razvoj američkog društva, ili uticaja potrošnje na život Amerikanaca i promene u samoj Americi. Zbog širine tema, ali i jezika i stila kojim piše, njegove su knjige uvek bile popularnije kod šire čitalačke publike nego među istoričarima (McFaden 2004).

Pored ovih knjiga, kao priručnici se koriste i Šulcingerova *Američka diplomatija od 1900. godine* u izdanju Udruženja za studije SAD u Srbiji (2011), koja prati američku spoljnu politiku od 1898. do rata u Avganistanu i Iraku, i zbornik *Moderna američka kultura*⁷, objavljen u Podgorici 2009.⁸ Šulcingerova *Američka diplomatija od 1900. godine* pokazala se kao nezaobilazno štivo za svakoga ko se bavi istorijom Amerike u 20. veku, čak i ako nisu posredi politička i diplomatska istorija, jer pokriva najznačajnije momente američke spoljne politike, koji su neophodni za razumevanje bilo koje teme vezane za Ameriku u 20. veku i za stavljanje i kulture i društva u širi istorijski kontekst.

Dok se ozbiljne sinteze skoro uopšte ne prevode, u Srbiji su naročito popularni „kritički glasovi iznutra”, odnosno američki glasovi koji kritikuju Ameriku i američku politiku, poput autora Noama Čomskog ili Majkla Mura. Knjiga *Šta to (u stvari) hoće Amerika* prvi put je objavljena u Srbiji 1994. (kasnije u više izdanja), a objavljena su i skoro sva druga izdanja Čomskog koja kritički govore o Americi: *Svetski poredak, stari novi* (1996, 1998), *Godina 501: konkvista se nastavlja* (1998), *Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak* (1999), *Novi militaristički humanizam: lekcije Kosova* (2000, 2003), *Nužne iluzije: kontrola uma u demokratskim društvima* (2000), *11. septembar* (2002), *Hegemonija ili opstanak* (2008), *Intervencije* (2008, 2009), *Kontrola medija: spektakularna dostignuća propagande* (2008, 2009), *Neuspele države* (2010), *Moć i teror* (2013),

⁶ Consensus history (istorija zajednički prihvaćenih vrednosti ili istorija zajedničkog pristupa) pravac je američke historiografije koji naglašava jedinstvo američkih vrednosti, a umanjuje značaj klasnih i društvenih konflikata.

⁷ Bigsbi, Kristofer (ur.). *Moderna američka kultura*. Podgorica: CID, 2009, u originalu: *The Cambridge Companion to Modern American Culture*, Cambridge University Press, 2006.

⁸ Ovaj podgorički izdavač (CID) značajan je zbog velikog broja objavljenih dela iz oblasti američke istorije, politike i kulture: Frensis Fukujama, *Amerika na prekretnici: demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje* (2007), Majk Valzer, *Amerikanizam, šta je to* (2001), Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla* (1999, 2001), Imanuel Volerstin, *Opadanje američke moći* (2004), Semjuel Hantington, *Američki identitet: problem dezintegracije Amerike* (2008).

Snovi i nadanja (2013), *Ko vlada svetom?* (2016), *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći* (2017), *Jer mi tako kažemo* (2016, 2017), *Jugoslavija: mir, rat i raspad* (2018).

Uz američke kritičare američkog sistema i američke spoljne politike, poput Čomskog, u srpskom izdavaštvu je primetna hiperprodukcija paranaučnih dela izuzetno kritičnih prema Americi, poput *Četvrti Rajh: Amerika kao novi Rajh* (Milan Vidojević, 2006, više izdanja), koja se reklamira kao knjiga koja se „bavi ideologijom nacizma i iznosi tezu da je taj politički fenomen preživeo Drugi svetski rat i da je, zamaskiran, prenet u SAD, kao tajna ideologija finansijsko-političkih moćnika koji kreiraju novi svetski poredak”⁹. Slično Ameriku vidi i Emil Vlajki u knjigama *Američki teror: o naciji koja nije prestala ratovati od početka svog postojanja* (2013) i *Američko-islamski antisrpski džihad* (2016).

Kad se rezimira celokupna situacija vezana za objavljivanje istorija Amerike ili monografija o Americi i američkim temama, slika je prilično sumorna, pogotovo ako se uporedi s monografijama posvećenim Rusiji ili, u poslednje vreme, Kini. S druge strane, pojedine institucije, poput Filozofskog fakulteta, već decenijama rade na istraživanju Amerike i američkih studija, te uvid u samo deo produkcije monografija profesora s tog fakulteta ukazuje na značajne rezultate u ovoj oblasti.

Profesor Dragoljub R. Živojinović, koji je počeo s predavanjem istorije Amerike na Filozofskom fakultetu, u okviru Opšte istorije novog veka, za sobom je ostavio značajna dela, od kojih su *Dokumenti o američkoj istoriji 1606–1955* (1971) i danas nezaobilazan deo literature na američkim predmetima i na Filozofskom fakultetu i na Fakultetu političkih nauka. Pored te zbirke dokumenata, Dragoljub Živojinović je objavio i monografije *U potrazi za zaštitnikom: studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920* (2010), *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919* (1970), *Američka revolucija i Dubrovačka Republika 1763–1790* (1976). Dragoljub Živojinović je za sobom ostavio i legat od oko 800 knjiga o američkoj istoriji, koje su odskora dostupne studentima Filozofskog fakulteta.

Situacija danas, na Filozofskom fakultetu, pokazuje da je produkcija profesora i saradnika tog fakulteta o američkim temama raznovrsna i da su kapaciteti te institucije za studiozno bavljenje Sjedinjenim Američkim Državama i te kako relevantni. Kad je reč o američkoj istoriji, u sintezi Dubravke Stojanović *Rađanje globalnog sveta 1880–2015* (2015) obuhvaćena je američka istorija od kraja 19. veka do kraja Obamine administracije. Istorija SAD tu se sagledava u globalnom kontekstu i u interakciji sa ostatkom sveta, što je naročito važno zbog dosadašnjeg dominantnog evrocentričnog posmatranja istorije, pa i istorije 20. veka, koja je teško razumljiva bez stavljanja u širi, globalni kontekst. Sve ono što je važno za istoriju Amerike nalazi se u toj sintezi – Amerika u Prvom svetskom ratu, Amerika u međuratnom periodu (američka spoljna politika, prohibicija, rasizam, Kju kluks klan, lude dvadesete, velika depresija i Nju dil), Amerika u hladnom ratu (Trumanova

⁹ https://www.delfi.rs/knjige/37937_cetvrti_rajh_knjiga_delfi_knjizare.html (pristupljeno 4. decembra 2018)

doktrina, Maršalov plan, Korejski i Vijetnamski rat, makartizam, borba za građanska prava, kontrakultura, svemirska trka, uspon nove desnice, Regan), spoljnopolitički trijumf na kraju hladnog rata i novi izazovi Amerike u 21. veku (od 11. septembra do intervencija u Iraku i Avganistanu), sve do zaključnog dela o Americi za vreme Obame. Ono što je važno – pored toga što je, zapravo, ta knjiga i svojevrsna sinteza američke istorije u 20. veku i svih njenih najznačajnijih momenata, i političkih i društvenih – jeste to što je ona uklopljena u globalnu sliku sveta od kraja 19. veka do danas.

U knjizi *Drugi dvadeseti vek* (2008), Nikola Samardžić je za hronološki okvir izabrao period od 1945. do 11. septembra 2001.¹⁰ I tu je, kao kod Dubravke Stojanović, dat globalni pregled istorije sveta, te je Amerika prvenstveno posmatrana u kontekstu hladnog rata i posthladnoratovskog sveta. U toj knjizi se ispituju osnovni tokovi svetske politike i globalizacije u razdoblju od kraja Drugog svetskog rata do početka 21. veka. Pored posmatranja Amerike u kontestu hladnog rata, Nikola Samardžić daje i viđenje Amerike i američkog unilateralizma (1991–2001), pozicionirajući Ameriku na novoj mapi sveta, na kojoj dolazi do uspona Kine i Japana, ali i jačanja Evrope sa ujedinjenjem Nemačke i stvaranjem Evropske unije (Samardžić 2008).

Ja sam se u knjizi *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (2012)¹¹ bavila fenomenom amerikanizacije, američke kulture, i šezdesetim godinama 20. veka, a trenutno radim na sintezi *Američki 20. vek*, u kojoj ću, obrađujući različite američke teme i fenomene 20. veka (uspon američke imperije, Amerika kao supersila, ekonomski uspon, tehnološki uspon, vojska, amerikanizacija, kultura, borba za građanska prava), pratiti kako je Amerika gradila ili pokazivala svoju moć i postala vodeća sila 20. veka, uz ključno pitanje na kraju: gde je Amerika danas.

Doprinos kulturnoj istoriji Amerike dala je Simona Čupić, profesorka sa Odeljenja za istoriju umetnosti, u monografiji *Mona Liza i Superman: Džon Kenedi i „nova granica” kulture* (2016) i u zborniku koji je uredila – *The JFK Culture: art, film, and media* (2013). U fokusu obe knjige je Džon Kenedi, njegov odnos prema umetnosti, ali i reprezentacija Kenedija u umetnosti i stvaranje nove američke ikone od tog američkog lidera. U tim radovima, Simona Čupić je razmatrala na koje načine je administracija Džona Kenedija instrumentalizovala umetnost i kulturu u funkciji dokazivanja Amerike kao neprikosnovenog lidera zapadnog sveta. Posebnu vrednost tih knjiga predstavlja multidisciplinarni pristup, i ukrštanje politike, umetnosti i američkih studija, što je u tradiciji navedenih monografija profesora Filozofskog fakulteta o Americi. Pored toga, Simona Čupić je i koautorka knjige *Elaine de Koonig. Portraits* (2015), koju je prestižni izdavač Prestel objavio za Nacionalnu galeriju portreta (National Portrait Gallery) u Vašingtonu, što je bio jedan od najvećih

¹⁰ Po njegovom mišljenju, prvi 20. vek je trajao od Druge industrijske revolucije 1865. do kraja Drugog svetskog rata.

¹¹ Ova knjiga je u Srbiji doživela pet izdanja, a izašlo je i englesko izdanje *Coca-Cola Socialism. Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties* (New York-Budapest: CEU Press, 2018).

projekata te galerije 2015. godine, a što svedoči o izlasku naših profesora i stručnjaka na američku akademsku scenu.

U okviru studija američke kulture izdvaja se i knjiga kolege sa Odeljenja za sociologiju Vese-lina Mitrovića *Džez kao sociokulturna improvizacija: kvalitativno istraživanje društvene pokretljivi-vosti* (2012). Prateći džez od njegovog nastanka do današnjih dana, Mitrović je dao sliku društvene pokretljivosti u Americi, ali i socijalnu strukturu američkog društva tokom 20. veka. Predstavljajući čitaocima i istoriju džeza i biografije najznačajnijih džez muzičara, on je, prateći društvenu dina-miku i analizirajući društvene prilike u kojima je džez nastajao, dao značajan doprinos sociologiji džeza i američkim studijama kod nas.

Raznovrsnost američkih tema na Odeljenju za sociologiju vidljiva je i iz knjiga profesora Og-njena Radonjića i Aleksandra Molnara. Radonjić se u velikom broju radova bavio i bavi se američ-kom ekonomijom, a knjiga koju je radio u koautorstvu sa Srđanom Kokotovićem, *Keynes, Minsky and Financial Crises in Emerging Markets* (2014) važna je za razumevanje nastanka, ali i posledica finansijske krize 2008. godine. Delo je posvećeno teorijskoj i empirijskoj analizi finansijskih kriza na brzorastućim tržištima. U posebnom fokusu je finansijska kriza koja je 2008. izbila u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Oslanjajući se na teorijske uvide čuvenog engleskog ekonomiste Džona Mejnarda Kejnza i američkog ekonomiste i njegovog sledbenika Hajmana Minskog, autori, između ostalog, zaključuju da je glavni okidač te krize bio krah američkog tržišta niskokvalitetnih hipo-teka (*subprime crash*) 2007. i kolaps *Liman bradersa (Lehman Brothers)*, američkog finansijskog giganta, 2008. godine. Za razliku od Radonjića, u čijem fokusu su pitanja ekonomije, Molnar se u svojim monografijama *Društvo i pravo: istorija klasičnih socioloških teorija: Francuska, Rusija, Engleska, SAD* (1994) i *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi: Nizozemska, Engleska, SAD* (2001) bavio pitanjima demokratije, politike i prava i rekonstruisao put koji je prevaljen u po-slednjih dvadeset pet vekova na tlu Evrope i Amerike, a čiji je ishod savremena teorija demokratske ustavne države.

I Odeljenje za etnologiju i antropologiju dalo je vidan doprinos naučnom istraživanju Ame-rike, američkog društva i kulture, kao i američke antropologije, koja je znatno uticala na srpske antropološke studije. U okviru studija američke antropologije, izdvajaju se knjige Vladimira Ribića, *Primenjena antropologija: razvoj primenjenih antropoloških istraživanja u Velikoj Britaniji i Sje-dinjenim Američkim Državama* (2007), i Saše Nedeljkovića, *Antropolog(ija) u SAD: proučavanje odnosa moći, etniciteta, turizma i potrošnje u SAD iz ugla privremenog imigranta* (2013), dok je Gordana Gorunović autorka knjiga o najuticajnijem američkom i svetskom antropologu Klifordu Gercu (*Antropologija Kliforda Gerca: kulturna teorija i interpretativna analiza kultura*, 2010, i *Antropologija Kliforda Gerca: kritike i polemike*, 2011). U knjizi eseja *Urbane legende: ogledi iz ame-ričkog folklora* (2009), Ivan Kovačević se bavio „klasičnim” urbanim legendama, koje su danas deo ne samo američkog već i globalnog folklora. Upoznajući nas s pristupima najznačajnijih američkih

folklorista, Kovačević je posebnu pažnju posvetio uticaju američkog folkloru na Srbiju i tome kako su američke urbane legende postale i srpske legende.

Iako produkcija navedenih autora sa Filozofskog fakulteta pruža sliku o izuzetno bogatoj i razvijenoj produkciji radova iz oblasti američkih studija, treba imati u vidu da ova slika nije potpuna jer su u obzir uzete samo monografije profesora i saradnika sa Odeljenja za istoriju, Odeljenja za istoriju umetnosti, Odeljenja za sociologiju i Odeljenja za etnologiju i antropologiju, te da bi ona bila još šira (i kvalitativno i kvantitativno) da su se razmatrala i dela profesora sa Odeljenja za filozofiju, Odeljenja za psihologiju i Odeljenja za pedagogiju, što prevazilazi obim rada o monografijama posvećenim američkoj istoriji, društvu i kulturi.

Sveopšti pogled na izdavačku delatnost u Srbiji i pitanje odakle učimo o američkoj istoriji pruža dve slike. Jedna deluje sumorno, sa slabom prevodilačkom delatnošću i nedostatkom ozbiljnih sinteza o Americi. Za vreme hladnog rata, zahvaljujući programu za prevođenje knjiga (Book Translation Program) i aktivnoj američkoj javnoj diplomatiji, jugoslovensko tržište je obilovalo prevodima američkih autora i izdanja iz svih oblasti, pa i iz istorije Amerike (Vučetić 2012). Danas se može reći da je lekcije iz američke javne diplomatije naučila Kina, koja je u svojevrsnoj ofanzivi i kad je reč o izdavanju knjiga o Kini. S druge strane, iako je opšta situacija s prevođenjem sinteza o američkoj istoriji u Srbiji prilično loša, očigledno je da postoje i institucije i pojedinci čija produkcija monografija iz američkih studija upotpunjuje nedostatke izazvane lošom izdavačkom politikom, ali i očiglednim nedostatkom sredstava za prevođenje i objavljivanje relevantnih dela posvećenih američkoj istoriji i studijama američke kulture i društva. Filozofski fakultet je možda najbolji primer za to. Profesori tog fakulteta dali su doprinos izučavanju američke istorije, američkog društva i kulture od sinteza, poput *Rađanja globalnog sveta*, preko istorije džez, fenomena amerikanizacije, studija o američkom pravu, ustavu, demokratiji, ekonomiji, istoriji umetnosti, do izučavanja američkog folkloru i urbanih legendi poput onih o kadilaku, koka-koli i Džou Magarcu. Osnivanje Centra za američke studije na Filozofskom fakultetu, sa očiglednim kapacitetima za istraživački rad i izdavačku delatnost, ali, pre svega, sa kapacitetima u samim ljudima, pruža mogućnosti za dalje napredovanje američkih studija, i za nove teme i metodološke pristupe, koje će sigurno obogatiti proučavanje Amerike u Srbiji.

Literatura:

Beard Charles i Mary R. Beard M. R. *Zgodovina Združenih Država Amerike*. Ljubljana: Ljudska pravica, 1959.

Bigsbi, Kristofer (ur.). *Moderna američka kultura*. Podgorica: CID, 2009.

Blum, Rudolf. *SAD*. Beograd: Narodni univerzitet, 1951.

Borstin, Danijel. *Amerikanci: Demokratsko iskustvo*. Beograd: Geopoetika, 2005.

- Borstin, Danijel. *Amerikanci: Državotvorno iskustvo*. Beograd: Geopoetika, 2004.
- Borstin, Danijel. *Amerikanci: Kolonijalno iskustvo*. Beograd: Geopoetika, 2004.
- Brame, Brandone Fortune, Gibson Ann and Simona Čupić. *Elaine de Koonig, Portraits*. Munich: Prestel, 2015.
- Brinkley, Alan. *American History: A Survey*. New York: MHE, 2014. (15. izdanje)
- Bžežinski, Zbignjev. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID, 1999, 2001.
- Čomski, Noam. *11. septembar*. Beograd: Draganić, 2002.
- Čomski, Noam. *Godina 501: konkvista se nastavlja*. Novi Sad: Svetovi, 1998.
- Čomski, Noam. *Hegemonija ili opstanak*. Novi Sad: Rubikon, 2008.
- Čomski, Noam. *Intervencije*. Novi Sad: Rubikon, 2008, 2009.
- Čomski, Noam. *Jer mi tako kažemo*, Beograd: Službeni glasnik, 2016, 2017.
- Čomski, Noam. *Jugoslavija: mir, rat i raspad*. Beograd: Samizdat, 2018.
- Čomski, Noam. *Ko vlada svetom?*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2016.
- Čomski, Noam. *Kontrola medija: spektakularna dostignuća propagande*. Novi Sad: Rubikon, 2008, 2009.
- Čomski, Noam. *Moć i teror*. Beograd: Vulkan izdavaštvo, 2013.
- Čomski, Noam. *Neuspele države*. Novi Sad: Rubikon, 2010.
- Čomski, Noam. *Novi militaristički humanizam: lekcije Kosova*. Beograd: Filip Višnjić, 2000, 2003.
- Čomski, Noam. *Nužne iluzije: kontrola uma u demokratskim društvima*. Novi Sad: Svetovi, 2000.
- Čomski, Noam. *Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak*. Novi Sad: Svetovi, 1999.
- Čomski, Noam. *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2017.
- Čomski, Noam. *Snovi i nadanja*. Beograd: Vulkan izdavaštvo, 2013.
- Čomski, Noam. *Šta to (u stvari) hoće Amerika?*. Beograd: Institut za političke studije, 1994 (više izdanja).
- Čomski, Noam. *Svetski poredak, stari novi*. Beograd, Studentski kulturni centar, 1996, 1998.
- Coohill, Joseph. "Review of Philip Jenkins, A History of United States, Palgrave Essential Histories Series, New York: Palgrave Macmillan, 2003." *Humanities and Social Sciences*, H-Net-Online, <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=8701> (pristupljeno 29. novembra 2018)
- Čupić, Simona (ed.). *The JFK Culture: art, film, and media*. Belgrade: Faculty of Philosophy; American Corner, 2013.
- Čupić, Simona. *Mona Liza i Superman: Džon Kenedi i „nova granica” kulture*. Novi Sad: Galerija Matice srpske, 2016.

- Dženkins, Filip. *Istorija SAD*. Beograd: Filip Višnjić, 2002.
- Džonson, Pol. *Istorija američkog naroda*. Beograd: Knjiga-komerc, 2003.
- Fukujama, Frensis. *Amerika na prekretnici: demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje*. Podgorica: CID, 2007.
- Glavin, Paul and Chuck Morse. "War is the Health of State. Perspectives of anarchist Theory?" Spring 2003. <https://www.howardzinn.org/war-is-the-health-of-the-state/> (pristupljeno 26.1.2019)
- Gorunović, Gordana. *Antropologija Kliforda Gerca: kritike i polemike*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2011.
- Gorunović, Gordana. *Antropologija Kliforda Gerca: kulturna teorija i interpretativna analiza kultura*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2010.
- Hantington, Semjuel. *Američki identitet: problem dezintegracije Amerike*. Podgorica: CID, 2008.
- Jakovina, Tvrtko. „Istoričar koga obožavaju ili mrze.” u Hauard Zin, *Narodna istorija Sjedinjenih Američkih Država: od 1492. do danas*. Beograd; Zagreb: V.B.Z., 2013.
- Kovačević, Ivan. *Urbane legende: ogledi iz američkog folklora*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2009.
- Lazić, Blagoje i Jovan Šćekić. *SAD*. Beograd: Kultura, 1961.
- Maurois, Andre. *Povijest Sjedinjenih Američkih Država 1492–1954*. Zagreb: Naprijed, 1960.
- McFaden, Robert D. "Daniel Boorstin, 89, Former Librarian of Congress Who Won Pulitzer in History, Dies." *New York Times*, February 29, 2004. <https://www.nytimes.com/2004/02/29/us/daniel-boorstin-89-former-librarian-of-congress-who-won-pulitzer-in-history-dies.html> (pristupljeno 3. decembra 2018)
- Mitrović, Veselin. *Džez kao sociokulturna improvizacija: kvalitativno istraživanje društvene pokretljivosti*. Beograd: Filozofski fakultet, 2012.
- Molnar, Aleksandar, *Društvo i pravo: istorija klasičnih socioloških teorija: Francuska, Rusija, Engleska, SAD*. Novi Sad: Visio Mundi academic press, 1994.
- Molnar, Aleksandar. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi: Nizozemska, Engleska, SAD*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Nedeljković, Saša. *Antropolog(ija) u SAD: proučavanje odnosa moći, etniciteta, turizma i potrošnje u SAD iz ugla privremenog imigranta*. Beograd: Filozofski fakultet, 2013.
- Neureiter, Michael. „Howard Zinn or Paul Johnson: Which Author's Story Makes Better Sense of the History of the United States??" GRIN Verlag GmbH, 2011, <https://www2.barnesandnoble.com/w/howard-zinn-or-paul-johnson-michael-neureiter/1115840560?type=eBook> (pristupljeno 25. novembra 2018)
- Nevins, Alen i Henri Stil Komadžer. *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Subotica: Minerva, 1953.

- Parks, Henri Bemford. *Istorija SAD*, Beograd: Rad, 1985.
- Radonjić, Ognjen i Srđan Kokotović. *Keynes, Minsky and Financial Crises in Emerging Markets*. Belgrade: Faculty of Philosophy, 2013.
- Ribić, Vladimir. *Primenjena antropologija: razvoj primenjenih antropoloških istraživanja u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2007.
- Samardžić Nikola. *Drugi dvadeseti vek*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Shi, David E. and George Brown Tindall. *America: A Narrative History*. New York: W. W. Norton & Company, 2016. (10. izdanje)
- Stojanović, Dubravka. *Rađanje globalnog sveta 1880–2015*. Beograd: Uduženje za društvenu istoriju, 2015.
- Šulcinger, Robert. D. *Američka diplomatija od 1900. godine*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2011.
- Valzer, Majk. *Amerikanizam, šta je to*. Podgorica: CID, 2001.
- Vidojević, Milan. *Četvrti Rajh: Amerika kao novi Rajh*. Beograd: Metaphysica, 2006.
- Vlajki, Emil. *Američki teror: o naciji koja nije prestala ratovati od početka svog postojanja*. Beograd: Filip Višnjić, 2013.
- Vlajki, Emil. *Američko-islamski antisrpski džihad*. Beograd: Filip Višnjić, 2016.
- Volerstin, Imanuel. *Opadanje američke moći*. Podgorica: CID, 2004.
- Vučetić, Radina. *Coca-Cola Socialism. Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*. New York-Budapest: CEU Press, 2018.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012. (pet izdanja)
- Zin, Hauard. *Narodna istorija Sjedinjenih Američkih Država: od 1492. do danas*. Beograd; Zagreb: V.B.Z., 2013.
- Živojinović, Dragoljub R. „Istorija Sjedinjenih Američkih Država Henri Bemforda Parksa” u Henri Parks, *Istorija SAD*, Beograd: Rad, 1985.
- Živojinović, Dragoljub R. *Američka revolucija i Dubrovačka Republika 1763–1790*. Beograd: Prosveta, 1976.
- Živojinović, Dragoljub R. *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919*. Beograd: Naučna knjiga, 1970.
- Živojinović, Dragoljub R. *Dokumenti o američkoj istoriji 1606–1955*. Beograd: BIGZ, 1971.
- Živojinović, Dragoljub R. *U potrazi za zaštitnikom: studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920*. Beograd: Albatros plus, 2010.

RADINA VUČETIĆ

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

WHERE DO WE LEARN ABOUT AMERICAN HISTORY FROM?

Summary

The publishers in Serbia lack to offer synthesis of American history, despite numerous monographs devoted to the American past, published abroad. The overview into the bookstores and libraries, as well as the Belgrade Book Fair provides an unfavorable picture of what is offered to students as well as to the general public interested in the United States and their history. In Serbia, only four syntheses on American history (Parks, Jenkins, Johnson and Zinn) have been published in Serbia for the last 35 years. The lack of synthesis underpins significant studies on America, and some institutions, such as the Faculty of Philosophy, have been working for decades to study America and American studies.

In addition to the work of Professor Dragoljub R. Živojinović, who started American history studies at the Faculty of Philosophy, the professors of this faculty contributed to the study of American history, American society and culture through synthesis, such as the Birth of the global world, and monographs on the history of jazz, the phenomenon of Americanization, American law, Constitution, democracy, economy, history of art, American anthropology and American folklore. Establishing a Center for American Studies at the Faculty of Philosophy gives hope that new topics will be researched which will surely enrich the American studies in Serbia.

SIMONA ČUPIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

IZUČAVANJE AMERIČKE UMETNOSTI NA ODELJENJU ZA ISTORIJU UMETNOSTI FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

Apstrakt: Nakon sažete retrospektive razvoja istorije američke umetnosti kao oblasti i razmatranja mogućnosti, interesovanja, dometa i realnih očekivanja akademskog izučavanja umetnosti SAD na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu i šire, u radu se analiziraju: sadržaji kurseva koji se tom oblašću bave, studentski radovi sa američkim temama, naučne i kritičke interpretacije i drugi pokazatelji aktivne i pravovremene interakcije s kolegama iz SAD u svim formama akademskog delovanja tokom više od pola veka izučavanja američke umetnosti na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Ključne reči: Istorija američke umetnosti, umetnost na teritoriji SAD, Odeljenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu

Šta je to Istorija američke umetnosti? Šta je (sve) „američka umetnost”? Kada i gde ona nastaje? U odgovorima na ta, čini se, jednostavna pitanja može se tragati za objašnjenjima koje su to mogućnosti, interesovanja, dometi i realna očekivanja akademskog izučavanja američke umetnosti, kako na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, tako i šire. Istovremeno, treba imati na umu nestalnost hronoloških, sadržinskih, nacionalnih, rasnih i svih drugih okvira te oblasti, neprekidne pokušaje njenog „konačnog” fiksiranja i česta nepreklapanja njenog mapiranja u akademskim krugovima SAD i izvan njih. Te razlike predstavljaju amalgam potreba i iskustava pojedinačnih sredina i upućuju na okolnosti, uslove, društveni kontekst i ideologije koje su oblikovale razloge za to što je američka umetnost uopšte bila – ili pak nije – predmet nečijeg interesovanja. Takođe, treba jasno naglasiti da je ovom prilikom reč o američkoj umetnosti isključivo u domenu njene akademizacije. Izložbe, dokumentarni programi, popularna predavanja i druge forme javnih prezentacija srodnošću sadržaja mogu se slojevito preplitati sa akademskim interpretacijama, ali ne i nužno. Zbog prirode svoje strategije, publike i ponajviše namene, one zavređuju izdvojenu analizu.

U traganju za odgovorima koji inicijalno definišu kako pojam „američke umetnosti”, tako i njenu istoriju i razvoj, polazišna tačka je seminalni tekst Vande Korn (Wanda Corn) “Coming of Age: Historical Scholarship in American Art” (1988). Korn na samom početku navodi kako termin

„američka umetnost” koristi kao skraćenicu za „slikarstvo i skulpturu nastale pre 1945. godine u Sjedinjenim Državama”, uz jasnu distinkciju od drugih medija i umetnosti „susednih zemalja, severno i južno” (Corn 1988, 188). Hronološkim okvirom označen je period od 18. veka do kraja Drugog svetskog rata. Ocenjujući da se može govoriti o oblasti koja „ulazi u svoju zrelu fazu” u akademskim krugovima SAD, konstatuje i kako ona nije više „neželjeno pastorče istorije umetnosti”, te kao dokaze novostečenog statusa navodi: 1) profesure koje *amerikanisti* stiču na odeljenjima za istoriju umetnosti, 2) porast broja doktorata sa američkim temama na vodećim univerzitetima, 3) „dovoljan broj zrelih istraživača” koji mogu da ponude višestranost karakterističnu za „bolje uspostavljene oblasti istorije umetnosti” i posebno 4) integraciju u obavezne studijske programe u kojima „po prvi put, američka umetnost uživa poštovanje i legitimitet” (Corn 1988, 188).

Petnaest godina kasnije, kao svojevrsni nastavak pomenutog teksta, Džon Dejvis (John Davis) analizira dalji razvoj akademizacije discipline, te sumira njene domete u radu “The End of the American Century: Current Scholarship on the Art of the United States” (2003). Iako u naslovu termin „američka umetnost” alternira preciznijim „umetnost Sjedinjenih Država”, u samom tekstu koristi i „prethodni pojam” sa istim značenjem. Među važnim pitanjima koja su „skoro izašla na površinu” potencira usložnjavanje sadržaja, teorija i medija koji postaju predmet *amerikanistike*: od vizuelne i materijalne kulture, preko folk, autsajderske i ne-umetnosti, do novih metodoloških izazova (Davis 2003, 546). Iako, sa izvesnom nelagodom, zadržava hronološki raspon oblasti do 1945. godine, Dejvis pominje i sve glasnije negodovanje spram tog ograničenja (Davis 2003, 572) koje će internacionalizacija oblasti dodatno destabilizovati.

Dalje pravce i promene koje je interpretacija američke umetnosti pretrpela napuštajući nacionalni akademski okvir detaljno sumira antologija *Internationalizing the history of American Art: views* (2009) Barbare Grosklouz (Barbara Groseclose) i Johena Viriha (Jochen Wierich). Pored već pominjanih dilema, autori ovom prilikom uvode i nove elemente s kojima se suočavaju „ne-američki” *amerikanisti*: „autsajderska perspektiva” i (sve češće) lokalne barijere protiv američke penetracije i njene „meke moći” oličene u kulturi i umetnosti. Kontinuirane društvene promene diktiraju takođe nepekidne korekcije ideje o američkom u umetnosti SAD pretvarajući je u živi niz dopuna nestalnog pastiša pretkolumbovske i potonje umetnosti starosedelaca, naivne i narodske umetnosti, sinkretičnih umetničkih govora manjina, od afroameričke zajednice, preko diverziteta karipskog nasleđa, do lokalizama latinoameričkih kultura i osobenosti zajednica azijsko-američkog porekla, sa svim složenostima koje pojedinačno nose u slojevima svojih „starih” i „novih” emigracija. Palimpsest novih upisivanja preko postojećih iscrtava mapu umetnosti SAD elementima koji izlaze iz polja umetničkog dok ga intenzivno definišu. „Promenljivost” pojma izvesno predstavlja još jedan krupan problem internacionalizaciji interpretacije američke umetnosti.

Ova sasvim sažeta retrospektiva trebalo bi da na samom početku razjasni koliko je istorija američke umetnosti „mlada” oblast, te da postavi okvir vrednovanja i očekivanja njenih dometa

izvan akademske zajednice SAD. Govoreći o svojim počecima šezdesetih godina 20. veka, Vanda Korn podseća da se američka umetnost u to vreme smatrala „dosadnom i provincijalnom”, skoro „bez ikakve specijalizovane literature” (Corn 1988, 189). Istraživači koji je internacionalizuju pojavljuju se tek sedamdesetih godina prošlog veka. Grosklouz i Virih čak tvrde da čitavi kontinenti – navode Aziju, Afriku i Južnu Ameriku – nemaju ni 2009. godine skoro nikakvog ozbiljnijeg akademskog interesovanja za američku umetnost pre 1945. (Groseclose & Wierich 2009, 195). Uočavanje hronoloških preklapanja upućuje na zaključak da, pored sveukupnog civilizacijskog značaja koji SAD stižu (do) poslednjih decenija prošlog veka, aktivnije izučavanje američke umetnosti prati i promene unutar istorije umetnosti kao discipline. Tokom poslednje četvrtine 20. veka, „nove istorije umetnosti” institucionalizuju se kao kritičke revizije i korekcije hronološko-formalističkih analiza i isključivosti njihovih dometa. Napuštanje evrocentričnih pozicija i klasifikacija otvorilo je nove mogućnosti interpretacije američke umetnosti izvan kategorija epigonskog i provincijalnog. Ipak, valja podsetiti da je tim ocenama najviše doprineo upravo formalizam američkih kritičara. Kliment Grinberg (Clement Greenberg) i Harold Rozenberg (Harold Rosenberg), kao glavni predstavnici, promovisali su posleratnu umetnost njujorške škole kao globalni modernistički pravac, nastavak evropskih modernizama izmeštenih iz Pariza u Njujork. Drugim rečima, savremenu američku umetnost prevodili su iz sfere nacionalnog u „opšte” tokove. Sasvim neopravdano, u istom tom procesu, ona je odvojena od svih prethodnih američkih umetnosti. Nema nikakve sumnje da su evropski uticaji – pre svega predratni egzodus umetnika, kritičara i profesora – u velikoj meri oblikovali klimu u kojoj će se razviti široki spektar heterogenih pojava koje prepoznajemo kao njujoršku školu. Ipak, to ne opravdava skoro potpuno distanciranje američke umetnosti od ostalih slojeva uticaja prostora na kome nastaje, koje je korigovano tek decenijama kasnije.¹ Za to vreme, kako bi se distancirala od neizbežne kvalifikacije evropskog epigona, „istorijska američka umetnost” razmatrana je u multidisciplinarnom preplitanju s literaturom i istorijom, čime je trasirana njena višedecenijska getoizacija u polje američkih studija. Duboko utemeljene predrasude o američkoj kulturi načelno, sistematski razvijane s različitim društveno-političkim motivima u skoro svim evropskim sredinama, dodatno su komplikovale i usložnjavale pravce razvoja istorije američke umetnosti.

Od osnivanja Katedre za istoriju umetnosti na Beogradskom univerzitetu 1905. godine, preko formiranja Odeljenja na Filozofskom fakultetu 1963, pa sve do danas, nastava i izučavanje istorije umetnosti odvijali su se u okvirima hronološkog niza „opštih” i „nacionalnih” predmeta (Dragojević 1998, 361–393). Uprkos promenama naziva, sadržaja i metodologije, koje su pratile razvoj discipline, predmeti i kursevi opstali su umreženi u tumačenje i razmatranje istorije zapadne

---

¹ Danas je npr. nezamislivo govoriti o apstraktnom ekspresionizmu i Džeksonu Poloku bez njegovog povezivanja s tradicijom američkih predratnih muralista, uticaja kulture američkih starosedelaca ili pak „mitske” slike o načinu života i sistemu vrednosti čoveka sa Srednjeg zapada.

umetnosti, vizantijskog kulturnog kruga i umetnosti bivšeg jugoslovenskog prostora. Međutim, u takvoj sistematizaciji američka umetnost 18. i 19. veka nije bila obuhvaćena u nastavi, iako Odeljenje za istoriju umetnosti ima višedecenijsku tradiciju izuzetnih istraživačkih dometa kada je reč o evropskim umetničkim tokovima iste epohe. Razloge te eliminacije treba pre svega tražiti u naučnim potrebama sredine i dostupnosti materijala, građe i arhiva. Američka dvadesetovekovna umetnost, međutim, neizostavan je deo nastave na predmetima Istorija arhitekture i Istorija moderne umetnosti. Tako su razvoj i glavni tokovi američke arhitekture od 19. do 21. veka detaljno integrisani u kurikulume obaveznog kursa iz Istorije arhitekture, s posebnim akcentom na vodećim centrima, fenomenima i pojedincima: od čikaške škole, Luisa Salivena (Louis Sullivan), Frenka Lojda Rajta (Frank Lloyd Wright) i organske arhitekture, preko Filipa Džonsona (Philip Johnson), postmoderne arhitekture, do Frenka Gerija (Frank Gehry), dekonstruktivizma i neomodernizma. Na obaveznim kursevima iz Istorije moderne umetnosti, američka posleratna umetnost proučava se od osamostaljenja predmeta, posebno intenzivno od 1989. godine, kada je Jerko Denegri „u predmet uneo nove akcente – detaljnije izučavanje evro-američke umetničke scene posle 1945”. (Merenik 2005, 7). Apstraktni ekspresionizam, Džekson Polok (Jackson Pollock), Mark Rotko (Mark Rothko), Ed Rajnhard (Ad Reinhardt), Aršil Gorki (Arshile Gorky), teorijska razmatranja Grinberga i Rozenberga, potom modeli kritike modernizma u okvirima masovne i popularne kulture, neo-dada i pop-art, Endi Vorhol (Andy Warhol), Robert Raušenberg (Robert Rauschenberg) i Džasper Džons (Jasper Johns), minimal art, Donald Džad (Donald Judd), različite umetničke prakse konceptualne umetnosti, lend art i hiperrealizam samo su neke od tema, ideja i protagonista američke umetničke scene koji se detaljno obrađuju u okviru nastave i seminarskih vežbi. Spiskovi obavezne literature (1999–2019) takođe usmeravaju na te sadržaje, dok istovremeno nude presek zastupljenosti američkih teoretičara u obaveznoj, izornoj i dopunskoj literaturi. Od 2005. godine, uvođenjem novih izbornih predmeta u studijski program Odeljenja za istoriju umetnosti, američke teme počinju da se izučavaju i u okvirima posebnih kurseva: Američka umetnost između dva svetska rata i Američka umetnost i popularna kultura 1945–1963. Značaj i mesto umetnosti u društvenim previranjima, analiza specifičnosti kulture „doba džeza”, harlemske renesanse, Nju dila, hladnoratovskih prilika, „atomskog doba” i „trke za svemir” samo su neki od sadržaja koji se proučavaju kao programsko-teorijski, idejni, ideološki i/ili politički oblici kulturne istorije i umetnosti SAD.

Arhiva odbranijenih studentskih radova s temama iz američke umetnosti, od diplomskih i završnih, preko master i magistarskih, do doktorskih disertacija, pokazuje da su – s jednim izuzetkom – svi branjeni na predmetima: Istorija arhitekture i Istorija moderne umetnosti (kod mentora: Vojislava Koraća, Lazara Trifunovića, Alekse Čelebonovića, Jerka Denegrija, Slobodana Mijuškovića, Aleksandra Kadijevića, Lidije Merenik, Simone Čupić i Jasmine Čubrilo). U periodu od 1960. do 2018. godine bilo ih je: 47 diplomskih i završnih, dva master rada, dva magistarska

rada i jedna doktorska teza.² Teme uglavnom odgovaraju oblastima koje su (bile) pokrivene nastavnim planom, od Salivena i Rajta, preko njujorške dade, Džozefa Kornela (Joseph Cornell), Poloka, Gorkog, Rajnharda i Grinberga, do potrošačke kulture, tekstova Lusi Lipard (Lucy Lippard), minimal arta, foto-realizma, Dejvida Linča (David Lynch) i posthumanizma. Presek sadržaja ukazuje i na upadljivu razliku u interesovanju studenata za američku predratnu i posleratnu umetnost. Tek deset diplomskih/završnih radova obrađuje teme iz prve polovine 20. veka, dok svi ostali, baš kao i sve teze na višim nivoima studija, istražuju sadržaje iz druge polovine stoleća. Jedini rad odbranjen izvan hronološkog okvira prošlog veka ujedno je i prvi odbranjen na jednu američku temu. Rade Predić diplomirao je 1960. godine kod mentora Pavla Vasića s temom *Romantizam u američkom slikarstvu*.³ Jedina doktorska teza, *Između 'Odiseje u svemiru' i 'Širom zatvorenih očiju'. Upotreba slikarstva u filmovima Stenlija Kjubrika* kandidatkinje Dijane Metlić, odbranjena je 2012. godine. Iste godine, Milan Nasković dobio je Nagradu Narodnog muzeja u Beogradu za najuspešniji diplomski rad odbranjen u dvogodišnjem periodu na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta: *Fotorealističko slikarstvo u SAD sedamdesetih godina 20. veka*. Uvid u dokumentaciju otkriva i tendenciju rasta broja američkih tema tokom prethodnih decenija. Taj trend može se pripisati „epohi američkog efekta”, koja je tokom poslednjih decenija 20. veka obojila interesovanje za umetnost i kulturu SAD, ali svakako i tehnološkom napretku, dostupnosti literature, digitalizaciji građe i rasprostranjenosti materijala izvan teritorije SAD.

Poseban segment izučavanja američkih tema u radu Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta predstavljaju sadržaji štampani u publikacijama: *3 + 4: časopisu Seminara za modernu umetnost* (1978–1987; nova serija 2001–2003) i *Zborniku Seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta* (od 2005). Prevodi tekstova Tomasa Mekivlija (Thomas McEvilley) i Kamile Palje (Camille Paglia), prikazi knjiga, izložbi i filmova, analize fenomena američke materijalne kulture, spomeničkog nasleđa, kao i tematska izdanja (*The JFK Culture. Art, Film, Literature and Media*, 2013), pokazatelji su pravovremene naučne i kritičke interpretacije širokog raspona sadržaja, ali i aktivne interakcije s kolegama iz SAD. Neki od njih su i gostovali u Beogradu na izbornim kursovima o američkoj umetnosti. Kenet Haltman (Kenneth Haltman), sa Univerziteta

---

² Sveska br. 1, spisak radova od 1948. do 6. oktobra 2005. godine, red. br. od 1. do 2.178. (dokumentacija u ranom periodu nije sasvim precizna, posebno između 1963. i 1969. godine); Sveska br. 2 počinje od broja 2.179, 6. oktobra 2005. godine, do završetka ovog rada evidencija je zaključena sa red. br. 2.796, 29. juna 2018. godine; Sveska br. 3 sadrži spiskove radova studenata upisanih prema statutu iz 2006: red. br. 1–167, od 4. oktobra 2010. do 29. septembra 2017. godine; u istoj svesci su i spiskovi radova studenata upisanih prema statutu iz 2009. godine: red. br. 1–166, od 20. septembra 2013. do 5. jula 2018. godine; magistarski radovi zavedeni su pod red. br. 1–486, za period od 1958. do 2007. godine, dok su master radovi zavedeni pod red. br. 1–188, za period od 21. decembra 2007. do 4. jula 2018. Arhiva se nalazi u službenim prostorijama sekretara Odeljenja za istoriju umetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

³ Pod izmenjenim naslovom „Američko istorijsko slikarstvo”, tekst je, više od tri decenije nakon Predićeve tragične smrti, objavljen u zborniku radova *Likovne kritike i članci* (1992), koji je priredio Pavle Vasić. Ostalo je, nažalost, nerazjašnjeno odakle potiče i kako je realizovano ovo interesovanje za američki romantizam, ako se ima u vidu da se Predićeva kratka profesionalna karijera isključivo razvijala u pravcu umetničke kritike jugoslovenske savremene umetnosti.

u Oklahomi (University of Oklahoma), s predavanjem na temu "Reaching Out to Touch Someone? Reflections on a 1923 Candlestick Telephone" 2011. godine; Dejvid Lubin (David Lubin), sa Univerziteta Vejk Forist (Wake Forest University) – nesumnjivo jedan od najznačajnijih istoričara američke umetnosti, njen „najprovokativniji predstavnik” (Corn 1988, 201) – izlagao je 2013. svoje teze iz knjige *Shooting Kennedy: JFK and the Culture of Images*, koja je nagrađena prestižnom *Smithsonian Institution's Charles Eldredge Prize* za „izuzetnost u izučavanju američke umetnosti” (2004). Aktivna akademska saradnja bila je dvosmerna. Na poziv Margarete M. Lovel (Margaretta M. Lovell), sa Univerziteta Kalifornije u Berkliju (University of California, Berkeley), Simona Čupić je provela dve akademske godine (2012/2013. i 2018/2019) radeći na Odeljenju za istoriju umetnosti sa doktorandima istorije američke umetnosti (BAG – Berkeley American Group). Čupić je od 2012. godine članica strukovne organizacije *The Association of Historians of American Art* (AHAA).

Iz ovog sažetog pregleda može se zaključiti da je tokom prethodnih pola veka izučavanje američke umetnosti na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu prisutno u svim formama akademskog delovanja. Koji su dalji pravci razvoja, ostaje da se vidi. Društvene, političke i druge promene u SAD, baš kao i istovremena živa dinamika razvoja istorije umetnosti kao discipline, stvaraju prostor za kontinuirano otvaranje novih pitanja. Kada su avgusta 2017. godine protesti sa zahtevima da se iz javnog prostora uklone obeležja Konfederacije kulminirali nasiljem u Šarlotsvilu (Charlottesville) zbog spomenika generalu Robertu E. Liju (Robert E. Lee), američka i svetska javnost dramatično su se suočile sa svim manjkavostima interpretacije tih „skulptura” kao „umetničkih radova”. Pitanja o vremenu nastanka i inaugurisanja, o motivima poručioaca, o naknadnim namenama i porukama prelila su se iz akademskog u najširi medijski prostor. Odgovor na ciničnu upitanost Sidnija Smita (Sydney Smith) iz 1820. godine „ko uopšte gleda američke slike i skulpture” bio je – čitav svet. U epohi koja užurbano proizvodi događaje, dok ih novim tehnološkim mogućnostima sve detaljnije beleži, distribuira i pamti, intenzivno se otvaraju i nove teme. Zato, dok god istoričar (umetnosti) koji radi u 21. veku sreće više građe i materijala „nego što bilo ko za života može da obradi” (Black & Macrauld 2017, 83) – u dinamični razvoj istorije (američke) umetnosti uopšte ne treba sumnjati.

Literatura:

Black, Jeremy and Donald M. MacRaid. *Studying History*. London: Palgrave, 2017.

Calo, Mary Ann (ed.). *Critical issues in American Art: a book of readings*. Boulder: Westview Press, 1998.

Corn, Wanda M. "Coming of Age: Historical Scholarship in American Art." *The Art Bulletin* vol. 70, 2 (1988): 188–207.

Davis, John. "The End of the American Century: Current Scholarship on the Art of the United States." *The Art Bulletin* vol. 85, 3 (2003): 544–580.

Dragojević, Predrag. „Odeljenje za istoriju umetnosti.” u *Filozofski fakultet 1838–1998: period 1963–1998*, ur. Rade Mihaljčić, 361–393. Beograd: Filozofski fakultet, 1998.

Groseclose, Barbara and Jochen Wierich (ed.). *Internationalizing the history of American art: views*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2009.

Merenik, Lidija. „Istorija moderne umetnosti kao izbor: 40 godina predmeta Istorija moderne umetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu.” *Zbornik Katedre za istoriju moderne umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 1 (2005): 6–7.

„Odeljenje za istoriju umetnosti. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu”, http://www.f.bg.ac.rs/istorija_umetnosti (pristupljeno 21.1.2019)

SIMONA ČUPIĆ

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

STUDY OF AMERICAN ART AT THE DEPARTMENT OF ART HISTORY AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN BELGRADE

Summary

Since the foundation of the Chair of Art History at the Belgrade University in 1905, through the formation of the Department of Art History at the Faculty of Philosophy in 1963, until now, the teaching and the study of the history of art took place within the chronological series of 'general' and 'national' courses. Despite the changes in the names, content and methodology that accompanied the development of discipline, subjects and courses have been interconnected in the interpretation and analysis of the history of Western arts, the Byzantine cultural circle and the former Yugoslav art.

However, in such systematization, the American 18th and 19th century art was not studied. The reasons for this elimination should, first of all, be sought in the scientific needs of the environment and the availability of materials, sources and archives. American 20th century art, however, is an integral part of the two courses: History of Architecture and the History of Modern Art. The development and mainstream of the US architecture from the late 19th to the 21st century have been integrated in curricula of a compulsory course with special emphasis on leading centers, phenomena and individuals.

Within core courses in the History of Modern Art, the American postwar art along with its protagonists, theories and streams, have been studied intensively since 1989. The lists of compulsory literature also refers to these contents, offering at the same time an overview of American scholars in mandatory, elective and supplementary literature. Since 2005, by introducing new elective courses into the study program at the Department of Art History, American topics started to be studied within special courses.

DRAGAN R. SIMIĆ

DRAGAN ŽIVOJINOVIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

OSNIVANJE I RAZVOJ CENTRA ZA STUDIJE SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA FAKULTETA POLITIČKIH NAUKA UNIVERZITETA U BEOGRADU I RAZVOJ MASTER STUDIJA SAD NA FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da se opiše i objasni razvoj i nastanak i razvoj Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, kao i nastanak i razvoj master studija SAD na istom fakultetu. Tekst se sastoji od dve celine. U prvoj će biti reči o Centru za studije Sjedinjenih Američkih Država, a u drugom o master studijama SAD.

Ključne reči: Centar za studije Sjedinjenih Američkih Država; master studije SAD; Sjedinjene Američke Države; Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Centar za studije Sjedinjenih Američkih Država Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Centar za studije Sjedinjenih Američkih Država Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu osnovan je 27. septembra 2004. godine kao rezultat zajedničkih napora i ulaganja Fakulteta političkih nauka i Odeljenja za odnose sa javnošću Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Republici Srbiji. Idejni tvorac Centra za studije SAD je prof. dr Dragan R. Simić. Osnivanje Centra prošlo je kroz nekoliko faza. U prvoj fazi, koja je trajala od juna do početka avgusta 2003. godine, tokom boravka profesora Simića na Fulbrajtomom programu o američkoj spoljnoj politici na Univerzitetu Južna Karolina (Fulbright Program on American Foreign Policy), direktor Instituta za međunarodne odnose Ričard Voker na Univerzitetu Južna Karolina, prof. dr Ričard Koat, prvo je predložio, a potom i ponudio partnerstvo u osnivanju jednog takvog centra u Srbiji. Taj predlog je podržao i prof. dr Čarls Kegli, tadašnji direktor Fulbrajtovog programa o američkoj spoljnoj politici i jedan od najuglednijih naučnika u oblasti međunarodnih odnosa u svetu, autor

---

¹ Delovi ovog rada objavljeni su u zborniku radova *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 130–131. i str. 190–191.

poznatih udžbenika *Svetska politika* i *Američka spoljna politika*.² S obzirom na značaj Sjedinjenih Američkih Država za celokupni međunarodni poredak, kao i sve događaje iz devedesetih godina XX veka, potreba za osnivanjem jednog takvog centra bila je sasvim jasna i opravdana. Prilikom posete polaznicima Fulbrajtovog programa u Južnoj Karolini, tu zamisao je podržao, obećavši svaku pomoć u njenoj realizaciji, i gospodin Viktor Sidabras, tadašnji šef Odeljenja za studije Sjedinjenih Američkih Država u Stejt departmentu (Branch for the Study of the U.S.). Mesec dana kasnije, u Kaliforniji, početkom jula 2003. godine, tu zamisao su profesor Kegli i profesor Simić zajednički izložili profesoru Gregoriju Trevertonu, u to vreme šefu Odeljenja za strateške i bezbednosne studije RAND korporacije, u Santa Moniki. Profesor Treverton je obećao stručnu pomoć njegove ustanove toj ideji. Štaviše, ponudio je i mogućnost gostovanja nekih od eksperata RAND korporacije jednom takvom centru u Beogradu. Najposle, krajem jula, u toku završnog dela Fulbrajtovog programa, u Stejt departmentu, o svemu se ponovo razgovaralo s gospodinom Sidabrasom i gospodinom Berijem Belouom, direktorom Kancelarije za programe akademske razmene (Director of the Office of Academic Exchange Programs) u Stejt departmentu. Gospodin Belou je obećao svu pomoć u realizaciji projekta osnivanja Centra za studije SAD i izvođenju studija SAD u Beogradu od strane njegove kancelarije i Stejt departmenta, u programskom i materijalnom pogledu. Druga faza osnivanja Centra za studije SAD započinje krajem avgusta 2003. godine, posle povratka u zemlju profesora Simića. Naime, ideju podržavaju i tadašnji dekan FPN-a, prof. dr Mijat Damjanović, kao i gospodin Alen Dokal, tadašnji šef Odeljenja za javne poslove ambasade SAD u Srbiji i Crnoj Gori. Obojica su dala ohrabrenje da se nastavi s radom na projektu osnivanja Centra. U isto vreme, obavljani su razgovori i s Vilijamom Montgomerijem, tadašnjim američkim ambasadorom u Beogradu, i dobijena je snažna podrška za osnivanje Centra. Veliki podsticaj projektu osnivanja Centra dao je i boravak profesora Čarlsa Keglija sa Univerziteta Južna Karolina i profesora Gregorija Rejmonda sa Univerziteta Bois u Ajdahu na proslavi 35 godina od osnivanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u novembru 2003. godine. Za vreme njihovog boravka u našoj zemlji, ta podrška je još jedanput osnažena i u prisustvu tadašnjeg dekana FPN-a, prof. dr Mijata Damjanovića, kao i predstavnika Ambasade SAD u Beogradu. Treća faza osnivanja Centra za studije SAD predstavlja zapravo konkretnu operacionalizaciju te ideje. Upravo tada, a na osnovu velikog broja razgovora koje je profesor Simić vodio s našim uglednim poznavacima Sjedinjenih Američkih Država, bilo je sasvim jasno da treba posetiti pojedine univerzitetske centre u Evropi koji imaju dugogodišnju, pa čak i višedecenijsku, tradiciju izučavanja Sjedinjenih Američkih Država. Uz konsultacije s rukovodstvom Fakulteta političkih nauka i uz istrajnu podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Republici Srbiji, izbor je pao na Departman

² Za srpsko izdanje ove knjige videti Čarls V. Kegli, Jr., Judžin Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004; Eugene R. Wittkopf, Charles W. Kegley, James M. Scott, *American Foreign Policy – Pattern and Process*, Wadsworth, Belmont, Ca., 2008, Eighth Edition.

za britanske i američke studije Univerziteta u Oslu, Norveška. Poseta je realizovana u periodu od 17. do 21. aprila 2004. godine. Kao gost prof. dr Olea O. Moena, generalnog sekretara Evropskog udruženja za američke studije, profesor Simić je dobio još jednu podršku za osnivanje jednog takvog centra, ali i konkretne savete za njegovo što uspješnije delovanje. Na sednici Saveta Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu 24. juna 2004. godine, doneta je odluka da se otpočne rekonstrukcija tadašnjih slušaonica 11, 12 i 13, koje će zapravo postati prostorije Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država. Nepune dve nedelje potom, prilikom posete državnog podsekretara SAD za politička pitanja, ambasadora Marka Grosmana, našem fakultetu (7. jula 2004. godine), eksplicitno je osnažena podrška tom projektu u razgovoru gospodina Grosmana s dekanom FPN-a, profesorom Damjanovićem, i s profesorom Simićem.

Centar predstavlja intelektualno jezgro, kao i jedinu istraživačko-obrazovnu ustanovu te vrste u regionu Jugoistočne Evrope koja nudi posle diplomске studijske programe svima onima koji žele da izučavaju istoriju, spoljnu i bezbednosnu politiku, politički sistem i ustanove, liberalnu tradiciju, ekonomiju, pravo, umetnost, kulturu, religiju i različite oblike društvenog organizovanja u Sjedinjenim Državama. Sledeći decenije dobrih odnosa i prijateljstva Srbije s vodećem zemljom sveta, Sjedinjenim Američkim Državama, svih ovih godina smo nastojali da pomenuta znanja približimo svima koji su zainteresovani: otuda, Centar je organizovao naučne skupove, kongrese, letnje akademije, tribine, ugostivši blizu pet stotina naučnika, uglednih ličnosti, vodećih političara iz Srbije, Sjedinjenih Američkih Država i zemalja regiona: od već pomenutog Marka Grosmana, tadašnjeg podsekretara Sjedinjenih Američkih Država za političke poslove, 7. jula 2004. godine, Danijela Frida, nekadašnjeg pomoćnika državnog sekretara SAD za Evropu i Evroaziju, preko Džejmisa Stajnberga, zamenika državnog sekretara u prvoj administraciji predsednika Baraka Obame, 8. aprila 2010. godine, pa sve do politikologa svetskog glasa, Fransisa Fukujame, od 25. do 29. juna 2018. godine.

Centar je, takođe, organizovao i brojne i veoma posećene kurseve za studente, kao što su „Američke vrednosti i popularna kultura”, „Američka istorija kroz film”, „U. S. Foreign Policy under Reconstruction”, „American Political Process: Parties, Ideology, and Policy”; „America by Air: US Culture and Civil Aviation” i mnogi drugi.

Ipak, najvažnija delatnost Centra je pružanje podrške održavanju nastave na master studijama SAD. Od prve generacije jednogodišnjih specijalističkih studija, upisane u februaru 2005. godine, preko dvogodišnjih specijalističkih akademskih, upisivanih po novom zakonu o visokom obrazovanju, od 2007. godine pa do master studija SAD danas, Centar je dosad (u okviru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, naravno) odškolovao trinaest generacija amerikanista (trenutno studije pohađa četrnaesta generacija). S obzirom na značaj i ulogu Sjedinjenih Američkih Država u svetu u kojem živimo, potreba za razumevanjem i proučavanjem Sjedinjenih Američkih Država ostaje vitalna potreba za sve zemlje sveta, pa i za Republiku Srbiju.

Centar je (direktno ili indirektno) bio aktivan i u izdavačkoj delatnosti: Džozef Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe* (2006); Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila* (2009); Robert Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine* (2011); *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti* (2011); *Meka moć država* (2013); *Politika Sjedinjenih Američkih Država prema regionu Zapadnog Balkana i Republici Srbiji* (2015); *Sjedinjene Američke Države i izazivači* (2015); *Neutralnost u međunarodnim odnosima: šta možemo da naučimo iz iskustva Švajcarske?* (2016); *Pojmovnik američkih predsedničkih izbora 2016. (The Handbook of the U. S. Presidential Elections* (2016); Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila – izmenjeno i dopunjeno izdanje* (2017).

Na kraju, ali ne manje značajno, treba posebno istaći i to da u okviru Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država svake godine (počevši od 2016. godine) imamo grupu studenata iz Sjedinjenih Američkih Država, sa Univerziteta Klemson u Južnoj Karolini (sa čijim Departmanom za političke nauke Centar ima potpisan sporazum o saradnji), koji ovde provedu tri i po meseca, od januara do početka maja, kao deo njihovog programa studiranja u inostranstvu (Clemson University Study Abroad Program – Spring Semester in Belgrade). Tokom boravka na našem fakultetu, oni imaju priliku da slušaju i polažu pet predmeta koji su im kasnije, po povratku u SAD, priznati kao da su ih tamo polagali. Pored predmeta koji su deo fakultetskog kurikuluma na Klemsonu (Spoljna politika SAD, Balkan: politika i sukobi, Evropske integracije i Međunarodna ekonomija), a koje izvode profesori Dragan R. Simić, Tanja Mišćević, Maja Kovačević i Ivan Vujačić, u okviru predmeta Srpska kultura i istorija, uz kurs srpskog jezika koji predaje profesorka Gordana Zalad, studenti imaju priliku da od različitih uglednih predavača čuju nešto više o istoriji, geografiji, kulturi, hrani, muzici, arhitekturi, filmu, umetnosti naše zemlje, te da posete najvažnije političke i kulturne ustanove u Srbiji.

Studije SAD

Master studije SAD neodvojive su od nastanka i razvoja Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Naime, uporedo sa aktivnostima na osnivanju Centra, tekao je i poduhvat otpočinjanja studija SAD. U tu svrhu, osnivač Centra za studije SAD, prof. dr Dragan R. Simić, obavio je, uz podršku Ambasade SAD u Republici Srbiji i Fakulteta političkih nauka, tokom 2003. i 2004. godine nekoliko studijskih poseta departmanima za američke studije na uglednim evropskim univerzitetima. Tokom boravka na Departmanu za britanske i američke studije Univerziteta u Oslu, kao i posete tadašnjeg šefa tog departmana, profesora Olea Moena, našem fakultetu, obavljen je najveći deo tog posla budući da je profesor Moen u to vreme bio i generalni sekretar Evropske asocijacije američkih studija. Takođe, važan model za osnivanje studija našao se i na američkim studijama pri Centru za američke studije Univerziteta u

Hajdelbergu, kojim je tada rukovodio politikolog svetskog ugleda Klaus fon Bajme. Prva generacija studenata specijalističkih studija SAD, po tadašnjem Zakonu o univerzitetu, započela je svoje studije u februaru 2005. godine. Predmeti koje je prva generacija slušala bili su: Istorija Sjedinjenih Američkih Država (akademik prof. dr Dragoljub R. Živojinović); Privredni sistem SAD (prof. dr Svetlana Adamović); Uvod u pravni sistem SAD (prof. dr Sanja Danković Stepanović); Američke političke ideje i političke ustanove (prof. dr Ilija Vujačić); Spoljna politika SAD (prof. dr Ivo Visković); Savremeni srpsko-američki odnosi (prof. dr Ivo Visković); Američke vrednosti i popularna kultura (prof. dr Dragana Mašović); Savremena američka spoljna i bezbednosna politika (prof. dr Dragan R. Simić); Srpsko-američki odnosi (prof. dr Dragan R. Simić) i Spoljna i bezbednosna politika SAD posle 11. septembra 2001. godine (prof. dr Dragan R. Simić). Pored toga, na studijama je predavao i veliki broj uglednih gostujućih predavača (akademik prof. dr Vojislav Stanovčić, prof. dr Vučina Vasović, prof. dr Svetozar Stojanović, prof. dr Balša Špadijer, ambasador Živorad Kovačević, Dragan Bisenić, prof. dr Vukašin Pavlović, prof. dr Slaviša Orlović, prof. dr Radoslav Stojanović, dr Đuro Kovačević, prof. dr Dejan Erić, prof. dr Ana Čekerevac, dr Aleksa Đilas, prof. dr Vesna Aleksić, prof. dr Radina Vučetić, prof. dr Čarls Kegli, prof. dr Gregori Rejmond, prof. dr Marvin Hofman, prof. dr Aleks Lihtenstin, prof. dr Džefri Koker, Stiven Majer i mnogi drugi). Tokom naredne školske godine upisana je još jedna generacija po tom programu, ali tim dvema generacijama ponuđeno je, što je veliki deo studenata i iskoristio, da upišu drugi godinu magistarskih studija po predbolonjskom Zakonu o univerzitetu. Posle usvajanja Zakona o univerzitetu iz 2006. godine i prelaska na Bolonjski sistem, studije su postale dvogodišnje specijalističke akademske studije. Struktura predmeta je ostala gotovo nepromenjena, ali je, umesto prof. dr Dragoljuba R. Živojinovića, predmet Istorija SAD izvodila prof. dr Ljubinka Trgovčević Mitrović. Posle nekoliko generacija specijalističkih akademskih studija, 2010. godine akreditovane su master regionalne studije SAD (koje su, zajedno sa studijama Azije, činile master regionalnih studija politikologije) s manje-više sličnom strukturom predmeta. Posle prerane smrti prof. dr Svetlane Adamović 2011. godine, predmet Privredni sistem SAD preuzima prof. dr Ivan Vujačić. U akreditaciji Fakulteta iz 2015. godine, studije SAD prelaze na Međunarodne studije kao jedan od pet modula tog mastera. Posle odlaska prof. dr Ljubinke Trgovčević Mitrović u penziju, od oktobra 2018. godine, predmet Istorija SAD predavaće prof. dr Saša Mišić, a predmet Američke političke ideje i političke ustanove, nažalost, nije akreditovan u akreditaciji iz 2015. godine. U očekivanju upisa svoje petnaeste generacije studenata u oktobru 2019. godine, master studije SAD nastavljaju da budu jedan od stubova izučavanja područnih i međunarodnih studija na našem fakultetu, kao i istorije, spoljne i bezbednosne politike, srpsko-američkih odnosa, političkog sistema i ustanova, liberalne tradicije, ekonomije, prava, umetnosti, kulture, religije i različitih oblika društvenog organizovanja najmoćnije zemlje sveta.

Predmet	Status predmeta	Časovi: predavanja i vežbe	ESPB	Semestar u kom se izvodi nastava
Spoljna politika SAD	obavezan	2 + 1	6	I
Master seminar	obavezan		6	I
Istorija SAD	izborni	2 + 1	6	I
Uvod u pravo SAD	izborni	2 + 1	6	I
Privredni sistem SAD	izborni	2 + 1	6	I
Savremene teorije bezbednosti	izborni	2 + 1	6	I
Politika otpora i teorija građanske neposlušnosti	izborni	2 + 1	6	I
Parlamentarizam i modeli demokratije	izborni	2 + 1	6	I
Složeni državni sistemi upravljanja	izborni	2 + 1	6	I
Spoljna i bezbednosna politika SAD posle hladnog rata	obavezan	2 + 1	6	II
Srpsko-američki odnosi	izborni	2 + 1	6	II
Evroatlantska bezbednost	izborni	2 + 1	6	II
Geopolitika i geoekonomija	izborni	2 + 1	6	II
Istorija evropske kulture	izborni	2 + 1	6	II
Završni rad	obavezan		12	II

Tabela 1: Struktura master studija SAD po akreditaciji iz 2015. godine³

³ U prvom semestru, pored dva obavezna, student je u obavezi da izabere i položi još tri izborna predmeta, a u drugom semestru, pored jednog obaveznog, još dva izborna. Takođe, student mora da prijavi, napiše i odbrani master rad. <http://www.fpn.bg.ac.rs/master-modul-studije-sad> (pristupljeno 31.1.2019)

DRAGAN R. SIMIĆ

DRAGAN ŽIVOJINOVIĆ

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE CENTER
FOR STUDIES OF THE UNITED STATES OF AMERICA AT THE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES OF THE UNIVERSITY OF
BELGRADE AND THE DEVELOPMENT OF AMERICAN MASTER
STUDIES AT THE FACULTY OF POLITICAL SCIENCES**

Summary

The aim of this paper was to describe and explain the establishment and development of the Center for Studies of the United States of America at the Faculty of Political Sciences of the University of Belgrade as well as the establishment and development of American master studies at the same Faculty. The paper consists of two parts. The first part deals with the Center for Studies of the United States of America and the second part with the American master studies.

LJUBINKA TRGOVČEVIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

AMERIČKE TEME ZAVRŠNIH RADOVA NA FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA UNIVERZITETA U BEOGRADU

Apstrakt: Cilj ove analize je da se utvrdi prisustvo tema koje se tiču Sjedinjenih Američkih Država ili bilateralnih odnosa te zemlje sa Srbijom/Jugoslavijom, a koje su bile predmet doktorskih, magistarskih i master radova na Fakultetu političkih nauka. Istraživanjem je pokazano koliko je radova bilo i koja su pitanja obrađena, što doprinosi uočavanju mogućih pravaca daljih istraživanja. Utvrđeno je da je od osnivanja Fakulteta, 1968. godine, do oktobra 2018. godine urađeno 20 doktorata i 38 magistarskih radova i da broj radova o tim temama raste od uvođenja master modula Studije SAD u okviru studijskog programa Međunarodne studije.

Ključne reči: američke studije, Fakultet političkih nauka, master studije, doktorske studije

„Američke teme”, da tako nazovemo one sadržaje koji se odnose na kulturu, društvo, politički sistem i političke ideje, istoriju i ekonomiju SAD, sastavni su delovi kurikuluma na većini velikih svetskih univerziteta. Nekada su to samo delovi postojećih kurseva, ali u poslednjim decenijama se te studije granaju na niz posebnih predmeta u okviru centara za američke (severnoameričke) studije. Ta potreba je nastala iz više razloga, pre svega naučnih, zbog neophodnosti boljeg znanja o specifičnostima političkih ideja, političkog i pravnog sistema, kulture i istorije te države. Ne manje važan razlog jeste činjenica da je reč o državi koja je po veličini i uticaju bila (posebno u 20. veku) i u 21. veku ostala vodeća svetska sila i čiji je uticaj dominantan u savremenim političkim procesima, kao i u kulturi i svakodnevici drugih delova sveta. Zbog toga se interes za proučavanje SAD ubrzano širi i ta znanja se uključuju u obrazovne sadržaje na svim nivoima školovanja.

Kao interdisciplinarne, američke studije su često povezane s fakultetima političkih nauka jer se na njima izučava širok spektar društvenih i humanističkih nauka. U slučaju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, koji je nastao 1968. godine iz Visoke diplomatsko-novinarske škole (1948) te Visoke škole političkih nauka (1960), sve do osnivanja Centra za studije SAD nisu postojali posebni kursevi koji se odnose na „američke teme”.¹ No bez uvida u amerikanistiku nisu mogli da se

---

¹ Za tekst su korišćene tri monografije koje je izdao ovaj fakultet: *Fakultet političkih nauka 1968–1980*. Visoka škola političkih nauka 1960–1968. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1980; Čupić, Čedomir (ur.). *Fakultet političkih nauka 1968–2003*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2003; *Fakultet političkih nauka 1968–2018*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2018. Deo materijala je prikupljen ličnim uvidom u akta FPN, te i činjenicom

predaju brojni predmeti, poput političke teorije, političke antropologije, ekonomije, međunarodnih odnosa, savremene istorije, teorije bezbednosti, do studija roda i komunikologije. U većini tih predmeta se deo sadržaja oslanjao ne samo na činjenice iz političke i društvene stvarnosti SAD već i na teorije i mislioce koji su nastali i razvijali se na tom prostoru.

Tome je svakako doprinela činjenica da je veliki broj profesora, što Visoke škole političkih nauka, što kasnije i Fakulteta, imao priliku da se upozna sa američkom naukom, da boravi na nekom od tamošnjih prestižnih univerziteta ili da saraduje s nekim od američkih naučnika. Pomenimo samo da su stipendije različitih američkih fondova i institucija imali profesori Stanko Grozdanić (Harvard), Vojislav Stanovčić (Harvard, Jejl), Vladimir Milanović (Kolumbija), Vučina Vasović (Harvard, Njujork), a naučna istraživanja i gostujuća predavanja na tamošnjim visokom školama imali su i profesori Balša Špadijer, Živojin Rakočević, Jovan Marjanović, Radoš Smiljković, Milan Podunavac, Ilija Vujčić, Jelena Đorđević, Snježana Milivojević, Svetlana Adamović, Gordana Daša Duhaček, Slaviša Orlović, Sanja Danković Stepanović, Dušan Pavlović... Saradnja sa Univerzitetom u Pitsburgu omogućila je da se tamo s najnovijim znanjima američke nauke upoznaju Vukašin Pavlović, Mijat Damjanović, Dragan R. Simić, Snežana Đorđević... I većina mladih saradnika ima iskustvo dužeg ili kraćeg boravka u SAD, ili iz saradnje na zajedničkim projektima, učešća na naučnim skupovima i dr. Neki od njih su i članovi Američkog udruženja za političke nauke (APSA).

Sigurno je da su bliskim kontaktima sa američkim naučnicima doprineli i bilateralni ugovori i naučni projekti, te je tokom svoje istorije Fakultet političkih nauka saradivao, i još saraduje, s više takvih institucija. Već pomenuta saradnja sa Univerzitetom u Pitsburgu (University of Pennsylvania, Pittsburgh), omogućena najviše posredstvom tamošnjeg profesora Roberta Hajdena (R. Hayden), pomogla je unapređenju nastave u oblastima političke sociologije, antropologije, javne uprave i dr. Veoma uspešan vid saradnje je boravak, tokom letnjeg semestra, grupe studenata sa Univerziteta Klemson u Južnoj Karolini (Clemson University, South Carolina), kojima je omogućeno da se, osim predavanja i ispita, bolje upoznaju sa srpskom kulturom i istorijom. Treba pomenuti da se saradnja uspešno odvijala s Državnim univerzitetom u Talahasiju (Florida State University), Gredi koledžom (Grady College, University of Georgia), Rutgers univerzitetom (Rutgers University) i drugima. Ne manje značajan vid kontakata je mogućnost studenata i profesora FPN-a da se u svojoj sredini upoznaju s nizom američkih profesora i visokih državnih činovnika američke administracije; neki su od njih ovde boravili više meseci kao Fulbrajtovi stipendisti i držali kurseve domaćim studentima, dok je najveći broj boravio u svojstvu gostujućeg predavača. Te prilike su korišćene za bolje upoznavanje dveju nacija, čemu je takođe doprineo naučni skup američkih i domaćih naučnika organizovan u Beogradu u povodu obeležavanja 125 godina od uspostavljanja

---

da je autorka bila prodekanica za postdiplomsku nastavu u vreme osnivanja Centra za studije SAD i profesorka na tom master programu.

diplomatskih odnosa SAD i Srbije, sa kojeg je objavljen poseban zbornik.² Važno je pomenuti i veliko prisustvo američke stručne literature u kurikulumu većine nastavnih predmeta, što pokazuje ne samo otvorenost ove škole već i praćenje tokova svetske nauke. Sve to je doprinelo da se intenziviraju istraživanja politike, kulture i društva SAD iz kojih su nastali brojni naučni radovi, kao i završni radovi na svim nivoima studija FPN-a.

Doktorati

Sticanje doktorske titule, sve do uspostavljanja doktorskih studija, bilo je zasnovano na mentorskom radu, pri čemu se tema rada određivala saglasno željama kandidata/kandidatkinje, katedri i naučnim potrebama zajednice. Kako je fakultet imao četiri departmana s više katedri i obuhvatao širok spektar naučnih disciplina, to su i teme doktorskih radova bile raznolike. Prelaskom na Bolonjski sistem studija ustanovljene su doktorske studije u trajanju od tri godine, kojima je omogućeno da se studenti/studentkinje obrazuju i saglasno tome biraju teme doktorata, iz četiri grupe disciplina, koliko ima i odeljenja na Fakultetu. Većina tih teza je objavljena i tako su ušle u ukupan korpus naučnih znanja ove sredine, ali i šire.

Od osnivanja Fakulteta političkih nauka, 1968, do kraja septembra 2018. godine, odbranjeno je 707 doktorata. Primetno je da je iz godine u godinu rastao broj doktorata, jer je za poslednjih petnaest godina odbranjeno 45% njihovog ukupnog broja, dok se istovremeno smanjivao ranije znatno veći broj doktoranada iz regiona i inostranstva. „Američke teme” su bile predmet dvadeset doktorskih radova³, većina sa studija politikologije i međunarodnih odnosa. Prvi doktorat je odbranjen nepune dve godine po osnivanju Fakulteta, s temom predsedničkog sistema SAD, rađen na osnovu tamošnjih istraživanja.⁴ Skoro polovina tih radova pripada teorijskim temama koje se odnose na politički sistem ili se bave američkim političkim teorijama ili teoretičarima. Čak tri disertacije su posvećene jednom od najznačajnijih američkih političkih filozofa, cenjenog i u ovdašnjoj nauci, Džonu Rolsu (John Bordley Rawls); to su radovi Aleksandra Prnjata, Đorđa Pavićevića i Veljka Dubljevića. Različitim aspektima američke spoljne politike bavili su se Nemanja Božić, Andrej Miletić, Dušan Žunić. Bilateralni odnosi s Jugoslavijom bili su polje istraživanja dva doktorata: Henri Krismas, danas nama nepoznat Amerikanac, 1971. godine je doktorirao na temu „SAD i oslobodilačka borba naroda Jugoslavije 1941–1945”, dok se Tatjana Milošević bavila vojnopoličkim odnosima dveju država u periodu 1964–1974, u disertaciji branjenoj 2016. godine. Četvoro doktora nauka imali su teme koje se odnose na spoljnu politiku SAD u odnosu na neke druge države ili regione, kao što je Turska (V. Ajzenhamer), Rusija (V. Trapara), dok su dva afrička

² Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, 2008.

³ Vid. Prilog 1.

⁴ Balša Špadijer, *Moderno predsedništvo, položaj i uloga u političkom sistemu SAD*, 1970.

studenta svoje radove posvetila odnosima sa zemljama Severne Afrike, odnosno sa Sudanom. Iz komunikologije je urađen samo jedan doktorat, i to je doktorat Aleksandra Bogdanića, dok je analiza američkih predsednika u periodu 1933–2001. bila tema disertacije iz političke antropologije Lazara Marićevića.

Magistarske teze

Naučni stepen magistra sticao se još od osnivanja Visoke škole političkih nauka, dok su od 1968. godine postdiplomske studije postale redovni vid nastave. Same studije su bile namenjene dobijanju naučnog zvanja magistar političkih nauka, u tadašnjem sistemu obrazovanja trajale su dve godine i bile su uslov za kasniju naučnu karijeru i za prijavljivanje doktorata. Podrazumevalo se da pismeni magistarski rad poseduje kvalitet i originalnost istraživanih pojava i fenomena jer je standard bio da to bude naučni rad, a ne samo nastavak opšteg obrazovanja. U odnosu na slična zvanja u svetu, u jugoslovenskom sistemu magistarske studije su bile nešto zahtevnije od anglosaksonskih ili nemačkih mastera/magistratura, jer su bile pretposlednji stepen do sticanja najvišeg naučnog i univerzitetskog zvanja–doktorata. U prve dve decenije tih studija vladala je velika zainteresovanost za njih, ali postepeno je opadala, delom osnivanjem sličnih fakulteta u drugim sredinama, a delom zbog ekonomskih i političkih kriza u zemlji, posebno tokom devedesetih godina 20. veka, te se iz godine u godinu smanjivao broj upisanih studenata. Uvođenjem master studija, postdiplomske studije se potpuno ukidaju, ali ranije upisanim studentima omogućilo se da ih završe, te su ove teze branjene donedavno.

Od osnivanja Fakulteta, 1968, do oktobra 2018. godine, stepen magistra političkih nauka stekao/stekla je 1.161 student/studentkinja. Tema koje se odnose na SAD bilo je 38, ili 3,58%.⁵ Njih su najvećim delom branili/branile kandidati/kandidatkinje sa Odeljenja za međunarodne odnose i Politikološkog odeljenja, a obuhvatale su širok spektar političkih i društvenih fenomena. Oko četvrtina magistarskih radova imala je za temu američku spoljnu politiku i neki od aspekata bilateralnih odnosa Jugoslavije/Srbije i SAD. Prva odbranjena magistratura s tom tematikom bila je iz ekonomije.⁶ Ona je odbranjena 1976. godine, dok su svi ostali radovi iz američkih studija završeni posle 2006. godine, što ukazuje na to da je zainteresovanost za ta istraživanja rasla posle jugoslovenskih ratova i političkih i ekonomskih kriza koje su počele raspadom Jugoslavije devedesetih godina 20. veka. Očigledno je da je taj izbor proistekao iz saznanja o povećanom značaju američkog faktora na prostoru Zapadnog Balkana u 21. veku, a on svedoči i o tome koliko su politikolozi zainteresovani za istraživanje pitanja od vitalnog značaja za svoju zemlju, na šta ukazuje i činjenica da su

⁵ Vid. Prilog 2.

⁶ Lj. Trpeski, Tražnja novca privrednih sektora SAD i Jugoslavije – empirijska analiza.

u tom kratkom periodu branjena čak tri rada koja se odnose na prostor Kosova i Metohije.⁷ Dva magistarska rada su imala cilj da analiziraju sredstva koje je koristila spoljna politika SAD na ovom prostoru⁸, dok je troje istraživača proučavalo vojne odnose dve zemlje u daljoj i bližoj prošlosti.⁹ Političkim teorijama i američkim teoretičarima i politikolozima bavilo se četvoro magistanata (M. Vidaković, D. Božović, N. Vuković, S. Petrušić).

Završni radovi na master studijama

Prelaskom na Bolonjski sistem studiranja, uvedene su master studije s velikom ponudom studijskih programa na svim smerovima Fakulteta, i u jesen 2018. godine bilo je ukupno 17 programa. Prema podacima koji su dostupni, ukupno je 1.626 studenata/studentkinja završilo te studije¹⁰. Većina programa na ovom obrazovnom nivou je interdisciplinarna jer se, osim obaveznih kurseva, nudi zavidan broj izbornih predmeta, čime se zadovoljavaju sklonosti zainteresovanih, kao i interesi budućih korisnika i društva u celini. To omogućava da se na ove programe upisuju kandidati sa različitih obrazovnih ustanova istog ranga. Za našu temu je najvažniji Centar za studije SAD, koji je počeo sa radom u septembru 2004. godine, a koji je, kao jedan od ciljeva, postavio obrazovanje studenata/studentkinja za poznavanje političkog sistema, spoljne i bezbednosne politike SAD, istorije, društva, ekonomije i kulture SAD. Studije su počele kao specijalističke, a potom su, od 2007. godine, akreditovane kao master studije i do kraja 2018. godine njih je pohađalo trinaest generacija. Svi studenti tog programa time su postali „amerikanisti”, jer su svi pismeni završni radovi bili posvećeni nekom od aspekata te obuhvatne oblasti. Nažalost, nema baze podataka o tome koliko je studenata/studentkinja završilo taj modul studija, niti potpunog spiska obrađenih tema. Uvidom u nekoliko poslednjih godina, može se uočiti koliko je razudeni opseg istraživanja na ovom nivou studija, delimično zato što ti master radovi ne iziskuju celokupan naučni proces dolaženja do rezultata (arhivi, originalni izvori, sopstvena istraživanja i sl.), a delom zato što se „američke” teme rade i na drugim studijskim programima (rodne studije, studije kulture, politička teorija, politička antropologija i dr.). Ovaj uvid pokazuje da je trajno zanimanje za tzv. naše teme, one iz oblasti bilateralnih odnosa i spoljne politike SAD prema ovom prostoru, ali da se sve češće obrađuju pitanja iz

---

⁷ Darinka Leković, Odnosi Srbije i SAD povodom pitanja Kosova i Metohije 1989–1999; Aleksandar Tošić, Sjedinjene Američke Države i oružani sukob na Kosovu i Metohiji 1999. godine; Dušan Vojnović, Uticaj medija na spoljnu politiku Sjedinjenih Američkih Država na primenu izveštavanja američke elitne štampe o kosmetskoj krizi.

⁸ Željko Jović, Tajne operacije kao sredstvo spoljne politike SAD i njihova primena u jugoslovenskoj krizi; Željko Mirkov, Prinuda kao sredstvo spoljne politike SAD na Zapadnom Balkanu od 1994. do 1999. godine.

⁹ Nemanja Milošević, Vojnopolitički odnosi Jugoslavije i SAD 1945–1955; Nenad Spasić, Saradnja Vojske Srbije i Nacionalne garde Ohaja, SAD; Tatjana Milošević, Vojnopolitički odnosi Jugoslavije i SAD 1956–1963.

¹⁰ Podatak preuzet iz: *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, str. 402, dok je na spisku objavljenom u istoj knjizi bilo 1.698 (*Isto*, str. 498).

američke društvene, kulturne i ekonomske istorije. Radi ilustracije, navešćemo nekoliko nasumično izabranih tema master radova iz obe grupe.

„Naše” teme (bilateralni odnosi, spoljna politika SAD prema Srbiji/Jugoslaviji):

- Robert Popović, Srpska misija u SAD 1917. godine i uloga dr Milenka Vesnića
- Milan Đorđević, Politika SAD prema SFRJ 1961–1963. godine u vreme mandata Džordža Kenana kao ambasadora u Beogradu
- Pajazit Pomak, Bilateralni odnosi Sjedinjenih Američkih Država i SR Jugoslavije tokom prvog mandata administracije Bila Klintona
- Đorđe Ristić, Spasavanje savezničkih pilota od strane Jugoslovenske vojske u otadžbini u Drugom svetskom ratu
- Dragana Mandić, Stav Sjedinjenih Američkih Država prema zločinu u Srebrenici
- Nevenka Paunović, Uloga Mihajla Pupina na Konferenciji mira u Parizu 1919–1920. i uticaj na srpsko-američke odnose
- Bojan Marić, Vudro Vilson i diplomatska misija Kraljevine Srbije u SAD 1917–1918. godine
- Ivan Vejvoda, Uticaj Sjedinjenih Američkih Država na jugoslovensko-italijansko sporenje oko granica tokom Pariske mirovne konferencije 1919. godine
- Dejan Milić, Američko-jugoslovenski odnosi 1948–1954. – od strategije klina ka strateškom partnerstvu

Neke druge teme:

- Božana Mirkov, Afera Levinski i kredibilitet predsednika Bila Klintona
- Jelena Diković, Lezbejske zajednice u Srbiji i SAD – uporedna analiza
- Uroš Mamić, Razvoj železnice i ekonomski rast Sjedinjenih Američkih Država u 19. veku
- Anđela Cvetković, Energetska bezbednost SAD – značaj obnovljivih izvora energije
- Nemanja Poleksić, Uticaj Sjedinjenih Američkih Država na japansko društvo tokom okupacije 1945–1952.
- Gordana Subotić, Sprovođenje Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija „Žene, mir, bezbednost” – uporedna analiza Sjedinjenih Američkih Država i Srbije

Zaključak

Ako se upoređi prisustvo „američkih tema” u ukupnom broju doktorskih i magistarskih radova na FPN-u, primetno je da su one, iako ih nema mnogo (38 magistarskih i 20 doktorskih teza), brojnije u odnosu na teme koje su posvećene drugim velikim državama. „Američke teme” doktora-ta činile su 2,83% svih odbranih teza, dok je radova koji se odnose na Rusiju/SSSR, uključujući

one o staljinizmu i lenjinizmu, bilo 11 ili 1,56%. Kina i „kineske” teme bile su predmet 5 doktorata, ili 0,7%. Slični su procenti i među magistrarskim radovima: Rusija je bila obuhvaćena u 19 tekstova, ili 1,79%, Kina je zastupljena sa 5 magistratura ili 0,47%, dok je SAD u raznim aspektima istraživalo 38 kandidata, to jest 3,58% svih urađenih magistrarskih radova. Sa razvojem master studija, raste broj „amerikanista”, te se očekuje dalje povećanje broja završnih radova, pre svega doktorata, iz tih oblasti. Primetno je i to da su većinu doktorata i magistratura uradili muškarci. Žena je bilo malo među onima koji su se bavili „američkim” temama; doktorat su uradile samo dve, to jest 10% od ukupnog broja, a zvanje magistra je steklo šest devojaka (odnosno 15,8%). To je u skladu s već uočenim trendovima da je, što se ide ka višim naučnim zvanjima, broj žena sve manji, iako je njihovo prisustvo na osnovnim studijama izjednačen s muškarcima.¹¹ Moguće je da će se ti trendovi u budućnosti promeniti, jer u novije vreme sve više devojaka upisuje master studije; podaci za FPN pokazuju promene rodne strukture upisanih jer je master studije od osnivanja pohađalo više žena nego muškaraca, ukupno 1.095, to jest 67%.

Ovi podaci pokazuju da u završnim radovima, uglavnom u doktoratima, još nedostaju istraživanja iz društvene, kulturne i ekonomske istorije, političke antropologije i sociologije, medijskih studija... Ako se uzme u obzir globalno prisustvo SAD na pomenutim poljima – „amerikanizacija”, koja i u ovoj sredini, kao u celom svetu, delimično zamenjuje „evropeizaciju” – onda se ovakva istraživanja čini neophodnim. Razlozi tome što su ove vrste proučavanja u začetku delom su u činjenici da su doktorske disertacije naučni radovi zasnovani na obimnim istraživanjima, kojaje teško sprovesti samo na osnovu ovdašnjih izvora. Širem opsegu ovih studija doprineli bi kraći studijski boravci na američkim univerzitetima, u arhivima i bibliotekama, veća dostupnost onlajn biblioteka i arhivskih fondova i zajednički projekti. Međutim, da se ove oblasti sve više istražuju, pokazuje i raznolikost tema koje se obrađuju u master radovima. To nam govori da se tek mogu očekivati brojne i tematski obuhvatne studije iz ove oblasti.

Prilog 1: Doktorske disertacije

№	Doktorand	Tema	Odbranjen
1.	Balša Špadijer	Moderno predsedništvo, položaj i uloga u političkom sistemu SAD	15. 7. 1970.
2.	Henry Christman	SAD i oslobodilačka borba naroda Jugoslavije 1941–1945.	12. 5. 1971.
3.	Nemanja Božić	Globalna strategija SAD sa osvrtom na Sredozemlje	29. 3. 1973.

¹¹ Vid. Ležajić, Milica. Nauka i rod u tranziciji: položaj naučnica u Srbiji danas. Magistrarska teza (u rukopisu).

№	Doktorand	Tema	Odbranjen
4.	Andreja Miletić	Koncept nacionalnog interesa u američkoj teoriji spoljne politike i njegova opšta teorijska vrednost	6. 6. 1977.
5.	Radomir Milašinović	Mesto obaveštajnih službi u ustavnom i političkom sistemu SAD	24. 2. 1978.
6.	Dušan Žunić	Ograničeni i lokalni ratovi u funkciji spoljne politike Sjedinjenih Američkih Država	2. 10. 1980.
7.	Tomislav Smrečnik	Savremena leвица SAD o socijalnim subjektima socijalističkog preobražaja američkog društva	30. 6. 1983.
8.	Aleksandar Bogdanić	Razvoj i granice vodećeg pravca teorije komuniciranja u SAD	11. 12. 1995.
9.	Aleksandar Prnjat	Političke i društvene implikacije Rolsove ugovorne etike	28. 12. 2006.
10.	Đorđe Pavićević	Politička koncepcija liberalizma Džona Rolsa	10. 7. 2007.
11.	Veljko Dubljević	Politička filozofija Džona Rolsa u kontekstu kritike Jirgena Habermasa	7. 3. 2011.
12.	Lazar Marićević	Ličnost političkog lidera. Studija slučaja: Američki predsednici 1933–2001. Antropološko-psihološki i politikološki pristup	22. 8. 2013.
13.	Mohyedein Ahmed Almadaney	Spoljna politika Sjedinjenih Američkih Država prema Sudanu posle Hladnog rata	8. 12. 2014.
14.	Jamal Abdelaziz	Američka spoljna politika prema islamskim pokretima na Severu Afrike na početku 21. veka	20. 10. 2015.
15.	Vladimir Trapara	Odnos Ruske Federacije i Sjedinjenih Američkih Država u periodu 2009–2012. godine – vreme resetovanja	6. 11. 2015.
16.	Stevan Gajić	Dva viđenja budućnosti Afroamerikanaca u SAD: Frederi Daglas i Vilijam de Bojs	24. 9. 2016.
17.	Tatjana Milošević	Vojnopolitički odnosi Jugoslavije i SAD 1964–1974.	28. 9. 2016.

Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji

№	Doktorand	Tema	Odbranjen
18.	Nikša Nikodinović	Američka nacionalna strategija za borbu protiv terorizma na početku XXI veka	15. 3. 2018.
19.	Vladimir Ajzenhamer	Odnosi Republike Turske i Sjedinjenih Američkih Država tokom decenije vladavine Partije pravde i razvoja (od 2002. do 2012. godine)	15. 5. 2018.
20.	Gordana Bekčić Pješčić	Političke i pravne vrednosti SAD u svetlu američke kritičke misli tokom 19. veka	5. 9. 2018.

Prilog 2: Magistarski radovi

№	Kandidat	Naslov	Datum odbrane
1.	Slavko Mrkić	Opšti nuklearni rat u strategijama supersila (SAD i SSSR)	30. 10. 1970.
2.	Milenko Pešut	Porast uticaja vojnog faktora u političkom životu razvijenih zapadnih zemalja – SAD, Francuske i SR Nemačke	15. 6. 1973.
3.	Dušan Žunić	Strategija elastičkog odgovora Sjedinjenih Američkih Država	22. 6. 1973.
4.	Petar Bošković	Vijetnam u spoljnoj politici SAD	7. 11. 1973.
5.	Radomir Milašinović	Uloga obaveštajne službe u spoljnoj politici SAD	15. 7. 1975.
6.	Dušan Nikoliš	Odnosi SAD i SSSR u okviru Saveta bezbednosti	16. 1. 1976.
7.	Ljube Trpeski	Tražnja novca privrednih sektora SAD i Jugoslavije – empirijska analiza	29. 6. 1976.
8.	Jusuf Čaušević	Spoljna politika SAD u vreme Niksonove administracije	7. 6. 1977.
9.	Petar Knežević	Specijalni rat SAD u Indokini	8. 7. 1977.
10.	Miće Vidaković	Funkcionalizam u američkoj političkoj nauci	20. 9. 1977.

№	Kandidat	Naslov	Datum odbrane
11.	Ivo Visković	Kreiranje vanjske politike (na primeru SAD)	24. 9. 1979.
12.	Miroslav Karlica	Levica u američkom društvu i njeni izgledi	29. 6. 1993.
13.	Dragan Božović	Komunikaciona teorija Karla Dojča i međunarodni odnosi	30. 5. 1994.
14.	Mladen Bajagić	Uloga obaveštajne zajednice u spoljnoj politici SAD	12. 10. 2000.
15.	Nebojša Vuković	Aktuelnost učenja Nikolasa Spajkmana u američkoj geopolitičkoj misli na pragu dvadeset prvog veka	14. 4. 2006.
16.	Željko Jović	Tajne operacije kao sredstvo spoljne politike SAD i njihova primena u jugoslovenskoj krizi	9. 6. 2006.
17.	Nemanja Milošević	Vojnopolitički odnosi Jugoslavije i SAD 1945–1955.	12. 5. 2008.
18.	Svetlana Petrušić	Određenje pojma globalizacije u savremenoj američkoj političkoj teoriji	13. 5. 2008.
19.	Zoran Šijan	Uporedna analiza strategije nacionalne bezbednosti Sjedinjenih Američkih Država iz 2002. i 2006.	30. 1. 2009.
20.	Dano Mavrak	Koncept borbe SAD protiv terorizma	4. 3. 2009.
21.	Milan Živojinović	Politika i strategije SAD i NATO kao činilac međunarodnih odnosa Hladnog rata	1. 3. 2010.
22.	Ivan Zarić	Uticao ideja Alfreda Mehena na savremenu američku geopolitiku i geostrategiju	4. 5. 2010.
23.	Željko Mušikić	Terorizam u strategijama nacionalne bezbednosti SAD iz 2002. i 2006. godine	8. 7. 2010.
24.	Dejan Perović	Američko-evropski odnosi i NATO posle Hladnog rata	16. 7. 2010.
25.	Nenad Spasić	Saradnja Vojske Srbije i Nacionalne garde Ohaja, SAD	3. 11. 2010.
26.	Gordana Bekčić Pješčić	Revolucionarni aspekti američke državotvornosti	18. 4. 2011.

Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji

№	Kandidat	Naslov	Datum odbrane
27.	Tatjana Milošević	Vojnopolitički odnosi Jugoslavije i SAD 1956–1963.	10. 11. 2011.
28.	Nourddin Al Mukhtar Abdulaid	Razvoj američko-libijskih odnosa posle rešenja slučaja Lockerbi	27. 6. 2012.
29.	Darinka Leković	Odnosi Srbije i SAD povodom pitanja Kosova i Metohije 1989–1999.	3. 7. 2012.
30.	Snežana Šundrić Vukadinović	Odnosi SAD i Kine u razdoblju 2001–2009. godine	4. 7. 2012.
31.	Željko Mirkov	Prinuda kao sredstvo spoljne politike SAD na Zapadnom Balkanu od 1994. do 1999. godine	17. 10. 2012.
32.	Marx Marijana	Formiranje jedinstvenog tržišta EU, trgovinski odnosi EU sa SAD, Kinom i Japanom	1. 11. 2013.
33.	Aleksandar Tošić	Sjedinjene Američke Države i oružani sukob na Kosovu i Metohiji 1999. godine	11. 7. 2014.
34.	Dušan Vojnović	Uticaj medija na spoljnu politiku Sjedinjenih Američkih Država na primenu izveštavanja američke elitne štampe o kosmetskoj krizi	29. 5. 2014.
35.	Milomir Isailović	Sistem komandovanja američkim oružanim snagama kao činilac u globalnom projektovanju moći SAD	2. 4. 2015.
36.	Darko Glišić	Američko strateško mišljenje na početku 21. veka: Uporedna analiza strategija nacionalne bezbednosti SAD predsednika Džordža Buša mlađeg i Baraka Obame	17. 7. 2015.
37.	Vladimir Vukasović	Od policajca do serijskog ubice – nametanje pravde u američkoj kinematografiji	30. 9. 2016.
38.	Dušica Lazarević	Odnosi Turske i SAD od 2001. godine: nastavak prijateljstva ili nastavak nerazumevanja	22. 9. 2016.

LJUBINKA TRGOVČEVIĆ

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

AMERICAN TOPICS IN GRADUATION PAPERS AT THE FACULTY OF POLITICAL SCIENCES OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE

Summary

The paper analyzes the so-called 'American topics' which were the subject of research on doctoral and master studies at the Faculty of Political Sciences in Belgrade from its establishment in 1968 to October 2018. These are the papers that relate to internal and external politics, culture, society, political system and political ideas, security, history and the US economy. In total, 20 doctoral dissertations were defended in the last 50 years, or 2.83% of the total number, and 38 master theses, which is 3.58%. Although it does not seem to be a large number of papers, 'American topics' were more present than those relating to other big countries, such as Russia/ USSR and China.

Huge increase in these studies was due to the introduction of a Master's study program of American studies within the framework of international relations, which has been completed by 13 generations of students so far. This has strengthened the interest in this thematic framework and resulted in expanding the field of research, promising significant results in the future.

- I ISTORIOGRAFIJA O SAD I SRPSKO/
JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA
- II INSTITUCIONALIZACIJA AMERIČKIH STUDIJA
- III SAD I SRBIJA: EKONOMSKI ODNOSI**
- IV SAD I SRBIJA: STUDIJE AMERIČKE
KULTURE I ŽENSKÉ STUDIJE

IVAN VUJAČIĆ

Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu

EKONOMSKA NAUKA U SRBIJI I IZUČAVANJE PRIVREDE SAD U SVETLU NAUČNE INTERAKCIJE DVEJU ZEMALJA POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Apstrakt: Prevođenje američkih knjiga iz ekonomije (finansirano iz programa PL-480), intenzivna razmena profesora i mladih naučnika (Fulbrajtov i drugi programi), te interes američkih ekonomista za samoupravnu privredu doprineli su sve većem usvajanju svetskih standarda u izučavanju ekonomije koje su postavili američki ekonomisti. To je danas vidljivo prvenstveno na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na kome postoji veliki broj američkih udžbenika za dodiplomske studije. U tim udžbenicima studenti se upoznaju sa osnovnim karakteristikama i problemima SAD. Nezavisno od toga, u okviru predmeta Savremeni privredni sistemi, na Ekonomskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka posebno se izučava privredni sistem SAD.

Ključne reči: ekonomska nauka, akademska razmena sa SAD, privreda SAD, Srbija

Uvod

Posle Drugog svetskog rata, SAD su zauzele vodeću ulogu u ekonomskoj nauci, kao, uostalom, i u mnogim drugim naučnim disciplinama. Štaviše, na američkim univerzitetima su postavljeni standardi izučavanja i prenošenja znanja iz oblasti ekonomskih nauka i formirani nastavni programi, od redovnih do doktorskih studija, s jasno definisanim centralnim disciplinama bez čijeg izučavanja se ne može dobiti akademsko zvanje. To ne znači da u razgranatoj ekonomskoj nauci ne postoje brojne druge discipline koje se izučavaju i razvijaju, već da je srž znanja potrebnih za ozbiljno bavljenje ekonomskom naukom standardizovana na način na koji je to prihvatio i ostatak sveta. Takođe, kao i u drugim disciplinama, američki ekonomisti su postavili standarde vrednovanja naučnih doprinosa putem rangiranja ekonomskih časopisa koji se stavljaju na naučnu listu citiranosti iz društvenih nauka (Social Science Citation Index). Dodatno su razvijane i metodologije i tehnike empirijskog istraživanja koje su doprinele bitnom širenju ekonomskih saznanja testiranjem hipoteza i modeliranjem ekonomskih interakcija radi vrednovanja ekonomskih politika. Ti glavni metodi ekonomskih istraživanja široko su prihvaćeni i postali su dominantni u svetskim razmerama. Naravno, ti glavni tokovi razvoja ekonomske nauke ne dovode u pitanje opstanak drugih

rivalskih paradigmi u okviru ekonomske nauke, pa i društvenih nauka uopšte. Ovde je prvenstveno reč o dominantnim tokovima u izučavanju ekonomske nauke i vrednovanju rezultata ekonomskih istraživanja.

Jugoslovenska ekonomska nauka, s druge strane, počela je svoj razvojni put posle Drugog svetskog rata od sovjetske ekonomske nauke zasnovane na marksizmu i tehnikama centralnog planiranja. Očigledno je, stoga, da se neposredno posle Drugog svetskog rata radilo o jazu koji je bio nepremostiv usled potpuno različitih paradigmi u okviru ekonomske nauke. Ne samo što se nisu koristile uporedive tehnike već je i dijalog o pojedinim problemima bio gotovo nemoguć. Tek se od razlaza sa SSSR 1948. godine stvaraju preduslovi za evoluciju jugoslovenske, pa samim tim i srpske ekonomske misli u pravcu postepenog prihvatanja zapadnih metoda i izučavanja onoga što se tada zvalo „građanska ekonomska misao”.

No nije samo ideološki razlaz doveo do sve većeg prihvatanja postavki, disciplina i metoda ekonomske nauke onako kako se izučavala u Zapadnoj Evropi i SAD. Tome je bitno doprinela i promena jugoslovenskog privrednog sistema. Postepeno, sa ukidanjem centralnog planiranja i centralnih investicionih fondova, uvođenjem samoupravljanja i približavanjem privrednom sistemu koji je zasnovan na tržištu kao koordinacionom mehanizmu, stvorene su potrebe za ekonomskim disciplinama koje su neophodne takvom sistemu. Otvaranje prema svetu i ukidanje monopola spoljne trgovine dodatno su ojačale potrebu za disciplinama koje su kompatibilne s potrebama tržišno orijentisanih privrednih subjekata. Tako su postepeno uvedene discipline iz polja poslovne ekonomije kao što su marketing, menadžment, kontrola kvaliteta, istraživanje tržišta itd.

Postepeno, približavanje ekonomskih nauka u Jugoslaviji i Srbiji glavnim svetskim tokovima ekonomske nauke, koje je posle Drugog svetskog rata u velikoj meri formirala ekonomska nauka sa američkih univerziteta, treba sagledati na fonu opisanog jugoslovenskog otklona od dogmatskog marksizma i opredeljenja za izgradnju tržišne privrede.

Ekonomska udžbenička literatura kao metod uticaja na ekonomsku nauku

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka došlo je do bitnih pomaka u stvaranju osnova za približavanje jugoslovenske i srpske ekonomske nauke dominantnim standardima izučavanja u svetskoj ekonomskoj nauci, kojoj su američki univerziteti dali odlučujući pečat. Napominjem da u daljem tekstu u svetsku ekonomsku nauku ne ubrajam ekonomsku nauku koja se izučavala u zemljama koje su tada činile blok centralno-planskih privreda stoga što je ona uglavnom delovala u okviru dogmatske marksističke paradigme.

Način na koji je došlo da proliferacije ekonomske misli američkih ekonomista zaslužuje posebnu pažnju i mogao bi poslužiti kao produktivan obrazac za druge naučne discipline i u drugim

okruženjima. Naime, od pedesetih godina XX veka, vlada SAD je pojedinim zemljama davala pomoć u hrani i poljoprivrednim proizvodima kojima je raspolagala u znatnim količinama. Subvencije posredstvom raznih programa u okviru poljoprivredne politike dovele su do znatnih viškova, koje je vlada otkupljivala kroz garantovane cene. Pomoć koju su SAD davale drugim zemljama, među kojima je bila i Jugoslavija, bila je regulisana zakonom PL-480 (Public Law-480). Taj zakon je regulisao i uslove pomoći, što je značilo da se može sprovoditi bez naknade (slučajevi prirodne katastrofe, izbijanja gladi itd.) ili pod koncesionim uslovima uz povoljne uslove otplate. Način otplate je dozvoljavao upotrebu domaće valute, koju su onda SAD koristile na različite načine. U našem slučaju, jedan deo dinarskih sredstava koje je jugoslovenska vlada uplaćivala u vidu otplate američka vlada je iskoristila za finansiranje prevođenja i štampanja značajnih udžbenika iz oblasti ekonomije, koji su besplatno deljeni nastavnicima i bibliotekama ekonomskih fakulteta širom zemlje.

Među tim knjigama, najznačajnija je *Ekonomija*¹ Pola Samjuelsona (Paul Samuelson), koja je štampana 1969. godine i koja je svojevremeno nametnula način studiranja ekonomije širom sveta, budući da je koncipirana za uvodni kurs iz ekonomije. Nema nikakvih dilema da je ta knjiga značajno, pa možda i presudno, uticala na jugoslovenske nastavnike ekonomije koji su studije započeli ranih sedamdesetih. Štaviše, ta knjiga je uticala i na neke starije profesore da izmene ili napišu udžbenike kako bi na sličan pedagoški način približili studentima neke osnovne pojmove i analize. Jednako važna bila je i kasnije objavljena *Ekonomska čitanka*², koju je takođe priredio Pol Samjuelson, a koje je predstavljala široku hrestomatiju tekstova o najrazličitijim aktuelnim temama. Izabrani su tekstovi nekih od vodećih ekonomista. Ta knjiga je podsticala na razmišljanje i omogućila asistentima da izborom određenih članaka studentima ukažu na neke ekonomske fenomene na jednostavan i interesantan način.

Sledile su i druge knjige, među kojima su: a) *Operaciona istraživanja u istraživanju i razvoju*, Barton Din (Burton Dean), Slobodan Gubernić, Milan Rakić (urednici)³, koja je ovu disciplinu uvela u studije ekonomije u nas; b) C. Vajt (C. White), Pol Griffin (Paul Griffin), Tim Meknajt (Tim McKnight), *Ekonomska geografija sveta*;⁴ c) Ričard Masgrejv (Richard Musgrave), *Teorija javnih finansija*⁵. Svaka od tih knjiga značajno je uticala na akademsku zajednicu koja je izučavala ekonomiju i naročito discipline na koje se te knjige odnose.

Posebno mesto zauzima prevod dela Jozefa Šumpetera (Joseph Schumpeter), *Povijest ekonomske analize*.⁶ Jedan od najslavnijih ekonomista je u dva toma dao viđenje razvoja ekonomske

¹ Samjuelson, Pol. *Ekonomija*. Beograd: Savremena administracija, 1969.

² Samjuelson, Pol. *Ekonomska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1975.

³ Burton, Dean, Slobodan Gubernić i Milan Rakić (urednici). *Operaciona istraživanja u istraživanju i razvoju*. Beograd: Savremena administracija, 1968.

⁴ Vajt, C., Pol Griffin i Tim Meknajt. *Ekonomska geografija sveta*. Beograd: Vuk Karadžić, 1972.

⁵ Masgrejv, Ričard. *Teorija javnih finansija*. Beograd: Naučna knjiga, 1973.

⁶ Šumpeter, Jozef. *Povijest ekonomske analize*, tom I i II. Zagreb: Informator, 1975.

misli drugačije od onoga koje je dotad dominiralo. Ta knjiga je naročito uticala na one ekonomiste koji su odlučili da se bave teorijom. Originalan i ne uvek opšteprihvaćen pogled na ovu materiju iz ugla jednog od najvećih ekonomista predstavlja stalnu referencu za promišljanje istorije ekonomske misli u kontekstu njenog odnosa prema savremenoj teoriji.

Sa žaljenjem moram da konstatujem da je moguće da mi je izmakla neka od prevedenih knjiga iz ovog programa, ali, s druge strane, s radošću konstatujem da su ove knjige bitno uticale na generacije akademskih ekonomista u nas. Trebalo bi imati u vidu da je i prevod nekih drugih knjiga, nezavisno od navedenog programa vlade SAD, u to vreme započeo na nezavisnoj i komercijalnoj osnovi. U sferi poslovne ekonomije, naročito je bio uticajan prodor marketinga kao discipline koja je kod nas, nažalost, meša s reklamiranjem (advertising).

Na našu ekonomsku literaturu posredno se uticalo i tako što su naši profesori usvajali strukture predmeta onako kako su predavani u SAD. To se odražavalo u njihovim udžbenicima. Drugim rečima, neki od profesora sa Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu prenosili su aktuelne teme i metode analize u sopstvenim udžbenicima i time davali sopstveni doprinos približavanju domaće ekonomske nauke svetskim standardima. Značaj Ekonomskog fakulteta u Beogradu, ali ne samo njega, prevazilazio je republičke granice u Jugoslaviji. Ne samo što je stvarao akademske kadrove za sopstvenu sredinu, univerzitet i institute već je to činio stvarajući kadrove za fakultete u Kragujevcu, Nišu, Subotici, Prištini, Skoplju, Podgorici i drugim sredinama. Sličnu ulogu imao je Ekonomski fakultet u Zagrebu, uglavnom na teritoriji Hrvatske. Ekonomski fakultet u Ljubljani je tada imao ograničen uticaj, bez obzira na visoke standarde, zbog ograničenosti slovenačkog jezičkog područja. Ta tri ekonomska fakulteta (Beograd, Zagreb, Ljubljana) imala su najveći uticaj u smislu preuzimanja i širenja svetskih standarda u studijama ekonomije u jugoslovenskim okvirima.

Usavršavanja u inostranstvu i akademska razmena

Naučna razmena i usavršavanja na stranim univerzitetima bili su od izuzetnog značaja za razvoj nauke i uklapanje u svetske standarde, pa je tako bilo i u ekonomskoj nauci. Pregledanjem almanaha Fulbrajtovog (Fulbright) udruženja u Srbiji, može se doći do podatka da je oko 3.000 pojedinaca iz Srbije u periodu od 1964. do 2014. godine boravilo u SAD na različitim akademskim nivoima razmene.⁷ To je zaista impresivan broj, jer se mora uzeti u obzir da je taj program bio prekinut od 1992. do 2001. godine. U tu publikaciju uključene su i stipendije za programe koje ne potpadaju pod Fulbrajtov program, već u novije programe Ron Braun (Ron Brown) i Hjubert Hamfri (Hubert Humphrey). Program Ron Braun daje stipendije na tri meseca, pri čemu se kandidati šalju u vodeće insitucije iz oblasti akademske specijalnosti stipendiste. Program Hjubert Hamfri

⁷ Fulbright Alumni Association of Serbia, *Almanac 1964-2014 - Celebrating 50th Anniversary of Fulbright Program*, Belgrade 2014.

dodeljuje jednogodišnje stipendije u okviru akademskih programa i seminara prema individualnoj specijalnosti i afinitetu kandidata. Poseban program je Program za razvoj mladih univerzitetskih predavača (Junior Faculty Development Program), koji je, kako mu i ime kaže, namenjen razvoju naučnog univerzitetskog podmlatka putem njihovog upoznavanja s načinom predavanja i silabusima predmeta koje predaju, kao i putem upoznavanja s kolegama sa američkih univerziteta.

Neke od tih programa administrira originalni Fulbrajnov program, koji je bio i ostao najprestižniji. Sam Fulbrajnov program je svojevremeno omogućavao jednogodišnje uključivanje u nastavu na nivou gostujućih predavača i učešće u istraživanjima ili studijske boravke na nivou polaganja predmeta iz nastave na posle diplomskim, uglavnom doktorskim, studijama na visoko rangiranim američkim univerzitetima. Sad je taj program kraći i više usmeren na postdoktorske studije i boravke na onim univerzitetima koji su vodeći u oblasti specijalizacije kandidata. Taj program omogućuje kandidatima upoznavanje sa eminentnim američkim univerzitetskim nastavnicima koji im mogu pomoći u daljem istraživanju i pripremanju članaka za objavljivanje u vodećim časopisima.

Suvišno je isticati koliko su ti programi uticali na približavanje metoda naučnog istraživanja ekonomista iz Srbije (i svojevremeno Jugoslavije) svetskim standardima, u okviru kojih je postojala jasna dominacija teorije i metodološke prakse američkih univerziteta. Bitno je na ovom mestu konstatovati da je, u naznačenom periodu od uvođenja Fulbrajnovog programa do 2014. godine, na američkim univerzitetima boravilo četrdeset ekonomista. Program Ron Braun je koristilo dvadeset ekonomista, a Hjubert Hamfri njih pet. U skorije vreme, do 2014. godine, program za razvoj mladih predavača koristilo je dvadeset predavača ekonomije. To u suštini znači da je blizu devedeset ekonomista iz Srbije učestvovalo u nekom od tih programa i steklo znanja i iskustva na američkim univerzitetima iz oblasti ekonomije.

No ne bi trebalo zaboraviti da je bilo i pojedinaca koji su boravili na razmenama sa američkim univerzitetima i mimo nabrojanih institucionalnih aranžmana. Posebno bi trebalo imati u vidu da je veliki broj ekonomista koristio i tadašnji Fond za razvoj nauke Republike Srbije, koji je asistentima pružao mogućnost višemesečnog boravka u inostranstvu. Veći broj njih iz oblasti ekonomije koristio je te stipendije u Velikoj Britaniji, gde je pristup ekonomskim disciplinama bio gotovo identičan američkom. To je dodatno pojačalo anglosaksonski uticaj, u okviru kog je uticaj američkih univerziteta bio dominantan.

Značaj te razmene postao je vidljiv već početkom sedamdesetih, kada su neke fundamentalne ekonomske discipline iz mikroekonomije i makroekonomije počele da slede pristup kakav je bio uobičajen na američkim univerzitetima. Tome su doprineli neki od profesora koji su među prvima korsitili Fulbrajnov program, kao i prevodi knjiga o kojima je bilo reči.

Potrebno je naglasiti da je Fulbrajnov program bio dvosmeran, te da je veliki broj američkih mladih istraživača, doktoranada i profesora boravio u Srbiji i Jugoslaviji. To je ostavilo vidnog traga

u svetskoj literaturi, koja je tumačila jugoslovenski politički i privredni sistem u njegovim raznim evolutivnim fazama. Kad je reč o ekonomiji, trebalo bi istaći bitan doprinos američkih profesora Bendžamina Vorda (Benjamin Ward), koji je inicirao obimnu literaturu o samoupravnom preduzeću ("The Firm in Illyria –Market Syndicalism")⁸, i Jaroslava Vanjeka (Jaroslav Vanek), koji je napisao *Opštu teoriju samoupravne privrede (The General Theory of Labor-Managed Market Economies)*⁹. Oba ta rada predstavljaju klasike svetske ekonomske literature u oblasti radničke participacije. Literatura o samoupravljanju i, šire, o radničkom upravljanju veoma je raznovrsna. Štaviše, danas je vrlo aktuelna u brojnim zemljama sveta, uključujući i najrazvijenije. Budući da mi prostor i karakter ovog rada ne dozvoljavaju da dalje elaboriram ovu literaturu, samo ću podvući da bi trebalo imati u vidu da je jugoslovenska praksa samoupravljanja podstakla razvoj jedne naučne oblasti u okviru ekonomske nauke koja se i danas proučava, razrađuje, i u okviru koje se vode značajne debate. Ukratko, razmena ideja je bila dvosmerna, ostavila je trajan trag i ostala aktuelna u okviru ekonomskih analiza radničkog upravljanja i radničke participacije.

Na kraju, trebalo bi napomenuti da su korisnici Fulbrajtovih stipendija sa teritorije Jugoslavije, pa samim tim i Srbije (to važi i za ekonomiste), u različitim vremenima imali i značajne uloge u društvenom, ekonomskom i političkom životu svih država koje su nastale raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ).

Novi talas američkih udžbenika, unapređenje nastave i proučavanje privrede SAD u Srbiji

Može se reći da je do snažnijeg anglosaksonskog uticaja na studije ekonomije došlo u periodu posle oktobarskih promena 2000. godine. Ključni događaj u širenju tog uticaja je uvođenje udžbenika Nikolasa Gregorija Mankjua (Nicholas Gregory Mankiw), *Osnovi ekonomije (Principles of Economics)*, za istoimeni predmet za prvu godinu studija ekonomije na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Taj udžbenik se koristi na velikom broju američkih i svetskih univerziteta i uglavnom je zamenio pomenutu *Ekonomiju* Pola Samjuelsona. Po mom mišljenju, još značajnije je to što je uz taj predmet uveden metod rada i polaganja ispita iz tog predmeta koji je identičan onom na najboljim američkim univerzitetima.

Posle uvođenja tog udžbenika, uvećao se broj prevedenih udžbenika, sa izmenama sadržaja pojedinih predmeta. Do današnjeg dana, prevedena su dvadeset tri anglosaksonska udžbenika koji se koriste na dodiplomskim studijama Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Nastavnici i studenti nalaze da se time poboljšala nastava i da se tako stvara osnova za potpunu komparativnu

⁸ Benjamin Ward. "Firm in Illyria: Market Syndicalism", *The American Economic Review*, Vol 48 № 4 (Sept 1958), pp 566-589.

⁹ Jaroslav Vanek. *General Theory of Labor-Managed Market Economies*. Cornell University Press, 1970.

kompetentnost u znanjima naših studenata i onih sa vrhunskih svetskih univerziteta. Kako bi se ohrabrila internacionalizacija studija ekonomije, nastavnicima na Ekonomskom fakultetu se, umesto da pišu udžbenike da bi dostigli uslove za zvanje redovnog profesora, priznaje recenziranje prevoda svetskog udžbenika kao ekvivalent ispunjenja takvog uslova.

Rezultat takvog pristupa ogleda se u činjenici da je Univerzitet u Londonu, sa Univerzitetom u Beogradu, odobrio Ekonomskom fakultetu u Beogradu uvođenje međunarodnog programa dodiplomskih studija po programu čuvene Londonske škole ekonomije i političkih nauka (London School of Economics and Political Science). Na osnovu tog sporazuma, studenti Ekonomskog fakulteta u Beogradu će posle prve godine studija moći da, uz određene uslove, upišu program *Economics and Finance*, u trajanju od tri godine, a potom će, ukoliko polože sve ispite i ispune zahteve programa, steći diplomu Univerziteta u Londonu, po programu Londonske škole ekonomije i političkih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Zbog pozitivnih iskustava s tim programom, Ekonomski fakultet u Beogradu je dobio ponudu engleske strane da otvori isti program, sa istim partnerom i pod istim uslovima za oblast *Business and Management*. Očekuje se da ovaj program bude promovisan u najskorijem mogućem roku, možda čak i od ove godine, a gotovo sigurno za dve godine.

Sasvim je očigledno da sporazumi o izvođenju vrhunskih međunarodnih programa na dodiplomskim studijama na Ekonomskom fakultetu u Beogradu ne bi bili mogući bez uverenosti predstavnika Londonske škole ekonomije i političkih nauka da je nivo nastave na adekvatnim standardima kao u razvijenom svetu. Presudan dokaz da su nastavnici Ekonomskog fakulteta spremni da izvode nastavu na tim međunarodnim programima upravo leži u činjenici da se anglosaksonski udžbenici već godinama koriste u nastavi. Nalazim da je važno istaći da sličan program međunarodne dodiplomske nastave iz oblasti ekonomije ne postoji na prostorima bivše SFRJ. To stavlja Ekonomski fakultet u Beogradu na sam vrh ekonomskih fakulteta u regionu po kriterijumu sposobnosti da izvodi nastavu po najvišim svetskim standardima.

Podsetimo se da je upoznavanje sa anglosaksonskim udžbenicima inicirano tokom šezdesetih i sedamdesetih godina putem opisanog programa PL-480. Izdavanje već navedenog, najznačajnijeg udžbenika *Osnovi ekonomije*, posle 2000. godine, potpomogla je ambasada SAD u Beogradu, čime je započet novi trend prevođenja i korišćenja američkih udžbenika u nastavi na Ekonomskom fakultetu u Beogradu.

Efekti značajne zastupljenosti američkih udžbenika na dodiplomskim studijama ekonomije na Ekonomskom fakultetu u Beogradu ogledaju se i u upoznavanju studenata s mnogim aspektima američkog privrednog sistema i institucionalnim rešenjima u okviru njega. Pošto su američki udžbenici orijentisani ka ilustrovanju određenih teorijskih objašnjenja primerima iz prakse, ti udžbenici, gotovo je nepotrebno reći, najviše (ali ne i isključivo) koriste primere privrednih

fenomena i prakse iz SAD. To ukratko znači da se studenti, tokom izučavanja pojedinih predmeta, dobro informišu o pojedinim aspektima američkog privrednog sistema i prakse.

Američki privredni sistem se, međutim, izučava i nezavisno, u posebnim predmetima na Univerzitetu u Beogradu. Naime, na Ekonomskom fakultetu u Beogradu od sredine šezdesetih postoji predmet Savremeni privredni sistemi, čija suština je uporedno izučavanje privrednih sistema. Od pre tri godine, osnovna literatura za izučavanje tog predmeta je knjiga *Globalna ekonomija i njeni privredni sistemi*¹⁰, još jedan udžbenik američkih autora koji se široko koristi na svetskim univerzitetima. U okviru tog predmeta, američkom privrednom sistemu dato je adekvatno mesto i detaljan opis njegovih osnovnih karakteristika. Iako je taj predmet obavezan samo na smeru za ekonomsku teoriju i analizu, njegov učinak je značajan jer je obavezan za one koji će se baviti ekonomskom teorijom u budućnosti. Značaj tog udžbenika za upoznavanje sa američkim privrednim sistemom prevazilazi okvire Ekonomskog fakulteta u Beogradu, budući da se koristi i na obaveznom predmetu Savremeni ekonomski sistemi na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, na smeru za međunarodne odnose. Štaviše, taj udžbenik se koristi i na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na studijama sociologije, u okviru kojih se studenti upoznaju s različitim privrednim sistemima.

Na kraju, kad je reč o američkom privrednom sistemu, mora se istaći kurs *Američki privredni sistem*, koji se predaje na master akademskim studijama na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, na smeru za američke studije. Predmet je koncipiran kao izučavanje institucionalnih transformacija u okviru američkog privrednog sistema, putem izučavanja privredne istorije SAD od početka XX veka do današnjih dana. Ispit na tom kursu zahteva jedan seminarski rad o odabranom aspektu američke privrede ili privrednog sistema, poznavanje materije s predavanja koja se deli studentima u vidu nastavnčkih prezentacija i proučavanje knjige *Land of Promise*¹¹. Time je izučavanje američkog privrednog sistema zastupljeno i na master studijama Univerziteta u Beogradu.

Sumirajući, moram da konstatujem da je raširenost američkog načina izučavanja ekonomije u Srbiji dostigla nivo na kom je taj način dominantan. Prostora za poboljšanje ima u oblasti ekonomije koja se bavi poslovnom ekonomijom i menadžmentom, mada su nezavisni izdavači preveli jedan deo te literature. Ostaje da ta literatura zauzme adekvatno mesto i na studijama ekonomije iz tih oblasti. Jednom rečju, ovu evoluciju trebalo bi oceniti kao značajnu i dobrodošlu jednostavno zato što je to put ka svetskim standardima, budući da je američki pristup ekonomiji ujedno uveo i standarde za izučavanje ekonomije u svetskim razmerama.

¹⁰ Gregori, P. i R. Stjuart. *Globalna ekonomija i njeni privredni sistemi*. Beograd: Ekonomski fakultet: Cid, 2015. U originalu: Gregory, P. and R. Stuart. *The Global Economy and its Economic Systems*. South-Western Cengage, 2014.

¹¹ Land, Michael. *Land of Promise – An Economic History of the United States*. New York: Harper Collins, 2013.

Želim da na kraju ustvrdim da je u društvenim naukama prisutna jedna, po mom mišljenju, lažna debata o „amerikanizaciji” naše nauke. To se prvenstveno odnosilo na zahteve za radovima na SSCI listi (Social Science Citation Index) kao uslovom za napredovanje. Pokrenuta je kampanja u kojoj se tvrdilo da naša istraživanja koja su usredsređena na lokalne srpske pojave nemaju izgleda da budu objavljena u časopisima koji su rangirani na Tomson–Rojtersovoj listi. Mada iz naučne obazrivosti moram da uvažim da u nekim izuzetno specifičnim okolnostima možda postoje uske oblasti u kojima je to moguće, ipak moram da kažem da sam se više puta uverio da takav tip diskriminacije ne postoji. Lakoća s kojom naši mediji prenose takve stavove kao verodostojne govori o lošem stanju provera istinitosti onoga što se tvrdi pre objavljivanja u medijima. Smatram da je uvođenje kriterijuma objavljivanja u naučnim časopisima koji su rangirani na toj listi za napredovanje u naučnoj karijeri jedini put približavanja naših društvenih nauka svetskim standardima. Štaviše, taj pristup bitno relativizuje uticaj lokalnih klanova ili ličnih veza, tako tipičnih za male sredine. Želim da istaknem da se taj kriterijum dosad poštovao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu i nadam se da će tako i ostati.

To što su SAD dominantne u mnogim sferama nauke ne čini nauku „američkom”, već svedoči o tome da su SAD jedan od stubova svetske nauke. Uostalom, brojni naučnici s najvišim priznanjima nisu Amerikanci po rođenju, već su kao izraziti talenti dolazili na izvor nauke u SAD i tamo postizali rezultate. Nije malo naših sugrađana koji su uradili isto. Stoga se čvrsto suprotstavljam tezi o „nacionalnoj” nauci u društvenim naukama, jer je smatram izgovorom za sopstvenu manjkavost u svetskoj naučnoj produkciji. Osim toga, teza o nacionalnoj nauci budi nezgodne asocijacije na epizode u evropskoj istoriji XX veka. Držati korak s naukom u SAD, u gotovo svim disciplinama, znači držati korak sa svetskom naukom.

Literatura:

- Burton, Dean, Slobodan Gubernić i Milan Rakić (urednici). *Operaciona istraživanja u istraživanju i razvoju*. Beograd: Savremena administracija, 1968.
- Fulbright Alumni Association of Serbia. *Almanac 1964-2014 – Celebrating 50th Anniversary of Fulbright Program*. Belgrade: 2014.
- Gregori, P. i Stjuart R. *Globalna ekonomija i njeni privredni sistemi*. Beograd: Ekonomski fakultet: Cid, 2015.
- Gregory, P. and Stuart R. *The Global Economy and its Economic Systems*. South-Western Cengage, 2014.
- Land, Michael. *Land of Promise – An Economic History of the United States*. New York: Harper Collins, 2013.
- Masgrejv, Ričard. *Teorija javnih finansija*. Beograd: Naučna knjiga, 1973.

- Samjuelson, Pol. *Ekonomija*. Beograd: Savremena administracija, 1969.
- Samjuelson, Pol. *Ekonomska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1975.
- Šumpeter, Jozef. *Povijest ekonomske analize*, tom I i II. Zagreb: Informator, 1975.
- Vajt, C., Pol Griffin i Tim Meknajt. *Ekonomska geografija sveta*. Beograd: Vuk Karadžić, 1972.
- Vanek, Jaroslav. *General Theory of Labor-Managed Market Economies*. Cornell University Press, 1970.
- Ward, Benjamin. "Firm in Illyria: Market Syndicalism." *The American Economic Review*, Vol. 48, no. 4 (Sept 1958): 566–589.

IVAN VUJAČIĆ

Faculty of Economics, University of Belgrade

ECONOMIC SCIENCE IN SERBIA AND THE STUDY OF THE US ECONOMY IN THE LIGHT OF SCIENTIFIC INTERACTION BETWEEN THE TWO COUNTRIES AFTER WORLD WAR II

Summary

The study of economic science in Serbia has gone a long way from dogmatic Marxism to the achievement of world standards in the period after World War II. The reason for the beginning of this evolution lies in the breaking up with the Soviet Union in 1948 and the abandonment of central planning, as well as the transition of the Yugoslav economy to a self-management market economy. This is mainly achieved due to the interaction with the way in which US economic science is taught and which is universally accepted in the world.

The development of Serbian (as well as Yugoslav) economic science has been promoted through various forms of cooperation with the United States. In the initial period, this impact was achieved through translated and free textbooks from American economists (provided by the US government program), to be continued through the programs of academic exchange, such as the Fulbright program and later through other exchange programs. The acceptance of world standards has contributed to the substantial change in the curricula, the introduction of new disciplines and the translation of a significant number of American textbooks used in teaching at the Faculty of Economics of the University of Belgrade.

From these textbooks students learn a lot about the functioning and institutions of the US economic system. The US economic system is also being studied in special subjects at bachelor and

master academic studies at the University of Belgrade. Mutual exchange has contributed to the formation of significant interest of American economists in the self-management economic system and at the same time to their significant contribution to the formation of a particular scientific field in economics related to the labor participation.

All that resulted in the improvement of evaluation of scientific work through the conditions for advancement through the acknowledged world quotation lists thus influencing the quality of papers in the field of economics. One of the significant achievements in bringing the economic science close to the world standards is the opening of bachelor studies in economics in English by the London School of Economics and Political Science at the Faculty of Economics. Students who complete this program will receive degrees from the University of Belgrade and the University of London. The program is the proof of how being close to the world scientific trends leads to international recognition of competitiveness in economic science.

JELENA MINOVIĆ
Institut ekonomskih nauka, Beograd

EKONOMSKI ODNOSI SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I SRBIJE U 21. VEKU¹

Apstrakt: Srbija i Sjedinjene Američke Države imaju razvijenu bilateralnu saradnju još od davne 1881. godine, kada je potpisan prvi bilateralni ugovor. Ekonomska saradnja tih dveju zemalja pretežno se zasniva na investicijama američkih kompanija u Srbiji. Stoga su u radu i razmotrena strana ulaganja iz SAD u Srbiju. U radu je analizirana i pomoć koju je Srbija dobila od Sjedinjenih Američkih Država. Dodatno, u radu se analizira izvoz iz Srbije u SAD, kao i uvoz iz SAD u Srbiju u periodu 2007–2017. Metodologijom korelacione analize utvrđena je međuzavisnost sledećih promenljivih: izvoza, uvoza i privrednog rasta SAD i Srbije.

Ključne reči: Sjedinjene Države, Srbija, izvoz, uvoz, investicije, pomoć, korelaciona analiza

Uvod

Bilateralna saradnja Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Srbije datira još od davne 1881. godine, kada je potpisan prvi bilateralni ugovor (pod nazivom *Konvencija koja određuje prava, imunitete i privilegije konzularnih agenata između Kraljevine Srbije i SAD*) (videti MBU, 2018). Srbija je igrala ključnu ulogu u politici SAD prema Balkanu od raspada bivše Jugoslavije 1991. godine (Woehrel 2011). To ne čudi jer u središtu Balkana leži Srbija, koja zauzima ključni strateški spoj na društvenom, političkom i geografskom raskršću između istočne i zapadne Evrope. Neki Srbiju smatraju i potencijalnim pokretačem ekonomskog rasta za čitav region Balkana. Istovremeno, Srbiju smatraju važnim delom u geostrateškoj konkurenciji između EU, Sjedinjenih Država i Rusije na Zapadnom Balkanu (Morelli 2018). Međutim, SAD prekidaju relacije s Beogradom 1999. godine, kada je započelo bombardovanje Srbije od strane SAD i NATO (videti Morelli 2018). Kada je Kosovo proglasilo nezavisnost februara 2008. godine, odnosi SAD i Srbije su se ponovo pogoršali (Morelli 2018; Woehrel 2011). Ipak, izgleda da su se odnosi između Vašingtona i Beograda poboljšali tokom proteklih nekoliko godina i izgleda da su danas srdačni. U periodu između 2001. i 2017. godine, Sjedinjene Države su pružile pomoć od 800.000.000 američkih dolara za pomoć Srbiji

---

¹ Rad je deo istraživanja na projektu *Evropske integracije i društvenoekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU* (III 47009) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

kako bi stimulisale ekonomski rast, ojačale pravosudni sistem i promovisale dobro upravljanje. Sjedinjene Države su podržale i nastavljaju da podržavaju napore Srbije za pridruživanje Evropskoj uniji (Morelli 2018). Prema najnovijim izvorima Ambasade SAD, Amerika je donirala pomoć Srbiji u vrednosti od skoro milijardu dolara (ASAD 2018).

Ekonomska saradnja SAD i Srbije pretežno se zasniva na investicijama američkih kompanija u Srbiji, trgovinskoj razmeni skromnih razmera i podršci putem finansijske pomoći Vlade SAD, kao i na preferencijalnom trgovinskom statusu za određene kategorije srpskih proizvoda. Uzroci oscilacija privredne saradnje Srbije i SAD proteklih godina odnose se na veličinu tržišta SAD, nedostatak zadovoljavajućih kapaciteta, a neretko je presudan uzrok i mala cenovna konkurentnost na tržištu SAD usled troškova transporta (PKS 2018a).

Vodeći američki investitori u Srbiji su *KKR, Philip Morris, Ball Packaging, Coca-Cola, PepsiCo, Cooper Tire, Van Drunen Farms i Microsoft* (Morelli 2018). Poslednjih nekoliko godina zapažen je dolazak novih američkih investitora kako u uslužni, tako i u proizvodni sektor (*Cooper Tires, Johnson Controls, Sharps Terminator, NCR, Sitel, VelaTel Global Communications*). *Oracle* i *EMS*, dve IT kompanije, proširile su svoje kapacitete u Srbiji, a u našoj državi takođe posluju *eBay* i *PayPal*. Obavljene su i globalne akvizicije: *American Molson Coor, American Watson Pharmaceuticals, Eaton* (PKS 2018a).

Pojačana je zainteresovanost američkih tehnoloških kompanija u Srbiji, s posebnim naglaskom na mogućnostima u oblasti e-uprave, *cloud computing*-a, digitalizacije, systemske integracije i IT sigurnosti. *Microsoft* je potpisao ugovor od 34.000.000 dolara za pružanje softvera kancelarijama Vlade u 2013. godini (Morelli 2018).

Analiza u radu zasnovana je na pomoći koju je Srbija dobila od Sjedinjenih Američkih Država. Dodatno, analiziran je izvoz iz Srbije u SAD, kao i uvoz iz SAD u Srbiju u periodu 2007–2017. Korišćena je i metodologija korelacione analize između sledećih promenljivih: izvoza, uvoza i privrednog rasta SAD i Srbije.

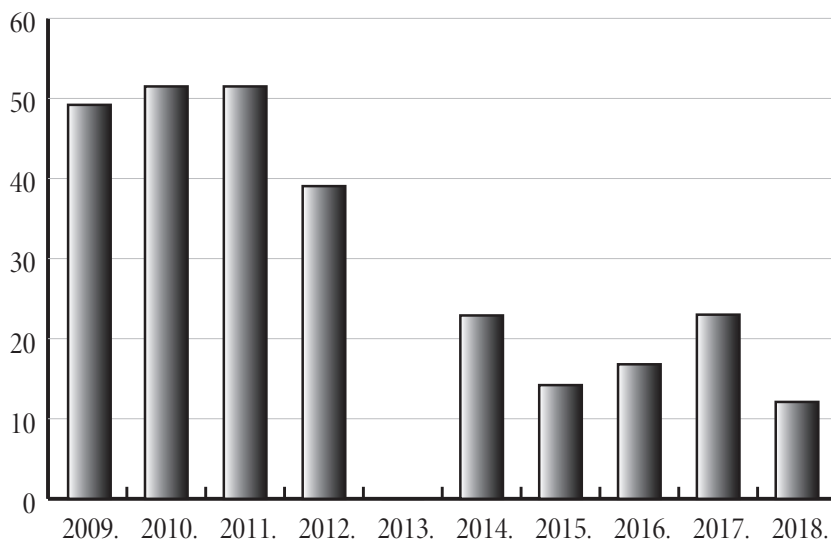
Rad se sastoji od sledećih celina: prva sekcija sadrži uvod, u drugoj sekciji je sumirana pomoć koju je Srbija dobila od SAD, u trećoj sekciji je prezentovan izvoz u SAD iz Srbije i uvoz iz SAD u Srbiju, u četvrtoj je predstavljena korelaciona analiza, a u petoj sekciji su data zaključna razmatranja.

Pomoć Sjedinjenih Američkih Država Srbiji

Sjedinjene Američke Države pružaju značajnu pomoć Srbiji. Cilj američke pomoći jesu političke reforme i jačanje demokratskih institucija, vladavina prava i civilnog društva. Pomoć uključuje programe za jačanje pravosudnog sistema, podršku lokalnim vladama, borbu protiv korupcije, negovanje nezavisnih medija i slično. Pomoć se koristi za to da Srbija ojača svoju slobodnu tržišnu

Sjedinjene Američke Države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji

ekonomiju reformisanjem finansijskog sektora i promovisanjem bolje investicione klime (Woehrel 2011). Ukupna neto ulaganja američkih rezidenata u Srbiju u periodu od 2007. do 2013. godine iznosila su 215.100.000 evra, što Sjedinjene Američke Države dovodi na 12. mesto među zemljama s najvećim neto ulaganjima nerezidenata u Srbiju u navedenom periodu (PKS 2018a). U periodu od 2014. do 2016. godine, SAD su na 13. mestu po visini investicija u Srbiju. U periodu januar – avgust 2017. godine, u Srbiju je iz SAD ušlo stranih direktnih investicija u vrednosti od oko 27.000.000 evra. Investicije su uposile skoro 17.000 ljudi (PKS 2018a).

Grafikon 1: Pomoć SAD Srbiji u milionima američkih dolara u periodu 2009–2018. (nedostaju podaci za 2013. godinu)

Izvor: Autorski prikaz na osnovu podataka datih u Woehrel (2011) i Morelli (2018).

Woehrel (2011) navodi da je Srbija 2009. godine dobila pomoć od SAD u vrednosti od 49.187.000 američkih dolara, pri čemu je 46.500.000 dolara dato za političke i ekonomske reforme. U 2010. godini, Srbija je od SAD dobila 51.500.000 američkih dolara pomoći (Woehrel 2011). Woehrel (2011) ističe da je očekivana pomoć za Srbiju od SAD u 2011. godini po visini slična onoj u 2010, a da je za 2012. godinu zahtevano da pomoć iznosi oko 39.050.000 američkih dolara. Morelli (2018) navodi da su SAD pružile 22.900.000 američkih dolara pomoći Srbiji u 2014. godini, 14.200.000 u 2015. godini i 16.800.000 dolara u 2016. godini. Za 2017. godinu zatražena je pomoć od 23.000.000 američkih dolara, a za 2018. godinu 12.100.000 dolara (Morelli 2018).

Izvoz i uvoz

Privreda Sjedinjenih Američkih Država je, prema ekonomskim kriterijumima, najproduktivnija, tehnološki najrazvijenija (posebno u oblasti kompjutera, medicine, kosmičke i avionske industrije i vojne opreme) i najkonkurentnija u svetu, a uz to i najviše utiče na svetske privredne tokove. Prema vrednosti izvoza SAD su na drugom mestu u svetu, a prema vrednosti uvoza na prvom mestu u svetu (PKS 2018a). Izvoz iz Srbije porastao je od 2013. godine, kada je *Fijat* počeo da isporučuje automobile proizvedene u Srbiji u SAD (Morelli 2018). Trgovina sa SAD sprovodi se na osnovu Generalnog sistema preferencijala (GSP) (PKS 2018a). Preferencijalna trgovina podrazumeva da se u SAD mogu uvoziti proizvodi iz više od 140 zemalja, uključujući Republiku Srbiju, bez carina ili s minimalnom carinom. Bescarinski izvoz odnosi se na preko 4.900 proizvoda, od kojih je najviše industrijskih i poljoprivrednih (PKS 2018b).

Ukupan broj zemalja u koje Srbija izvozi jeste 165, a ukupan broj zemalja iz kojih Srbija uvozi jeste 210 (PKS 2018a). U tabeli 1 je prikazan izvoz iz Srbije u SAD i uvoz u Srbiju iz SAD u američkim dolarima. Iz tabele 1 se vidi da je izvoz od 2013. znatno povećan, a najviši je upravo 2013. godine i iznosi 490.400.000 američkih dolara, dok je uvoz te godine iznosio 305.900.000 američkih dolara. Posle 2013. godine izvoz opada, a 2017. godine iznosi 257.900.000 američkih dolara. Tih 257.900.000 USD predstavlja 1,5% ukupnog izvoza Srbije (PKS 2018b). U skoro svim godinama posmatranog perioda uvoz je veći od izvoza, izuzev 2013. i 2014. godine, kada je izvoz bio veći od uvoza (videti grafikon 2). U 2017. godini uvoz je bio 302.400.000 američkih dolara, što predstavlja 1,4% ukupnog uvoza Srbije iz sveta (PKS 2018b). Dolazak *Fijata* u Srbiju uveliko je promenio iznos i strukturu izvoza Srbije u SAD u 2013. godini. Vrednost robne razmene je povećana za više od tri puta u odnosu na 2012. godinu, zahvaljujući višestrukome rastu izvoza Srbije (PKS 2018b).

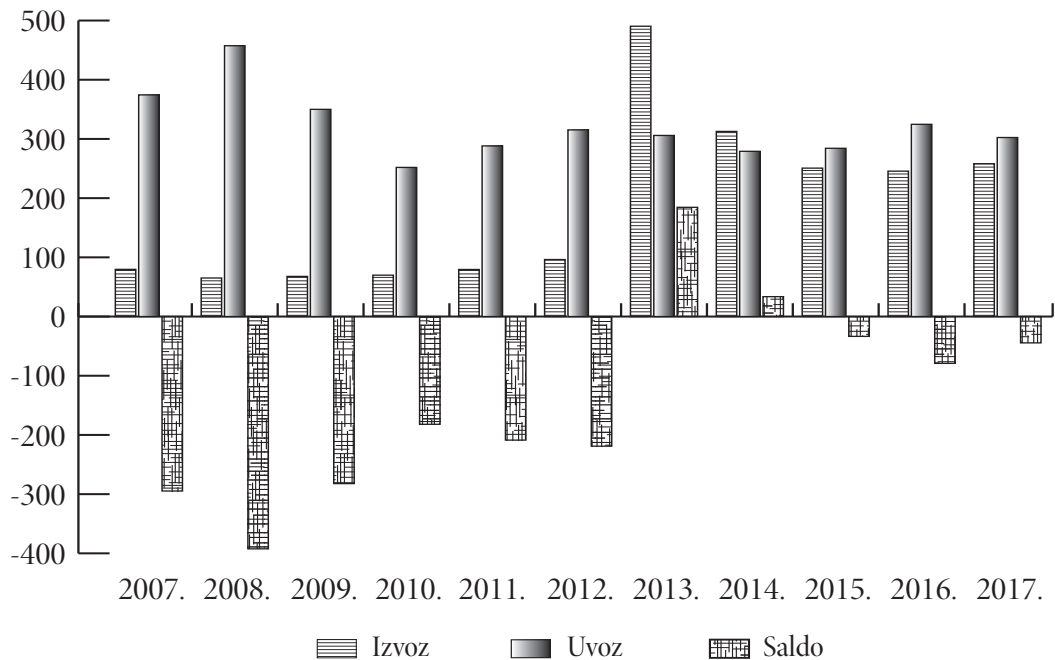
SAD	Izvoz	Uvoz	Rang prema vrednosti izvoza	Rang prema vrednosti uvoza
2007	79,7	374,4	23	15
2008	65,1	457,5	25	14
2009	67,8	350,0	24	13
2010	69,9	251,9	24	19
2011	79,5	288,2	25	20
2012	96,3	315,3	24	18
2013	490,4	305,9	8	20
2014	312,7	279,1	15	20

SAD	Izvoz	Uvoz	Rang prema vrednosti izvoza	Rang prema vrednosti uvoza
2015	250,7	284,2	16	18
2016	245,6	324,7	19	17
2017	257,9	302,4	19	21

Tabela 1: Izvoz i uvoz u robi u milionima USD u periodu 2007–2017. Rang SAD prema vrednosti izvoza i uvoza u posmatranom periodu.

Izvor: RZS (2018)

U tabeli 1 je predstavljen rang Sjedinjenih Američkih Država prema vrednosti izvoza/uvoza. Prema vrednosti izvoza, SAD su se u 2017. i 2016. godini nalazile na 19. mestu, dok su 2013. godine bile na 8. mestu. Prema vrednosti uvoza, SAD se u 2017. godini nalaze na 21. mestu, a 2009. godine su bile na 13. mestu. Podaci predstavljeni u tabeli 1 i na grafikonu 2 zasnovani su na podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije, te postoji mogućnost da su metodologije izračunavanja izvoza i uvoza u Srbiji i u SAD različite.

Grafikon 2: Pregled spoljnotrgovinske robne razmene Srbije i SAD (u milionima USD) u periodu 2007–2017.

Izvor: Autorski prikaz na osnovu podataka RZS (2018).

Najveći izvozni proizvodi Srbije u SAD su: razni gotovi proizvodi, pogonske mašine i uređaji, drumska vozila (uključujući i ACV vozila), povrće i voće, proizvodi od kaučuka, industrijske mašine za opštu upotrebu, kancelarijske mašine i mašine za AOP, obojeni metali i gvožđe i čelik (PKS 2018b).

Najveći uvozni proizvodi Srbije iz SAD su: električne mašine, aparati i uređaji, razni gotovi proizvodi, profesionalni, naučni i kontrolni instrumenti, industrijske mašine za opštu upotrebu i nerazvrstana roba (PKS 2018b).

Korelaciona analiza

Prema rastu bruto domaćeg proizvoda (BDP), SAD se nalaze na prvom mestu u svetu. Faktori koji utiču na privredni razvoj SAD jesu izuzetno veliki geografski prostor, povoljna klima, povoljni uslovi za poljoprivredu, veliko rudno bogatstvo, brojno, različito i dobro obučeno stanovništvo, dugotrajna nezavisnost, dugotrajno razdoblje bez ratova, veliki kapital i politička stabilnost demokratskog sistema i tržišne privrede (PKS 2018a).

U tabeli 2 je predstavljena korelaciona matrica između stopa rasta izvoza i uvoza u procentima i godišnjih stopa rasta BDP-a za Srbiju i SAD, takođe u procentima, za period 2007–2017. Prethodno su izračunate stope rasta izvoza i uvoza, a sa sajta Svetske banke (WDI 2018) dobijene su stope rasta BDP-a za Srbiju i SAD.

	Izvoz	Uvoz	BDPSRB	BDPSAD
Izvoz	1.00			
Uvoz	-0.05 [-0.13] (0.90)	1.00		
BDPSRB	0.22 [0.63] (0.54)	0.63 [2.28] (0.05)	1.00	
BDPSAD	0.04 [0.11] (0.92)	0.10 [0.29] (0.78)	0.14 [0.41] (0.70)	1.00

Tabela 2: Korelaciona matrica

Izvor: Autorski proračun na osnovu podataka WDI (2018) i RZS (2018).

Beleška: U uglastim zagradama je data t-statistika, a u običnim zagradama je data p-vrednost.

Iz tabele 2 se vidi da su svi korelacioni koeficijenti mali po vrednosti i statistički neznačajni – osim korelacije između stope rasta uvoza iz SAD u Srbiju i stope rasta BDP-a Srbije. Taj korelacioni koeficijent iznosi 0,63 na nivou značajnosti od 5%.

Zaključak

U radu je razmotrena spoljnotrgovinska robna razmena između Sjedinjenih Američkih Država i Srbije, kao i pomoć koju je Srbija dobila od SAD. Ekonomska saradnja Srbije i SAD pretežno se zasniva na investicijama američkih kompanija u Srbiji. SAD su na 13. mestu zemalja investitora u Republiku Srbiju u periodu 2010–2017. Analizom pomoći koju je Srbija dobila od SAD u periodu 2009–2018, može se zaključiti da je najveću pomoć Srbija dobila 2010. godine, u vrednosti od preko 50.000.000 američkih dolara. Razmatranjem izvoza i uvoza Srbije sa SAD u periodu 2007–2017. godine, uočeno je da je 2013. godine izvoz znatno povećan i da iznosi 490.400.000 američkih dolara, a SAD su se nalazile na 8. mestu zemalja prema rangu izvoza – od ukupno 165 u koje Srbija izvozi. Razlog rasta izvoza iz Srbije 2013. godine jeste to što je te godine *Fijat* počeo da isporučuje automobile proizvedene u Srbiji u SAD. Nakon 2013. godine, izvoz opada, pa 2017. godine iznosi 257.900.000 američkih dolara i, prema toj vrednosti, SAD se nalaze na 19. mestu. U 2017. godini uvoz je bio 302.400.000 američkih dolara, te se SAD nalaze na 21. mestu od ukupno 210 zemalja iz kojih Srbija uvozi robu. Na primer, 2009. godine SAD su, prema vrednosti uvoza, bile na 13. mestu. U skoro svim godinama posmatranog perioda uvoz je veći od izvoza, izuzev 2013. i 2014. godine, kada je izvoz veći od uvoza. Metodologijom korelacione analize između stopa rasta izvoza i uvoza i stopa rasta BDP-a za Srbiju i SAD utvrđeno je da postoji međuzavisnost između stope rasta uvoza iz SAD u Srbiju i stope rasta BDP-a Srbije. Drugim rečima, pokazano je da je taj koeficijent statistički značajan na nivou poverenja od 5%.

Literatura:

- ASAD, 2018. Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Srbiji, <https://rs.usembassy.gov/sr/http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:693767-Amerikanci-investirali-cetiri-milijarde-dolara-u-Srbiju> (pristupljeno 14.7.2018)
- MBU, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Međunarodni bilateralni ugovori, 2018: www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_a_ugovori/sad.pdf (pristupljeno 19.7.2018)
- Morelli, Vincent L. *Serbia: Background and U.S. Relations*, Congressional Research Service 7-5700 (2018). <https://fas.org/sgp/crs/row/R44955.pdf>
- NBS, Narodna banka Srbije, 2017: www.nbs.rs/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/.../fdi_po_zemljama_17.xls

- PKS, Privredna komora Srbije, 2018a: <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=444&p=1&pp=3&>, (pristupljeno 11.7.2018)
- PKS, Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije i Sjedinjenih Američkih Država, Privredna komora Srbije, Beograd, 2018b:
<http://pks.rs/Documents/Centar%20za%20bilateralnu%20saradnju%20i%20koordinaciju%20rada%20predstavni%C5%A1tava/%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0%20%D0%A1%D0%90%D0%94,%20%D0%9C%D0%95%D0%9E%20kratka%202017.pdf>, (pristupljeno 11.7.2018)
- RZS, Republički zavod za statistiku, 2018: <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/170401?languageCode=sr-Cyrl>, (pristupljeno 14.7.2018)
- WDI, World Development Indicators, Svetska banka, 2018: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, (pristupljeno 13.7.2018)
- Woehrel, Steven. *Serbia: Current Issues and U.S. Policy*, Congressional Research Service (2011). <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a559987.pdf>

JELENA MINOVIĆ

Institute of Economic Sciences, Belgrade

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES OF AMERICA AND SERBIA IN THE 21ST CENTURY

Summary

Serbia and the United States (USA) have been developing bilateral co-operation since the 1881 when the first bilateral agreement was signed. Economic co-operation between these two countries is predominantly based on investments of the US companies in Serbia. Therefore, foreign investments from the USA to Serbia are discussed. The net investments of the US residents in Serbia were EUR 260 million in the period 2010-2017 (Q3) and according to this data the US is ranked 13th in the list of countries investing in the Republic of Serbia. Serbia trades with the USA on the basis of the General System of Preferences (GSP).

US trade facilities give preferential duty free entry for about 4650 products. The paper analyzes the assistance and aid which Serbia has received from the United States. In addition, the paper analyzes exports from Serbia to the United States as well as imports from the USA to Serbia for the period 2007-2017. Total exports of goods in 2017 amounted to USD 257.9 million, while the total

imports of goods in the same year amounted to US \$ 302 million. According to the value of the US exports, they are placed 19th in 2016 and 2017, while in 2013 they were placed 8th.

As far as the import is concerned in 2017, the United States were ranked 21st out of 210 countries from which Serbia imports, while in 2016 they were ranked 17th and in 2009 they occupied the 13th place. The correlation analysis methodology has proved the interdependence between the following variables: exports, imports and economic growth of the USA and Serbia.

MIRJANA RADOVIĆ-MARKOVIĆ
Institut ekonomskih nauka, Beograd

JAČANJE NAUČNE SARADNJE U OBLASTI DRUŠTVENIH I EKONOMSKIH NAUKA IZMEĐU SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I SRBIJE

Apstrakt: Međunarodna naučna saradnja posebno je važna u oblasti društvenih nauka, gde se istraživanja mogu izvoditi u timovima kroz različite naučne discipline i zajedničke projekte i grantove. Takva partnerstva veoma uspešno promovišu dijalog ne samo u okviru pojedinih naučnih disciplina već i između istraživača i predavača. Saradnja putem Collaborative Knowledge Networks u nauci je od posebne važnosti za Srbiju. Ona posebno značajno utiče na ekonomski rast i društveno-kulturni razvoj. Iako postoje programi koji podržavaju međunarodnu saradnju, nauka u Republici Srbiji nije u potpunosti integrisana u mreže globalne saradnje. Takođe, u međunarodnim akademskim istraživanjima i projektima učestvuje nedovoljan broj srpskih naučnika. Slično se događa i prilikom saradnje sa američkim univerzitetima i istraživačkim institutima. Cilj ovog članka je da istraži kako povećana međunarodna naučna saradnja sa SAD može unaprediti domaću naučnu izvrsnost. Naše istraživanje je pokazalo da se dinamika saradnje u velikoj meri razlikuje između polja, institucija, ciljeva i čak pojedinačnih istraživačkih timova. Zaključili smo da je za formiranje nacionalnih prioriteta, politika i njihovog finansiranja potrebno bolje formulisanje pozitivnih uticaja institucionalne naučne saradnje SAD i Srbije.

Ključne reči: Sjedinjene Američke Države, Srbija, nauka, naučna saradnja, istraživači, predavači

Uvod

Pojam „međunarodna saradnja” u osnovi predstavlja „laboratoriju bez zidova”, koja omogućava da naučnici sprovedu istraživanja na različitim geografskim distancama. Definicija i vizije međunarodne naučne saradnje proširene su tokom godina. Najprihvatljivija definicija pod međunarodnom saradnjom podrazumeva interakciju među ljudima orijentisanu na zajedničko istraživačko područje. Ona podstiče kontakt između istraživača koji su poznati i nepoznati jedni drugima i omogućava pristup izvorima podataka i artefaktima potrebnim za ispunjavanje istraživačkih zadataka (Science of Collaboratories 2003).

Naučna saradnja Republike Srbije sa Sjedinjenim Američkim Državama bila je kroz istoriju prepoznatljivija po našim naučnicima poput Nikole Tesle i Mihajla Pupina, koji su u Americi napravili svetsku karijeru, nego po institucionalnoj naučnoj saradnji dveju država. Naime, ta saradnja nije bila dvosmerna, s obzirom na to da su, poput Tesle, i drugi veliki umovi iz raznih generacija „kupovali kartu u jednom pravcu” i odlazili u Ameriku u nedostatku adekvatnih uslova za bavljenje naučnim radom u svojoj zemlji. Od toga su koristi imale institucije u koje su odlazili, ali ne i zemlja u kojoj su se školovali i koja je investirala u njihovo obrazovanje. Nažalost, taj trend se nastavlja. Jedan od glavnih razloga za to što naučnici odlaze jesu mala ulaganja u nauku. Naime, nizak nivo izdvajanja za nauku i tehnološki razvoj (0,3–0,4% BDP-a), koji je znatno niži od evropskog proseka i od zemalja EU, gde iznosi 2% BDP-a, ne pruža mogućnost za dalji značajniji razvoj nauke u perspektivi (Nacionalni savet za nauku Republike Srbije 2018). Stoga se sve više insistira na tome da se nedostatak sredstava za istraživanja nadoknađuje putem međunarodne saradnje, pri čemu se troškovi istraživanja prenose na zemlje partnere na projektima.

U Srbiji, u strukturi međunarodne naučne saradnje uglavnom prevladavaju projekti koji se rade s nekim evropskim zemljama. Na primer, tokom decembra 2017. godine, Vlada Republike Srbije i Vlada Republike Portugal odobrile su 12 projekata koji će se realizovati u periodu od 1. januara 2018. do 31. decembra 2019. godine, dok će se od 1. januara 2018. godine do 2020, u saradnji s Republikom Belorusijom, realizovati 10 projekata. Na osnovu potpisanog sporazuma s Nemačkom službom za akademsku razmenu, za 2017/2018. godinu odobrena su novčana sredstva za realizaciju 10 projekata. Međutim, još se nedovoljno projekata realizuje sa institucijama Sjedinjenih Država, a posebno u oblasti ekonomskih i društvenih nauka. Prema podacima Nacionalne naučne fondacije SAD, koja je jedan od najvećih investitora u naučna istraživanja u svetu, procenat projekata i publikacija koje su iz njih proistekle sa autorima iz više zemalja porastao je sa 13,2% na 19,2% između 2000. i 2015. godine u svim oblastima nauke (NFS 2016). Astronomija je najzastupljenija oblast, sa više od polovine međunarodno koautorizovanih publikacija. Više od 20% naučnih rezultata iz drugih oblasti, uključujući oblasti geografije, matematike, biološke nauke i fizike, potiče iz međunarodnih saradnji (NFS 2016). Međutim, poslednjih nekoliko godina je za istraživače koji se bave društvenim naukama posebno značajna činjenica da je došlo do pomaka u prioritetima Nacionalne naučne fondacije (NSF). Naime, ona se sve više orijentiše ka ulaganjima u ekonomska istraživanja, a manje ka inženjerskim naukama i fizici. U predlogu za budžet za fiskalnu 2017. godinu predloženo je povećanje ulaganja za ekonomske i društvene nauke za više od 5%, dok se sredstva za inženjering i fizičke nauke zamrzavaju ili smanjuju. Tu svoju priliku treba da nađu i naši naučnici koji se bave ekonomskim i drugim društvenim naukama u okviru međunarodne saradnje s naučnim institucijama i univerzitetima iz Sjedinjenih Država. Za takve projekte je značajno to što omogućavaju opremu, razmenu znanja i iskustva i stipendije za najtalentovanije mlade istraživače.

Pregled dosadašnje literature

U literaturi se često može naići na podatak da nauka i tehnologija doprinose prepoznavanju i boljem razumevanju problema s kojima se suočava čovečanstvo. Razvoj nauke, iako se u svakoj zemlji oslanja na napore konkretne nacije, istovremeno je i pod uticajem međunarodne naučne saradnje. „Imajući to u vidu, može se zaključiti da je međunarodna naučna saradnja važna komponenta orijentisanosti nekog društva na razvoj naučnih dostignuća.” (Radović-Marković 2015, 63)

Brojne studije istraživale su ulogu saradnje u nauci. Naučnik Ellis (2007) u svojim istraživanjima tvrdi da je razmena rezultata istraživanja i publikovanje naučnih radova samo mali deo velikog broja interakcija koje se odvijaju u društvenim i drugim naukama. Više je razloga za to što se saradnja podstiče, a to uključuje razmenu stručnosti i znanja, publikovanje naučnih radova i pokrivanje troškova istraživanja. Takvo umrežavanje obično počinje od konvergentnih interesa. Međutim, i drugi faktori podstiču međunarodnu saradnju, a među njima su deljenje skupe istraživačke opreme, poboljšanja u komunikacionoj tehnologiji, povećanje globalne istraživačke sposobnosti i proširenje broja obučениh istraživača (Wagner, Park i Leydesdorff 2015). Povećanje međunarodnih saradnji pratilo je i povećanje međunarodnih citata, što ukazuje na to da se olakšao protok naučnog znanja širom sveta (NFS 2016).

Prepoznajući sve veću važnost saradnje, naučnici se fokusiraju na različite oblike saradnje, uključujući strategije i motive za saradnju (Bozeman i Corlei 2004), efekte saradnje na produktivnost istraživanja (Gaughan i Ponomariov 2008), odnos geografske blizine i ostvarene naučne saradnje (Katz 1994; Olson i Olson 2000) i efekte nove medijske tehnologije na saradnju (Finholt 2002). Takođe, brojne studije su pokazale prednosti međunarodne mobilnosti za obuku naučnika i inovacije. Shodno tome, evidentno je da je saradnja na međunarodnom nivou ne samo korisna već i fundamentalna kako za naučne institucije, tako i za razvoj karijere istraživača. Na primer, nedavna istraživanja su pokazala direktnu korelaciju između saradnje na daljinu i visokokvalitetnih naučnih rezultata, proizvedenih od strane vrhunskih naučnika (Sohn 2016). Stoga se očekuje da vlade u mnogim zemljama treba da pružaju odgovarajuću podršku istraživanjima, putem različitih međunarodnih programa za razvoj i finansiranje nauke. Kad međunarodnu saradnju podstiču institucije i razni mehanizmi finansiranja, tad oblici saradnje postaju značajni za razmatranje (Turner & Brass 2014).

Razmena znanja i iskustva i stvaranje „intelektualnog partnerstva” zajednički su svim naučnim disciplinama. Istraživanje u grupama i umrežavanje naučnika je jednako važno. Članstvo u istraživačkoj grupi i umrežavanje naučnika povećavaju produktivnost objavljivanja i kvalitet istraživanja. Stoga se sve veći trend u formiranju timova pripisuje povećanju obima, složenosti, troškovima velikih naučnih projekata i činjenici da timovi proizvode više uticajnog (visokocitiranog) rada nego pojedinačni autori. Razvijene zemlje troše ogromne količine novca za finansiranje naučnih

istraživanja, kako bi iskoristile velike mogućnosti koje ona pružaju za poboljšanje produktivnosti i ekonomskog rasta, dok manje razvijene zemlje teže izgradnji svojih naučnih kapaciteta pomoću znanja i opreme u okviru međunarodne saradnje (Srivastava 2012).

S obzirom na to da je nauka pokretač prosperiteta, programi vlade i institucionalni programi koji podstiču međunarodnu mobilnost nesporne su vrednosti i neophodno ih je stalno proširivati. Uprkos toj činjenici, posebnu pažnju treba pokloniti i mogućim ograničenjima u toj saradnji. Ona se najčešće odnose na probleme koji nastaju usled različitih pristupa istraživanjima i nedostatka koordinacije u radu. Neki naučnici to ograničenje saradnje vide u „egomaniji” pojedinih istraživača. Ponekad se ljudi jednostavno ponašaju loše i nekorektno tretiraju druge (Bozeman et al. 2016), što i saradnju čini lošom. To je svakako veliki problem, ali on nikako nije karakterističan samo za akademska istraživanja ili saradnju. Uprkos tome, ne postoji jedinstvena strategija koja bi rešila pomenute probleme.

Značaj međunarodne naučne saradnje u društvenim naukama

Evidentan je nedovoljan interes za društvene nauke u Srbiji – kako kod donosilaca političkih odluka, tako i u javnosti. S druge strane, međunarodna saradnja u domenu društvenih nauka nije dovoljna.

Značaj naučne saradnje u oblasti ekonomskih i društvenih nauka može se posmatrati dvojako.

1. Da bi naša naučna saznanja imala potrebnu objektivnost, korisno je ostvariti saradnju s naučnicima iz drugih zemalja. S jedne strane, vide se domaće specifičnosti, a s druge se izbegava pristrasnost u tumačenju rezultata.
2. Internacionalizacija društvenih i ekonomskih nauka, pre svega učešćem u međunarodnim projektima, verovatno je najbolje rešenje za porast zainteresovanosti za te nauke.

Mnogi naučnici u oblasti društvenih nauka imaju dobru saradnju sa SAD, koja se razvija na različitim nivoima.

Identifikovana su tri različita tipa saradnje:

- individualna saradnja;
- saradnja malih grupa naučnika;
- stabilna dugoročna saradnja većeg obima putem projekata.

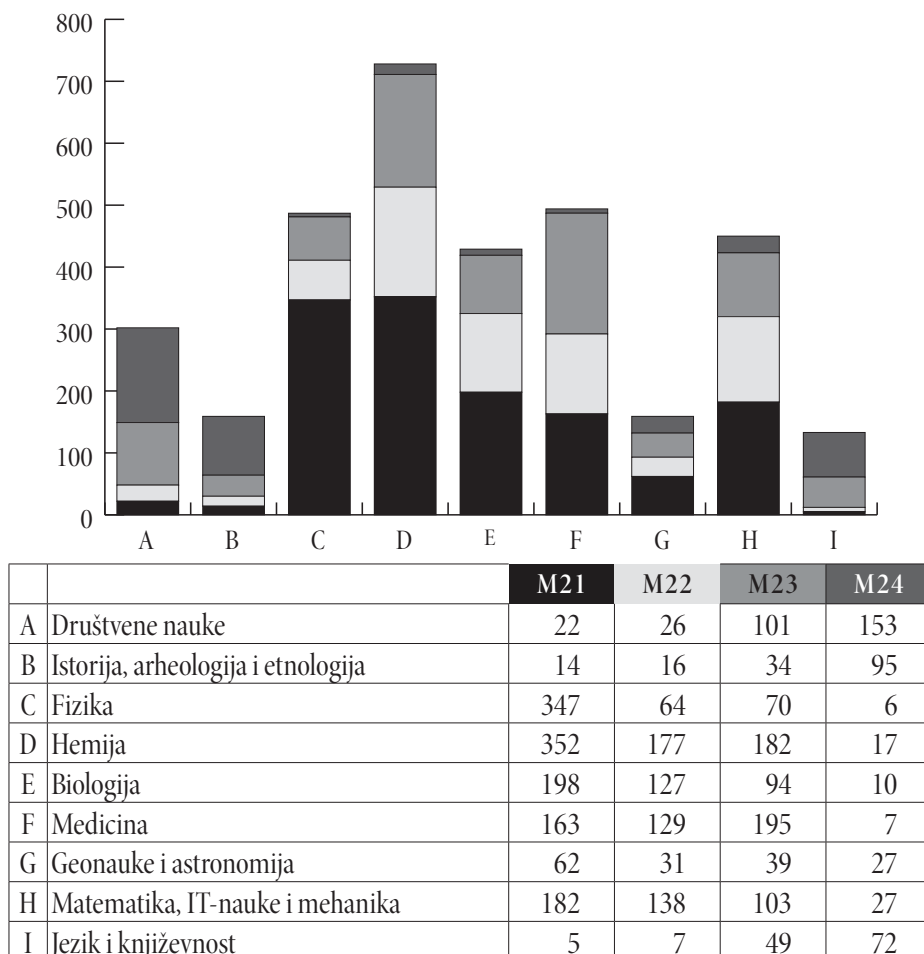
Saradnja Srbije sa Sjedinjenim Državama, kao i s drugim zemljama, treba da doprinese boljoj iskorišćenosti njenog naučnog potencijala.

Bilateralan sporazum o saradnji između SAD i Srbije potpisan je još 2010. godine, uz podršku Ministarstva prosvete i nauke. Međutim, njegova operacionalizacija počela je tek 2018. godine.

Platforma za saradnju Srbije i SAD

Kao važna platforma za saradnju naših dveju zemalja može da posluži Nacrt zakona o naučnom fondu Republike Srbije, koji je završen i o kome je nedavno raspravljao Nacionalni savet za nauku. Taj zakon je pisan po uzoru na Nacionalnu fondaciju za nauku SAD (NSF). U okviru tog zakona stvoren je prostor za produblivanje naučne saradnje Srbije i SAD.

Predstavnici Nacionalne fondacije za nauku Sjedinjenih Država (NSF) su, svojom posetom Beogradu s predstavnicima naše naučne dijaspore sredinom 2018. godine, pokušali da na „terenu” ocene naučnu infrastrukturu i potencijale za saradnju sa Srbijom. Tada se prvi put rodila ideja da se eventualno formira američko-srpski institut, gde bi naučnici iz obe zemlje radili na dugoročnim projektima u trajanju od deset i više godina.

Grafikon 1: Raspored radova najviše kategorije (M21, M22, M23 i M24) po naučnim disciplinama

Izvor: Nacionalni savet za nauku Republike Srbije, 2018.

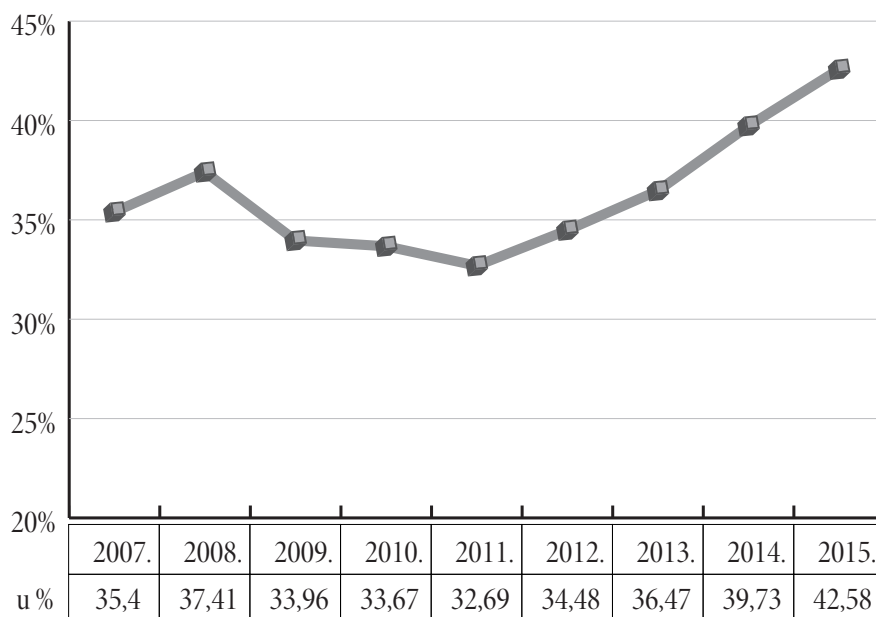

Analiziranjem naučne infrastrukture u Srbiji utvrđeno je da je srpska nauka dobro pozicionirana među 148 zemalja u svetu. Naime, naša zemlja, prema indeksnoj osnovi GCI – Global Competitiveness Index, po kvalitetu naučnih i istraživačkih institucija na međunarodnom nivou zauzima 47. mesto u 2017/2018. godini (Nacionalni savet za nauku Republike Srbije 2018). Prema tom indeksu, Srbija se u 2012/2013. nalazila na 95. mestu u svetu, dok je 2013/2014. godine pala na 101. mesto od ukupno 148 zemalja. Kao što se na osnovu podataka može videti, naša nauka je zabeležila odličan rejting u svetu uprkos činjenici da su izdvajanja za nauku veoma niska, što svedoči o velikom naučnom angažovanju naučne zajednice.

U naučnoistraživačkim rezultatima dominiraju naučni radovi. Od ukupnog broja ostvarenih rezultata, 55% čine naučni radovi objavljeni u međunarodnim ili nacionalnim časopisima sa recenzijom. Raspored radova najviše kategorije (M21, M22, M23 i M24) po naučnim disciplinama za projekte osnovnih istraživanja (Grafikon 1).

Iz oblasti ekonomije, istorije i arheologije objavljeno je svega 14 radova u kategoriji M21, dok ih je najviše bilo u kategoriji M24. To je karakteristika i svih društvenih nauka ukupno. Za razliku od ekonomije i društvenih nauka, u fizici, hemiji i prirodnim naukama prevladavaju radovi iz najviših kategorija.

Raste i broj objavljenih rezultata u saradnji sa stranim koautorima (u 2015. godini dostigao je 42,6%) (Grafikon 2).

Grafikon 2: Rast broja objavljenih rezultata u saradnji sa stranim koautorima, 2015.

Izvor: Nacionalni savet za nauku Republike Srbije, 2018.

Ova saradnja je daleko uspješnija kad se koautori dobro poznaju i kad su već radili zajedno (Sohn 2016). Međutim, istraživanje naučnika Sohna i druga istraživanja ne daju nam odgovor na neka takođe važna pitanja, kao što su:

- uticaj iskustva na izbor koautora;
- kako postaviti saradnju (procesi, struktura).

Iz ranijih istraživanja, kako kvantitativnih, tako i kvalitativnih (Melin 2000; Shrum i sar. 2001, 2007; Bozeman 2014), poznato je da je odlučivanje o saradnji ponekad složeno, višestrano, i da uključuje raznolika razmatranja. Faktori i motivacija, koji mogu biti izuzetno važni za jednog partnera u saradnji, možda su manje važni za drugu stranu.

Zaključak

Međunarodna naučna saradnja u oblasti ekonomskih i društvenih nauka nastavlja da se povećava po učestalosti i značaju, s obzirom na to da ima potencijal da rešava kompleksne naučne probleme. Naučna saradnja može se odvijati u različitim oblicima – od povezivanja dva pojedinačna istraživača do umrežavanja većeg broja naučnika kao članova velikih istraživačkih timova. Saradnja s drugim naučnicima može biti stimulativna, ali i problematična i konfliktna. Tenzije i sukobi mogu se odnositi na izbor metodologije istraživanja, tumačenje podataka i stil pisanja, a da ne pominjemo utvrđivanje pojedinačnog doprinosa u naučnom radu.

Jedan od prioriteta za naredni period jeste jačanje međunarodne konkurentnosti naše nauke i usmeren je na intenziviranje međunarodne saradnje i međunarodnih projekata. U tom cilju, od posebne važnosti je saradnja sa Sjedinjenim Državama, zemljom s najvećim naučnim potencijalom u svetu, čiji se univerziteti nalaze u samom vrhu svetske nauke. Takođe, u SAD imamo najveću naučnu dijasporu u svetu, a među njom ima i vodećih svetskih stručnjaka. Jedino se tesnijim povezivanjem može ojačati nivo naučne i tehnološke konkurentnosti, unaprediti kvalitet naučnoistraživačkog rada i osigurati bolji položaj ukupne srpske nauke na međunarodnom nivou. Tako će se i najveći intelektualni potencijal zadržati u zemlji, to jest neće tražiti priliku u nekom drugom ekonomskom okruženju, koje će mu ponuditi bolje uslove za napredovanje.

Literatura:

Bozeman, Barry, Corley Elizabeth. „Scientists' collaboration strategies: Implications for scientific and technical human capital.” *Research Policy* 33 (2004): 599–616.

Bozeman, Barry, Boardman Craig. *Research Collaboration and Team Science: A State-of-the-art Review and Agenda*. New York: Springer, 2014.

- Bozeman, Barry et al. "Research collaboration experiences, good and bad: Dispatches from the front lines." *Science and Public Policy*, Volume 43, Issue 2, 1 April 2016, Pages 226–244.
- Ellis, Woy. Thailand's Innovation Landscape, *Internal Report to the Thai-German Programme for Enterprise Competitiveness*. Bangkok: 2007.
- Finholt, Thomas. "Collaboratories." *Annual Review of Information Science and Technology* 36 (2005): 73–108.
- Gaughan, Monica, Ponomariov, Branco. "Faculty publication productivity, collaboration, and grants velocity: Using curricula vitae to compare center-affiliated and unaffiliated scientists." *Research Evaluation* 17 (2008): 103–110.
- Katz, Sylvan. "Geographical proximity and scientific collaboration." *Scientometrics* 31 (1994): 31–43.
- Melin, Goran. "Pragmatism and self-organization: Research collaboration on the individual level." *Research Policy* 29 (2000): 1140–1170.
- Nacionalni savet za nauku Republike Srbije. *Stanje nauke u Srbiji 2017*. Ministarstvo za nauku, prosvetu i tehnološki razvoj Republike Srbije, 2018.
- NFS Science and Engineering Indicators Arlington, VA, USA National Foundation of Science, 2016.
- Olson, Gary, Olson Judith. "Distance matters." *Human-Computer Interaction* 15 (2000): 139–78.
- Radović-Marković, Mirjana. „Uloga akademije nauka u razmeni naučnih znanja i iskustava u cilju podsticanja društveno-ekonomskog razvoja zemalja Zapadnog Balkana.” u *Uloga Akademija nauka i umjetnosti u razvoju društva budućnosti*, ur. Dragoljub Mirjanić, 167–178. Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 2015.
- Science of Collaboratories. Workshop on the social underpinnings of collaboration: Final summary*, Retrieved June 14, 2015: <http://www.scienceofcollaboratories.org/Workshops/WorkshopJune42001/index.php?FinalSummary>
- Shrum, Wesley, Chompalov Ivan, Genuth Joel. "Trust, conflict and performance in scientific collaborations." *Social Studies of Science* 31 (2001): 681–697.
- Shrum, Wesley, Chompalov Ivan, Genuth Joel. *Structures of Scientific Collaboration*. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Sohn, Emily. "Collaboration: the geography of discovery." *Nature* 2016: <https://www.nature.com/articles/533S40a>
- Srivastava, Richa. "Developing countries and scientific collaboration in pharmaceuticals." *Reinvention: a Journal of Undergraduate Research*, Volume 5/1 (2012): <http://www.warwick.ac.uk/reinventionjournal/issues/volume5issue1/srivastava> Date accessed [10 December, 2018].

Turner, Graeme et al. *Mapping the humanities, arts and social sciences in Australia*. Canberra: Academy of the Humanities, 2014: <http://www.humanities.org.au/PolicyResearch/Research/MappingtheHumanitiesArtsSocialSciences.aspx>.

Wagner, Caroline et al. *The continuing growth of global cooperation networks in research: a conundrum for national governments*. University of Amsterdam: PLoS One, 2015.

MIRJANA RADOVIĆ-MARKOVIĆ
Institute of Economic Sciences, Belgrade

STRENGTHENING SCIENTIFIC COLLABORATION IN THE FIELD OF SOCIAL AND ECONOMIC SCIENCES BETWEEN THE UNITED STATES AND SERBIA

Summary

Scientific collaboration is crucial for those in social science, where research can be carried out in teams across disciplines and collaborative projects and grants. The partnerships promote dialogue not only across disciplines, but also between veteran and novice researchers and educators in a beneficial way. The collaborative knowledge networks in Serbia and abroad is of special importance for the country. Namely, it significantly makes an impact on economic growth and socio-cultural development. Although there are programs to support international cooperation, science in the Republic of Serbia is not fully integrated into the globally collaborative networks. Also, there is an insufficient number of scientists who participate in international academic research and projects. Similar situations also happen in the case of collaboration with the US universities and research institutes. The aim of this article is to explore how increased international scientific collaboration with US can advance domestic science excellence. Our research has shown that the dynamics of cooperation vary greatly between fields, institutions, goals, and even individual research teams. We concluded that better articulation of the positive impacts of institutional scientific collaboration between the US and Serbia is needed to form national priorities, policies and funding.

VESNA ALEKSIĆ

Institut ekonomskih nauka, Beograd

DISKONTINUITETI U IZUČAVANJU ISTORIJE EKONOMSKIH ODNOSA SAD I SRBIJE¹

Apstrakt: Rad nastoji da, što potpunijim pregledom domaće stručne i naučne literature koja se na direktan ili indirektan način bavila istorijom ekonomskih odnosa Sjedinjenih Država i Srbije u periodu od 1945. godine do danas, ukaže na diskontinuitete u istraživanju te teme kao posledice specifičnih istorijskih okolnosti u kojima su se razvijali odnosi tih dveju država, a koji su neminovno uticali i na dinamiku srpske/jugoslovenske naučne produkcije. Specifični politički odnosi tih dveju zemalja, zasnovani na ogromnoj američkoj ekonomskoj pomoći i podršci, uticali su na to da Sjedinjene Države i njihov odnos prema Srbiji s vremenom postanu posebno zanimljivi za naučna istraživanja. Tome je posebno pogodovalo i otvaranje domaćih arhiva, dostupnost digitalizovane arhivske građe u Sjedinjenim Državama, kao i sve pristupačnija strana naučna produkcija.

Ključne reči: Sjedinjene Države, Srbija, ekonomski odnosi, historiografija

Uvod

Dobro poznavanje ekonomskih i društvenih pojava i procesa u jasno postavljenim istorijskim okvirima oduvek je bilo preduslov za pisanje naučnih radova iz oblasti ekonomske istorije. U nekadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji, gde se izučavanje istorije oslanjalo na marksističku ideologiju i tradiciju, ekonomska dimenzija bila je suštinska u proučavanju nacionalne istorije. To je i razlog za to što je srpska historiografija, unutar jugoslovenske, obilovala radovima iz oblasti ekonomske istorije. Čuvena *Bibliographia Historico-Oeconomica Jugoslaviae* (Bibliografija o ekonomskoj istoriji Jugoslavije) iz 1978. godine svedoči da su se oni odnosili na sve periode nacionalne istorije, od ranog srednjeg veka do savremenog doba, kao i da su njihovi autori bili među najpriznatijim istoričarima i ekonomistima. Bili su to naučnici koji su posedovali dovoljno snage i spremnosti da proširuju metodološke okvire, kao i dovoljnu intelektualnu radoznalost da se upoznaju s vrednostima drugih društvenih nauka. Zato su bili voljni da usvajaju istraživačke postupke i znanja drugih naučnih disciplina, poput sociologije, ekonomije i politikologije.

---

¹ Rad je deo istraživanja na projektu *Evropske integracije i društvenoekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU* (III 47009) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U ranijim periodima, izučavanje ekonomskih odnosa Srbije/Jugoslavije s drugim državama sveta bilo je tema koja je sporadično zaokupljala pažnju ekonomske i istorijske nauke. Polazeći od osnovne definicije, koja je podrazumevala da se ekonomski odnosi sa inostranstvom tiču trgovinske saradnje, razmene kapitala, obavljanja plaćanja i plasiranja kapitala, kao i razmene tehnologije, takva istraživanja su pre svega bila uslovljena specifičnim društveno-ekonomskim prilikama koje su u Jugoslaviji vladale od 1945. godine. Istraživanja ove teme započeli smo periodom socijalističke Jugoslavije jer se ispostavilo da se o bilateralnim ekonomskim vezama tih dveju država nije pisalo u ranijim periodima. Izuzetak predstavlja samo doktorska disertacija Dušana Pantića pod nazivom *Spoljna i trgovinska politika nezavisne Srbije: prvi period 1878–1892*, odbranjena na Beogradskom univerzitetu 1910. godine. Ta disertacija je sadržala i analizu Trgovinskog sporazuma sa Sjedinjenim Državama iz 1881. godine.

Ekonomska istraživanja su od kraja Drugog svetskog rata uglavnom bila usmerena ka dokazivanju ispravnosti novog socijalističkog, a kasnije i samoupravnog modela jugoslovenske privrede, pa su odnosi sa ekonomijama drugih socijalističkih zemalja prirodno bile u fokusu tih istraživanja. Tako je već 1951. godine objavljena knjiga Marka Petrovića koja se upravo bavila ekonomskim odnosima Jugoslavije i Albanije u periodu neposredno po završetku Drugog svetskog rata.

Istovremeno se, u okviru marksističke političke ekonomije, mnogo pažnje posvećivalo „analizi nekih imanentnih protivrečnosti monopolističkog kapitalizma”, s tim što se najviše pažnje poklanjalo upravo društvu i privredi Sjedinjenih Američkih Država (Marković 1956, 165). O tome svedoči i knjiga *Beleške iz Amerike* Vladimira Dedijera, objavljena već 1945. godine u čak 15.000 primeraka.² Dve godine kasnije, s ruskog je prevedena i prva ekonomska istorija Sjedinjenih Američkih Država od 1918. do 1941. godine, čiji je autor Lev Izrailevich Zubok. Cilj te knjige bio je da se američka ekonomija do Drugog svetskog rata predstavi jugoslovenskoj javnosti iz dotad nepoznate perspektive panamerikanizma, zatim promena u ekonomiji u kontekstu tzv. crvenog straha ili straha od komunista, s posebnim akcentom na štrajkovima ranih dvadesetih godina 20. veka, kao i na razvoju radničkog pokreta i položaja komunističke partije u SAD. Poslednje poglavlje te neobične knjige govori o „prodiranju nemačkih monopola u Sjedinjene Američke Države”, i to od početka Prvog svetskog rata, zaključno sa analizom američko-nemačkih kartelnih veza posle Drugog svetskog rata (Zubok 1947). Sličan ideološki narativ u analizi američke ekonomije koristio je i ekonomista Dušan Čalić u knjizi *Oblici ekspanzija američkog kapitala*, objavljenoj u Zagrebu 1949. godine.

Nakon Rezolucije Informbiroa i potpisivanja sporazuma Jugoslavije sa Stejt departmentom 1948. godine, kojim je prihvaćeno obeštećivanje američkih pravnih i fizičkih lica za nacionalizaciju njihove imovine nakon 1945. godine, odnosi te dve države postepeno su ulazili u novu fazu. Kako je sukob sa Informbiroom podrazumevao prekid svih ekonomskih odnosa sa istočnoevropskim

² Dedijer, Vladimir. *Beleške iz Amerike*. Beograd: Kultura, 1945, 261; godinu dana kasnije, objavljena je i knjiga Marković, Mirko. *Borba u Americi za novu Jugoslaviju*. Beograd: 1946.

zemljama, sredinom 1949. godine Jugoslavija je bila prinuđena da izvrši oštru preorijentaciju svoje spoljne trgovine na Zapad. O tome svedoči i znatan broj naučnih radova objavljenih pedesetih godina. Već 1952. godine iz štampe je izašla knjiga *Novi odnosi ekonomskih snaga poslije drugog svjetskog rata*, u kojoj je veliki deo posvećen upravo ekonomskoj snazi SAD (Hubery 1952). Kada je 1954. godine potpisan program *Hrana za mir*, koji postaje okosnica ekonomske pomoći Sjedinjenih Američkih Država, u Beogradu je, iste godine, sa engleskog na srpskohrvatski jezik prevedena velika stručna monografija grupe najistaknutijih ekonomista tog vremena, pod nazivom *Spasavanje američkog kapitalizma: jedan liberalni ekonomski program* (Harris i dr. 1954), a u Zagrebu knjiga o savremenom ekonomsko-političkom uređenju SAD (Pusić 1954). Do kraja te decenije objavljeno je još nekoliko izuzetno značajnih radova koji su jugoslovenskoj javnosti, pre svega stručnoj, osvetlili savremenu ulogu i značaj američke ekonomije (Marković 1956; Gavrić 1958; Blum 1959; Čalić 1960).

Regulisanje političkih odnosa Jugoslavije i Sjedinjenih Država od početka šezdesetih godina 20. veka vodilo je ka okončanju ekonomskih odnosa utemeljenih dominantno na američkoj pomoći i omogućilo ulazak u period klasične komercijalne razmene i finansijskih aranžmana. Oni su postali temelj ukupnih ekonomskih odnosa nakon isteka programa pomoći 1968. godine. U leto iste godine je u Beogradu i Zagrebu, u organizaciji *Association of American Law Schools* i Instituta za uporedno pravo, održana prva velika međunarodna konferencija koja se bavila pravnim problemima ekonomskih odnosa SAD i Jugoslavije.³ Napori države u intenziviranju spoljnotrgovinske razmene dobili su posebnu podršku Vlade Sjedinjenih Država 1974. godine uvođenjem *Opšteg sistema carinskih preferencijala u korist zemalja u razvoju koje su uključivale i Jugoslaviju*. Neposredno pre toga, već je bio zaključen bilateralni sporazum o investicijama (1973), što je omogućilo prodor američkih investicija na jugoslovensko tržište. Nove ekonomske prilike i otvaranje Jugoslavije ka tržišnoj ekonomiji, sa svim njenim društveno-ekonomskim specifičnostima, omogućili su da se, od sedamdesetih godina, s mnogo više studioznosti i profesionalne utemeljenosti istražuje i piše o ekonomskim odnosima jugoslovenske države sa inostranstvom⁴, iako je od tada pa sve do raspada Jugoslavije devedesetih godina o jugoslovensko-američkim ekonomskim odnosima napisano svega

³ *Legal problems of economic relations between Yugoslavia and U.S.A.* = Yugoslav papers for the Conference held in Belgrade and Zagreb from June 27th to July 2nd, 1968 under the Institute of Comparative Law and the Association of American Law Schools. Beograd: Glasnik, 1968, 163. Tokom šezdesetih godina 20. veka objavljeno je još nekoliko stručnih publikacija o američkoj ekonomiji, vidi: Jevtić, Bora. *Država i privreda u SAD: društveno-ekonomske tendencije razvoja američkog kapitalizma*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1964, 200; Petković, Ranko. *SAD između Džonsona i Goldvotera*. Beograd: Sedma sila, 1964, 63; Jovanović, Mihailo. *SAD*. Beograd: Jugoslavia public, 1966, 115.

⁴ Među najznačajnijim radovima koji su o toj temi napisani izdvajamo: *Ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju: problemi robne razmene, industrijske kooperacije i spoljnotrgovinskog sistema, 1959–1969*. V Ljubljani: Univerza, Fakulteta za sociologiju politične vede i novinarstvo, Centar za proučavanje sodelovanja z deželami v razvoju, 1971, 312; Mates, Leo. *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1976, 310; Pribičević, Novak. *Međunarodni odnosi i vanjska politika socijalističke Jugoslavije: studije i dokumenti*. Zagreb: Centar društvenih delatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1979, 683; *Novi međunarodni ekonomski poredak: zbornik dokumenata*:

nekoliko naučnih radova (Gnjatović 1985, 173; Vujačić 1986, 285–315; Pešaković 1988, 79–89; Visković 1988, 2, 775–793), kao i jedna monografija (Franičević 1986).

Istraživanja istorije ekonomskih odnosa Srbije/ Jugoslavije i SAD do devedesetih godina 20. veka

Intenziviranje ekonomskih veza Jugoslavije i SAD tokom šezdesetih godina 20. veka iniciralo je u srpskoj/jugoslovenskoj istoriografiji zainteresovanost za istraživanje tih veza kroz istoriju. Tako je 1967. godine objavljen rad Bogdana Popovića o američkom pokušaju uspostavljanja diplomatskih i trgovinskih odnosa sa Srbijom neposredno nakon završetka Građanskog rata, 1867. godine. Taj vredan doprinos ekonomskoj istoriji Srbije utoliko je važniji ako se ima u vidu činjenica da se sve do tada smatralo da su prve kontakte dve vlade uspostavile 1881. godine, kada su potpisani Trgovinski sporazum i Konzularna konvencija (Pantić 1910, 244).⁵ Gotovo deset godina od objavljivanja tog rada (1976), Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti organizovao je veliku međunarodnu naučnu konferenciju koja se bavila Svetskom ekonomskom krizom 1929. godine i njenim odrazom u zemljama Jugoistočne Evrope. Međutim, usled slabe zainteresovanosti domaćih ekonomista i istoričara, o odnosima Sjedinjenih Država i Jugoslavije u vreme te krize i nakon nje svoj prilog dali su strani autori i ekonomisti: profesor Michael Kaser sa Univerziteta u Oksfordu (Kaser 1976, 53–63) i George Macesich sa Državnog univerziteta u Floridi (Macesich 1976, 77–101). Ne treba prenebregnuti činjenicu da se u tom periodu započelo i sa intenzivnijim izučavanjem istorijskih političkih veza i odnosa Srbije/Jugoslavije i Sjedinjenih Država, a najveći doprinos svakako je dao istoričar i profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Dragoljub Živojinović.⁶

Konačno, početkom osamdesetih godina, poznata ekonomska istoričarka Danica Milić posvetila se istraživanju privrednih veza između Sjedinjenih Država i Srbije od potpisivanja Trgovinske konvencije 1881. godine do Prvog svetskog rata. U članku koji je 1981. godine objavila u *Istorijskom časopisu*, dala je pregled svih američkih predloga za ulaganje kapitala u rudarska istraživanja i izgradnju industrije i železnica, kao i podatke o robnoj razmeni za isti period (Milić 1981, 129–135). Na taj rad sjajno se nadovezalo istraživanje o ekonomskim interesima Sjedinjenih

---

1955–1977. Tom I–V / [urednik zbornika Vera Jelača-Atanacković]. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1979.

⁵ Vidi i radove Bogdana Popovića: „Majski prevrat i SAD” *Separat Jugoslovenske revije za međunarodno pravo* 3 (1958): 80–98, i „Prvi balkanski rat i Sjedinjene Američke Države” *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* 3 (1964): 361–390.

⁶ Njegovi najznačajniji radovi: Živojinović, D. „Teodor Ruzvelt i politika Sjedinjenih Američkih Država prema Jugoistočnoj Evropi 1917–1918.” *Vojnoistorijski glasnik* (1973), 83; „Nezavisnost Kneževine Srbije i politika Sjedinjenih Američkih Država 1878–1881.” Dodatak uz *Pregled* 216 (1981): 13–17; „Uspostavljanje diplomatskih i trgovinskih odnosa između SAD i Srbije (1878–1881).” *Zbornik za istoriju Matice srpske* 25 (1982): 31–48.

Država u Kraljevini Jugoslaviji, objavljeno u časopisu *Istorija 20. veka*, 1986. godine (Killen 1986, 43–66). U gotovo isto vreme, istoričarka Dragica Mugoša objavila je rad o odnosima Sjedinjenih Država i Jugoslavije u vreme Informbiroa 1948. godine (Mugoša 1983, 59–89), dok je knjiga o pitanjima odnosa Jugoslavije s velikim silama u vreme hladnog rata, autora Darka Bekića, objavljena u Zagrebu 1988. godine. Iste godine je, u organizaciji Programa za Istočnu Evropu Vilson centra iz Vašingtona i Instituta za savremenu istoriju u Beogradu održana velika naučna konferencija *Jugoslovensko-američki odnosi 1944–1965*, ali radovi s tog skupa nikad nisu publikovani (Adamović i dr. 1990, 189).

O tome koliko je srpska/jugoslovenska emigracija u Sjedinjenim Državama učestvovala u ekonomskom životu države mnogo se pisalo u stručnoj literaturi još u periodu Kraljevine Srbije/Jugoslavije (Jevtić 1916; Slijepčević 1917; Lazarević 1921, 10–15 i 16–22; Hinković 1922; Kosier 1926; Paulova 1926; Marjanović 1926, 539–542; Đonović 1929, 132–139; Vukić 1931, 268; Novaković 1933, 71). To ne može da čudi ako se ima u vidu da je priliv ukupnog iseljeničkog novca, naročito posle 1920. godine, uticao na stabilizovanje dinara, ravnotežu platnog bilansa i na povećavanje investicione kvote u Kraljevini Jugoslaviji (Čalić 2004, 112). Tokom perioda socijalističke Jugoslavije, tema odnosa srpskih iseljenika u Sjedinjenim Državama obrađivana je u okviru celokupne jugoslovenske emigracije (Purić 1963; Čizmić 1974; Kolar Dimitrijević 1976, 337–366; Dubovac 1978, 160–167; Jončić 1982, 357–370; Mikačić 1982, 391–400), sve dok, početkom osamdesetih godina, Bogumil Hrabak, kao jedan od najplodnijih srpskih istoričara (koji je već tada postavio snažne temelje za dalja izučavanja nacionalne ekonomske istorije), nije objavio veliki rad o srpskim iseljenicima u Sjedinjene Države do Prvog svetskog rata (Hrabak 1980, 125–180).

Bibliografija radova o istoriji ekonomskih odnosa Srbije/Jugoslavije i SAD od devedesetih godina 20. veka do 2018. godine

Na samom početku poslednje decenije 20. veka, iz štampe je izašla dotad najznačajnija naučna monografija na srpskohrvatskom jeziku koja se bavi ekonomskim odnosima Sjedinjenih Država i Srbije/Jugoslavije. Njeni autori su Ljubiša Adamović, profesor i šef Katedre za međunarodne ekonomske odnose na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, Džon Lempi, poznati američki ekonomski istoričar, i diplomata Rasel Piket, koji je dobar deo svoje profesionalne karijere proveo kao trgovinski ataše, a zatim i šef Ekonomskog odeljenja Ambasade SAD u Beogradu. Već u samom predgovoru te knjige pod nazivom *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata* autori ističu iznenađujuću činjenicu da su „jugoslovensko-američki ekonomski odnosi održali svoj pozitivni karakter i sposobnost prevazilaženja teškoća tokom približno četiri decenije, uprkos dubokim razlikama u situacijama i ideološkim razlikama koje su razdvajale te dve zemlje” (Adamović i dr. 1990, 189). Stoga je prvi deo studije posvećen analizi pragmatičnog karaktera tih

odnosa čak i u vremenima političke konfrontacije, rešavanja posleratnih zajmova i predratnih dugova, pomoći u hrani i prvih kredita, uvoza sirovina, kriza plaćanja i faze novog američkog pristupa Jugoslaviji posle 1965. godine. Kako su se do sredine šezdesetih godina jugoslovensko-američki trgovinski odnosi odvijali uglavnom između dve vlade, drugi deo knjige posvećen je trgovinskim odnosima između nezavisnih privrednih jedinica. Glavni akteri na ekonomskoj sceni postala su velika jugoslovenska spoljnotrgovinska preduzeća i banke, poput *Geneksa*, *Ineksa*, *Jugoeksporta*, kao i američke firme: *John Deere*, *McDonnell Douglas*, *Coca-Cola* i druge. Same vlade dveju država s vremenom su se uglavnom ograničile na podršku tim odnosima. Autori monografije su u samoj završnici dali pregled sprovedenih privrednih i pojedinih političkih reformi u Jugoslaviji, sve do kraja osamdesetih godina, i izneli svoje stručne procene načina na koji se postojeći ekonomski odnosi tih dveju država mogu unaprediti. Naslutili su da je bez uvođenja demokratskih političkih struktura, decentralizacije vlasti i krupnih reformi u pravcu tržišnog privrednog sistema budućnost tih odnosa prilično neizvesna, što se na kraju i pokazalo kao ispravna stručna procena.

Tokom narednih nekoliko godina objavljene su još dve monografije koje su se, u okviru šire postavljene teme, bavile i ekonomskim odnosima Sjedinjenih Država i Srbije. Prva je bila monografija Ranka Petkovića *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*, koju je Vojnoizdavački i novinarski centar objavio 1992. godine. Ta knjiga je predstavljala prvi sintetizovan prikaz diplomatskih i ekonomskih odnosa tih dveju država od 1867. godine pa sve do raspada Jugoslavije 1992. godine. Zasnovana isključivo na dotad objavljenoj literaturi, ona u naučnoistraživačkom smislu nije donela ništa novo, ali je u vremenu kada je objavljena predstavljala snažan podsetnik na duge i kvalitetne istorijske veze tih dveju država.

Veoma sličnu poruku nosila je i stručna monografija istoričarke Ubavke Ostojić Fejić o odnosima Srbije i Sjedinjenih Država tokom Prvog svetskog rata, objavljena 1994. godine. Ona je, na originalnoj arhivskoj građi iz domaćih arhiva i korišćenjem dotad dostupne literature, istražila jedan od najznačajnijih perioda u istoriji odnosa tih dveju država. Dobar deo knjige posvetila je upravo humanitarnoj i finansijskoj pomoći koju su Sjedinjene Države pružile Srbiji u periodu od 1914. do 1918. godine, ističući da je ta pomoć proisticala iz opštih zakonskih akata američkog Kongresa i da je bila deo pomoći savezničkim državama u Evropi, što je značilo da je, kao takva, imala ograničen politički značaj prema svakoj zemlji. Važan zaključak monografije odnosi se na promenjenu američku percepciju ekonomske snage Srbije posle 1919. godine, kada ona postaje deo nove Kraljevine SHS. Autorka ističe da je u Sjedinjenim Državama zavlдало uverenje da je nova država svojim velikim prirodnim bogatstvom i neiskorišćenim privrednim mogućnostima odlično područje za američku trgovinu i ulaganje kapitala, kao i da je naglašena politika izolacionizma koju su sprovodile republikanske administracije dvadesetih godina uskratila državnu potporu američkom privatnom preduzetništvu u Kraljevini Jugoslaviji (Ostojić Fejić 1994).

Sa smenom generacija i ulaskom u 21. vek, stekao se utisak da u srpskoj historiografiji gotovo da potpuno iščezava zainteresovanost za bavljenje temama iz oblasti ekonomske istorije. Ta predstava, delimično pogrešna, posledica je činjenice da od sredine devedesetih pa gotovo do 2010. godine u Srbiji nije izrađena nijedna potpuna bibliografija domaćih radova iz oblasti istorijskih i ekonomskih nauka. Značajan pomak u rešavanju tog problema napravljen je tek 2010. godine, kada je pokrenut nov časopis, *Beogradski istorijski glasnik*, koji na godišnjem nivou daje pregled objavljenih radova iz oblasti istorijskih nauka u domaćim naučnim publikacijama. Međutim, kako se kriterijum za odabir odnosi isključivo na radove iz oblasti humanističkih nauka, to su po automatizmu izuzeti svi radovi srpskih istoričara i ekonomista koji su objavljeni u časopisima iz oblasti društvenih nauka, kao i radovi u međunarodnim časopisima. Kompleksnost prilika dodatno opterećuje činjenica da je ekonomska istorija u istom periodu potpuno iščezla iz obrazovnog sistema Srbije.

Istorija ekonomskih odnosa Srbije i Sjedinjenih Država gotovo čitavu jednu deceniju nije zaokupljala pažnju domaće naučne javnosti. Sve do 2005. godine, kada istoričar Dragan Bogetić objavljuje prvi u nizu radova koji će se baviti ekonomskim vezama Jugoslavije i SAD posle Drugog svetskog rata (Bogetić 2005, 131–152).⁷ Samo godinu dana kasnije, istoričarka i profesorka Fakulteta političkih nauka Ljubinka Trgovčević organizovala je veliki međunarodni naučni skup povodom 125 godina od uspostavljanja diplomatskih odnosa između Sjedinjenih Država i Srbije. U zborniku radova koji je objavljen na engleskom jeziku⁸ izdvajaju se i dva naučna rada iz oblasti ekonomske istorije, koja govore o ekonomskim vezama tih dveju država. Tako je ekonomistkinja Dragana Gnjatović pisala o značaju potpisivanja Trgovinskog sporazuma Srbije sa Sjedinjenim Državama 1881. godine (Gnjatović 2005, 37–52), dok je ekonomska istoričarka Vesna Aleksić, na osnovu originalne arhivske građe iz Huverovog arhiva sa Univerziteta Stanford, priložila rad o neuspehu boravka američke tehničke misije i odnosu zvaničnika Kraljevine SHS prema američkim predlozima privredne saradnje 1919–1920. (Aleksić 2005, 103–119).⁹

Zainteresovanost za izučavanje istorije Sjedinjenih Država i njenih odnosa sa Srbijom/Jugoslavijom se od trenutka izlaska zbornika do danas višestruko povećala. Tome prevashodno doprinose veći pristup ogromnoj digitalizovanoj arhivskoj građi u Sjedinjenim Državama i sve bolje mogućnosti stručnih usavršavanja. Tako je samo u poslednjoj deceniji objavljeno više radova koji

⁷ Tokom narednih godina, on je objavio još nekoliko važnih radova iz te oblasti: „Uvođenje američkih ekonomskih restrikcija Jugoslaviji tokom 1962 – ukidanje statusa najpovlašćenije nacije.” *Istorija 20. veka*, god. 27, br. 1 (2009): 87–106; „Jugoslavija i svetsko tržište kapitala: američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-tih godina.” *Tokovi istorije* 3 (2010): 89–102; „Jugoslovensko-američke nesuglasice oko koncepta novog međunarodnog ekonomskog poretka.” *Istorija 20. veka*, god. 32, br. 1 (2014): 165–180.

⁸ Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008, 345.

⁹ O delovanju američke tehničke misije u Kraljevini SHS vidi rad iste autorke: “The First US intervention in Serbian Economic Reconstruction and recovery” (koautor Jerković, Ilić). *International Review* 3/4 (2014): 9–26.

se na direktan ili indirektan način bave i istorijom ekonomskih odnosa Sjedinjenih Država i Srbije nego u prethodnih dvadeset godina. Već 2010. godine, iz štampe je izašla studija o američko-srpskim odnosima od 1878. do 1920. godine profesora Dragoljuba Živojinovića. Iako predstavlja skup svih njegovih višedecenijskih istraživanja te teme, ona je istovremeno i vredan doprinos za dalja istraživanja u okviru srpske historiografije. Istoričar Dragan Bogetić, iz Instituta za savremenu istoriju, objavio je 2012. godine dosad najvredniju studiju o američko-jugoslovenskim odnosima koja se odnosi na period od 1961. do 1971. godine. Radeći na originalnim arhivskim dokumentima domaćih arhiva i Nacionalnog arhiva u Londonu, Bogetić je obradio važne teme u odnosima dveju država, od onoga što je nazvao „sudar Titovog koncepta nesvrstanosti sa Kenedijevom politikom obuzdavanja 'virusa marksizma' u Trećem svetu”, preko poboljšavanja odnosa u vreme jugoslovenske tesne saradnje sa SSSR, sve do „reafirmacije politike ekvidistance” i pragmatizma Niksonove administracije (Bogetić 2012). On je 2017. godine bio jedan od priređivača i urednik zbirke dokumenata Arhiva Jugoslavije o susretima i razgovorima najviših zvaničnika Jugoslavije i Sjedinjenih Država od 1955. do 1980. godine.

Vesna Đikanović, istoričarka sa Instituta za noviju istoriju Srbije, posvetila je dobar deo svoje doktorske disertacije ekonomskim i finansijskim vezama srpskih iseljenika u Sjedinjenim Državama s Kraljevinom Jugoslavijom, kao i propuštenim prilikama za konkretniju ekonomsku saradnju tih dveju država preko velike iseljeničke zajednice u Americi (Đikanović 2012, 2016). Ekonomski savetnik u Privrednoj komori Srbije Mladen Obradović, svojevremeno zadužen za domen ekonomskih odnosa Srbije i Sjedinjenih Država, objavio je 2016. godine kratak prikaz istorije ekonomskih odnosa tih dveju država. O saradnji sa američkom kompanijom *Occidental Petroleum* i projektu „Jugo-Amerika” pisala je i istoričarka Ranka Gašić u svojoj knjizi o razvoju automobilske industrije u Kragujevcu, objavljenoj 2017. godine. Iste godine objavljen je i rad koji rasvetljava detalje posete senatora Džejmsa Vilijama Fulbrajta Jugoslaviji i poboljšanje odnosa dveju zemalja tokom šezdesetih godina (Stevanović 2017, 59–83). Istoričar Vladan Jovanović je, na osnovu građe nekoliko fondova Arhiva Jugoslavije i dostupne dokumentacije međunarodnih institucija zaduženih za kontrolu opijumske proizvodnje i prometa, 2018. objavio originalni naučni rad u kojem rekonstruiše malo poznate aspekte američko-jugoslovenskih odnosa tokom tridesetih, koji su prelazili granice privredne saradnje. Konačno, pretkraj 2018. godine, mladi istoričar Milan J. Igrutinović odbranio je na Filozofskom fakultetu u Beogradu prvu doktorsku disertaciju koja se bavi istorijom američko-srpskih ekonomskih odnosa, pod nazivom *Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi (1954–1968)*.

Verujemo da bi predočeni pregled historiografije o temi istorije srpsko-američkih ekonomskih odnosa bio daleko potpuniji da smo u njega, pored srpske/jugoslovenske, uključili i međunarodnu naučnu produkciju. Međutim, cilj nam je bio da kroz domaću historiografiju, u rasponu većem od osamdeset godina, pokažemo kako su izgledala ta istraživanja, u kom pravcu su se kretala

i koliko su doprinela tome da zainteresovanost za tu temu i danas bude aktuelna. Pokazalo se da je otvorenost pristupa digitalnim arhivima u Sjedinjenim Državama, kao i ogromnoj stranoj naučnoj produkciji, omogućila da se zainteresovanost za izučavanje odnosa Srbije i Sjedinjenih Država posljednjih deset godina znatno poveća. Jačanje institucionalne naučne saradnje djevu zemalja može samo pogodovati tom pozitivnom trendu i na tome treba naročito raditi u godinama koje dolaze.

Literatura:

- Adamović, Ljubomir, Džon Lempi i Rasel Priket. *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*. Beograd: Radnička štampa, 1990.
- Aleksić, Vesna. "Mission impossible of American experts in Serbia 1919-1920." u *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 103–119. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.
- Aleksić, Vesna. „The First US intervention in Serbian Economic Reconstruction and recovery” (koautori Jerković, Ilić). *International Review* 3/4 (2014): 9–26.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu, odnosi s velikim silama, 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bibliographia Historico-Oeconomica Iugoslaviae*, Bibliografija o ekonomskoj istoriji Jugoslavije. Zagreb: 1978.
- Blum, Rudolf. *Koncentracija kapitala u američkoj privredi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959.
- Bogetić, Dragan. „Ekonomska saradnja Jugoslavije i SAD u vreme drugog jugoslovensko-sovjetskog sukoba (1958–1959).” *Istorija 20. veka*, god. 23, br. 1 (2005): 131–152.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi: 1961–1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavija i svetsko tržište kapitala: američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-tih godina.” *Tokovi istorije*, 3 (2010): 89–102.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovensko-američke nesuglasice oko koncepta novog međunarodnog ekonomskog poretka.” *Istorija 20. veka*, god. 32, br. 1 (2014): 165–180.
- Bogetić, Dragan. „Uvođenje američkih ekonomskih restrikcija Jugoslaviji tokom 1962 – ukiđanje statusa 'najpovlašćenije nacije'.” *Istorija 20. veka*, god. 27, br. 1 (2009): 87–106.
- Čalić, Dušan. *Oblici ekspanzija američkog kapitala*. Zagreb: Naprijed, 1949, 27.
- Čalić, Dušan. *Organizacija naučnog rada u SAD*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1960.
- Čalić, Mari Žanin. *Socijalna istorija Srbije 1815–1941. Usporeni napredak u industrijalizaciji*. Beograd: CLIO, 2004.

- Čizmić, Ivan. „Jugoslovenski iseljenički pokret u SAD prema politici Srbije.” u *Zbornik sa naučnog skupa Srbija 1917. godine*. Beograd: 1988.
- Čizmić, Ivan. *Jugoslovenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslovenske države 1918*. Zagreb: 1974.
- Dedijer, Vladimir. *Beleške iz Amerike*. Beograd: Kultura, 1945.
- Đikanović, Vesna. *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*. Beograd: INIS, 2012.
- Đikanović, Vesna. *Iseljenici u Severnoj Americi i jugoslovenska država 1918–1945*, doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2016, 653.
- Donović, Nikola. „O jugoslovenskoj emigraciji u Sjedinjenim Američkim Državama (podaci o njenom duhovnom i materijalnom životu).” *Srpski književni glasnik*, knj. XXVIII, br. 2 (16. septembar 1929): 132–139.
- Dubovac, Jovan. „Prilog pojavi iseljavanja iz Srbije u SAD pred Prvi svetski rat.” u *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njihove uzajamne veze s domovinom*, 160–167. Zagreb: 1978.
- Ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju: problemi robne razmene, industrijske kooperacije i spoljnotrgovinskog sistema, 1959–1969*. V Ljubljani: Univerza, Fakulteta za sociologiju politične vede in novinarstvo, Centar za proučavanje sodelovanja z deželami v razvoju, 1971.
- Franičević, Vojmir. *Radikalna politička ekonomija: traganje za alternativom kapitalizmu u SAD*. Zagreb: Centar CK SKHH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić”, Globus, 1986.
- Gašić, Ranka. „*Jugoslovenski Detroit*”, *automobilska industrija u Kragujevcu 1953–1991*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2017.
- Gavrić, Milan. *Državni kapitalizam Sjedinjenih Američkih Država*. Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1958.
- Gnjatović, Dragana. “The relevance of signing treaty of commerce with the USA for the economy of the principality of Serbia.” u *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, ed. Ljubinka Trgovčević, 37–52. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.
- Gnjatović, Dragana. *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*. Beograd: Ekonomski institut, 1985.
- Hinković, Hinko. *Jugoslaveni u Americi*. Zagreb: 1922.
- Hrabak, Bogumil. „Srbi iseljenici u SAD do Prvog svetskog rata.” *Istraživanja*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, knj. 9 (1980): 125–180.
- Hubery, M. *Novi odnosi ekonomskih snaga poslije drugog svjetskog rata*. Beograd: Rad, 1952.
- Igrutinović, Milan J. *Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi (1954–1968)*, doktorska disertacija. Beograd: 2018, 507.

- Jevtić, Bora. *Država i privreda u SAD: društveno-ekonomske tendencije razvoja američkog kapitalizma*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1964.
- Jevtić, Milan. *Mala Srbija, srpsko iseljništvo u Americi*. Njujork, 1916.
- Jončić, Koča. „Izučavanje srpskog iseljništva u SAD i Kanadi i njihovih veza sa starim zavičajem.” *Međunarodni problem 3–4*, Beograd (1982): 357–370.
- Jovanović, Mihailo. *SAD*. Beograd: Jugoslavia public, 1966.
- Jovanović, Vladan. „Jugoslavensko-američka opijumska suradnja 1929–1941. godine, *Tokovi istorije*, god. 50, br. 1 (2018): 35–65.
- Jugoslavija – Sjedinjene Američke Države, susreti i razgovori najviših zvaničnika Jugoslavije i SAD: 1955–1980*, zbirka dokumenata, Dragan Bogetić, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2017.
- Kaser, Michael. “The Depression and the Genesis of Etatism.” u *Svetska ekonomska kriza 1929–1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, 53–63. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1976.
- Killen, Linda. „Ekonomske interesi SAD u Jugoslaviji između dva svetska rata.” u *Istorija 20. veka 1–2*, 43–66. Beograd: 1986.
- Kolar Dimitrijević, Mira. „Djelovanje Velike ekonomske krize na migraciona kretanja jugoslovenskih naroda.” u *Svetska ekonomska kriza 1929–1924 i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, 337–366. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1976.
- Kosier, Ljubomir St. *Srbi, Hrvati i Slovenci u Americi (ekonomsko-socijalni problemi emigracije)*. Beograd: 1926.
- Lazarević, B. „Jugosloveni u Americi.” *Nova Evropa 2* (1921): 10–15.
- Lazarević B. „Jugoslovenske potporne organizacije u Americi.” *Nova Evropa 2* (1921): 16–22.
- Legal problems of economic relations between Yugoslavia and U.S.A.* = Yugoslav papers for the Conference held in Belgrade and Zagreb from June 27th to July 2nd, 1968 under the Institute of Comparative Law and the Association of American Law Schools. Beograd: Glasnik, 1968.
- Macesich, George. “Monetary Policy and International Interdependence in the Great Depression: the USA and Yugoslavia.” u *Svetska ekonomska kriza 1929–1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, 77–101. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1976.
- Marjanović, Milan. „Naši iseljenici u Sjevernoj Americi.” *Srpski književni glasnik*, knj. 17, br. 7 (1926): 539–542.
- Marković, Mirko. *Borba u Americi za novu Jugoslaviju*. Beograd: 1946.
- Marković, Mirko. *Razvoj i problemi privrede SAD*. Beograd: Ekonomski institut FNRJ, 1956.
- Mates, Leo. *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1976.
- Mikačić, V. „Doseljenici iz Jugoslavije prema američkim statističkim izvorima.” *Međunarodni problemi 3–4*, Beograd (1982): 391–400.

- Milić, Danica. „Privredne veze SAD i Srbije do Prvog svetskog rata.” *Istorijski časopis* 28 (1981): 129–135.
- Mugoša, Dragica. „Sjedinjene Američke Države i Jugoslavija 1948.” *Istorija 20. veka* 2 (1983): 59–89.
- Novaković, dr Bogdan L. *Naše iseljenišvo. Njegovo ekonomsko stanje i njegovoj uticaj na otadžbinu*. 1933.
- Novi međunarodni ekonomski poredak: zbornik dokumenata 1955–1977*. Tom I–V [urednik zbornika Vera Jelača-Atanacković]. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1979.
- Obradović, Mladen. *Srbija i SAD: kratka istorija ekonomskih odnosa*. Beograd: Društvo za privrednu istoriju, 2016.
- Ostojić Fejić, Ubavka. *Sjedinjene Američke Države i Srbija: 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.
- Pantić, Dušan M. *Spoljna i trgovinska politika nezavisne Srbije: prvi period 1878–1892*, doktorska disertacija. Beograd: 1910.
- Paulova, Milada. *Jugoslovenski odbor (povijest jugoslovenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918)*. Zagreb: 1926.
- Pešaković, Gordana. „Finansijska saradnja Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država.” *Ekonomska misao*, god. 21, br. 2 (1988): 79–89.
- Petković, Ranko. *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Petković, Ranko. *SAD između Džonsona i Goldvotera*. Beograd: Sedma sila, 1964.
- Petrović, Marko. *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Albanije: 1947–1948*. Beograd: Savez novinara Jugoslavije, 1951.
- Popović, Bogdan. „Pokušaj uspostavljanja američko-srpskih odnosa 1867.” *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 23, sv. 1–2. Beograd (1962): 49–57.
- Popović. „Majski prevrat i SAD.” *Separat Jugoslovenske revije za međunarodno pravo* 3 (1958): 80–98.
- Popović. „Prvi balkanski rat i Sjedinjene Američke Države.” *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* 3 (1964): 361–390.
- Pribičević, Novak. *Međunarodni odnosi i vanjska politika socijalističke Jugoslavije: studije i dokumenti*. Zagreb: Centar društvenih delatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1979.
- Purić, Božidar. *Biografija Bože Ranković: doprinos istoriji srpskog iseljenišva u Severnoj Americi*. 1963.
- Pusić, Eugen. *Američka uprava*. Zagreb: Matica hrvatska, 1954.

- Slijepčević, Pero. *Srbi u Americi. Beleške o njihovom stanju, radu i nacionalnoj vrednosti*. Ženeva: 1917.
- Spasavanje američkog kapitalizma: jedan liberalni ekonomski program* [ur. Seymour E. Harris]. Beograd: Kultura, 1954.
- Stevanović, Milan N. „Uticaj posete senatora Džejmsa Vilijema Fulbrajta Jugoslaviji na poboljšanje odnosa Beograda i Vašingtona u drugoj polovini 1964.” *Tokovi istorije* 2 (2017): 59–83.
- Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.
- Visković, Ivo. „Jugoslovensko-američki odnosi – savremeno stanje i perspektive.” *Pregled Centra za strategijske studije* 2 (1988): 775–793.
- Vujačić, Ivan. „Američka privreda – strukturne promene i perspektive.” *Treći program*, IV, 69 (1986): 285–315.
- Vukić, I. F. Lupis. „Naši iseljenici i kriza.” *Nova Evropa* 24, 1931, 268.
- Živojinović, Dragoljub R. *Teodor Ruzvelt i politika Sjedinjenih Američkih Država prema Jugoistočnoj Evropi 1917–1918*. Beograd: Vojnoistorijski glasnik, 1973.
- Živojinović, Dragoljub R. *U potrazi za zaštitnikom: studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920. godine*. Beograd: Albatros plus, 2010.
- Živojinović, Dragoljub R. „Nezavisnost Kneževine Srbije i politika Sjedinjenih Američkih Država 1878–1881.” *Dodatak uz Pregled* 216 (1981): 13–17.
- Živojinović, Dragoljub R. „Uspostavljanje diplomatskih i trgovinskih odnosa između SAD i Srbije (1878–1881).” *Zbornik za istoriju Matice srpske* 25 (1982): 31–48.
- Zubok, Lev Izrailevich. *Sjedinjene Američke Države od 1918–1941*. Beograd: Štamparija VIZ, 1947.

VESNA ALEKSIĆ

Institute of Economic Sciences, Belgrade

DISCONTINUITY IN THE STUDY OF THE HISTORY OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE USA AND SERBIA

Summary

It turned out that discontinuities in the study of the history of economic relations between the United States and Serbia are the result of specific socio-economic conditions which prevailed

in Yugoslavia since 1945. In the former socialist Yugoslavia, the study of history relied on Marxist ideology and tradition, which meant that the economic dimension was essential in the study of national history.

This primarily implied an active interest in the economies of other socialist countries. However, the specific political relations between the United States and Yugoslavia, which were largely based on the vast American economic aid and support, since the second half of 1940s resulted in the increase in scientific research of this big capitalist country and its relationship with Yugoslavia/Serbia.

That is particularly evident from the point of view of scientific research in the last two decades. This paper has illustrated that this is mainly the consequence of opening of domestic archives, the availability of digital archives in the United States as well as greater availability of international scientific research that dealt with the issue of economic relations between the United States and Serbia during the second half of the 20th century, either directly or indirectly.

- I : ISTORIOGRAFIJA O SAD I SRPSKO/
JUGOSLOVENSKO-AMERIČKIM ODNOSIMA
- II : INSTITUCIONALIZACIJA AMERIČKIH STUDIJA
- III : SAD I SRBIJA: EKONOMSKI ODNOSI
- IV : SAD I SRBIJA: STUDIJE AMERIČKE
KULTURE I ŽENSKE STUDIJE

BOJAN ŽIKIĆ

MILOŠ MILENKOVIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

„LETEĆI TANJIRI SLETELI SU U LAJKOVAC”: AMERIČKA POPULARNA KULTURA KAO PREDMET ISTRAŽIVAČKIH INTERESOVANJA SRPSKE ANTROPOLOGIJE S KRAJA DVADESETOG I POČETKA DVADESET PRVOG VEKA¹

Apstrakt: „Uputstvo” za pisanje naučne fantastike SFRJ u poslednjim decenijama prošlog veka glasilo je da „leteći tanjiri ne sleću u Lajkovac”. Jedno od tumačenja te floskule bilo je da naučna fantastika mora da uzme u obzir stanje razvijenosti nauke u nekom društvenom kontekstu da bi njen proizvod bio shvaćeno ozbiljno. Teme za koje se smatralo da priliče tom žanru u tehnološki visokorazvijenim zemljama nisu bile nalik onima koje su se očekivale od jugoslovenskih autora/ki. Slično je važno i u nauci kojom se bavimo, antropologiji. U Srbiji se antropologija razvijala pod neposrednim uticajem američke, britanske i francuske nauke. Teorijske i metodološke inovacije pratile su promene predmetnog interesovanja, koje su opet poticale od uočavanja toga da suštinski predmet naše nauke ne može biti „tradicija”, već da je to svakodnevni život, a on se u različitim segmentima razvijao pod zapadnim sociokulturnim uticajima od 1960-ih naovamo. Američka popularna kultura prepoznata je do 1980-ih godina kao značajan činilac takvih uticaja, tako da je do danas u srpskoj antropologiji artikulisana kao predmetni istraživački okvir u dvostrukoj perspektivi: u smislu proučavanja sopstvenih formi i vidova, ali i popularne kulture u Srbiji nastale pod njenim uticajem. Žanrovski film i književnost, urbane legende, reklame, sport, internet, postali su deo istraživačkog inventara srpske antropologije. Pored predmetnog, predstavimo i razmotriti analitičko i interpretativno bavljenje američkom popularnom kulturom u našoj disciplini od 1980-ih naovamo, kao i metodološke uticaje američkih autora/ki na istraživanje popularne kulture u Srbiji u datom periodu.

Ključne reči: srpska etnologija i antropologija; popularna kultura – američka, globalna; kulturna komunikacija; urbani folklor; vizuelni mediji.

Uvod

„Uputstvo” za pisanje naučne fantastike u SFRJ u poslednjim decenijama prošlog veka glasilo je da „leteći tanjiri ne sleću u Lajkovac”. Jedno od tumačenja te floskule bilo je da lokalna naučna

¹ Rezultat rada na projektima 177017 i 177018, koje finansira MPNTR RS.

fantastika mora da uzme u obzir stanje razvijenosti nauke u nekom društvenom kontekstu da bi se njen proizvod shvatio ozbiljno.² Teme za koje se smatralo da priliče tom žanru u tehnološki visokorazvijenim zemljama nisu bile nalik na one koje su se očekivale od jugoslovenskih autora/ki. Slično je važno i u nauci kojom se bavimo, antropologiji: pošto je nastala u državama koje su bile kolonijalne sile, poput Velike Britanije i Francuske, na primer, ili su bile dovoljno bogate da su mogle da organizuju istraživačke ekspedicije u najudaljenije krajeve sveta, poput SAD, recimo, njen razvoj u drugim sredinama tekao je iz etnologije shvaćene kao narodopoznanije (*Volkskunde*), što znači da se u većini kontinentalnih evropskih država kao istraživanju podobnim smatralo ono što upućuje na „tradiciju” shvaćenu kao okamenjen fenomen, odnosno kao nešto svojstveno prošlosti i načinu života u njoj (v. npr. Skalnik 2005, Milenković 2014).

U skladu s takvim viđenjem osnovnog istraživačkog okvira bio je modelovan i predmetni, teorijski i metodološki inventar, koji se kretao, najčešće, u domenima kulturogenetičnosti onoga što se doživljavalo kao narodna baština u povesnom smislu reči. Druge naučne discipline na koje se oslanjala takva, „predantropološka” etnologija bile su, mahom, istoriografija, folkloristika (nemačke i sovjetske/ruske škole), filologija i (klasična) muzeologija³. Svojstvo narodnosti, odnosno etnokulturalnosti, predstavljalo je osnovni kriterijum uključivanja neke problematike u istraživanje (v. Ковачевић 2005, 2008). Za razliku od onoga što se naziva antropologijom u postsocijalističkim zemljama i kontinentalnoj Evropi, izuzimajući Francusku i još poneku zemlju (Španija, Holandija, pre svega), a što – uz istraživačke izuzetke koji su više pojedinačni negoli proizvod disciplinarne agende – najvećim delom predstavlja preimenovanje narodopoznanija, u Srbiji je razvoj antropologije tekao putem teorijskog, metodološkog, ali pre svega predmetnog usklađivanja s vodećim tokovima disciplinarne misli, kao proces koji traje od sedamdesetih godina prošlog veka (upor. Žikić 2008).

U Srbiji se antropologija razvijala pod neposrednim uticajem američke, britanske i francuske nauke. Teorijske i metodološke inovacije pratile su promene predmetnog interesovanja, koje su, opet, poticale od uočavanja toga da suštinski predmet naše nauke ne može biti „tradicija”, već da je to svakodnevni život, a on se u različitim segmentima razvijao pod zapadnim sociokulturnim uticajima od 1960-ih naovamo. Promena predmetne paradigme srpske antropologije počela je još u SFRJ. Bilo je to okretanje urbanim fenomenima takozvanih novih običaja, što je dalje vodilo povećanom istraživačkom zanimanju za urbani život uopšte, kao i delimičnom usredsređivanju na one oblasti tog života koje prve potpadaju pod uticaj širenja potrošačkog društva – poput odevanja i ishrane, turizma, sporta itd. – u vremenu u kojem pojam „globalizacija” još nije ušao u širu upotrebu. Američka popularna kultura prepoznata je do osamdesetih godina prošlog veka

² V. npr. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1144222>, <https://www.beforeafter.rs/kultura/bliski-susret-lajkovacke-vrste/>, <http://www.omaja.rs/intervjui/dejan-ognjanovic-intervju/>

³ O razmatranju odnosa muzeologije i antropologije, kao i razlikovanja predmetnih interesovanja u zavisnosti od stepena razvijenosti muzeologije, v. Gavrilović 2006, 2009.

kao verovatno najznačajniji činilac takvih uticaja, tako da je do danas u srpskoj antropologiji artikulisana kao predmetni istraživački okvir u dvostrukoj perspektivi: u smislu proučavanja njenih formi i vidova, ali i proučavanja popularne kulture u Srbiji nastale pod njenim uticajem.

Globalna (nad)kulturalna komunikacija

Žanrovski film i književnost, urbane legende, reklame, sport, internet – postali su uobičajeni deo istraživačkog inventara srpske antropologije u dvadeset prvom veku. To ne znači, naravno, da je njen predmetni inventar organizovan isključivo oko tih fenomena, niti da oni predstavljaju njegov dominantan deo, ali smatraju se bitnim u procesima kulturne komunikacije koji se posreduju današnjim širokopojasnim medijima – da tim izrazom označimo sva ona komunikativna sredstva koja danas prenose veliku količinu podataka brzo i dostupna su gotovo neograničenom broju ljudi – i kao takvi imaju značajnu ulogu u kulturnoj promeni kojom je zahvaćen ceo svet, praktično, a gde nas, kao ovdašnje antropologe, zanima aspekt te promene u našoj sredini. Antropologija u Srbiji – a posebno proučavanje popularne kulture u okviru nje – izgrađivana je u značajnoj meri u poslednjim decenijama prošlog veka na razradi ideje o tome da je bitno svojstvo svake kulture njena komunikativna priroda.

Različiti elementi i domeni materijalnog i nematerijalnog u svakodnevnom životu – od pravila ishrane i bračnog sparivanja, preko načina uređivanja javnih prostora, do mitova i ideoloških obrazaca uopšte – nisu organizovani nasumično, niti ih treba posmatrati kao sasvim odelite celine, nepovezane s drugim segmentima društvenog i kulturnog života. Međusobno su povezani jedinstvenim semantičkim pravilima i uvek nose neku poruku, a značenja su im, na najopštijem nivou, određena osnovnim pojavnim okvirom – kulturnim kontekstom. Kultura se videla kao ljudsko oruđe za savladavanje sveta, ali pre svega za njegovo razumevanje, a kulturna komunikacija, odnosno kulturna simbolika na kojoj počiva ta komunikacija – kao oruđe za razumevanje kulture (upor. Lič 1983, Жикић 1997).

Disciplini posvećenoj „životu i običajima naroda” otvorila se na taj način drugačija perspektiva u odnosu na dotadašnje analitičke poduhvate (pokušaja) otkrivanja porekla neke pojave ili njene veze sa sličnim pojavama u drugim sredinama: omogućeno je postavljanje pitanja o smislu i značaju nekog sociokulturnog fenomena na osnovu njegovog značenja. Time su u središte njene pažnje počeli da dolaze događaji koji su oblikom ili smislom predstavljali analogiju u odnosu na neko ritualizovano ponašanje iz prošlosti, poput organizovanja ispraćaja radnika u penziju ili mladića na odsluženje redovnog vojnog roka (kao i devojaka na dobrovoljno služenje vojnog roka), ali i događaji za koje je bilo očigledno da nemaju veze s tradicijskom kulturom, poput donošenja suvenira s turističkih putovanja ili organizacije aktivnosti vezanih za iskorišćavanje slobodnog vremena (v. npr. Братић 1984, Петровић 1984, Ковачевић 1984б, 1986, Сеферовић 1984).

Popularna kultura pojavila su u takvim istraživačkim okvirima kao svojevrsna kultura ispod kulture u SFRJ. Pored uobičajene usmerenosti na institucionalizovane vidove narodne kulture, to jest narodnog života shvaćenog kao tradicija – poput folklornog stvaralaštva, obreda koji su nekad predstavljali deo običajnog života ili takozvanih pravnih običaja – naša disciplina okrenula se i istraživačkom bavljenju postojećim, svakodnevnim životom. Čolović je pokazao, tako, da različiti oblici onoga što se smatralo parafolklornim stvaralaštvom i za šta se do tada držalo da ne zavređuje istraživačku pažnju – pesme, grafiti, epigrafi i slično – izražavaju sociokulturne vrednosti i stavove vezane za različite vidove aktuelnog života, od porodičnog organizovanja, preko odnosa među polovima, do segmentiranja kulturnih preferencija na osnovu profesionalne delatnosti (i samim tim obrazovnog zaleđa) (v. Čolović 1984, 1985, 1988).

Kovačević je ukazao na početak tihog prihvatanja zapadnog, pre svega američkog, sistema vrednosti u pogledu rada, postignuća i životnog usmeravanja ka znatnijem cenjenju materijalnog bogatstva i, u skladu s tim, procenjivanja nečijeg društvenog statusa u sredini koja je nominalno imala drugačije ideološke diskurse (u tadašnjoj sadašnjosti – socijalistički, a u tradicijskoj kulturi – patrijarhalni, koja su oba bila sumnjičava prema primatu materijalnih nad drugim vrednostima), dok je Gavrilović otvorila vrata istraživačkom, ali i kulturološkom prihvatanju žanrovskog stvaralaštva (v. Ковачевић 1980, 1984a, 1985, Гавриловић 1986). Možemo reći da su time postavljeni temelji potonjeg ovdašnjeg antropološkog zanimanja za kulturnu svakodnevnicu shvaćenu kao komunikacijski okvir koji ne samo što određuje kulturna značenja pojava u jednoj (to jest ovoj) sredini već i posreduje u prenošenju, razumevanju, prihvatanju i preoblikovanju raznih pojava između različitih kulturnih konteksta.

Ne samo u našoj sredini, popularna kultura predstavljala je u protekle tri decenije okvir stvaralaštvu koje je na mnogo načina komuniciralo bilo ideje o svakodnevnom životu, bilo one koje su uticale na njegovo oblikovanje. *Popularno* se, tako, pojavilo kao *opšte*, kao posledica dvosmernosti kulturne komunikacije: da bi se učestvovalo u takvoj komunikaciji, potrebno je razviti svojevrsnu kulturnu kompetenciju; kulturna kompetencija stiče se takozvanim učenjem kulture (tačnije: učenjem kulturi) i ona se obično razvija iskustvom života u određenoj kulturi. Za učestvovanje u globalnoj kulturnoj komunikaciji koja se ostvaruje formama popularne kulture neophodno je sticanje natkulturne kompetencije, odnosno prepoznavanje i razumevanje značenja koja određeni kulturni obrasci imaju u sredini u kojoj su nastali i iz koje su potekli, na osnovu kojeg se gradi i ono značenje koje će ti obrasci imati u drugim kulturnim sredinama. To nije ništa drugo do, u izvesnoj meri, analogon sticanju iskustva življenjem u određenoj kulturi – kulturi se uči, dakle, kulturnom konzumacijom (в. Жикић 2012).⁴

⁴ Ne treba smetnuti s uma to, međutim, da u pogledu „učenja kulturi” ništa ne može sasvim da nadomesti dugotrajan boravak, to jest život u toj kulturi.

Američka popularna kultura može se uzeti kao izvor ište globalne (nad)kulturalne komunikacije. Njene forme posreduju nastajanju kulture koja nije vezana za neku sociokulturalnu lokalnost, odnosno za neki određen fizički prostor. Kompetencija koja se u takvom, natkulturalnom smislu javlja izvan SAD za američku – odnosno za globalnu – popularnu kulturu zasnovana je na prepoznavanju povezanosti i smisla kulturalnih simbola u proizvođenju značenja sa određenom implikacijom, te na razumevanju tog značenja i mogućnosti njegovog daljeg transponovanja na fenomene u okviru bilo koje konkretne kulturalne lokalnosti. Usvajanje na osnovu filmova ili serija o srednjoj školi kulturalnog obrasca štrebera kao žrtve mikrosocijalne okoline koja je suštinski nesklona vladanju po dominantnoj sociokulturalnoj normi meritornosti, već se prema pojedincima koji se izdvajaju iz nje pozitivnim odnosom prema postizanju uspeha radom odnosi loše, ili vrednosnog odnosa koji će bar ignorisati, ako ne i afirmisati, mlade osobe koje su nesigurne, različite, samoisključene iz društva itd., nije različito, u suštini, od kulturalne promene pod uticajem naučnih saznanja ili političke ideologije o tome, na primer, da telesni deformiteti nisu oznaka psihičkih ili moralnih kvaliteta neke osobe (v. npr. Жикић 2010, Gavrilović 2011).

Proučavanje (nad)kulturalne komunikacije, to jest značenja koja se prenose njom i koja prevazilaze originalne društvene i kulturalne kontekste svog nastanka, postajući razumljiva svima, može da se posmatra, tako, i kao istraživanje toga na koji način ljudi u drugim delovima sveta postaju učesnici u određenim kulturalnim kognitivnim aspektima života u SAD. Istraživanja koja su usmerena na sve to u našoj antropologiji dobijaju zamah početkom ovog veka, kada internet (i drugi mediji, ali prvenstveno on) omogućava da stvaralaštvo iz domena popularne kulture postane predmet istraživanja u istom smislu reči, praktično, kao što su to nekada bile lokalna materijalna ili duhovna kultura, čineći dostupnim gotovo sve potrebne izvore za takvo nešto. U izvesnom smislu, može se govoriti i o obrtanju istraživačke perspektive unutar discipline: nekada su američki antropolozi preduzimali terenske boravke u raznim delovima sveta da bi došli do podataka o tome kako ljudi funkcionišu kao društvena i kulturalna bića, a danas je njihova kultura, to jest američka, izvor takvih informacija kroz medijima i internetom posredovane forme popularne kulture (upor. Kovačević 2007a).

Urbani folklor

Do određene promene istraživačke perspektive u srpskoj antropologiji došlo je i u predmetnom smislu: dok je u najvećem delu perioda od uspostavljanja etnologije kao naučne discipline u Srbiji do kraja prošlog veka folklor posmatran kao nešto praktično incidentno savremenosti, odnosno kao neka vrsta uopštenog obrasca institucionalnog ponašanja vezanog za određene običajne momente iz života tradicijske zajednice⁵, sada se na njega počelo gledati kao na semantički

⁵ Koja je i sama posmatrana kao obrazac pre nego kao društvena organizacija.

funkcionalno oruđe neformalnog, autorski anonimnog i neuhvatljivog – dakle, „narodnog” stvaralaštva, koje predstavlja izraz dešavanja u društvu, odnosno njegovoj kulturi (v. Жикић 1996). Značajan podsticaj tome došao je upoznavanjem s delom američkog folkloriste Dorsona, koji ne samo što je ukazao na urbane legende kao na mogući predmet proučavanja društvenih i humanističkih nauka već je i ustvrdio ono na čemu se u srpskoj etnologiji i antropologiji u interpretativnom smislu insistiralo od njenog prožimanja strukturalističkim idejama: da folklorni oblici (ili u potonjem slučaju – mitovi) nisu opisi stvarnih događaja, već njihovo tumačenje koje dolazi „odozdo”, odnosno koje potiče izvan zvaničnih društvenih diskursa (naučnih, političkih, ideoloških i tome slično) (v. Dorson 1976, Hristić 2006, Ковачевић 2001).

Takozvane postsocijalističke tranzicione okolnosti u kojima se zateklo srpsko društvo u poslednjoj deceniji prošlog veka⁶ dovele su do novih oblika (urbanog) folklornog stvaralaštva, kojima ne samo što se prepoznaju i „objašnjavaju” promene kulturne vrednosne paradigme već se o takvim promenama govori na takav način da je jasno da se one prihvataju u sve širim društvenim slojevima. Jedna od bitnih promena jeste ona u odnosu prema načinu sticanja sredstava za život, odnosno prema značaju materijalnih dobara i finansijskih sredstava kao smislu života ili orijentaciji u njemu, kao i prema brzom bogaćenju. Preduzetništvo, koje nije bilo posebno cenjeno u socijalističkom društveno-ekonomskom sistemu i kulturi koja iz njega proishodi, i na koje se gledalo s nepoverenjem i u ranim fazama tranzicije, počinje da biva drugačije – pozitivno – vrednovano. Urbane legende koje govore o dotad neuobičajenim načinima zarađivanja, poput dobitka u kladiionici, sugerišu, tako, da u našoj sredini započinje prihvatanje novih društveno-ekonomskih principa i na njima izgrađenih sociokulturnih vrednosti (upor. Žikić 2007, Ковачевић 2006).

Takvo nešto, međutim, ne menja suštinski pozitivan odnos prema radu kao sredstvu ličnog postignuća koji je postojao u srpskoj kulturi i pre socijalizma kao društvenog uređenja, o čemu svedoče medijski diskursi o ljudima koji su se sami, sopstvenim sposobnostima, probili od društvenog dna do društvenog vrha, analizirani kao folklorizovane životne povesti. Priča o izvesnom berberinu iz Srema, „pronalazaču” mašine za brijanje, koji je od pukog, neobrazovanog siromaha postao jedan od najbogatijih ljudi na svetu, odgovara svojim obrascem, na primer, urbanim legendama o probijanju kroz život i poslovnim poduhvatima nekih od najvećih američkih preduzetnika, poput osnivača kompanija *Ford* ili *Ejvon*. Da bi se priča razumela, dakle, potrebno je poznavati date urbane legende koje, opet, *svojim* obrascem, odgovaraju sižeima romana američkog devetnaestovekovnog pisca Eldžina, koji je romansirao mit o prevazilaženju okolnosti nečijeg porekla u životnoj borbi i usponu iz siromaštva u srednju klasu, kao oličenje demokratičnosti takozvanog američkog sna.

Eldžinova dela predstavljaju svojevrsnu moralnu propedeutiku onoga što je Veber nazvao protestantskom etikom: marljiv, uporan i predan rad na ovom svetu donosi rezultate koji predstavljaju pokazatelj onoga šta će se, prema religijskoj doktrini predestinacije, desiti s nečijom dušom

⁶ Ili je možda bolje reći: u kojima se nalazi od tada naovamo.

na onom svetu, a to znači da nečiji odnos prema radu odgovara njegovim duhovnim i moralnim kvalitetima, pa samim tim njegovo društveno vrednovanje proizlazi iz vrednovanja rezultata tog rada. Rad je, prema tome, svojevrsna moralna obaveza, a materijalna nagrada za postignuća koja proizlaze odatle strukturna su homologija moralnim vrednostima i društvenom statusu. Lišene religijske dimenzije, folklorizovane pripovesti o individualnom životnom uspehu i dalje imaju moralnu notu. Berberin iz sremskog Neradina Nikola Bezumić i Henri Ford prevazilaze inicijalne nepovoljne životne okolnosti na isti način – kreativnošću, originalnošću, vrednoćom i radom. Urbane legende o njima pojavljuju se u periodima ekonomskih kriza (kraj dvadesetih i početak tridesetih godina prošlog veka, odnosno za berberina, ponovo, početkom ovog veka) u sredinama u kojima se pripovedaju i služe kao svojevrsni moralni putokazi ljudima izgubljenim u tim krizama, da vide na koje se načine one mogu prevazići (v. Kovačević 2007b).

Ovdašnji autori uočili su da gotovo sve urbane legende koje su se pojavile kod nas od kraja prošlog veka imaju svoje pandane u američkom urbanom folkloru. Takvo stanje stvari samo po sebi sugerise potrebu istraživačkog zanimanja za njega: okolnosti nastanka urbane legende, a pre svega njeno značenje u originalnom kulturnom kontekstu, pomažu njenom razumevanju u ovdašnjem kontekstu, gde se prvo odnosi na stanje i svojstva društveno-ekonomskih odnosa u određenom povesnom periodu, a drugo na poruku koja se prenosi datim vidom kontekstualno definisane kulturne komunikacije. Ta osobina urbanih legendi omogućava im prevazilaženje konkretnih sociokulturnih okvira nastanka i zbog toga je moguće da se urbane legende nastale u vreme jedne ekonomske krize pojave u vremenu druge takve krize i – na drugom kraju sveta.

Internet predstavlja značajan medijum takvog, interkulturnog prenošenja urbanih legendi. U suštini, gotovo da i ne postoji drugi način na koji bi se moglo pratiti njihovo širenje, no proces njihovog širenja nije bitan sam po sebi, već otkrivanje njihovog društvenog i kulturnog smisla. Kada se govori o tome, recimo, da su ovdašnje urbane legende o polaganju ispita na fakultetu i otimanja ljudi radi krađe organa verzije onih koje postoje u SAD, ili da se urbana legenda o aligatorima koji žive u gradskoj kanalizaciji može transkulturno iskoristiti i bez njenog sadržinskog prebacivanja iz jednog kulturnog konteksta u drugi (v. Hristić 2007a, b), treba imati na umu da se analoško razmatranje završava na formi; značenje jedne te iste urbane folklorne tvorevine razlikovaće se u različitim kontekstima.

Tako, na primer, ono što će služiti kao izvor moralne panike u jednom sociokulturnom kontekstu (krađa organa), usmerene na potcrtavanje razlike između njegovog stepena društvenog razvika i ekonomskog standarda u odnosu na druge sociokulturne kontekste (SAD / ostatak sveta), u drugom će služiti kao sredstvo njegove pozicione demarkacije u aktuelnom stanju društveno-ekonomske transformacije (Srbija); slično tome, ono što pokazuje dvostruku sociokulturnu semantičnost u jednom kontekstu (SAD), pa se u njemu može tumačiti kao kritika određene institucije, ali i predstavljati diskurzivni način reprodukcije te institucije i opravdavanja njene uloge u društvenoj

strukturi (sistem visokog obrazovanja), u drugom će kontekstu (Srbija) biti pokazatelj transformativnog potencijala date institucije u svetlu globalnih transformacija visokog obrazovanja (v. Antonijević 2007, Baćević 2007).

Napokon, američki urbani folklor globalno natkulturno komunicira na isti način kao i neki drugi vidovi američke popularne kulture – posredujući sistemu vrednosti koji je interkontekstualno razumljiv. Urbane legende, slično vestern filmovima, nevezano za njihov konkretan sadržaj, prenose ideje poput pravičnosti ili porodične privrženosti, koje se mogu manifestovati na različite načine: pričama o svođenju računa s pravno i ekonomski moćnijim ustanovama, poput banka i hotelskih lanaca, ili onima koje govore o duhovitim osvetama bračnom neverstvu, odnosno o razarajućim posledicama bračne partnerske sumnjičavosti (v. Kovačević 2007c, d). Zbog toga, tačnije zbog postojanja natkulturne kompetencije za njegovu recepciju⁷, moguće ga je razumeti i upotrebljavati u svrhu društvenog, odnosno kulturnog komentara i kritike i onda kada ne postoji njegovo formalno, odnosno sadržinsko transponovanje u ovdašnji kontekst. „Lekcije” o privatnosti i javnosti prostora, polnog, porodičnog i individualnog društvenog života, kao i o valjanosti načina njegovog vođenja, do kojih se dolazi čitanjem na internetu legendi o nasilnim smrtima ljubavnika na takozvanim mestima ljubavnih sastanaka sasvim su jasne i bez njihovog prostornog vezivanja za neku konkretnu ovdašnju lokalnost, što im omogućava da funkcionišu kao svojevrsne moralne pouke i u ovdašnjoj sredini (v. Kovačević 2009).

Vizuelni mediji

Globalno posredovana popularna kultura u najvećoj meri (iako ne sasvim) jeste vizuelna kultura. Smatramo da je opravdano označiti televizijske i filmske programe, te u ovom veku internet, kao osnovne medije kojima su, po svom poreklu, mnogi u suštini američki kulturni proizvodi postali deo natkulturne komunikativne sfere (v. Жикић 2012, 2010). Film predstavlja jedan takav medij sam po sebi, ali televiziju možemo posmatrati kao opštiji medij u kategorijalnom smislu: ona obuhvata one filmove koji ne idu u bioskopsku distribuciju, igrane, dokumentarne i crtane serije, sport, reklame itd. Slično važi i za internet: njegova priroda zapravo je multimedijalna, ali najpre ga – kako sve više sadržaja na njemu, čak i ako su u osnovi namenjeni čitanju, ima i značajnu vizuelnu komponentu, bitnu za celovito prenošenje informacija, a potom i zato što funkcioniše kao

⁷ U suštini, nije jednostavno objasniti, a možda ni razumeti kako se razvija kulturna, pa samim tim ni natkulturna kompetencija za bilo šta. Osim ranije spomenutog sticanja iskustva življenjem u određenoj kulturi i njegovom analogonu onda kada govorimo o detaljnom i dubinskom posmatranju simboličkih sadržaja te kulture, odnosno njenih kodiranih značenja spolja, verovatno zasad najbliže objašnjenju takvih procesa jeste Everetovo povezivanje emicizacije i apercepcije, kao simbiotičkih kulturnopsiholoških postupaka kojima usvajamo sva ona, kako ih naziva, neizreciva i prećutna saznanja od kojih se sastoje naša kulturna i natkulturna kompetencija, v. Everett 2016.

„dvojniki” televizije u određenom smislu⁸ – posmatramo kao prevashodno vizuelni medij u kategorijalnom smislu.

Vizuelni mediji – posmatrani kategorijalno ili pojedinačno – funkcionišu u procesu natkulturne komunikacije kao sredstva razvijanja natkulturne kompetencije. Slično onome što se naziva jezičkom kompetencijom, a što predstavlja poznavanje, deljenje i korišćenje jezičkih kodova (to jest gramatičkih i semantičkih pravila) i omogućava međusobno sporazumevanje i razumevanje korisnika nekog jezika, pripadnici svake kulture služe se njenim simboličkim sadržajem⁹ u razmatranju i prenošenju aktuelnog kulturnog iskustva i stvaranju novog; to važi kako za lokalne kulture, tako i za one koji ih prevazilaze, a takva je popularna kultura. Dati mehanizam razvijanja natkulturne kompetencije (kao ni one lokalne, kulturne, budi rečeno) nije dokraja jasan – kao što je već izneto (v. Fn. 8), ali pretpostavlja se da se odvija podjednako na osnovu kategorijalnog, sadržinskog i značenjskog upoznavanja s kulturnim oblicima.

Imajući u vidu to da su forme i sadržaji onoga što se komunicira na takav način poreklom američki, mislimo da se može razložno pretpostaviti da razvijanje natkulturne kompetencije za popularnu kulturu počiva, u stvari, na svojevrsnom (nepotpunom, to jest neprisutnošću ograničenom) učenju američkoj kulturi – podjednako popularnoj kulturi shvaćenoj kao stvaralaštvo i kulturi američkog društva, odnosno kulturi shvaćenoj u antropološkom smislu. Antropološko proučavanje vizuelnih medija koji posreduju globalnoj popularnoj kulturi doprinosi, odatle, kako onom ranije spomenutom daljinskom proučavanju originalne sredine njihovog nastanka, tako i razumevanju procesa njenog širenja, ali i onoga što se naziva kreiranjem i re-kreiranjem stvaralačkih, odnosno uopšte kulturnih formi.

Uzima se, obično, da potonje važi za stvaralaštvo koje se označava izrazima poput „folklorno” i „narodno”, ali to važi, zapravo, za gotovo svaki kulturni segment, bila u pitanju bajka ili reklama (v. Antonijević 2008). Iako se taj pojam – iz opravdanih razloga – odavno više ne koristi u antropologiji, posredi je ono što se nekada u njoj nazivalo kulturnom difuzijom, a što je proces na koji se uglavnom ne obraća pažnja, ili se obraća retko, sa izuzetkom etnokulturnih nacionalista: kulturne forme nastale u određenoj sredini bivaju preuzete u drugoj, na prvi pogled često takve kakve jesu, ali njihovi oblik i sadržina bivaju prilagođeni novoj sredini i u njoj se razvijaju dalje kao pojave koje se smatraju njenim originalnim pojavama.¹⁰ Primeri toga tokom dvadesetog veka bili su filmovi i televizijske serije. Do danas, „domaći” kulturni proizvodi u mnogim sredinama – uključujući i našu – postali su i televizijske reklame, muzički video-spotovi i druge različite forme popularne

---

⁸ Odnosno, omogućava emitovanje istih formi kao i ona, na čemu mnoge medijske kompanije sve više zasnivaju sopstveno poslovanje.

⁹ Kulturna simoblika nije nasumična, takođe, već podleže relativno striktnim pravilima, upor. Lič 1983.

¹⁰ Ono na šta se, takođe, retko obraća pažnja jeste i činjenica da dati proces može biti uzajaman, odnosno da do prvobitne sredine u kojoj je nastala neka kulturna pojava ta pojava može opet doći izmenjena u drugoj sredini – sada kao kulturni proizvod te druge sredine, kao što se dogodilo, recimo, s japanskim crtanim filmovima u SAD.

kulture. Njihove estetika i semantika zasnovane su (i na najopštijem nivou interkulturno prihvaćene) na estetici i semantici svojstvenoj američkom kulturnom kontekstu: ono što je tamo trebalo da označava *šik*, to jest da time „garantuje” kvalitet nekog proizvoda, poput upotrebe francuskog jezika ili povezivanja s kulturnim prostorom kratim značenjem, poput Pete avenije, nastavilo je da funkcioniše na sličan način i onda kada je popkulturnim posredovanjem transponovano u druge lokalne kontekste (v. Vasiljević 2007).

Proučavanje vizuelnih sadržaja popularne kulture u srpskoj antropologiji predstavlja više proučavanje kulturne re-kreacije negoli forme američke popularne kulture same po sebi. Originalni kontekst nastanka – ili takozvane popularizacije, to jest uticaja na globalno širenje – neke pojave bitan je utoliko što predstavlja referentni okvir u odnosu na koji se posmatraju kulturno mišljenje ili ponašanje koje se komunicira njenom modifikovanom, to jest re-kreiranom verzijom. Kulturne ideje o suvišnosti starosti u savremenom načinu života i osobinama starih ljudi – da se tako izrazimo – ili o oblicima i potrebi nadzora, a naročito u pogledu merkantilne orijentacije kulturnih vrednosti na koje nailazimo u domaćim verzijama reklama robe široke potrošnje i takozvanim rijalitijima, razlikuju se u određenom smislu, tačnije – po intenzitetu – od američkih, ali praktično je isto ono što komuniciraju, nevezano za svoje poreklo, a što se odnosi na brzinu i materijalnu ogoljenost savremenog života društva koje je opsednuto pojavnom stranom stvari (v. Milosavljević 2010, Radulović i Erdei 2017).

Može se reći da, na izvestan način, antropološko proučavanje televizijskih serija i reklama predstavlja komplementarno polje istraživanja. Dok televizijske serije, mahom, pokušavaju da društvo u kojem se njihova radnja odvija prikažu onakvim kakvo jeste¹¹, da ga komentarišu ili kritikuju, ističu kao pozitivne ili negativne određene modele ponašanja, reklame sociokulturnu stvarnost prikazuju onakvom kakva bi trebalo da bude – po mišljenjima njihovih naručilaca. Proizvodi i usluge na koje se odnose prikazuju se ne samo idealtipski već kao idealni, to jest najbolji mogući, a u skladu s tim se sugeriše i jednakost između društveno odgovornog ponašanja i individualnog ponašanja zasnovanog na potrošnji kozmetičkih, higijenskih, prehrambenih, bankarskih i raznih drugih usluga (v. Kovačević i Brujić 2014, Kovačević i Milosavljević 2014). Načini na koje se to čini jesu kraći narativi koji podsećaju na bajke, basne ili pripovetke s moralnom poukom, odnosno na forme tradicionalnog narodnog, to jest *popularnog* stvaralaštva, zbog čega verovatno i bivaju široko prihvatljivi, nevezano za sredinu u kojoj se događa njihova kulturna recepcija.

Američki film, sa svoje strane, predstavlja apoteozu stava da je „popularna kultura pobedila komunizam”, to jest da je sažimanje kulturnog života i vrednosti SAD, odnosno Zapada uopšte, u narative forme popularne kulture i simbole komunicirane njima imalo značajnu ulogu u širenju i prihvatanju, u smislu univerzalnih sociokulturnih vrednosti, američkih diskursa o politici, ekonomiji i društvenom uređenju u nekadašnjim komunističkim zemljama, pa i u celom svetu,

¹¹ Ograničavamo dato mišljenje na one kojima su se bavili srpski antropolozi i antropološkinje.

praktično (Kouvarou 2015). Neke od ovdašnjih antropoloških analiza američkog filma usmerene su na njegovo razumevanje upravo kao takvog sredstva, kao postdetantskog¹² oruđa u ideološkoj borbi s komunizmom, usmerenog prvenstveno na američku publiku u predstavljanju stvarnosti kakva bi mogla da izgleda – apokaliptično u svakom pogledu – ukoliko se kurs američke spoljne politike ne učvrsti tako da se jasno suprotstavi ideološkom neprijatelju, ali modelovanog na takav način da se i izvan te zemlje shvati kako borba protiv komunizma znači borbu za ličnu slobodu i dobrobit sopstvene zajednice (v. Kovačević i Ribić 2014).

Druge takve analize posvećene su američkom filmu kao sredstvu za „daljinsko” razumevanje američke kulture: one film vide kao način najjednostavnijeg intrakulturnog komuniciranja društveno prihvaćenih ili poželjnih diskursa o različitim domenima sociokulturnog života. Njima je pokriven srazmerno širok spektar američkog intrakulturnog problematizovanja različitih tema, od agresivnosti kao nezabilazne komponente kompetitivnosti u izgradnji individualnog karaktera koji odgovara ideji o ekonomskom ostvarivanju američkog sna, pa samim tim i postavljanja pitanja može li se (organizovani) kriminal ubrojati u načine tog ostvarivanja, preko razmatranja Divljeg zapada kao u u suštini kulturno kognitivne, odnosno vrednosne odrednice, a ne teritorijalne, odnosno geografske oznake, niti puke metafore granice, do ustanovljavanja reflektivnosti kao oruđa kulturne introspekcije i njene primene u pokušaju hvatanja ukoštac sa onim što, u smislu kulturne kategorije, može da se shvati kao plutajući označitelj, poput „potrage za srećom” kao istovremeno cilja i orijentira u svakodnevnom životu (v. Antonijević 2017, Hristić 2011, Ilić 2017).

Film nije ogledalo niti verna slika svakodnevice, ali ostvaruje s njom suštinsku vezu u pogledu malopre spomenutog problematizovanja onih tema koje su u nekom povesnom trenutku značajne u datom sociokulturnom kontekstu. Shvatili ga kao umetničko ili kao komercijalno sredstvo, moramo na njega gledati kao na *izražajno* sredstvo, odnosno kao na slikovit i jasan medijum kulturne komunikacije, a kao takvim – upravo u okviru problematizovanja aktuelnih društvenih i kulturnih sadržaja – njime se prenose i različiti strahovi, tenzije i nelagodnosti, na osnovu čijih interpretacija se može zaključiti da se svakodnevni život u SAD ne uzima više zdravo za gotovo od terorističkih napada iz 2001. godine, te da se na sopstveni život u okviru date sociokulturalnosti gleda iz perspektive koja je određena bezbednosnim rizikom i strahom od stranog, što ponekad deluje kao takozvani strah od straha samog. Naglašavanje značaja različitih institucionalnih činilaca bezbednosti za obezbeđivanje normalnosti javnog života (to jest snaga reda i oružanih snaga), pozitivno kulturno vrednovanje nadziranja i tržišta koje nastaje na osnovu toga (firme koje se bave obezbeđenjem, ali preko njih i američke obaveštajne službe), pojačana stereotipizacija u kulturnom postupku odrugojačenja (usmerena prema muslimanima) koja podseća na one iz vremena pre pokreta za ljudska prava i iz doba hladnog rata (kada su joj mete bili Afroamerikanci i Indijanci,

---

¹² Za vremensko, pa samim tim i društveno-političko preciziranje konteksta u kojem su nastali analizirani filmovi videti rad koji navodimo.

odnosno komunisti i Rusi) – sve to ukazuje na osećanje određene egzistencijalne nesigurnosti društva koje je naviklo da rešava probleme spoljašnje ili unutrašnje prirode, ali čija je kulturna logika u pogledu toga u najvećoj meri binarna¹³, odakle nije načisto u pogledu odgovora onda kada nije sasvim jasno da li si uzroci problema spoljašnji ili unutrašnji, te da li se mogu rešavati odmazdom ili dijalogom (v. Ilić 2012, 2013, 2014a, b).

Fantastični svetovi i naš svet

Od svih mogućih žanrova popularne kulture, srpske antropološkinje i antropolozi su najviše istraživačkog zanimanja pokazali za naučnu fantastiku, fantastiku i horor. Žanrovska celina koju smo objedinili formulacijom „naučna fantastika, fantastika i horor” pruža velike analitičke mogućnosti kad se ima u vidu da je ono što je i čini celinom u kulturno kognitivnom smislu insistiranje stvaralaštva obuhvaćenog time na paralelnosti, alternativnosti ili drugačijoj mogućnosti sociokulturnog postojanja u odnosu na stvarno u različitim vidovima, od političkog do ontološkog, a s namerom referentnosti i relevantnosti u odnosu upravo na tu, stvarnu ili „pravu” sociokulturalnost (v. npr. Ђорђевић 2009, Гавриловић 2011).

Naučna fantastika pre svega, ali i fantastika i horor, prepoznata je u društvenim i humanističkim naukama kao zgodno stvaralačko polje za izražavanje stavova koji su manje ortodoksni u datom sociokulturnom kontekstu u odnosu na vrednosne orijentacije njegovih glavnih diskursa i koji, saopšteni direktno, odnosno u formi čije je svojstvo da je nalik na sociokulturnu stvarnost, poput drame, recimo, možda ne bi naišli na dobar prijem niti ostvarili dugoročniji uticaj na sociokulturni vrednosni sistem u tom kontekstu. Žanrovi o kojima je reč funkcionišu, zapravo, kao svojevrsno ogledno polje ili laboratorija za antropološko, sociološko i slično razmatranje stanja različitih misaonih paradigmi u američkom društvu i njegovoj kulturi, pošto dela koja nastaju u okviru njih najčešće govore o tom društvu – bilo neposredno, odnosno tematski, bilo tako što problematizuju određene fenomene u njemu, ma u koji (izmišljeni) sociokulturni okvir ih stavljali; drugi, odnosno drugačiji svetovi bivaju izmaštani da bi *ovaj* svet bio problematizovan, komentarisani ili objašnjeni (Žikić 2010a).

Postojanje naučne fantastike, recimo, kao stvaralačkog okvira, ali i ekspresivnog, kulturno komunikativnog sredstva, proističe iz uspostavljanja racionalnog, objektivističkog pristupa svetu koji nas okružuje. Posledica je usvajanja prosvetiteljske, dakle racionalističke i sekularne paradigme kao osnove kulturne kognitivnosti na Zapadu (Gavrilović 2008). Najveći broj naučnofantastičnih dela u 20. veku nastao je u SAD, što odgovara činjenici da je u datom veku ta zemlja postepeno preuzimala ekonomski, politički, ali i kulturni primat od nekadašnjih evropskih kolonijalnih sila,

¹³ Strukturalni antropolozi rekli bi da je svaka kulturna logika binarna, ali nećemo se ovde upuštati u razmatranje tog stava (upor. npr. Lič 1983).

učvrstivši se do kraja veka kao svetski socioekonomsko-kulturni hegemon. Teme koje su se razvijale u američkoj naučnoj fantastici (kao i u hororu, uostalom) postale su, samim tim, relevantne i izvan kulture u kojoj su nastale, slično kao što se događa s političkim i ekonomskim idejama o društvenom uređenju, preduzetništvu, visokom obrazovanju ili strukturiranju etičkih vrednosti unutar akademske zajednice (upor. Миленковић 2003, Теравчевић i Milenković 2008).

Osnovna problemska polja ovdašnjeg antropološkog bavljenja žanrovskom celinom o kojoj je reč u ovom delu teksta jesu pitanje ljudskog postojanja i identiteta, kao fizičkog, duhovnog i društvenog bića, te priroda, ograničenja i mogućnosti ljudskog društvenog organizovanja. Negde između njih, ako se tako može reći, nalazi se ono koje se ne odnosi na datu žanrovsku celinu neposredno, ali čiju je sadržinu nemoguće razumeti bez nje, pošto fenomeni o kojima je reč proizlaze direktno iz određenog sociokulturnog tretmana i institucionalizacije konkretno naučne fantastike: ufologija i religijski pokreti inspirisani NLO-ima. Ufologija se javlja kao nazovinauka o, u suštini, jednoj ustanovi slobodnog vremena koja se prikazuje kao društveno angažovana ili čak akademska aktivnost – potraga za dokazima vanzemaljskih poseta našoj planeti i njihovih zataškavanja od strane države, odnosno opisivanje sopstvenih navodnih susreta s vanzemalcima, evaluacija takvih iskustava i njihovo telološko stavljanje na uvid javnosti.

Cilj prenošenja „(sa)znanja” dobijenih od vanzemaljaca i „iskustva” susreta s njima obično je upozoravajući: budući da naša civilizacija nije ovladala onakvim svemirskim putovanjima kakva se prikazuju u naučnoj fantastici, civilizacije koje su u stanju da putuju od jedne galaksije do druge onako kako mi to činimo od jednog grada do drugog moraju biti u svakom pogledu napredne u odnosu na našu. Ako je njihova tehnološka naprednost neupitna, njihov moralni odnos prema nama nije: naučna znanja, tehnika i tehnologija mogu ih činiti izrazito benevolentnim prema „nazadnim” ljudima – kada izražavaju želju da im pomognu u prevazilaženju njihovog „životinjskog” stadijuma postojanja (iz perspektive intelektualno, duhovno i moralno izuzetno razvijenih i osvešćenih vanzemaljskih vrsta), ali mogu ih činiti moralno indiferentnim, pa čak i otvoreno neprijateljskim, u smislu toga da im ljudi služe kao sredstvo za ostvarivanje svojih ciljeva – recimo, onako kako su vanevropski narodi ili male nacije služili kolonijalnim, odnosno uopšte svetskim silama.

Dati ufološki model predstavlja, istovremeno, obrazac sadržaja različitih naučnofantastičnih ili horor dela i opis toga na koji način u antropologiji posmatramo narečenu žanrovsku celinu, posvećenu drugim svetovima, kao odraz ovog sveta (v. npr. Рибџић 2010). Kao takva, derivat je žanra sama po sebi i način razvitka mikrokulturne kompetencije neophodne za učešće u njoj odgovara sticanju one kulturne kompetencije koju razvijaju zainteresovani za naučnu fantastiku, na primer. Ufologija jeste, međutim, više od pukog preslikavanja određenog vida stvaralaštva i njihovih kulturnih poruka. Ona jeste vid društvenog pokreta, sa sopstvenom povešću, markiranom kao i u drugim pokretima – biografijama za nju značajnih ličnosti i njihovim doživljajima – sa sopstvenim načelima, te sa sociokulturnim idejama iz kojih proishode ta načela. Pojavljuje se kao alternativni

vid društvenosti, zapravo, pošto nastaje kao svojevrсни kontrakulturni fenomen u okviru popularne kulture: oblik je društvenog organizovanja koji protivreči društvenom ustrojstvu – predstavlja način kanalsanja nepoverenja takozvanih običnih ljudi u neke od osnovnih društvenih ustanova, poput vlade ili vojske, ali i nepoverenja prema pozitivističkoj nauci, iz čijeg se sve brže rastućeg i time sve teže obujmljivog i pojmljivog korpusa mnogi ljudi osećaju isključenim (v. Kulenović 2012, 2013, Sinani 2010c).

Slična pojava su i takozvane NLO religije. Već samo njihove označavanje kao novih, odnosno alternativnih religija upućuje na njihovu poziciju na savremenom „religijskom tržištu”, to jest na svojstvo tog „tržišta” da mu osnovu i dalje čine povesno odavno utemeljene verske institucije. Za razliku od kontrakulturalnosti ufologije, međutim, koja predstavlja suštinsku odliku tog pokreta, alternativnost NLO religija u njihovoj je formi. U osnovi su im soteriološka učenja, ali ona su upakovana, najčešće, u tehnološku oblandu: spasenje se nudi putem prihvatanja vanzemaljskih znanja ili tehnoloških osnova postojanja. Neke od njih baštine ideje povesnih alternativnih religijskih, odnosno duhovnih pokreta i učenja, najčešće okultističkih i spiritualističkih, u kojima je naglasak na individualnom odnosu s nematerijalnim božanskim principom i samim tim na individualnom putu posvećenja ili spasenja, dok neke druge, slično hrišćanstvu, na primer, naglašavaju potrebu za zajedništvom i opšteljudskom ljubavi kao nematerijalnim preduslovima za mogućnost prevazilaženja ovozemaljskog, fizičkog postojanja (v. Sinani 2010a, b, 2013).

Iako se ne odnose neposredno na ljudsko postojanje i društveno organizovanje kao na fenomenološke kategorije, ufologija i NLO religije, čak i ako nisu deo žanrovske celine o kojoj ovde govorimo, paradigmatiski predstavljaju svojstveno joj viđenje o tome, a za koje možemo pretpostaviti da predstavlja proizvod američke i uopšte zapadne kulturne misli bar od druge polovine prošlog veka naovamo. Taj pogled pun je skepse i neizvesnosti, te, iako je nominalno upućen ka budućnosti, često odražava stavove iz savremenosti. Za razliku od ranije navedenih filmova posvećenih socio-kulturnom strahu, gde se naglašavaju činiooci rizika i opasnosti po svakodnevni život, ovde su posredi strahovanja vezana za mogućnost okončavanja društvenog i kulturnog života kakve poznajemo i u kakvima se možemo naći, bez obzira na vrednosni odnos koji možemo imati prema njima.

Ono što je zajedničko izmaštanim postapokaliptičnim svetovima naučne fantastike i horora, bilo da su njihov uzrok zombiji ili svetski nuklearni rat, jeste raspad života kakav živimo, to jest kraj civilizacije: nestanak društvenih ustanova ili vidova društvenog organizovanja poput porodice, države, obrazovnog i zdravstvenog sistema; ekološka katastrofa, odnosno nestanak izvora hrane i vode; biološka apokalipsa, odnosno nestanak različitih životinjskih vrsta ili pojava neplodnosti kod većine ljudi; pojave epidemija protiv kojih više nema tehnoloških sredstava itd. Dela koja govore o nečemu takvom mogu biti organizovana oko realno nepostojećih situacija, kakve su izolovane ljudske zajednice nakon nuklearnog holokausta, i oko situacija kakve su migracije iz ratom zahvaćenih ili ekonomski nerazvijenih područja u ona srećnija, ali ono što prikazuju uvek je raspad

ljudske društvene organizacije. Ishod je uvek uspostavljanje vidova i uslova ljudskog postojanja koje označavamo kao neljudske: fizičko, psihičko i polno nasilje; povratak povesno prevaziđenih socioekonomskih formacija, poput ropstva ili feudalizma; život u stalnom strahu i neizvesnosti da li će se preživeti današnji dan; kanibalistička ishrana; epidemije i potpuno zapostavljanje higijene itd. Poruke koje odatle proishode podudaraju se s temeljnom antropološkom pretpostavkom da „ljudsko” znači „kulturno”, zapravo: bez kulture nema iole dostojanstvenog ljudskog postojanja, odnosno društvenosti – u smislu uzajamnosti, saradljivosti, postojanja predstave o opštoj dobrobiti i organizovanja sociokulturnog života u skladu s njom (v. Banić-Grubišić 2012, 2015, Mandić 2016, Carrithers 1992).

Antropologija i naučna fantastika, fantastika i horor, podudaraju se u zanimanju za ono što je drugačije, tuđinsko, marginalno, sakriveno ili onostrano. Antropološko zanimanje za našoj kulturnoj perspektivi čudne ili čak bizarne običaje udaljenih naroda, ili okretanje pojavama u zapadnim društvima koje su izvan domena opšteg kulturnog iskustva, poput narkomanije ili beskućništva, ima korene u suštinskom disciplinarnom interesovanju za ono što je američka antropologija nekad nazivala ljudskim stanjem, a što se odnosi na sveukupnost okolnosti ljudskog postojanja. Kao deo te sveukupnosti počeli smo da uočavamo i njene takozvane mračnije stvari i da se bavimo njima, odnosno da prepoznamo da ljudsko sociokulturno postojanje i organizovanje nisu sasvim – ako ne ni većim delom – uslovljeni onim za šta smatramo da bi trebalo da predstavljaju najviše društvene i kulturne ideale. Ovdajšnje antropološko analiziranje horora i naučne fantastike odatle je posvećeno i problematici zla kao kulturne kategorije, odnosno onoj komponenti sociokulturnog postojanja koja narušava našu predstavu o društvenosti (Pišev 2016a, b, v, Farmer 2004, 2006, Scheper-Hughes and Bourgeois 2004, Žikić 2016).

U tom smislu, zlo se ne razmatra samo po sebi, kao ontološka kategorija, već kao kulturni model onoga što predstavlja suprotnost moralnosti i sociokulturnim normativima; humanistička osnova zapadne civilizacije smatra slobodu, pravdu i ravnopravnost, na primer, temeljima te civilizacije, pa na njih gleda i kao na temelje svake ljudske kulture, odnosno društvenosti. Smatra se, dakle, da je društvo (bar zapadno) zasnovano na moralnosti, te da funkcioniše na navedenim humanističkim principima i u skladu sa opšteljudskim interesima i dobrobiti. Društvene i kulturne ustanove i norme nisu neutralne, međutim: nekima donose korist, a nekima patnju, često su zasnovane na prinudi, odnosno na uspostavljanju odnosa moći, pa je teško govoriti o njihovoj moralnosti, baš kao što je teško govoriti i o postojanju univerzalne, interkulturne moralnosti. Izgleda da je nešto takvo lakše prihvatiti onda kada se to prikazuje kao odnos ljudi prema androidima, recimo, nego onda kada se pojavljuje u formi eksplicitne kritike konkretnih društvenih okolnosti, kada kao da je zgodnije pokazati to da je odnos između normativnog poretka i ljudskog ponašanja nestabilan, a da je drugo vođeno češće ličnim motivima negoli idealima društvenosti (v. Жикић 2017, Heintz 2013, Farmer 2006).

Drugost igra značajnu ulogu u antropologiji i naučnoj fantastici, podjednako: dok je prva na neki način iznikla na proučavanju tog fenomena, druga ga koristi kao način za problematizovanje sociokulturnih odnosa. Rasne tenzije američkog društva sredine prošlog veka, njegova još od makartizma naglašeno prisutna ksenofobija, preispitivanje seksizma kao osnove rodnih odnosa, potreba za eksternalizacijom pretnje postojanju tog društva kao način njegovog homogenizovanja – sve to su bili, istovremeno, tematski okviri antropoloških i drugih društvenih i humanističkih proučavanja, ali i teme naučnofantastičnih dela u različitim oblicima (film, književnost, strip itd.) (v. npr. Seed 1999, Michaels 2000, Ferguson 2002). Predstave i predrasude o drugima, bili oni Afroamerikanci, američki domoroci, androidi ili mali plavi vanzemaljci, koriste se u delima te žanrovske celine u svrhu kritike sopstvene kulture, odnosno ukazivanja upravo na malopre spomenuti nesklad između kulturnih normativa – koji sugerišu čovekoljubivost, otvorenost i slično – i stvarnog kulturnog ponašanja (v. Kulenović 2011).

Predstave o drugosti, međutim, služe i problematizaciji sopstvenog određenja, odnosno ocrtavanju ljudske ontološke pozicije, ako ne i njenom definisanju, u svetu koji se ubrzano menja. Priroda te promene ispoljava se kao tehnološka, najčešće, ali osim drugih društvenih i kulturnih promena, ona sa sobom nosi i promenu kulturne perspektive ljudskog postojanja. Ono što bi trebalo da je stabilno u svemu tome jeste insistiranje na slobodnoj volji kao na ključnom svojstvu čoveka, zbog čega se vanzemaljske rase, a pogotovo onda kada su neprijateljski raspoložene prema ljudima, prikazuju kao bića kolektivnog uma. Ljudska individualnost nije dostatna, međutim, u razrešavanju pitanja šta nas zapravo čini ljudima u dodiru s novim vrstama stvarnosti – da se tako izrazimo – kakve su one koje se uspostavljaju u sajberprostoru. Ljudska telesnost postaje osnova problematizacije, u tom smislu, kao okvir i determinanta postojanja: prvo kao neophodan uslov ljudskosti, a drugo kao ono što uslovljava i ka čemu su okrenuti pojedinačni ili društveni motivi za koje se ispostavlja da regulišu postojanja, od nege tela, njegovog poboljšavanja i usavršavanja, do nadzora nad njegovom pokretljivošću i normativno sankcionisanih načina njegovog uništavanja, odnosno tretiranja kao parametra koji garantuje ili isključuje određena prava u svakodnevnom životu (v. Žakula 2012, Žikić 2010b, 2012, Stajić 2017).

Napokon, dok su strani autori razmatrali datu žanrovsku celinu, srazmerno često, kao stvaralaštvo čija je svrha eskapistička u odnosu na probleme s kojima se suočava savremena civilizacija, njihovim transponiranjem i narativnim rešavanjem u budućnosti – u socijalnom, ekonomskom, medicinskom, tehnološkom i drugom smislu – u ovdašnjoj antropologiji neki njeni segmenti analizirani su u smislu svojevrsnog ontološkog eskapizma. Nezadovoljstvo postojećim stanjem u datoj egzistencijalnoj ravni ne ispoljava se isključivo odnosom prema njenom ekonomskom ili političkom uređenju, već odgovara ideji koja je bliža opštem religijskom postulatu da čovek nije u stanju sam da uredi svet u kojem živi i da mu je u tome potrebna pomoć ili posredovanje nekog višeg entiteta. Izmaštavanje takvih stvarnosti, u kojima je moguće aperceptivno ovladati navodnom iluzijom

da je materijalni svet jedino mogući okvir ljudskog postojanja, ili stvarnosti u kojima se ostvaruje neposredni dodir sa entitetima egzistencijalno superiornim ljudima, koji su u stanju da pomognu u prevazilaženju materijalne ograničenosti ljudskog postojanja, razmatra se, odatle, kao vid ontološkog eskapizma, koji se često završava u socijalno solipsističkim idejama (v. npr. Fox 2009, upor. Aycock 1989, Жикић и др. 2018).

Zaključak

Metafora o sletanju letećih tanjira u Lajkovac odnosila se nekad, možda, na apsurdnost situacije u kojoj iz pozicije tehnološki srednje razvijene zemlje želimo da se bavimo onim temama koje odgovaraju samo tehnološki najnaprednijim nacijama na planeti: zašto bi se vanzemaljci upuštali u kontakt s nekim ko nije kadar da pošalje komad plastike i metala u svemir? Ako to prenesemo na antropologiju, data „apsurdnost” ogleдалa bi se, ponovo možda, u želji da se pristupi uopštavanju problematike vezane za ljudsko stanje iz perspektive raspolaganja podacima o samo jednoj kulturi, pa još kulturi koja više ne postoji: kako kataloško poznavanje načina pokrivanja krovova na delu Balkanskog poluostrva ili prisutnosti mitskih bića sličnih osobina na istom prostoru doprinosi sklapanju slike o ljudskom kulturnom postojanju?

Danas sama ta metafora postaje apsurdna kad se imaju u vidu posledice globalizacije po tehnologiju komunikacije. Data tehnologija postala je prva natkulturna tvorevina, verovatno, a sadržaj koji se njome najviše prometuje jesu različiti oblici popularne kulture – koji se ne završavaju na onima čije je antropološko proučavanje prikazano ovde: mnogi od njih nastaju izvan SAD, mnogi su svojstveni internetu kao samodovoljnom komunikativnom, te time i natkulturnom mediju (v. npr. Vasić 2012). Američka popularna kultura i dalje je u najvećoj meri kulturotvorna onda kada govorimo o današnjoj popularnoj kulturi u svetu. Odatle potiču forme i sadržaji, ali i ono što je bitnije, a što predstavlja, zapravo, osnovni predmet antropološkog zanimanja za nju: odatle potiču i kulturne vrednosti koje se komuniciraju tim formama i sadržajima, a njihov uticaj – kao što znamo iz svakodnevnog života – prevazilazi okvire popularne kulture onako kako taj stvaralački konglomerat prevazilazi granice fizičkih kulturnih lokalnosti.

Žanrovska formativnost popularne kulture činilac je koji to omogućava. Osobina žanra jeste kombinovanje kulturne percepcije i kulturnog kodiranja poruke, kreacije i re-kreacije, što je mehanizam koji omogućava ukorenjivanje onoga što se komunicira takvim stvaralaštvom. To omogućava, takođe, i svojevrsnu povratnu spregu, odnosno inkorporiranje re-kreiranih sadržaja iz drugih lokalnih konteksta u američki, poput formi japanske popularne kulture¹⁴, recimo, što sve upućuje na to da popularnu kulturu možemo smatrati već svojevrsnom lingva frankom današnjice, nečim

¹⁴ Što nije usamljen slučaj, naravno, a verovatno je najrasprostranjenije u muzici, gde se može reći da se spomenuta povratna sprega razvija, često, u cikličnu natkulturnu komunikaciju, v. npr. Ristivojević 2012, 2013, 2014.

što je poreklom američko, istina, ali što se može smatrati i interkulturnim ili natkulturnim nematerijalnim nasleđem.

Razumevanje nečega takvog doprinosi razumevanju opštekulturne sadašnjosti sveta onakvog kakav jeste (a ne kakav bi trebalo ili mogao da bude po različitim romantičarskim ili bilo kojim drugim ideološkim vizijama), a kako, kada kažemo „svet“, mislimo na način, uslove i organizovanje ljudskog postojanja u njemu – mislimo na društvo i kulturu s velikim početnim slovima, zapravo, kao na osnovu i determinantu ljudskog postojanja – smatramo opravdanim posvećivanje antropološke istraživačke pažnje svemu tome. Leteći tanjiri u Lajkovcu mogu postati, odatle, metafora ovdašnje antropološke uključenosti u globalnu nauku.

Literatura:

- Antonijević, Dragana. „Legende o krađi organa: moralna dilema savremenog društva.” *Etnoantropološki problemi* 3 (1)(2007): 35–69.
- Antonijević, Dragana. „O Crvenkapi, Dureksu i ljutnji: proizvodnja, značenje i recepcija jedne bajke i jedne reklamne poruke.” *Etnoantropološki problemi* 4 (1) (2008): 11–38.
- Antonijević, Dragana. „Američki gangster: 'Crnački don' kao sociokulturna kontradikcija.” *Etnoantropološki problemi* 12 (2) (2017): 311–348.
- Aycock, D. Alan. „Sudbina Lotove žene: strukturalno posredovanje u biblijskoj mitologiji.” U *Strukturalističke interpretacije biblijskog mita*, Edmund Leach i D. Alan Aycock, 147–155. Zagreb: August Cesarec, 1989.
- Bačević, Jana. „Studentske legende o polaganju ispita: kritika ili afirmacija obrazovnog sistema?” *Etnoantropološki problemi* 3 (1) (2007): 87–102.
- Banić-Grubišić, Ana. „Obrok dana posle sutra. Predstave o hrani u postapokaliptičnim filmovima.” *Etnoantropološki problemi* 7 (1) (2012): 185–212.
- Banić-Grubišić, Ana. „Ljubav u doba postapokalipse – načini izmišljanja ljubavi nakon kraja sveta.” *Etnoantropološki problemi* 10 (1) (2015): 55–74.
- Братић, Добрила. „Церемонија испраћаја радника у пензију.” *Етнологијске свеске* V (1984): 99–104.
- Carrithers, Michael. *Why Humans Have Cultures. Explaining Anthropology and Social Diversity*. Oxford / New York: Oxford University Press, 1992.
- Чоловић, Иван. „Значења новинских тужбалица.” *Етнологијске свеске* V (1984): 49–56.
- Čolović, Ivan. *Divlja književnost. Etnolingvističko proučavanje paraliterature*. Beograd: Nolit, 1985.
- Чоловић, Иван. „Преображај новинске тужбалице.” *Етнологијске свеске* IX (1988): 59–64.

- Dorson, Richard. *Folklore and Fakelore: Essays toward a Discipline of Folk Studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.
- Ђорђевић, Иван. *Антропологија научне фантастике: традиција у жанровској књижевности*. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, 2009.
- Everett, Daniel L. *Dark Matter of the Mind. The culturally Articulated Unconscious*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2016.
- Farmer, Paul. 2003. *Pathologies of power: Health, human rights, and the new war on the poor*. Berkeley: University of California Press.
- Farmer, Paul. "An Anthropology of Structural Violence." *Current Anthropology* 45 (3) (2004): 305–325.
- Farmer, Paul. *AIDS and Accusation: Haiti and the Geography of Blame*. Berkley, CA: University of California Press, 2006.
- Ferguson, Kathy E. "This Species Which Is Not One: Identity Practices in *Star Trek: Deep Space Nine*." *Strategies* 15 (2) (2002): 181–195.
- Fox, Rose. "Good Worlds and Bad." *Publishers Weekly* 256 (15) (2009): 20–24.
- Гавриловић, Љиљана. „Научна фантастика – митологија технолошког друштва.” *Етнологије свеске VII* (1986): 58–63.
- Gavrilović, Ljiljana. „Музеологија у вакууму.” *Етноантрополошки проблеми* 1 (2) (2006): 45–58.
- Gavrilović, Ljiljana. „Ћитанје научне фантастике и (као) етнографје, или обрнуто.” *Антропологија* 6 (2008): 19–33.
- Gavrilović, Ljiljana. „Музеологија у вакууму.” *Антропологија* 9 (2009): 27–39.
- Gavrilović, Ljiljana. „Bafi, ubica vampira: superheroina, ali ne u Srbiji.” *Етноантрополошки проблеми* 6 (2) (2011): 413–428.
- Гавриловић, Љиљана. *Сви наши светови. О антропологији, научној фантастици и фантазији*. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, 2011.
- Heintz, Monica. "Introduction: Why There Should Be an Anthropology of Moralities." In *The Anthropology of Moralities*, ed. Monica Heintz, 1–19. New York/ Oxford: Berghahn, 2013.
- Hristić, Ljubomir. „Richard Merser Dorson: Institucionalizacija i internacionalizacija američke nauke o folkloru.” *Етноантрополошки проблеми* 2 (1) (2006): 79–90.
- Hristić, Ljubomir. 2007a. „Koncept urbanih legendi.” *Етноантрополошки проблеми* 3 (1): 25–34.
- Hristić, Ljubomir. 2007b. „Aligator u kanalizaciji: urbane legende kao kognitivne mape.” *Етноантрополошки проблеми* 3 (1): 71–85.
- Hristić, Ljubomir. „Mit, (nova) istorija i modernizacija Divljeg zapada.” *Етноантрополошки проблеми* 6 (2) (2011): 457–467.
- Илић, Владимир. „Film kao izvor znanja: primer proizvodnje straha od stranaca u filmu *Ponoćni ekspres*.” *Антропологија* 12 (3) (2012): 115–134.

- Ilić, Vladimira. „Film kao izvor znanja: primer proizvodnje straha od terorista u filmovima *Opsada i Predaja*.” *Antropologija* 13 (3) (2013): 143–162.
- Ilić, Vladimira. 2014a. „Uzajamno perpetuiranje straha od nasilja i industrije obezbeđenja: primer filmskih narativa i elektronskih bezbednosnih sistema za domaćinstvo.” *Etnoantropološki problemi* 9 (1): 105–126.
- Ilić, Vladimira. 2014b. „Strah od stranaca kao prevencija opasnosti: primer filma *Taken* (2008)” *Antropologija* 14 (1): 33–47.
- Ilić, Vladimira. „Imati sve i nemati sebe – analiza predstava sreće i očajanja u filmu *Sreća*.” *Etnoantropološki problemi* 12 (2) (2017): 379–413.
- Kouvarou, Maria. “American Rock with a European Twist: The Institutionalization of Rock 'n' Roll in France, West Germany, Greece, and Italy (20th Century).” *Historia Critica* 57 (2015): 75–94.
- Kovačević, Ivan. „Blue jeans kao elemenat masovne kulture.” *Etnološke sveske* II (1980): 93–99.
- Ковачевић, Иван. 1984а. „Приче о добитницима.” *Етнологишке свеске* V: 45–48.
- Ковачевић, Иван. 1984б. „Венецијанска гондола од пластике.” *Етнологишке свеске* V: 57–60.
- Ковачевић, Иван. „Социјално-емфатичка функција монументалних гробница.” *Етнологишке свеске* VI (1985): 81–88.
- Ковачевић, Иван. „Одлазак у војску.” *Етнологишке свеске* VII (1986): 81–88.
- Ковачевић, Иван. „Семиологија мита и ритуала I–III.” Београд: Српски генеалогски центар, 2001.
- Ковачевић, Иван. „Из етнологије у антропологију (Српска антропологија у последње три деценије).” У *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, зборник Етнографској институцији САНУ 21 (2005): 11–19.
- Ковачевић, Иван. „Транзициона легенда о добитницима.” *Етноантрополошки проблеми* 2 (1) (2006): 11–26.
- Коваčević, Ivan. 2007а. „Urbane legende: američki i/ili globalni folklor.” *Etnoantropološki problemi* 2 (2): 11–23.
- Коваčević, Ivan. 2007б. „Sremski berberin u vremenima promena.” *Etnoantropološki problemi* 2 (1): 11–28.
- Коваčević, Ivan. 2007с. „Porše i kolači – advokatski advertajzing ili etnojurisprudentski saveti.” *Antropologija* 4: 7–21.
- Коваčević, Ivan. 2007д. „Betonirani 'kadilak'” *Antropologija* 5: 9–24.
- Ковачевић, Иван. „Српска антропологија у првој деценији двадесет првог века.” *Гласник Етнографској музеја* 72 (2008): 25–40.
- Коваčević, Ivan. „Kuka ili sekira – epilog ljubavne scene na Lover's Lane.” *Etnoantropološki problemi* 4 (1) (2009): 37–61.

- Kovačević, Ivan i Marija Brujić. „’Ljubav na prvi pogled’ – TV serije: uvod u antropološku analizu.” *Etnoantropološki problemi* 9 (2) (2014): 395–414.
- Kovačević, Ivan i Ljubica Milosavljević. „Kratki rezovi: antropološko proučavanje savremene reklame.” *Etnoantropološki problemi* 9 (2) (2014): 435–462.
- Kovačević, Ivan i Vladimir Ribić. „Crvena zora – finalna epizoda hladnog rata.” *Etnoantropološki problemi* 9 (4) (2014): 901–913.
- Kulenović, Nina. *Socijalna ontologija u filmu „Avatar”*. *Antropološka analiza*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, *Etnoantropološki problemi eMONOGRAFIJE*, 2011. <http://www.anthroserbia.org/Publications/Details/32>
- Kulenović, Nina. „Ufologija: poreklo jedne ’nauke’ u popularnoj kulturi.” *Etnoantropološki problemi* 7 (2) (2012): 381–399.
- Kulenović, Nina. *Izmišljanje ufologije. Konstrukcija nauke o vanzemalcima*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar, 2013.
- Lič, Edmund. *Kultura i komunikacija. Logika povezivanja simbola. Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*. Beograd: Prosveta / XX vek, 1983.
- Mandić, Marina. „Sjedinjene Države ’Zombilenda’: migracije u popularnoj kulturi na primeru epidemije zombija.” *Etnoantropološki problemi* 11 (2) (2016): 413–434.
- Michaels, Walter Benn. “Political Science Fictions.” *New Literary History* 31 (2000): 649–664.
- Миленковић, Милош. „Антропологија као мултикултурна пропедеутика у Србији.” У *Традиционално и савремено у култури Срба*, ур. Драгана Радојичић, 133–148. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 49, 2003.
- Milenković, Miloš. *Antropologija multikulturalizma. Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar, 2014.
- Milosavljević, Ljubica. „’Namćori’ iz komšiluka: predstavljanje starosti u domaćoj televizijskoj reklami.” *Etnoantropološki problemi* 5 (3) (2010): 75–97.
- Петровић, Едит. „Прослава испраћаја жена у војску.” *Етнологијске свеске* V (1984): 91–98.
- Piše, Marko. 2016a. „Antropologija horora: teorijski izazovi i epistemološki potencijali.” *Etnoantropološki problemi* 11 (2): 315–325.
- Piše, Marko. 2016b. „Horor i zlo.” *Etnoantropološki problemi* 11 (2): 315–325.
- Radulović, Lidija, Ildiko Erdei. „’Veliki brat vas gleda’ / ’Vi gledate Velikog brata’ Fenomen (nad)gledanja i imperativ gledanosti u rijaliti programu.” *Etnoantropološki problemi* 12 (1) (2017): 19–50.
- Рибих, Владимир. „Свемир као амерички империјални простор.” У *Наш свет, други светови. Антропологија, научна фантастика и културни идентитети*, ур. Бојан Жикић, 145–164. Београд: Оделjenje за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалошки центар, 2010.

- Ristivojević, Marija. „Proučavanje muzike u antropologiji.” *Etnoantropološki problemi* 7 (2) (2012): 471–468.
- Ristivojević, Marija. „Muzika kao kulturni fenomen.” *Etnoantropološki problemi* 8 (2) (2013): 441–451.
- Ristivojević, Marija. „(Re)definisanje tradicije na primeru world music fenomena.” *Etnoantropološki problemi* 9 (1) (2014): 69–82.
- Scheper-Hughes, Nancy, Philippe Bourgeois. “Introduction: Making sense of violence.” In *Violence in war and peace: An anthology*, ed. Nancy Scheper-Hughes and Philippe Bourgeois, 1–27. Oxford: Blackwell, 2004.
- Seed, David. *American Science Fiction and the Cold War: Literature and Film*. Chicago, IL: Fitzroy Dearborn, 1999.
- Сеферовић, Нина. „Игра фота.” *Етнологишке свеске* V (1984): 105–110.
- Sinani, Danijel. 2010a. „NLO religije – počeci i glavni oblici.” *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 119–139.
- Sinani, Danijel. 2010b. Tehnologija. Teozofija. Teologija. Religijski karakter NLO pokreta. *Etnoantropološki problemi* 5 (3): 117–131.
- Sinani, Danijel. 2010c. “Flying but Unidentified! A Brief Introduction to UFO Phenomena.” *Antropologija* 10 (1): 9–26.
- Sinani, Danijel. „Spasenje i večni život u alternativnom religijskom pokretu – Raelijanska knjiga kloniranih.” *Etnoantropološki problemi* 8 (1) (2013): 173–198.
- Skalnik, Peter. 2005. *Anthropology of Europe. Teaching and Research*. Prague: Set Out, 2005.
- Stajić, Mladen. „Da li postoji gen za ljudski duh? Analiza osnovnih motiva i simbolike u filmu *Gataka*.” *Etnoantropološki problemi* 12 (2) (2017): 505–534.
- Теравчевић, Бојан и Милош Миленковић. „Antropologija i/kao primenjena etika: teorija i metod 'skriveni' u Etičkom kodeksu Američke antropološke asocijacije.” *Etnoantropološki problemi* 3 (1) (2008): 177–203.
- Vasić, Milica. „Narativna analiza diskursa o BDSM homoseksualnim porno-isečcima Manhunt kategorije.” *Etnoantropološki problemi* 7 (1) (2012): 235–248.
- Vasiljević, Jelena. „Semiološka analiza reklame: metodološka razmatranja.” *Etnoantropološki problemi* 2 (1) (2007): 41–54.
- Žakula, Sonja. „Da li kiborzi sanjaju biomehaničke ovce? Telo i hiperrealnost.” *Antropologija* 12 (2) (2012): 7–21.
- Жикић, Бојан. „Природа и функција народног стваралаштва – етноантрополошки аспект.” *Гласник Етнoграфској инститиуџа САНУ* XLV (1996): 123–130.
- Жикић, Бојан. *Антропологија Едмунда Лича*. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, 1997.

- Žikić, Bojan. „Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi. Kulturna konceptualizacija pojma privatnik u Srbiji.” U *Antropologija postsocijalizma*, ur. Vladimir Ribić, 52–74. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i SGC, 2007.
- Žikić, Bojan. “Escape from Ethnos, Tradition in Transition, and the Battle for Anthropology. Restructuring Curriculum in Belgrade Academia.” *Studia ethnologica Croatica* 18 (1) (2008): 127–147.
- Жикић, Бојан. „Антрополошко проучавање популарне културе.” *Етнoантpопoлoшкe пpоблeмe* 5 (2) (2010): 17–39.
- Žikić, Bojan. 2010a. „Antropologija i žanr: naučna fantastika – komunikacija identiteta.” *Etноantpолошкe пpоблeмe* 5 (1): 17–34.
- Žikić, Bojan. 2010b. “We are Me, and They are Hive. Individual and Collective Identity as a Relational Characteristic of Humans and Aliens in Science Fiction.” *Antropologija* 10 (1): 111–122.
- Жикић, Бојан. 2012. „Популарна култура: надкултурна комуникација.” *Етнoантpопoлoшкe пpоблeмe* 7 (2) (2012): 315–341.
- Žikić, Bojan. „Poboljšanje tela i telesna zadovoljstva u naučnoj fantastici.” *Antropologija* 12 (2) (2012): 81–104.
- Žikić, Bojan. „Why Do We Need Misanthropology in Anthropology? An Exploratory Essay in Deliberating the Research Subfield.” *Issues in Ethnology and Anthropology* 11 (4) (2016): 967–988.
- Жикић, Бојан. „Песимистички приказ природе људског постојања у филму ’Западни свет’: накнадно мизантрополошко тумачење.” *Етнoантpопoлoшкe пpоблeмe* 12 (2) (2017): 415–435.
- Жикић, Бојан, Милош Миленковић и Данијел Синани. „Социјално-онтолошки солипсизам у делу Филипа К. Дика.” *Етнoантpопoлoшкe пpоблeмe* 13 (1) (2018): 111–133.

BOJAN ŽIKIĆ

MILOŠ MILENKOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

“UFOS LANDED IN LAJKOVAC”: AMERICAN POPULAR CULTURE AS A SUBJECT OF RESEARCH INTERESTS OF SERBIAN ANTHROPOLOGY FROM THE LATE 20TH TO EARLY 21ST CENTURY

Summary

The metaphor of UFO in Lajkovac once referred to the absurdity of the situation in which, from a position of developing country, we wanted to deal with those topics that correspond only to the world's technologically most developed nations. In terms of anthropology, such 'absurdity' would refer to the desire to generalize the human-related issues from the perspective of disposing of information about only one culture. Today, the metaphor itself becomes absurd, bearing in mind the consequences of globalization on communication technology.

Technology has become a sub-cultural creation, and the content which is exchanged with it is mostly in different forms of popular culture. The American popular culture is still at the greatest cultural level regarding the today's popular culture in the world. Hence they promote forms and contents and cultural values which are being communicated, and their influence overcomes the frames of popular culture, just as the creative conglomerate goes beyond the limits of physical cultural localities.

Understanding such a thing contributes to the understanding of the global cultural world as it is. By saying 'the world' we mean the way, conditions and organization of human existence in it. That justifies the dedication of anthropological research. The UFOs in Lajkovac may become the metaphor of this anthropological involvement in global science.

MARINA SIMIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

AMERIČKE I SRPSKE STUDIJE KULTURE: SUSRETI NA MARGINI¹

Apstrakt: U ovom radu razmatraju se tačke susreta između američkih i srpskih studija kulture. Direktni dodiri, preuzimanja, pozivanja i preinačavanja ideja i koncepata između te dve akademske prakse prilično su retki i sporadični. Međutim, to ne znači da se u domaćoj akademiji ne razmatraju koncepti i ideje koji su centralni za američke studije kulture. Između te dve akademske tradicije postoje sličnosti u teorijskim polazištima i pitanjima koja se postavljaju. Teme obrađivane u domaćoj sredini, ili nastale na iskustvima domaće sredine, mogu znatno doprineti studijama kulture uopšte, a posebno američkim, i to ne kao nativni glasovi sa margine, već kao važan deo pluralizma glasova i akademske kritike koji, čini se, nekada nedostaje savremenim studijama kulture.

Ključne reči: studije kulture, postjugoslovenske studije, teorija afekta, SAD, Srbija

Uvodne napomene

U ovom izlaganju ocrtaću neke sličnosti i razlike između studija kulture u Americi i Srbiji i pokušati da utvrdim eventualne tačke dodira i uticaja. Direktni dodiri, preuzimanja, pozivanja i preinačavanja ideja i koncepata između te dve akademske prakse prilično su retki i sporadični i stoga ću, posle kratkog uvoda o mogućoj istoriji (ne)postojećih uticaja, više govoriti o sličnostima u teorijskim polazištima i pitanjima koja se unutar te dve akademske prakse postavljaju, kao i o potencijalima koje teme obrađivane u domaćoj sredini, ili nastale na iskustvima domaće sredine, mogu imati za studije kulture uopšte, a posebno za američke.

---

¹ Ovaj rad nastao je kao rezultat rada na projektu „Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji” (47021), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Naslov ovog rada u sebi sadrži aluziju na konferenciju „Studije kulture: glasovi sa margine” koja je održana na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 7. i 8. juna 2014. godine kao inauguralna konferencija Centra za studije kulture na tom fakultetu. Radovi sa te konferencije objavljeni su u časopisu *Kultura* – časopisu sa najdužim stažom is oblasti teorije kulture u Srbiji. Za pisanje ovog teksta posebno su mi bili značajni komentari dr Nikoline Nedeljkov sa Univerziteta u Njujorku, čiji su prevodi i tumačenja Deleza i Gatarija bili od izuzetnog značaja, i Ognjena Kojanića sa Univerziteta u Pittsburgu, sa kojim sam diskutovala o radu Dž. K. Grejam-Gibson.

Američke i srpske studije kulture imaju jednu zajedničku karakteristiku: marginalne su u odnosu na „disciplinovane akademske discipline” u svojim akademskim sredinama i u odnosu na *stronghold* studija kulture – Veliku Britaniju. To se ogleda ne samo u broju programa osnovnih i postdiplomskih studija već i u načinu na koji se te dve disciplinarne tradicije doživljavaju unutar sopstvenih akademskih sredina. Razlog tome je i razuđenost studija kulture kao akademskog polja koje u sebi obuhvata različite oblasti i neretko se izučava pod različitim nazivima, kao što su kritičke studije, kritička teorija ili kulturna teorija (u domaćoj akademskoj tradiciji uobičajen naziv je teorija kulture).

Studije kulture kao akademska disciplina nastale su šezdesetih godina prošlog veka u Velikoj Britaniji, odakle su se postepeno širile u druge akademske sredine.² U domaćoj sredini, percepcija studija kulture dolazila je pre svega preko retkih prevoda i interpretacija teoretičara Birmingemske škole i njihovih brojnih i raznolikih nastavljača. Nedostatak prevoda učinio je da studije kulture, i one britanske³, a pogotovo one američke, ostanu nedovoljno vidljive u domaćoj sredini. Pored zbornika radova *Studije kulture*, koji je priredila Jelena Đorđević (Đorđević 2008) i u kojem se nalaze i radovi američkih autora, prevedeni su još i radovi Džona Fiska, koji je završni deo svoje karijere proveo u Americi, a čija je knjiga *Popularna kultura* (org. *Understanding Popular Culture*, prvo izdanje 1991) prevedena na naš jezik. Fiskova popularnost u okviru američke akademije i percepcija te knjige u domaćoj sredini učinila je da popularna kultura postane jedan od markera studija kulture ne samo kod nas već i u svetu.⁴ Međutim, studije kulture nisu samo studije popularne kulture, niti je popularna kultura isključivo polje studija kulture, ni kod nas ni u Americi. Američke studije kulture razvile su iz studija medija, da bi se osamdesetih godina prošlog veka okrenule postmodernoj kritici, dok je kasniji razvoj discipline doveo do pomeranja kao proučavanju svih vrsta kulturnih praksi (i sam Džon Fisk u velikoj meri dolazi iz medijskih studija, za odnos studija kulture i medija u britanskoj i američkoj akademskoj tradiciji, v. Milivojević 2015). Tako Lorens Grosberg, najverovatnije najistaknutiji američki teoretičar kulture i medija, navodi da studije kulture imaju za cilj razumevanje i kritiku načina na koji se tekst i diskurs (koji nije samo tekst, već i kulturna praksa) proizvode, upisuju i deluju u svakodnevnom životu u okviru određenih društvenih formacija.

² Obično se izdvajaju dva osnovna izvorišta ove discipline: jedno koja se zasniva na proučavanju književnosti i uopšte umetnosti – kulture u užem smislu, i drugo, koje proizlazi iz antropološke tradicije proučavanja kulture kao načina života (za detaljnija objašnjenja v. Đorđević 2009, Simić 2014).

³ Britanske studije kulture vidljivije su u domaćoj sredini od onih američkih, o čemu svedoči i broj prevoda (v. npr. Morli i Robins 2003).

⁴ Fiskov uticaj na studije kulture u SAD i svetu ogleda se ne samo u brojnim ponovljenim izdanjima njegovih dela već i u stalnoj kritičkoj percepciji njegovog dela. Tako je 2010. godine na Univerzitetu Viskonsin u Medisonu, gde je Fisk profesor emeritus, održana konferencija *Fisk Matters*, na kojoj su ugledni teoretičari preispitali Fiskovo delo. Iako je Fisk nekada i u SAD i u Srbiji napadan kao „populista”, njegovo razumevanje tehnoloških borbi, aktivne publike i zadovoljstva još nam omogućava da, kako navodi Bil Kirkpatrick, razumemo načine na koji operišu moć i participacija u velikom spektru medijskih formi i praksi, uključujući internet, video-igre, satelitsku tehnologiju, skrapbuking, poeziju i namешtaj iz 17. veka (<http://blog.commart.wisc.edu/2010/06/14/report-from-the-fiske-matters-conference/populism>).

Takvo razumevanje kulture u velikoj meri rezonira s proučavanjima kulture u domaćoj sredini i te nevidljive paralele lako bi se mogle učiniti vidljivim. Štaviše, u američkoj akademskoj tradiciji studije kulture bliske su kulturnoj antropologiji, što dovodi do preklapanja tema i pristupa tih dveju discipline i u Srbiji i u SAD, što nije tipično za britansku akademsku sredinu, u kojoj je međusobna hostilnost tih dveju discipline široko poznata (v. Simić 2014).⁵ Američke studije kulture bave se proučavanjem postsocijalističke transformacije u Evropi, često deleći institucionalni i teorijski prostor sa antropologijom. Dobar primer za tu vrstu angažmana je akademska grupa *Soyuz – The Research Network for Postsocialist Cultural Studies*, koja je deo Američke antropološke asocijacije i Asocijacije za slovenske, istočnoevropske i evroazijske studije (<http://soyuz.americananthro.org/>).

Šire posmatrano, dva glavna teorijska uticaja američkih studija kulture na studije kulture i kulturnu teoriju jesu feministička teorija i postkolonijalna kritika. U tom smislu moglo bi se navesti mnoštvo primera, a ja ću izdvojiti dva koja pokazuju preklapanje tema i teorijskih uticaja. Jedan, koji se tiče nedavnog fokusa na afektivni obrt (*affective turn*)⁶, koji je preko radova Deleza i Gatarija ušao pre svega u američke studije kulture (a mnogo manje u britanske) i kojim su zaokupljeni i najnoviji radovi Lorensa Grosberga (Grossberg 2013), ali i mnoge regionalne studije kulture kao što su one Latinske Amerike ili pak one postjugoslovenske. Drugi je pak doprinos postsocijalističkih i posebno (post)jugoslovenskih studija kulture debatama koje se vode u obe akademske sredine, a čiji se koreni mogu naći u kritičkim čitanjima američkih teoretičarki Džuli Grejam i Ketrin Gibson.⁷

Susreti na margini: teorija afekta

„Preteče” teorija afekta u studijama kulture mogu se naći u radu Rejmonda Vilijamsa, jednog od britanskih osnivača discipline, koji je uveo široko korišćen pojam „strukture osećanja”, koji označava načine na koji društvene konvencije postaju deo dominantnog načina mišljenja u određenom

⁵ Britanska antropologija je pre svega „socijalna” (*social anthropology*), a američka „kulturna” (*cultural anthropology*). Prva je izrasla na tradiciji Bronislava Malinovskog i Alfreda Retklif-Brauna i odatle potiče današnje interesovanje britanske antropologije za „veze i povezanost” (*relations and relatedness*). Američka antropologija razvila se na boasovskoj antropologiji i radovima Rut Benedikt i Margaret Mid, i fokus analiza u toj tradiciji ostao je do danas „kultura”. S tim u vezi, kasnije preispitivanje ovog pojma u američkoj antropologiji kroz takozvani *Writing Culture Movement* (kod nas preveden kao *Pisanje kulture*, v. Milenković 2007) bilo je blisko kritičkim studijama kulture i postkolonijalnoj kritici.

⁶ Teorija afekta, razvijena od 2000. godine do danas, u velikoj je meri inspirisana istraživanjima emocija i tela koja dolaze iz feminističkih i kvir studija, čime se istraživački fokus pomera na prelingvističke, ekstralingvističke i paralingvističke aspekte postojanja i uvode nediskurzivni i nereprezentacioni pristupi u društvenu teoriju (Hofman 2015, 35). To još jednom pokazuje značaj feminističke teorije i teorije roda za studije kulture i u Americi i kod nas.

⁷ Dž. K. Gibson-Grejam je pseudonim američkih feminističkih geografinja Džuli Grejam i Ketrin Gibson. Njihova prva knjiga *The End of Capitalism (as We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy* izašla je 1996. godine, a zatim je izašla i knjiga *Postcapitalist Politics*, deset godina kasnije. Džuli Grejam je bila profesorka na Odeljenju za geonauke Univerziteta u Masačusetsu, Amerst, a Ketrin Gibson se obrazovala u Americi, a zaposlena je kao profesorka na Institutu za kulturu i društvo na Univerzitetu u Sidneju.

periodu, a do kojih se ne može dopreti samo semantičkom analizom (Vilijams 2008).⁸ Međutim, osećanja nisu isto što i afekt (v. Deleuze and Guattari 1987). Škrbić Alimpijević, Potkonjak i Rubić (2018, 65) navode da afekt „možemo shvatiti kao *intenzivnost* koju pojedinac doživljava u društvenom kontekstu u odnosu na drugu osobu, grupu, biće, stvar, pojavu ili koncept”. Sledeći američku antropološkinju Ketlin Stjuart, one dalje navode da „tu intenzivnost osoba može izraziti svojim djelovanjem, praksom, ali i ne mora” (*ibid.*). Afekt je relacioni fenomen koji nastaje u mreži interakcija, ljudskih i neljudskih, koje ne deluju u jednom smeru kao uzročno-posledične veze.

Međutim, teorija afekta ne znači odricanje od političkog. Sam Lorens Grosberg se okrenuo proučavanju afekta, tragajući za odgovorom na pitanje zašto je popularna muzika bila toliko značajna za različite političke pokrete od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka naovamo (*movements of movements*).⁹ Teorija afekta je posebno značajna za savremenu teoriju muzike. Tako Tompson i Bidl navode da je upravo „soničnost”, kao iskustvo koje se najčešće izostavlja u hermeneutičkim i semiotičkim analizama, pravo mesto za istraživanje afekta (Tompson and Biddle 2013). I u domaćoj sredini su se pojavili radovi koji popularnoj muzici prilaze iz te teorijske perspektive (npr. Atanaskovski 2015; Hofman 2015, 2016).¹⁰ Ana Hofman, baveći se novim životom partizanskih pesama, njihovim savremenim izvođenjima pristupa ne kroz analizu kulture sećanja ili nostalgije, što je bila tema brojnih radova u studijama postsocijalizma, već se „usredsređuje na afektivni potencijal zvuka kao na bitan činilac u promišljanju fenomena reaktualizacije partizanskih pesama” (Hofman 2016, 18). Meni se čini da to rezonira s nedavnim programskim tekstom Lorensa Grosberga koji pokušava da objasni snagu popularne muzike u političkoj borbi od šezdesetih godina naovamo, gde se kaže

„poenta je raditi istraživanje koje bi nam pomoglo da razumemo šta ljudi misle i osećaju, da razumemo zdrav razum kao kompleksno semantičko i afektivno polje koje organizuje naš odnos prema svetu, a koje je uvek promenljivo, ponekad kao rezultat svesne borbe, a nekada iz drugih razloga” (2017, 10; v. i Grossberg 1984).

U američkim studijama kulture, Grosbergovi radovi već su dobili niz kritičkih čitanja (v. npr. Chaput 2011), na šta je i sam Grosberg odgovorio u kasnijim radovima. Tako Grosberg i Brian Brenhauzen, umesto da afekat definišu kao „drugo” u odnosu na označavanje i reprezentaciju, smatraju da pitanje afekta upućuje na mnoštvo formi znakovnog ponašanja ili na forme izraza

⁸ Koncept „strukture osećanja” Rejmond Vilijams je prvi put upotrebio 1954. (Williams and Orrom 1954) i razvijao ga u svojim ostalim delima (Williams 1963, 1965).

⁹ Interesovanje za specifičnost ovih pokreta važna je za američke studije kulture i kritičku misao uopšte. Njime se bave i Gibson-Graham (2006), o čemu će kasnije još biti reči u ovom radu (za prikaz njihovog dela v. Kojanić 2012).

¹⁰ Međutim, teorija afekta ne bavi se samo proučavanjem muzike, već i umetnosti uopšte, pa i celokupnog ljudskog iskustva, dovodeći u vezu ljudsko iskustvo i ideologiju na jedan nov način (v. npr. radove Ketlin Stjuart, Stewart 2007). U skladu s tim, u Hrvatskoj, Sanja Potkonjak i Nevena Škrbić Alimpijević koristile su teoriju afekta da objasne odnos različitih grupa prema Trgu maršala Tita u Zagrebu (2016).

kolektivnog asemblaža iskaza (asemblaž je tehnički termin koji su uveli Delez i Gatari) koji čine konjunkturu (*conjuncture*, splet okolnosti) u svoj njenoj kompleksnosti (Grossberg and Behrenshausen 2016). Pozivajući se na Žila Deleza i Feliksa Gatarija, koji definišu afekt kao „blok čulnih utisaka, nezavisan od onoga koji ga proizvodi, odnosno od onoga na koga deluje”, Ana Hofman (2016, 106) navodi da „umetnost generiše afekt koji postoji izvan granica iskustva”.

Ako je teorija afekta pokušaj da se u studije kulture uvede teorijski okvir koji je drugačiji u odnosu na inicijalno interesovanje studija kulture za jezik, reprezentaciju i dekonstrukciju, meni se čini da bi za studije kulture bio posebno zanimljiv susret sa ontološkim obrtom (ili zaokretom, kako ga je u domaćoj antropologiji preveo Aleksandar Bošković 2015), za koji mi se pak čini da pruža istinsku mogućnost da se kulturne studije konačno susretnu s „drugim” u tematskom i teorijskom smislu (v. Simić 2014, 2019). Međutim, rekla bih da ta mogućnost još nije istinska mogućnost, iako se njeni obrisi nalaze npr. u radovima Kristine Novakov-Riči, američke teoretičarke plesa koja se bavi analizom praksi bakanja u istočnoj Srbiji i Makedoniji. Novakov-Riči u svom radu posmatra načine na koji vraćare u Makedoniji i istočnoj Srbiji pregovaraju, preformulišu i redefinišu „materijalnost bolesnog tela” kroz estetske prakse (<http://novakovritchey.com/>). Njen rad, koji je samo naizgled sličan radovima Marine Abramović koji su se bavili sličnom temom, spaja akademsko pisanje i performans i briše granice između umetnosti i nauke na način koji je inače blizak studijama kulture, koje za svoj fokus imaju umetnost ili različite performativne prakse, od umetničkih do religijskih.¹¹ Američke studije performansa veoma su razvijene i mogućnosti interdisciplinarnosti studija kulture u toj sferi tek se otkrivaju u domaćoj sredini (v. npr. Njaradi 2018). Proučavanje umetnosti, kao i u slučaju već pomenute teorije afekta, važno je polje u kojem studije kulture dovode u direktnu vezu tradicionalne teme svojih istraživanja: (popularnu) umetnost i političnosti svakodnevnog života.

Susreti na margini: (post)jugoslovenske studije

Studije kulture iznikle su iz leve akademske misli. U Velikoj Britaniji, očevi osnivači discipline (Rejmond Vilijams, marksistički istoričar Edvard Palmer Tompson, Stjuart Hol...) bili su bliski novoj levisi. Naravno, to nije jedini mogući put studija kulture i ne želim da ponudim teleološku definiciju njihovog razvoja. Postoje značajni autori studija kulture koji ne dolaze iz te tradicije, npr. Džejms Keri (Jamer Carey), američki teoretičar medija i studija kulture, čiji se radovi oslanjaju na filozofski pragmatizam i radove Harolda Inisa (Harold Innis). Uprkos potonjem, čini mi se da su angažovanost i kritički potencijal studija kulture, kao i njihov upitni odnos prema političkim sistemima uopšte, ostali karakteristike te discipline i u Americi i kod nas.

---

¹¹ Studije performansa, kao još jedna „postdisciplina” (u čemu nema ničega pogrdnog u odnosu na druge discipline) i inače su bliske studijama kulture. Koren te discipline može se pronaći u klasičnim studijama teatra u antropologiji (pogotovo u radovima Ričarda Šehnera i Viktora Tarnera), teoriji književnosti i studijama performativnosti Džudit Batler.

Kako je neoliberalna realnost kasnog kapitalizma goruće pitanje nakon globalne ekonomske krize koja je počela 2008. godine, ja bih sledila misao Gibson-Grejam, koje su, interesujući se, kao i Lorens Grosberg, za „movements of movements” ispitivale mogućnosti alternativnih pokreta za uspostavljanje drugačijih ekonomskih struktura (za koji je potreban i alternativni analitički jezik) (Gibson-Graham 1996). Gibson-Grejam odbacuju ideju da je kapitalistička ekonomija strogo organizovan sistem koji čini „singularnu transistorijsku konstantu” (Gibson-Graham 2006, xxi) i smatraju da se ekonomiji mora prići kao „prostoru kohabitacije i pregovaranja između različitih kulturnih formi” (*ibid.*). Ako neoliberalizam shvatimo ne „kao paket koordinata koje svuda proizvode iste političke rezultate i društvene promene, već kao migratornu tehnologiju vladanja [koja interaguje sa situiranim skupovima elemenata i okolnosti]” (Ong 2006, 3), odnosno kao deo „globalnog projekta transnacionalne političke i ekonomske integracije” (Mikuš 2018, 66), onda mi se čini da (post)socijalističko i posebno (post)jugoslovensko iskustvo može igrati veoma značajnu ulogu u razumevanju savremenog političkog trenutka u najboljoj tradiciji situacione i kritičke misli studija kulture. Sledeći te ideje i pozivajući se na misao Gibson-Grejam, Dijana Jelača, Maša Kolanović i Danijela Lugarić, autorke predgovora nedavno objavljenog zbornika o jugoslovenskom i postjugoslovenskom kulturnom iskustvu (u kojem ima radova i srpskih teoretičarki), navode da je „kohabitacija i/ili nepristajanje na različite ekonomske forme kontingentno u odnosu na mesto i kontekst” (Jelača, Kolanović i Lugarić 2017, 1). Na tom tragu, čini mi se da proučavanje (post)jugoslovenskog iskustva omogućava otkrivanje kulturnih, socijalnih, ekonomskih i političkih formi socijalizma i kapitalizma koje postoje na „jednoj fluidnoj skali, pre nego kao polarne ili opozitne slike dva različita sistema” (*ibid.*). Pozivajući se na ideju „strukture osećanja” Rejmonda Vilijamsa, ove autorke navode da su različite kulturne prakse koje se danas jasno povezuju s kapitalizmom – kao načinom proizvodnje i potrošnje i afektivnom ekonomijom koja oblikuje ideje jednog društva o njegovoj sadašnjosti i budućnosti – već postojale u različitim kulturnim formama i materijalnim praksama tokom socijalizma. To nam ukazuje na to da su i kategorija socijalizma i kategorija kapitalizma heterogeni, a ne singularni entiteti.

Delez i Gattari (1987) navode da je moderna Amerika „specijalan slučaj” – nesingularni entitet (kapitala), te da ne postoji jedna, već više „Amerika”. Kapitalizam je u tom kontekstu naziv za pojavu koja se tiče virusolikog širenja represivne moći kapitala. Kao što navode ovi autori, „tok kapitala proizvodi ogroman kanal, kvantifikaciju moći putem neposrednih ’kvantuma’, gde svaka osoba profitira od tog protoka novčanog toka na sebi svojstven način (otuda realiti mit o siromašnom čoveku koji se obogati, a onda opet postane siromašan): u Americi se sve spaja, drvo i kanal, koren i rizom.” (Deleuze and Gattari 1987, 20).

(Post)jugoslovenski slučaj posebno dobro pokazuje tezu Deleza i Gattarija da ni u Americi ni drugde „ne postoji univerzalni kapitalizam, ne postoji kapitalizam po sebi, kapitalizam je na raskršćima svih vrsta formacija, [kapitalizam] je neokapitalizam po svojoj prirodi. On izmišlja svoje

istočno i zapadno lice, i preoblikuje oba – uvek nagore” (Deleuze and Guattari 1987, 20). Stoga, iako su „kulturene artikulacije kapitalizma i socijalizma gotovo uvek diskurzivno formirane kroz prividno isključivanje ili implicitne negacije onog drugog, ta tenzija često nosi tragove želje za tim određenim *Drugim*, kao nužnom, iako ne uvek vidljivom referentnom tačkom” (Jelača, Kolanović i Lugarić, 6). Meni se čini da to omogućava da se ekskluzivnost Jugoslavije vidi kao tipičnost, te da se odatle otvori prostor za teoretizovanje savremenog političkog trenutka iz lokalne perspektive koja neće zauvek perpetuirati odnose centra i (polu)periferije.¹²

(Ne) biti na margini ili umesto zaključka

U intervjuu datom prošle godine kineskom teoretičaru kulture Zišu Ljuu (zaposlenom na Akademiji za marksizam Kineske akademije društvenih nauka u Pekingu), Lorens Grosberg optimistično navodi da su studije kulture u Americi, i većini evropskih zemalja, često inkorporirane u uobičajene akademske prakse tako da se čini da je baviti se studijama kulture suviše jednostavno. Lorens Grosberg želi da nas podseti da su studije kulture teške, teže od normi akademskog rada. Ja nisam sigurna da bih se s tim saglasila. Jasno je da Grosberg želi da potvrdi značaj studija kulture i kao akademske discipline i kao polja delovanja, ali meni se čini da one odviše počivaju na „neoliberalnoj kulturi osećanja” (*play hard, work hard... and consequently die hard*), koja nam onemogućava istinsku kritiku. Ali saglasna sam s tezom iznetom u istom tekstu da „zbog toga što su studije kulture radikalno kontekstualne, uvek nastajući u određenom kontekstu i uvek na njega odgovarajući, izazovi na koje odgovaraju uvek se menjaju” (Grossberg and Zixu 2017, 1). U tom smislu, smatram da doprinos srpskih i postjugoslovenskih studija kulture studijama kulture uopšte i američkom „problemom sa kulturom” (*predicament of cultural studies*)¹³ možemo naći u uvidima već pominjanih Džuli Grejam i Ketrin Gibson (2006), koje navode da se, ako hoćemo da izgradimo nove modele mišljenja za promišljanje (i kreiranje) postkapitalističke politike, moramo pomeriti iza bespomoćnosti i nesigurnosti koje proizvodi kapitalistička struktura osećanja. Da bi se to dogodilo, potrebno

¹² Termin „poluperiferija” dolazi iz teorije svetskog sistema i označava zemlje koje zauzimaju „srednju poziciju” u svetskoj ekonomskoj raspodeli moći (u domaćoj sredini u različitim kontekstima, v. analize Blagojević 2009, Spasić 2011). Međutim, iako se ta pojava čini trajnom, ova pozicija omogućava Istočnoj Evropi da bude trajan izvor teorijskih inovacija i eksperimenta (Ost 2018), što se meni čini mogućim upravo u studijama kulture, gde bi „poluperiferija” mogla da dobije mesto van margine.

¹³ Džejs Kliford je 1988. objavio uticajnu knjigu *Neprilike kulture: etnografija, književnost i umetnost u XX veku* (*The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*), u kojoj se raspravlja o samom pojmu kulture, a koji je doživio značajno preispitivanje u američkoj antropologiji i teoriji uopšte. Odgovarajući na kritike upućene tom pojmu i njegovoj heurističkoj vrednosti, Džejs Kliford (1988) navodi da, bez obzira na to što je kultura duboko kompromitovan pojam, bez pojma kulture većina savremenih teorijskih promišljanja nije moguća. Kliford je profesor emeritus na Odeljenju za istoriju svesti (History of Consciousness Department) na Kalifornijskom univerzitetu u Santa Kruziju i njegova knjiga obuhvata analizu etnografskih studija i književnih dela u širokom zamahu opšteg teorijskog promišljanja tog pojma. To još jednom pokazuje raslojenost američkih studija kulture i njihovu bliskost s drugim disciplinama, kako je i u domaćoj sredini.

je decentralizovati koncepte kapitalizma i moći i razumeti „kapitalizam kao set ekonomskih praksi rasutih u prostoru, pre nego kao sistematsku koncentraciju moći” (Gibson-Graham 2006, 2). Međutim, to ne znači da se (post)jugoslovenski kapitalizam čita kao suprotnost onom „američkom” ili „zapadnom”, ili pak kao još jedan primer „alternativnog kapitalizma” ili „alternativne modernosti”. Ni kapitalizam ni modernizam nisu monolitne kategorije i proučavanja koja dolaze sa „domaćeg terena” mogu dati značajan doprinos promišljanju onoga što Lorens Grosberg, sledeći Gramšija, naziva „organskom krizom” modernizma. To bi pomoglo uspostavljanju domaćih studija kulture na svetskoj kulturno-teorijskoj sceni, a da pritom to ne budu samo nativni glasovi sa margine, već važan deo pluralizma glasova akademske kritike za koji nam se čini da nekad nedostaje savremenim studijama kulture. Studije kulture tako zaista mogu doprineti razumevanju kompleksnosti društvenog života i, u tom smislu, malo modifikujući ideje Lorenza Grosberga, možemo reći da studije kulture ne treba da budu teške, već kompleksne.

Literatura:

- Atanaskovski, Srđan. „Consequences of the Affective Turn: Exploring Music Practices from without and within.” *Muzikologija* 18 (2015): 57–75.
- Blagojević, Marina. 2009. *Knowledge Production at the Semiperiphery: a gender perspective*. Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Bošković, Aleksandar. „Ozbiljne igre: teorija u antropologiji posle 1980-ih.” *Etnoantropološki problemi* 10 (2015), 1: 19–41.
- Chaput, Catherine. “Affect and Belonging in Late Capitalism: A Speculative Narrative on Reality TV.” *International Journal of Communication* 5 (2011): 1–20.
- Clifford, James. *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Harvard University Press, 1988.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1987.
- Đorđević, Jelena (pr.). *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Đorđević, Jelena. *Postkultura*. Beograd: CLIO, 2009.
- Gibson-Graham, Julia Katherine. *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Gibson-Graham, Julia Katherine. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006.
- Grossberg, Lawrence. “Another Boring Day in Paradise: Rock and Roll and the Empowerment of Everyday Life.” *Popular Music* 4 (1984): 225–58.

- Grossberg, Lawrence. *Cultural Studies in the Future Tense*. Durham and London: Duke University Press, 2010.
- Grossberg, Lawrence. "Cultural studies and Deleuze-Guattari, part 1." *Cultural Studies* 28 (2013), 1: 1–28.
- Grossberg, Lawrence and Bryan G. Behrenshausen. "Cultural studies and Deleuze Guattari, part 2: from affect to conjunctures." *Cultural Studies* 30 (2016), 6: 1001–1028.
- Grossberg, Lawrence and Liu Zixu. "The Contemporary Crisis and the Time for Cultural Studies: Interview with Lawrence Grossberg." *International Critical Thought* 7 (2017), 1: 1–14.
- Hofman, Ana. "The Affective Turn in Ethnomusicology." *Muzikologija* 18 (2015): 35–55.
- Hofman, Ana. *Novi život partizanskih pesama*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2016.
- Jelača, Dijana, Maša Kolanović and Danijela Lugarić. "Introduction: Cultural Capitalism the (Post) Yugoslav Way." In *The Cultural Life of Capitalis in Yugoslavia: (Post)Socialism and Its Other*, eds. Dijana Jelača, Maša Kolanović and Danijela Lugarić, 1–20. Palgrave Macmillan, 2017.
- Kojanić, Ognjen. „Šta studije ekonomije mogu da nauče od feminizma?" *Genero* 16 (2012): 177–186.
- Mikuš, Marek. *Frontiers of Civil Society: Government and Hegemony in Serbia*. Berghahn Books, 2018.
- Milenković, Miloš. *Istorija postmoderne antropologije: teorija etnografije*. Beograd: Srpski geneološki centar, 2007.
- Morli, Dejvid i Kevin Robins (pr.). *Britanske studije kulture: geografija, nacionalnost i identitet*. Beograd: Geopoetika, 2003.
- Milivojević, Snježana. *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Fabrika knjiga, 2015.
- Njaradi, Dunja. „Trans, muzika i ples – stare teme i novi interdisciplinarni dijalozi." *Etnoantropološki problemi* 13 (2018), 4: 987–1005.
- Ong, Aihwa. "Neoliberalism as a Mobile Technology." *Transactions of the Institute of British Geographers* 32 (2006), 1: 3–8.
- Ost, David. "The Endless Innovations of the Semiperiphery and the Peculiar Power of Eastern Europe." In *The Future of (post)socialism: (POST)SOCIALISM Eastern European Perspectives*, eds. John Frederick Bailyn, Dijana Jelača, and Danijela Lugarić, 19–50. New York: SUNY Press, 2018.
- Simić, Marina. 2014. „Studije kulture i antropologija: sudar titana ili narcizam malih razlika?" *Genero* 18 (2014): 89–108.
- Simić, Marina. "(Not) turning in the Widening Gyre: (Im)possibility of the Ontological Turn in Eastern Europe." *Anthropological Notebooks* (2019). In press.
- Spasić, Ivana. "Cosmopolitanism as Discourse and Performance: A View from the Semiperiphery." *Revija za sociologiju* 1 (2011), 3: 269–290.

- Stewart, Kathleen. *Ordinary Affects*. Durham, N.C.: Duke University Press, 2017.
- Škrbić Alimpijević, Nevena, Sanja Potkonjak i Tihana Rubić. *Misliti etnografski: kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatsko etnološko društvo, 2016.
- Škrbić Alimpijević, Nevena i Sanja Potkonjak. "The Titoaffect. Tracing Objects and Memories of Socialism in Postsocialist Croatia." In *Sensory Objects: Affect and Material Culture*, eds. Jonas Frykman and Maja Povrzanović-Frykman, 107–123. Lund: Nordic Academic Press, 2016.
- Thompson, Marie i Ian Biddle. "Introduction: Somewhere Between the Signifying and the Sublime" In *Sound, Music, Affect: Theorizing Sonic Experience*, eds. Marie Thompson and Ian Biddle, 1–24. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2013.
- Vilijams, Rejmond. „Analiza kulture.” U *Studije kulture*, pr. Jelena Đorđević, 24–133. Beograd: CLIO, 2008.
- Williams, Raymond and Michael Orrom. *Preface to Film*. London: Film Drama Limited, 1954.
- Williams, Raymond. *Culture and Society*. New York: Columbia University Press, 1963.
- Williams, Raymond. *The Long Revolution*. Harmondsworth: Penguin, 1965.

Veb-stranice:

<http://soyuz.americananthro.org/>

<http://blog.comarts.wisc.edu/2010/06/14/report-from-the-fiske-matters-conference/populism>

<http://novakovritchey.com/>

MARINA SIMIĆ

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

**AMERICAN AND SERBIAN CULTURAL STUDIES:
ENCOUNTERS ON THE MARGIN**

Summary

This paper deals with the perception of American cultural studies in Serbia. Cultural studies as an academic discipline started in the UK in the 1960s, from where they gradually spread to other academic environments. In our country, the perception of cultural studies was first reflected

through rare translations and interpretations of the Birmingham School and their many and varied followers. The lack of translation made the British and especially American cultural studies insufficiently visible in the domestic environment (except for John Fiske's work whose career ended in America).

However, that does not mean that central concepts and ideas of American studies of culture are not considered at our universities. American cultural studies have developed from media studies to turn to postmodern criticism in the 1980s, while later development of discipline has led to a change towards as a study of cultural practices. Lawrence Grossberg, perhaps the most prominent US scholar of culture and media, states that cultural studies aim at understanding and criticizing the way texts and discourses (which are not just text but also cultural practices) are produced, entered and acted in everyday life within certain social formations.

Such understanding of culture largely corresponds with the study of culture in the domestic environment and those invisible parallels could easily be made visible. Moreover, in the American academic tradition, cultural studies are close to cultural anthropology, which leads to the overlapping of the subjects and approaches of these two disciplines. American cultural studies deal with the study of post-socialist transformation in Europe (for example, the academic group of Soyuz which is the part of the American Anthropological Association and the Association for Slovenian, East European and Eurasian Studies). Domestic cultural studies could make a significant contribution to these studies, not as native voices from the margins, but as an important part of the pluralism of voices and academic criticism that seems to be lacking in contemporary cultural studies.

DAŠA DUHAČEK

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

ŽENSKÉ STUDIJÉ U SAD I SRBIJI: KONSTRUKCIJA ILI DEKONSTRUKCIJA KANONA?

Apstrakt: Savremene nauke i humanističke discipline kanon najčešće tumače ne kao sopstvene temelje, već kao ideološku matricu koja predstavlja ograničenja u pogledu daljeg razvoja u istraživanjima. Ženske studije, kao oblast istraživanja koja se oblikovala i strukturirala na američkim univerzitetima krajem prošlog veka, bile su podsticaj za artikulisanje sličnih istraživačkih pitanja i u drugim akademskim zajednicama. Da li je tim procesima i razmenama ustanovljen i kanon za tu akademsku disciplinu? Ovaj tekst odgovara na to pitanje na primeru odnosa istraživačke oblasti ženskih studija u Srbiji i SAD, prikazujući kontekst i proces formiranja te oblasti kao akademske discipline u Srbiji.

Ključne reči: kanon, ženske studije/studije roda, akademska disciplina, Centar za ženske studije u Beogradu

Povezujući akademsku disciplinu ženskih studija s borbom za ženska prava, jedna od najznačajnijih savremenih evropskih teoretičarki iz te oblasti, Rozi Brajdoti (Rosi Braidotti) kaže da se „...širenje feminističkih principa jednakosti, pravde i poštovanja dostojanstva žena na više načina razvijalo u okviru onoga što je poznato pod nazivom 'vek Amerike'” (Braidotti 2000, 23). Naime, poznata je činjenica, kako to i Brajdoti kaže, da su rodno mesto ženskih studija američki univerziteti krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka.

Da li su programi ženskih studija SAD bili uzor za mnoštvo programa koji su ubrzano nastajali u periodu koji je usledio? Ako programi ženskih studija u SAD jesu bili uzor, onda je za komparativno istraživanje mesta ženskih studija u visokoškolskom obrazovanju u SAD i pojedinim zemljama, kao što je Srbija, jedno od mogućih pitanja i pitanje kanona. Drugim rečima, da li to podrazumeva da su pristupi, terminologija, struktura u programima koji su u to vreme nastajali u Americi predstavljali kanon? Ili, kako ženske studije, kao koncept koji je nesumnjivo potekao iz SAD, preispituje Brajdoti: „...da li taj koncept može biti primenjen sistematski kroz latinsku (*Latin*), katoličku, južnu, a posebno *Istočnu Evropu*, jeste ozbiljno pitanje. Ovo ne kažem da bih bila preterano evrocentrična, već pre da upozorim na razlike u kulturi, religiji, političkim i obrazovnim praksama, koje sigurno mogu učiniti da američki model ženskih studija ne bude univerzalno primenljiv.” (*Ibid.*, naglasila D.D.) U ovom svom tekstu, kao i u svom radu uopšte, Rozi Brajdoti ulaže

napor da podvuče autonomiju i istakne posebnost evropskog pristupa pitanjima koja se bave ženskim studijama i studijama roda. To može predstavljati problem s obzirom na to da ona ne samo što prepoznaje da su evropski projekti akademskih ženskih studija nastajali skoro dve decenije posle američkih, tek kasnih osamdesetih, već i smatra da treba postaviti pitanje da li i ti evropski projekti uvažavaju „bogatstvo i raznolikost kultura, čak i feminističkih kultura, u Evropi danas” (*ibid.*, 24). Značaj tih pitanja prepoznaje i jedna od najpoznatijih savremenih (američkih) feminističkih teoretičarki, Džudit Batler (Judith Butler), koja upravo u razmeni mišljenja sa Rozi Brajdotti kaže: „Brajdoti tvrdi da je feministička teorija u Evropi bila podređena hegemoniji američkog feminizma... Za nju je važno odbraniti evropski feminizam kako bismo se bavili ključnim pitanjima, uključujući imigraciju, nove evropske rasizme, reproduktivne tehnologije... da imenujemo samo neke...” i dodaje: „Opšte je poznato da je teško američkim feministkinjama i teoretičarkama uzeti u obzir njihovu privilegiju 'prvog svijeta' na način koji ne završava u samouzdižućoj krivnji niti u izveštačenim pokušajima samopovlačenja. Teorija nastaje iz lokacije...” (Butler 2005, 178). Na koji način ova razmena ilustruje debate o kanonu u savremenim feminističkim teorijama?

Ovaj tekst će u odnosu na pitanja i nedoumice koji su ovde izneti ponuditi neke odgovore, pri čemu će se imati u vidu istorija nastanka ženskih studija pre svega u Srbiji, ali, s tim u vezi, i deo istorije nastanka ženskih studija u Jugoslaviji.

* * *

Pitanje postojanja kanona u naukama i pojedinim disciplinama povlači za sobom i nedoumice o različitim mogućnostima tumačenja pojma „kanon”, mogućnostima koje proističu iz istorije upotrebe tog pojma. Važno je podsetiti se da pojam „kanon” potiče iz starogrčkog jezika i da izvorno znači „mera” (stvari), „aršin”, a u tom smislu može upućivati i na standard. Rimski kultura je nasledila upotrebu tog pojma pre svega u oblasti književnosti i tumačenja u značenju klasičnog, vrednog. Čini se da je reč o uzorima, ali u tom izvornom značenju uspostavljenim na takav način da to ostavlja otvorenim mogućnost da se pod ono što je vredno, ili poželjno da se sledi, podvedu i drugi autori, koji nisu eksplicitno navedeni kao prvi uzori. U tom smislu i Kvintilijan u svojoj poznatoj knjizi *Obrazovanje govornika* kaže sledeće: „Zato ću izdvojiti samo neke, i to one koji uživaju najveći ugled. Oni koji se bave ovim stvarima lako će odrediti koji su pisci ovim najslabiji. (...) Priznajem da zaslužuje da se čita veći broj pisaca nego što ću ja spomenuti.” (Kvintilijan 1967, 376, § 44.45)

Međutim, sa usponom hrišćanstva, značenje pojma „kanon” se menja u svoju suprotnost. Kanon postaje oznaka za strogo zatvoren i, u pogledu izmena, neprobojan sistem (vrednosti). Uzori više nisu estetski, a ni književni, već je merilo isključivo doktrinarna pripadnost – sve ostalo je u opasnosti da bude obeleženo kao jeres i time postaje kažnjivo. Nažalost, to značenje kanona, kao ideološki prihvatljive matrice, preovlađuje i u modernom i u savremenom dobu, i nije ograničeno samo na književnu teoriju. U tom smislu, pitanje o tome da li postoji kanon često se ne postavlja

otvoreno, a posebno se to ne čini kod naučnih disciplina i oblasti istraživanja koja u sistemu znanja postoje već dugo. Ukoliko ima mesta za takva razmatranja, ona implicitno podrazumevaju pre svega razmatranja o tome šta čini kanonske sadržaje.

Ako pod pojmom „kanon” podrazumevamo to opšteprihvaćeno značenje u savremenom svetu, onda se ženske studije (*Women's Studies*) kao oblast istraživanja i programski sadržaji američkih univerziteta svojim temeljnim pretpostavkama konstituišu u svakom pogledu nasuprot upravo toj, ideološki restriktivnoj upotrebi pojma „kanon”, kako zbog političkog konteksta u kome nastaju ženske studije, tako i zbog svojih osnovnih ciljeva.

* * *

Značajna činjenica u analizi nastanka ženskih studija kao oblasti istraživanja jeste to da su „ženske studije, kao termin, zapravo izum Severne Amerike...” (Braidotti 2000, 23). Sintagma „ženske studije”, kako je to i iz tekstova pojedinih rodonačelnica ženskih studija, Šile Tobajas (Sheila Tobias) i Elen Bonapart (Elen Bonaparth), prenela Žarana Papić, prevod je termina *women's studies*, i to višestrukog značenja te sintagme, kao studije ne samo o ženama već i studije žena, koje time posle mnogo vekova institucionalizovanog obrazovanja nisu više samo objekti, već postaju i priznati subjekti tih istraživanja; i, najzad, ova oblast istraživanja neskriveno i nedvosmisleno nastupa kao akumulacija znanja za žene, to jest artikuliše se kao znanje u interesu žena (Papić 1989, 18).

Ista oblast istraživanja je, osim naziva *ženske studije*, označena i kao *studije roda* ili *rodne studije*. Po mišljenju nekih interpretatorki, naziv nije neutralan, već označava i određeno opredeljenje. Naziv „studije roda” koristile su one koji su želele da u svoja istraživanja eksplicitno uključe oba roda, a tome su navodno pribegavale da bi programske sadržaje učinile prihvatljivijim za akademsku sredinu. Na nazivu „ženske studije”, kao prvobitnom obeležju ove oblasti istraživanja, istrajavale su i nastavile da ga koriste one teoretičarke koje su smatrale da tako ostaju privržene izvornim političkim ciljevima ženskog pokreta.

U ovom tekstu je reč pre svega o ženskim studijama, čime se taj pojam vezuje za period samog nastanka, za formiranje te oblasti istraživanja ili za nastanak *akademske* discipline. Ova formulacija se naglašava s obzirom na zahtev za pribavljanjem legitimiteta, a posebno je značajna kada ta oblast istraživanja pretenduje na mesto u institucionalnom sistemu obrazovanja, pa se tako ovo pitanje postavlja često kada je reč o mlađim disciplinama, a posebno kada su posredi multidisciplinarne/interdisciplinarne oblasti istraživanja.

Programi ženskih studija u SAD nastajali su u posebnom društvenom i političkom kontekstu krajem šezdesetih, u uzavreloj političkoj klimi buntovnih studentskih kampusa. To vreme je bilo obeleženo žestokim protivljenjem američkoj ratnoj politici, spaljivanjem vojnih poziva za američki rat u Vijetnamu, organizovanjem putovanja političkih aktivista pokreta za građanska prava (*Civil*

Rights Movement) na američki jug da bi učestvovali u akcijama opismenjavanja Afroamerikanaca u njihovoj borbi da koriste pravo glasa, političkim demonstracijama i protestima kojima se zahtevao prekid trke u nuklearnom naoružanju. I, na kraju, ali svakako ne i manje važno, to burno vreme bilo je obeleženo i pobunom mladih, obrazovanih – i u svemu drugom privilegovanih – žena koje su zahtevale da zauzmu svoje mesto u svim tim političkim promenama. To je bilo vreme kada su te mlade obrazovane žene postavljale pitanja kao što su: zašto nema žena u istoriji filozofije, gde su umetnice, gde su književnice? Koje uloge žene imaju u istoriji? Zapravo, zašto nema žena u njihovim matičnim disciplinama kojima su se one inače posvetile? Tada je, dakle, počelo preispitivanje naučnih sadržaja, odnosno naučnih disciplina koje su se istovremeno, svaka u svom kanonu, nesumnjivo pozivale na lojalnost.

Već u to vreme, obrazovni sistem u SAD (pre svega visokoškolsko obrazovanje), posebno u poređenju s tradicionalnim evropskim sistemom, pokazivao je veliku elastičnost i sposobnost za usisavanje novih sadržaja. Imao je transformativne kapacitete koji su ga neprekidno širili i obogaćivali. Istovremeno je bio funkcionalan u tržišnim mehanizmima akademskih razmena kojima su prihvatani visokoobrazovani eksperti. Tako je američki visokoškolski sistem obrazovanja osvajao nova disciplinarna područja, bio otvoren za multidisciplinarnost, a kasnije i za stvaranje interdisciplinarnih prostora. Između ostalog, ovde ne treba zanemariti ni pojam organizovanja akademskih prostora u doslovnom značenju, to jest načina na koji se prostor materijalizuje. Reč je i o prostornoj organizaciji univerzitetskih kampusa, koja omogućava povezivanje, razmene i jedinstveno političko delovanje. U istom duhu je vođena i obrazovna politika koja omogućava fleksibilnost i razmene, a oslobođena je stega tradicionalnih pristupa, bez sputavajuće strogosti, bez zatvorenosti i omeđenosti u disciplinarne okvire – zapravo, bez ikakve dramatisacije povodom disciplinarne lojalnosti. Sve to je omogućilo buran napredak, osvajanje akademskog prostora, između ostalog, i za ženske studije/studije roda.

U tom smislu, u odnosu na „...kulturološke korene termina 'ženske studije', Kejt Stimpson (Kate Stimpson)¹ tvrdi da ono što ih čini tako američkim jeste pragmatičnost prakse, koja je snažno ugrađena u uverenje o jedinstvu teorije i čina. Poreklo ženskih studija je u empirijskom eklekticismu, okrenutom ka činjenju, i u zdravom nepoštovanju za moć disciplina.” (Braidotti 2000, 30)

Prema tome, ako je reč o ženskim studijama, onda upotreba termina „kanon” kao izgradnje stroge teorijske matrice koja je povezana s nastankom prvih programa ove akademske discipline, jeste gotovo blasfemična. Naime, ova oblast istraživanja je sebe od nastanka videla kao neprekidan proces *kritičkog (samo)preispitivanja* koji niti može niti treba da ima kanon. Nezavisno od toga, pitanja su: na koji način onda ženske studije postaju akademska disciplina koja kao takva traži prostor u *institucijama* obrazovanja? I na koji način treba da su koncipirane institucije obrazovanja

¹ Kate Stimpson (Kate/Catharine Stimpson), rođena 1936, jedna od prvih profesorki programa ženskih studija, predavala na više univerziteta (*Rutgers, New York*); osnivačica časopisa *Signs*.

da bi mogle da prihvate sadržaje koji mogu biti subverzivni u odnosu na sam sistem, a delaju bez podozrenja, sumnjičavosti i bez straha? Dakle, rodno mesto nastanka ženskih studija su programi nastali sedamdesetih godina u SAD, pa se postavlja pitanje jesu li ti programi koji su izgrađeni u SAD merilo/aršin za one koji slede u drugim delovima sveta, i, ako jesu, u čemu se to ogleda.

Gde su, u okviru ovih razmatranja, ženske studije u Srbiji? Za predstavljanje konteksta u kome nastaju ženske studije u Srbiji važno je navesti nekoliko ključnih okolnosti. Prva je to što su ženske studije/studije roda koje danas postoje u Srbiji² – iako tada organizovane u Beogradu – zapravo nastajale u jugoslovenskom kontekstu, i to krajem osamdesetih. To, kao i ono što je usledilo – raspad Jugoslavije u ratu za koji je umnogome upravo odgovorna politika vođena iz Beograda – svakako je urušilo čitav jedan svet i imalo niz ozbiljnih i dalekosežnih posledica, pa tako, između ostalog i za nastanak ženskih studija. Drugi značajan činilac je to što su ženske studije nastale na zahtev feminističkog pokreta, tada jugoslovenskog, ali i kao njegova potreba i deo. Inicijativu za taj projekat pokrenula je dugogodišnja feministička aktivistkinja Sonja Drljević, i to unutar feminističke grupe *Žena i društvo* (Duhaček 1997). Tokom svog desetogodišnjeg političkog delovanja, ta grupa je inicirala i brojne druge projekte. Podsticaji su dolazili kao rezultat dugogodišnjeg feminističkog aktivizma u kome je posebno mesto imao i prvi međunarodni feministički skup, *Drug-ca – žensko pitanje – novi pristup*, koji su 1978. godine u Beogradu organizovale Dunja Blažević, Žarana Papić, Nada Ler Sofronić i mnoge druge. (Papić 1989, 94–96). U početnim razgovorima i prvoj konceptualizaciji ženskih studija neposredno su učestvovala Rada Iveković iz Zagreba, Svetlana Slapšak, tada već u Ljubljani, kao i Žarana Papić i Nada Popović Perišić iz Beograda.

Ženske studije u Beogradu su u organizaciji prvog kursa u proleće 1992. godine kao uzor sledile programe i kurseve ženskih studija ili studija roda iz SAD. U naporu da se ženske studije predstave kao nesumnjivo akademska disciplina, koja je već stekla legitimitet na poznatim univerzitetima, ti uzori su se sledili u pojedinim slučajevima čak i sasvim neposredno. Naime, poznate feminističke teoretičarke, kao što su Nensi Frejzer (Nancy Fraser), Alison Džagar (Alison Jaggar), Linda Nikolson (Linda Nicholson) i druge, bile su u komunikaciji sa organizatoricama tih početnih kurseva u Centru za ženske studije u Beogradu, a na pozive iz Centra za ženske studije odgovarale su i tako što su slale svoje kurikulume i programe. Centar za ženske studije je, naravno, svoje programe organizovao prema svojim raspoloživim ljudskim resursima. Vidljiva razlika između naših programa i programa koji su u to vreme već bili razvijeni u SAD u tome je što su programi u Beogradu tada još bili više disciplinarno strukturirani nego što su to bili programi iz SAD, tako da su se jasno razaznavale oblasti pre svega filozofije, sociologije i književne teorije – oblasti koje su bile osnovne tačke iz kojih su tada u Beogradu pokrenuta prva istraživanja i prva predavanja iz ženskih studija.

---

² Ovo se ne odnosi na nastanak/uključivanje programskih sadržaja studija roda i/ili ženskih studija u visokoškolski sistem obrazovanja u Srbiji, nego na vaninstitucionalni format tih programskih sadržaja koji je uspostavljen početkom devedesetih.

U američkim programima, te tačke kroz koje se ulazilo u tradicionalne sisteme znanja predstavljale su tačke ulaza (*disciplinary entry points*). Uostalom, i naše kolegice i prijateljice sa američkih univerzitetskih programa prošle su kroz slične faze kritičkog preispitivanja sadržaja svojih matičnih disciplina, tako što su, i za njih, početna istraživačka pitanja bila, na primer, koje su mesto i koje su uloge žene imale u istoriji, a posebno u istorijama književnosti, umetnosti, filozofije itd. U svakom slučaju, prvi tekstovi iz tih oblasti koje smo našim polaznicama i studentkinjama preporučivale bili su prevodi tada već poznatih tekstova.³ Ako se ima u vidu to da su mnogi od tih tekstova i danas deo obavezne literature na akreditovanim programima studija roda na fakultetima – pitanje jeste da li smo time uspostavljale kanon. Bili su to početni koraci koji su, s jedne strane, sledili uzore i možda u tom smislu mogli uticati na izgradnju kanona, a s druge strane bili usredsređeni na to da ispunjavaju akademske standarde tako što se ostajalo u granicama tradicionalnih disciplina. Ali ubrzo smo, u međusobnoj razmeni, osvajale prostor multidisciplinarnosti.

Međutim, relativno brzo su i uzori – pa time i izgradnja potencijalnih kanona – pod pritiskom sasvim drugačijeg konteksta, koji su predstavljali Beograd i Srbija devedesetih, ustupali mesto gorućim pitanjima naše stvarnosti, kao i pokušajima da se na ta pitanja odgovori. Kanon iz SAD, dakle, nije mogao pustiti koren, nije se utemeljio, jer su ga naš politički kontekst i programski zahtevi koji su iz toga proizlazili menjali. Uključivanjem sve većeg broja naših istraživačica širio se i broj humanističkih disciplina i društvenih nauka iz kojih smo mogle da ponudimo ne samo pojedinačna predavanja već i razvijene kurseve (*Antropologija pola/roda; Antropologija srodstva; Telo, odevanje, identiteti/različnost*, kursevi Žarane Papić, Zorice Ivanović; *Ženska književna istorija*, kursevi i predavanja Jasmine Lukić i Biljane Dojčinović; *Reprezentacije žena u vizuelnim umetnostima*, kursevi Branke Anđelković i Dubravke Đurić, *Ženska ljudska prava*, teme i kurs Zorice Mršević). Neki od tih kurseva nisu se nalazili čak ni u ponudi drugih, starijih univerzitetskih programa (na primer, *Inovatorke ili interpretatorke: žene, nauka i tehnologija*, kurs Dragane Popović; *Arheologija iz perspektive roda* Staše Babić). Time smo ne samo obogatile svoj program već smo se jasno kretale u pravcu realizacije naših osnovnih ciljeva, to jest u pravcu postizanja legitimiteta studija u odnosu na akademske standarde. Međutim, naša realnost devedesetih, kontekst naše istorije sadašnjosti u to vreme je postavljao najodgovornije programske zahteve pred Centar za ženske studije – ono što bismo danas nazvale suočavanjem s prošlašću, koja je u to vreme zapravo bila u suočavanju sa sadašnjošću. Tim zahtevima su, u okviru najviših akademskih standarda i najozbiljnijih političkih izazova, odgovarala predavanja na kursevima koje su vodile Dubravka Stojanović i Olivera Milosavljević (*Patrijarhalnost, tradicionalizam, nacionalizam; Mozaik srpske krize devedesetih*), a u kojima su učestvovala Latinka Perović, Ljubinka Trgovčević, Branka Prpa, Olga Popović Obradović, Radina Vučetić, Ana Stolić i druge. Tom korpusu osvajanja novih

³ Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill, John Stuart Mill, Carole Pateman itd.

istraživačkih pitanja pripadala su i predavanja Snježane Milivojević, u okviru kursa *Javna sfera, mediji i odgovornost*, kao i kurs *Pojam političke odgovornosti* Daše Duhaček.

Kao što su se prvi programi ženskih studija oblikovali tako da artikuliraju političke zahteve koji su proizlazili iz njihovog političkog konteksta s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih u Americi, tako su i u Jugoslaviji, a kasnije i u Srbiji, programi ženskih studija odgovarali na političke zahteve svog vremena.

Zajednički rad Centra za ženske studije iz Beograda s pojedinim univerzitetima u SAD odvijao se pre svega putem institucionalne saradnje, ali to je često podrazumevalo i profesionalnu podršku, kao i lične kontakte. To je posebno važno za *New School for Social Research* iz Njujorka i saradnju s profesorkom En Snitou (Ann Snitow), osnivačicom značajne mreže podrške mnogim programima ženskih studija i feminističkih inicijativa, *East West Network for Women*. Na osnovu te podrške, Centar za ženske studije je u više navrata obogatio svoju biblioteku, koja i danas predstavlja jedan od najznačajnijih resursa za istraživanje feminističkih teorija i ženskog pokreta. Osim toga, posebno je bila važna saradnja sa Univerzitetom Ratgers (*Rutgers University*) i Univerzitetom Vašington (*Washington University*) iz Sent Luisa. Saradnja s tim univerzitetima sastojala se u razmenama studentkinja, ali i programskih sadržaja, literature, časopisa, gostovanja profesora/ki, rada na zajedničkim projektima. Jedan od najdužih zajedničkih projekata bio je dugogodišnji kurs koji je organizovan svake godine u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku (*Inter University Center/ IUC*), pod stalnim nazivom *Feministička kritička analiza (Feminist Critical Analysis)*, a to da je kritički pristup bio ozbiljno zastupljen jeste jasno i na osnovu tema koje su obuhvatile i sledeće: *Rod i nacija, tradicija i tranzicija (Gender and Nation, Tradition and Transition)*; *Granice, razgraničenja i pogranične oblasti (Boundaries, Borders and Borderlands)*; *Građanski status i pripadanje (Citizenship and Belonging)*; *Razlike, seksualnosti i konteksti (Differences, Sexualities and Con/Texts)*; *Rasa, diskurs i biopolitika (Race, Discourse and Biopolitics)*. Taj program je bio posebno važan utoliko što je mnogim našim studentkinjama i studentima omogućio učešće, a mnogima i pružio priliku da prvi put izlažu na nekom međunarodnom skupu. Saradnja je u tim projektima posebno bila usredsređena na paralelne programe u oblasti ženskih studija iz zemalja naslednica Jugoslavije (Centar za ženske studije iz Zagreba, *Institutum Studiorum Humanitatis/ISH* iz Ljubljane, *Euro Balkan Institut* iz Skoplja, Studije roda – Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu). Ta saradnja se odvijala u okviru istih političkih opredeljenja u prevazilaženju nacionalističkih sadržaja i ratnih politika u programima koji su razvijali feministička teorijska i politička istraživanja.

Saradnja sa američkim univerzitetima nastavljena je i u drugoj fazi rada Centra za ženske studije (Duhaček, 2004) i bila je povezana sa institucionalizacijom programa ženskih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, kao i sa posebnom istorijom u prelaznom periodu, od 1998. do 2002/2003, kada je delovala Alternativna akademska obrazovna mreža

(AAOM).⁴ Prostor koji je otvorila Alternativna akademska obrazovna mreža je akademskoj zajednici u Beogradu i Srbiji doneo izvanredna iskustva u organizaciji multidisciplinarnih programa, zasnovanih na intenzivnim razmenama i otvorenim debatama o budućnosti obrazovnih politika u Srbiji. Tom projektu je doprineo i program ženskih studija svojim desetogodišnjim iskustvom rada Centra za ženske studije, a taj program je paralelno i u akademskoj zajednici postepeno počeo da osvaja legitimitet za svoje sadržaje. Međutim, rad AAOM-a, koji je u obrazovnim reformskim procesima posle petooktobarskih promena 2000. godine uzet u obzir kao trajni ulog u budućnost visokoškolskog obrazovanja u Srbiji, potrošen je, kao i mnogo šta drugo, posle 2003. godine. Intelektualni kapital i iskustvo stečeno u konceptualizaciji, izgradnji i organizaciji programa AAOM-a mogli su poslužiti za prevazilaženje postojećih okoštalih kanona u univerzitetskim programima u Srbiji.

U sličnom duhu je i Centar za ženske studije posle 2000. godine prihvatio ponudu za saradnju koju je – na inicijativu profesora Vukašina Pavlovića – dao Fakultet političkih nauka (FPN) u Beogradu. Saradnja je trebalo da se realizuje na daljem razvijanju (već postojećih) institucionalnih programskih sadržaja u oblasti ženskih studija i studija roda. Obrazovni sadržaji iz oblasti studija roda i ženskih studija artikulisani su kroz više različitih formi: prvo, kroz izborne kurseve, gde su predavanja bila koncipirana tako da, oslanjajući se na savremenu feminističku političku filozofiju, budu kritičko razmatranje klasičnih političkih teorija. Drugi format je bio program specijalističkih studija (2003/2004), kao i program dvogodišnjih magistarskih studija (2005/2006), pod nazivom Studije roda, i, najzad, jednogodišnji program akademskih master studija roda. Međutim, značajno je to što su, iako je u pogledu strukture program sledio format ostalih postdiplomskih programa Fakulteta političkih nauka, koncepti svih programskih sadržaja nastajali na osnovu desetogodišnjeg iskustva u radu Centra za ženske studije. Programi ženskih studija postepeno su sticali legitimitet i uključivali se u sve veći broj drugih disciplina. Saradnja Centra za ženske studije i Fakulteta političkih nauka razvijala se postepeno, uz snažnu podršku jednog dela kolektiva FPN-a, ali i uz otpor i nerazumevanje drugih.

U tom kontekstu, podrška međunarodne akademske zajednice ženskih studija bila je značajna. Problemi u procesima institucionalizacije i povremene prepreke kompenzovani su priznanjima naših koleginica iz međunarodne akademske zajednice i njihovim nastojanjima da nas profesionalno, a ponekad i prijateljski podrže. Ta se podrška pokazala strateški važnom u procesima institucionalizacije. Osim već pomenutih američkih univerziteta, posebno je bila važna i uloga dveju mreža, jedne evropske, *Athena Network*, i druge regionalne, koja je, bar u kratkom periodu svog delovanja, kao *Network of South East European Women's/Gender Studies*, bila značajna.

⁴ Osnivanje AAOM-a, koje je usledilo kao reakcija na restriktivni zakon o visokoškolskom obrazovanju (1998), zasnovanom na cenzuri i ograničavanju akademskih sloboda.

Tu mrežu je podržao Fond za otvoreno društvo (sa sedištem u Njujorku), u okviru svog osnovnog programa podrške ženskim grupama i feminističkim inicijativama.

Pokazalo se da institucionalni sistem visokog obrazovanja u Srbiji i na Univerzitetu u Beogradu deluje u okviru tradicionalnih pristupa, zasnovanih na okoštanim kanonima, a da, ukoliko ih i napušta, čini to pre svega u procesu uklapanja u tržišne mehanizme neoliberalnih mehanizama i ideologija. Međutim, s obzirom na to da u institucijama sistema nema dugoročnih stabilnih demokratskih tradicija, ishodi su često netransparentna zaštita interesa koji se nisu pokazali kao opšti. Obezbeđivanje kritičkog preispitivanja, koje uključuje i samopreispitivanje u konceptima obrazovnih politika u Srbiji je, reklo bi se, još u domenu vaninstitucionalnog obrazovanja. To se posebno odnosi na one obrazovne sadržaje koji, kao ženske studije ili studije roda, pretenduju na to da grade modele antidiskriminatornih obrazovnih praksi i programe koji ih razvijaju i štite.

Savremene feminističke teoretičarke otvaraju pitanja, razvijaju debate i, kao što su svojom raspravom prikazale Brajdotti i Butler, razbijaju kanone. U tom pogledu, u razvoju kritičkih pristupa u oblasti ženskih studija i studija roda, feminističke teoretičarke iz Srbije, kao i iz ostalih zemalja naslednica Jugoslavije, ne zaostaju.

Literatura:

- Braidotti, Rosi. "Key terms and issues in the making of European women's studies." *The Making of European Women's Studies*. Volume 1 (2000): 23–37.
- Butler, Judith. *Raščinjavanje roda*. Sarajevo: TKD Tahinpašić, 2005.
- Duhaček, Daša. "State of the Art. The Belgrade Women's Studies Centre." *European Journal of Women's Studies*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications, 1998.
- Duhaček, Daša. "The Belgrade Women's Studies Centre – The Next Stage." Rosi Braidotti, Edyta Just & Marise Mensink (ur.). *The Making of Women's Studies*. Volume V. Utrecht: ATHENA. Advanced Thematic Network in European Women's Studies, 2004.
- Kvintilijan, Marko Fabije. *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1967.

Papić, Žarana. *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1989.
Trgovčević, Ljubinka (ed.). *125 Years of Diplomatic Relations between USA and Serbia*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, 2008.

DAŠA DUHAČEK

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

WOMEN'S STUDIES IN THE UNITED STATES AND SERBIA: THE CONSTRUCTION OR DECONSTRUCTION OF THE CANON?

Summary

Contemporary science and humanities perceive of the canon less as grounding principles and a set of main concepts and more as constraints and limitations in the subversive expansion of traditional approach. When, at the end of the 20th century, Women's Studies articulated itself as an academic discipline, it provided an incentive and became a role model for creating educational programs which would raise similar issues in other academic communities. The question is, were the programs of Women's and/or Gender Studies from USA, set up as canonical for the rising number of Women's Studies programs in other parts of the world? This text, using the case of Serbia, with a view to Belgrade and its women's studies program, has responded to this question while unfolding the context within which Belgrade Women's Studies Center developed its educational programs. Based on the concept that women's studies as an academic program were grounded on its critical approach, the text claimed that there were no aspirations towards creating a canon. Along the same lines, Belgrade Women's Studies Center has also built its programs as a critical response to its own specific political context, for which this text has offered ample material.

BIOGRAFIJE AUTORA

Slobodan G. Marković je redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (na predmetima Politička antropologija i Politička istorija Jugoistočne Evrope) i naučni savetnik u Institutu za evropske studije. Magistrirao je istoriju na Univerzitetu Kembriđ (2000), a doktorirao je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (2004). Od 2012. godine je istraživač-saradnik i profesor po pozivu na LSEE/LSE. Autor je monografije o srpskom ekonomisti i diplomati, *Grof Čedomilj Mijatović: Viktorijanac među Srbima* (Beograd, 2006), kao i monografije o britansko-(balkansko)-srpskim odnosima: *British Perceptions of Serbia and the Balkans, 1903-1906* (Paris, 2000). Autor je i koautor zbirke radova: *British-Serbian Relations from the 18th to the 21st Centuries* (Belgrade, 2018), *Dva veka moderne srpske diplomatije* (Beograd, 2013), *Problems of Identities in the Balkans* (Belgrade, 2006) i *Challenges to New Democracies in the Balkans* (Belgrade, 2004).

Biljana Vučetić je diplomirala na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je magistrirala i 2013. godine odbranila doktorsku disertaciju *Američki progresivizam i Srbija*. U Istorijskom institutu angažovana je kao naučni saradnik na projektu *Evropa i Srbi (1804–1918): podsticaji i iskušenja evropske Moderne*, i kao koordinatorica na projektu *Portal za žensku istoriju*, koji finansijski podržava Ministarstvo kulture i informisanja u oblasti digitalizacije kulturnog nasleđa i savremenog stvaralaštva. Članica je redakcije *Istorijskog časopisa*. Bavila se istorijom Balkana, makedonskim pitanjem i istorijom Srbije u međunarodnim odnosima. Interesovanje je usmerilo na odnose Sjedinjenih Američkih Država i Srbije krajem 19. i početkom 20. veka. Autorka je dveju monografija i nekoliko desetina rasprava. U saradnji sa istraživačkim centrom CEMAS Univerziteta Sapijenca u Rimu, učestvovala je u organizaciji i radu više međunarodnih naučnih konferencija.

Vesna Đikanović je doktorirala na Katedri za istoriju Jugoslavije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Zaposlena je kao naučni saradnik na Institutu za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Autorka je monografije *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*, kao i više naučnih radova objavljenih u domaćim i stranim časopisima i zbornicima. Bavi se istraživanjem migracija kao društvenog fenomena (karakterom iseljeničkog procesa na prostoru jugoslovenske države, jugoslovenskom iseljeničkom politikom, odnosom države i iseljenika), društvenom istorijom, pitanjem identiteta.

Nemanja Radonjić je završio osnovne (2013) i master studije istorije (2014) na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Za master rad „Slika Balkana u časopisu *National Geographic* (1888–2013)”, odbranjen 2014. na Katedri za opštu savremenu istoriju, dobio je Nagradu „Andrej Mitrović”. Trenutno je na četvrtoj godini doktorskih studija istorije na matičnom fakultetu, sa tezom „Slika Afrike u Jugoslaviji (1945–1991)”. Saradnik je u nastavi na predmetima *Američki 20. vek* i *Propaganda u 20. veku* na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Takođe je bio saradnik u nastavi, odnosno predavač po pozivu, na predmetima *Društvena istorija Srbije*, *Savremena politička istorija* i *Kulture Balkana* na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Učestvovao je na međunarodnim projektima *Repräsentationen des sozialistischen Jugoslawien im Umbruch* (Humbolt univerzitet, Berlin) i *Socialism Goes Global* (Univerzitet u Ekseteru). Od maja 2018. zaposlen je na Institutu za noviju istoriju Srbije u zvanju istraživač-saradnik.

Dragan Teodosić je rođen 1986. u Beogradu. U periodu 2005–2010. je završio osnovne studije istorije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je 2010. godine diplomirao sa temom „Jugoslavija, Rumunija i Banat 1918–1919”, a 2011. je završio master studije na Katedri za istoriju Jugoslavije sa temom „Poslanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Bukureštu 1919–1929”. Od 2015. godine radi u Arhivu Jugoslavije, u Odeljenju za objavljivanje arhivske građe i međuarhivsku saradnju. Autor je nekoliko članaka iz oblasti istoriografije i arhivistike i priređivač zbornika dokumenata *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova za 1940–1941. godinu*, knjiga 11, Beograd, 2015. godine.

Dubravka Stojanović je profesorka na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Njena oblast istraživanja su procesi modernizacije i demokratizacije na Balkanu, istorija urbanizacije, odnosi istorije i memorije i analiza udžbenika istorije. Ona je potpredsednica Komiteta za obrazovanje u oblasti istorije Centra za demokratiju i pomirenje, Solun. Savetnica je Ujedinjenih nacija za pitanja zloupotrebe istorije u obrazovanju. Dobitnica je Nagrade grada Beograda u oblasti humanističkih nauka 2004. godine. Dobila je Nagradu za mir Beogradskog centra za mir i demokratiju 2011. godine. Naredne, 2012. godine dobila je Nagradu „Osvajanje slobode” za žene posvećene borbi za ljudska prava. Nosilac je francuskog odlikovanja Viteza za nacionalne zasluge.

Radina Vučetić je vanredna profesorka na Odeljenju za istoriju i upravnica Centra za američke studije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Objavila je knjige *Coca-Cola Socialism. Americanization of Yugoslav Culture* (2018), *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka* (2016), *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (2012), *Evropa na Kalemegdanu. „Cvijeta Zuzoric” i kulturni život Beograda 1918–1941* (2003, 2018), *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988–1991* (koautor sa Aljošom Mimicom, 2008), kao i brojne radove vezane za istoriju 20. veka. U fokusu njenog istraživanja su istorija Jugoslavije, istorija Amerike, kulturna i društvena istorija. Članica je uredništva *Godišnjaka za društvenu istoriju* i Izvršnog odbora

Udruženja „Fulbrajt i prijatelji”. Dobitnica je stipendija Imre Kertész Kolleg Jena, Robert Bosch Stiftung, DAAD, i U.S. Department of State’s Fellowship Study of the U.S. Institutes: U.S. Culture and Society (New York University).

Simona Čupić je profesorka na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu. Predmet njenih istraživanja su moderna umetnost u SAD i Evropi, s težištem na vizuelnoj i popularnoj kulturi u periodu između dvadesetih i šezdesetih godina 20. veka. Autorka je knjiga (izbor): *Mona Liza i Supermen. Džon F. Kenedi i „nova granica” kulture* (Nagrada „ICOM Srbija” za knjigu godine, 2016), *Elain de Kooning. Portraits* (koautori Brandon Brame Fortune, Ann Eden Gibson, 2015) i *The JFK Culture* (2013). Članica je Društva istoričara američke umetnosti (AHAA). Na Univerzitetu Kalifornije, Berkli, boravila je 2012/2013. i 2018/2019. kao gostujući istraživač, a na Univerzitetu Teksasa u Ostinu 2015. kao stipendista Centra „Hari Ransom”. Kao predavač po pozivu, gostovala je na Univerzitetu San Franciska (2013), u Nacionalnoj galeriji portreta u Vašingtonu (2015), na univerzitetima Princeton (2017) i Stanford (2019).

Dragan R. Simić je redovni profesor i dekan Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka. Predaje međunarodne odnose, nacionalnu i globalnu bezbednost, velike strategije i strateško mišljenje, geopolitiku, spoljnu i bezbednosnu politiku SAD i srpsko-američke odnose na matičnom i fakultetima u regionu i u inostranstvu. Predsednik je Matičnog odbora za pravo, ekonomiju i političke nauke Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Objavio je sledeće knjige: *Pozitivan mir* (1993), *Poredak sveta* (1999), *Nauka o bezbednosti* (2002), *Svetska politika* (2009), *Rasprava o poretku, drugo izdanje* (2012); sa engleskog je preveo studije Džozefa Naja, *Kako razumevati međunarodne sukobe* (2006), Džona Miršajmera, *Tragedija politike velikih sila* (2009, 2017) (sa dr Miljanom Filimonovićem i mr Draganom Živojinovićem), Roberta Šulcingera, *Američka diplomatija od 1900. godine* (2011) (sa mr Draganom Živojinovićem). Pored toga, objavio je više desetina tekstova u naučnim i stručnim časopisima i zbornicima radova i uređio sedam knjiga i zbornika radova. Osnivač je i direktor Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (2004). Takođe, šef je master akademskih studija SAD na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka. Na Univerzitetu u Beogradu, u okviru Studija pri Univerzitetu, šef je novoakreditovanog master programa Studije migracija. Bio je stipendista Fulbrajtovog programa o spoljnoj politici SAD na Univerzitetu Južne Karoline (2003) i na stručnom usavršavanju u Centru za međunarodne bezbednosne studije „Me-tju B. Ridžvej” na Univerzitetu u Pitsburgu (2006).

Dragan Živojinović je saradnik na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka, na predmetu Međunarodni odnosi. Pored toga, sekretar je Centra za studije Sjedinjenih Američkih Država Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, kao i sekretar master akademskih studija SAD na istom fakultetu. Područje interesovanja su mu međunarodni odnosi, spoljna i bezbednosna politika Sjedinjenih Američkih Država i spoljna politika Srbije. Saradivao je u prevodu studije

Džoefa Naja, *Kako razumevati međunarodne sukobe* (preveo prof. dr Dragan R. Simić, 2006), a bio je jedan od prevodilaca knjige Džona Miršajmera, *Tragedija politike velikih sila* (2009, 2017) (sa prof. dr Draganom R. Simićem i Miljanom Filimonovićem) i Roberta Šulcingera, *Američka diplomatija od 1900. godine* (2011) (sa prof. dr Draganom R. Simićem), na srpski jezik. Pored toga, objavio je više od trideset tekstova u naučnim i stručnim časopisima i zbornicima radova i uredio deset knjiga i zbornika radova. Diplomirao je i magistrirao na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka, na smeru Međunarodni odnosi. Bio je stipendista Fulbrajtovog programa o nacionalnoj bezbednosti SAD na Univerzitetu Kalifornije, San Dijego.

Ljubinka Trgovčević je istoričarka, redovna profesorka Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu (u penziji). Specijalizovala se za srpsku, jugoslovensku i balkansku kulturnu, društvenu i političku istoriju u 19. i 20. veku, posebno za istoriju obrazovanja i nauke, te istoriju žena. Predavala je Savremenu političku istoriju, Društvenu istoriju Srbije, Kulture Balkana, Istoriju SAD i dr. Objavila je oko sto radova na srpskom, engleskom, nemačkom, italijanskom i bugarskom jeziku. Važnija dela: *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920; Istorija Srpske književne zadruge; Planirana elita. O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku; Kraljica Natalija Obrenović: Moje uspomene; 125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia* (ed.) i dr.

Ivan Vujačić je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Angažovan je kao gostujući profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, na kome, između ostalih predmeta, predaje predmet Američki privredni sistem na master kursu Američke studije. Kao Fulbrajtov stipendista, usavršavao se na Univerzitetu Mičigen u En Arboru. Bio je učesnik konferencija Aspen instituta i, uz podršku Kokalis fondacije, programa *Harvard executive leadership*. Član je Predsedništva i Izvršnog odbora Saveza ekonomista Srbije (SES). Član je Predsedništva Naučnog društva ekonomista Srbije (NDES). Član je Evropske asocijacije za uporedne ekonomske studije i bio je član Izvršnog odbora te organizacije u periodu 2014–2016. Nezavisan je član Upravnog odbora Eurobanke u Beogradu. Bio je član Upravnog odbora Američke privredne komore u Beogradu (2011–2015). Bio je savezni poslanik na listi Demokratske stranke u periodu 1992–1996. godine i šef poslaničke grupe u periodu 1994–1996. Od 2002. do 2009. godine bio je ambasador u SAD.

Jelena Minović je viši naučni saradnik Instituta ekonomskih nauka u Beogradu. Doktorirala je 2012. na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu („Problemi neravnoteže graničnih finansijskih tržišta”). Magistrirala je 2007. iz finansijske ekonometrije i analize vremenskih serija na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a diplomirala 2001. na Fizičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Tokom 2013. bila je na postdoktorskom istraživačkom boravku u Visbadenu u Nemačkoj, na *European Business School (EBS University)*. Članica je Naučnog društva ekonomista Srbije (od 2013). Autorka je oko 70 naučnih radova (10 radova je u časopisima na listi

Thomson Reuters), jedne samostalne monografije (*Kontinuum nelikvidnosti*), učesnica je domaćih i međunarodnih konferencija (Velika Britanija, Španija, Portugal, Rumunija, Slovenija). Njeni radovi su objavljeni u međunarodnim časopisima, kao što su *Applied Economics*, *Economic Research*, *Panoeconomicus*, *International Journal of Engineering Education*, *Economic Annals*, *Theoretical and Applied Economics* i drugi. Oblast istraživanja: kvantitativni metodi i modeli u finansijama i ekonomiji, ekonometrija i finansijska tržišta.

Mirjana Radović-Marković je redovna profesorka, koja je stalno zaposlena u Institutu ekonomskih nauka u Beogradu i rukovodilac Centra za osnovna istraživanja. Predaje na više domaćih i inostranih univerziteta. Angažovana je na master i doktorskim studijama u Sjedinjenim Američkim Državama – na Univerzitetu Akamai, Univerzitetu Farleigh Dickinson, International College of Interdisciplinary Sciences, kao i na Cal Campus-u. Na pomenutim i drugim univerzitetima, njene knjige i drugi naučni radovi koriste se kao osnovna ili dopunska literatura. Autorka je 279 naučnih radova i 32 knjige (H-14). Članica je deset međunarodnih akademija nauka i umetnosti – Evropske akademije nauka iz Londona, Velika Britanija, Evropske akademije nauka i umetnosti iz Salcburga, Svetske akademije nauka i umetnosti iz Sjedinjenih Država, Royal Society of Arts (RSA) iz Londona i drugih.

Vesna Aleksić je viši naučni saradnik Instituta ekonomskih nauka u Beogradu i gostujući predavač na master studijama Fakulteta političkih nauka kao i na osnovnim akademskim studijama Odeljenja za opštu savremenu istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Uz mentorstvo profesora Andreja Mitrovića diplomirala je 1995. godine, a magistrirala 2000. godine na Odeljenja za opštu savremenu istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. U cilju daljeg bavljenja interdisciplinarnim studijama, doktorirala je na Geoekonomskom fakultetu 2006. godine, sa disertacijom na temu: *Velika svetska ekonomska kriza u Sjedinjenim Američkim Državama 1929-1939: Model društva u krizi*. Godine 2007. bila je na specijalizaciji na američkom Univerzitetu Berkli. Uz mentorstvo profesora Džeralda Feldmana, usavršavala se u oblasti ekonomske istorije i obavila obimna istraživanjima u Huverovom arhivu na Univerzitetu Stenford. Autor je tri monografije kao i velikog broja radova u domaćim i međunarodnim naučnim publikacijama. Rukovodilac je Centra za ekonomsku istoriju Instituta ekonomskih nauka, član Naučnog društva ekonomista Srbije i Udruženja za društvenu istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Bojan Žikić je redovni profesor Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bio je upravnik Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu 2009–2015. Rukovodio je projektima: *Kulturni identiteti u procesima evropske integracije i regionalizacije* (147035), koji je finansiralo MNZŽS Republike Srbije 2006–2010; *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*, koji je finansiralo Ministarstvo kulture Republike Srbije 2011–2012; *Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska unija* (177018), koji je finansiralo MPiN Republike Srbije od 2011. Bio je glavni i odgovorni urednik

časopisa *Antropologija* 2006–2010. Član je redakcije časopisa *American Anthropologist* od 2016. i član Ekspertskog savetodavnog tela za kulturne kontekste zdravlja Regionalne kancelarije Svetske zdravstvene organizacije za Evropu 2016–2017. Dobitnik je Nagrade „Dr Dušan Bandić” za najbolju knjigu iz oblasti etnologije i antropologije za 2006. i 2016. godinu.

Miloš Milenković je redovni profesor Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Predaje predmete Nacionalna etnologija/antropologija – identitet i saznanje, Antropologija sveta: globalizacija i multikulturalizam, Antropologija nauke, Opšta metodologija etnologije i antropologije i dr. na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i na interdisciplinarnom program Istorija i filozofija nauke (Rektorat Univerziteta u Beogradu). Studije etnologije i antropologije završio je 1998, magistrirao je 2002. godine, a doktorsku disertaciju odbranio 2006. godine. Rukovodio je projektom Ministarstva kulture *Društveno-humanističke nauke kao nematerijalna kulturna baština*. Trenutno rukovodi projektom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja *Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji*. Autor je sedam knjiga i više desetina naučnih članaka iz istorije, teorije i metodologije sociokulturne antropologije i politike znanja srpske etnologije. Bio je prodekan za nastavu Filozofskog fakulteta (2010–2012), predsednik Izvršnog odbora Etnološko-antropološkog društva Srbije (2008–2010), urednik časopisa *Antropologija* (2011–2012), predstavnik Republike Srbije u Upravnom odboru Evropske mreže za vrednovanje istraživanja u društveno-humanističkim naukama (od 2015), predstavnik Etnološko-antropološkog društva Srbije u Svetskom savetu antropoloških asocijacija (od 2016), član uređivačkih odbora naučnih časopisa, recenzent izdanja i projekata, i obavljao je druga zaduženja na širenju ugleda i unapređenju institucionalne osnove i ljudskih resursa srpske etnologije i antropologije, u Srbiji, bivšoj Jugoslaviji i Evropskoj uniji.

Marina Simić je vanredna profesorka teorije kulture i studija kulture na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. U Beogradu je diplomirala na Filološkom i Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a master i doktorske studije iz socijalne antropologije završila je u Velikoj Britaniji, na Univerzitetu u Mančesteru, gde je bila stipendistkinja britanske vlade. Bavi se kulturnom teorijom i različitim kulturnim i socijalnim aspektima postsocijalističke transformacije u Evropi. Objavila je niz tekstova u zemlji i inostranstvu, kao i knjigu *Kosmopolitska čežnja: etnografija srpskog postsocijalizma*, za koju je dobila Nagradu Etnografskog institute SANU. Objavljuje poeziju (*Predpućanj* i *Laki krajevi*) i piše libreta za opere, koje su izvođene u Srbiji i svetu.

Daša Duhaček je profesorka na Fakultetu političkih nauka (u penziji) i direktorka Centra za studije roda i politike Univerziteta u Beogradu. Jedna je od osnivačica Centra za ženske studije u Beogradu. Predavala je na više univerziteta, u Sarajevu, na CEU u Budimpešti, Inter-univerzitetskom Centru (IUC) u Dubrovniku, Ratgersu u SAD i drugim. Njene oblasti istraživanja su politička teorija, posebno politička teorija Hane Arent, pitanja odgovornosti, kao i feministička teorija

i filozofija. Važnije publikacije uključuju: *Breme našeg doba. Odgovornost i rasuđivanje u delu Hane Arent*, tekstove „Uspostavljanje političke odgovornosti: slučaj Srbije”, „Feministički pogled na demokratizaciju u Srbiji/Zapadni Balkan”, „Rodne uloge i polna razlika” itd.

Urednice zahvaljuju Odeljenju za odnose sa javnošću ambasade SAD u Beogradu koje je učestvovalo u finansiranju ovog projekta.

This project was partly funded by the Office of Public Affairs, United States Embassy Belgrade. The Office of Public Affairs, United States Embassy Belgrade, or the United States Government neither endorses nor takes responsibility for the content of this project.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930(497.11)(093.3)(082)

330(497.11)(093.3)(082)

303(497.11)(093.3)(082)

SJEDINJENE američke države u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji / urednice Vesna Aleksić, Radina Vučetić. - Beograd : Institut ekonomskih nauka : Filozofski fakultet, 2019 (Beograd : Donat Graf). - 245 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 500. - Str. 7-8: Predgovor / Vesna Aleksić, Radina Vučetić. - Biografije autora: str. 239-245. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-89465-48-8 (IEN)

а) Историографија -- Србија -- САД -- Зборници б) Економске науке -- Србија -- САД -- Зборници в) Друштвене науке -- Србија -- САД -- Зборници

COBISS.SR-ID 276851468